

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’DE YAPI ÜRETİMİNDE MODERNLEŞME VE
TAAHHÜT SİSTEMİNİN OLUŞUMU**

Y. Mimar Oya ŞENYURT

**F.B.E Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında
Hazırlanan**

DOKTORA TEZİ

Tez Savunma Tarihi : 14.09.2006
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Bülent Tanju (YTÜ)
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Uğur Tanyeli (YTÜ)
: Prof. Dr. Günkut Akın (İTÜ)
: Prof. Dr. Baha Tanman (İÜ)
: Doç. Dr. Berrin Alper (YTÜ)

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ŞEKİL LİSTESİ	iv
BELGE LİSTESİ	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
1 GİRİŞ	1
2 İNŞAAT FAALİYETLERİNİN ÖRGÜTLENMESİ	3
2.1 18. Yüzyılın İkinci Yarısı ile Tanzimat Dönemi Arasında Taşradaki Örgütlenme	3
2.2 18. Yüzyılın İkinci Yarısı ile Tanzimat Dönemi Arasında İstanbul'daki Örgütlenme	14
2.3 Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e Kadar Gelişen İnşaat Faaliyetleri	56
3 TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE'YE YAPI ÜRETİM USULLERİNİN DÜZENLENMESİ VE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER	88
3.1 İhaleler	88
3.2 Sözleşmeler	105
3.3 Sorunlar ve Anlaşmazlıklar	113
3.4 Finansman ve Ödeme Güçlükleri	128
3.5 Yolsuzluklar	144
3.6 Teknik Altyapı	158
4 İHALELERDE KULLANILAN TERİMLER ve ETİMOLOJİLERİ	167
4.1 Taahhüt	167
4.2 Müteahhit	167
4.3 İstihkâk (Hakediş)	168
4.4 Avans (Ale-l-hesâb)	169
4.5 Münâkasa	169
4.6 Münâkasa Pusulası	169
4.7 Münâkasa Kâimesi ve Münâkasa Şartnamesi	170
4.8 Senet, Mukavele veya Kontrato Senedi veya Kontratnâme	171
4.9 Mukavele Lâyhası	173
4.10 Alındı Makbuzları	173
4.11 Teminat (Teminat Akçesi veya Teminat Mektubu veya Taahhüt Temessükü)	173
4.12 Sa'y-i mîrî	175
4.13 Temessük	175
5 İNŞAAT ALANINDAKİ ÖZNELER	176

5.1	Özel Kişiler ve Etnik Farklılıklar	176
5.1.1	Mühendis ve Mimar-Mühendisler	191
5.1.2	Kalfalar	202
5.2	Tüzel Kişiler ve Serbest Mimarlık-Müteahhitlik Büroları	210
5.2.1	İnşaat Şirketleri	221
5.3	Diğer Müteşebbisler	223
6	SONUÇLAR.....	227
KAYNAKLAR.....		235
EKLER		244
Ek 1 Belgeler		245
Ek 2 Şekiller		276
ÖZGEÇMİŞ.....		282

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa
Şekil Ek 2.1 1881 Annuaire Oriental'de müteahhitler listesi	276
Şekil Ek 2.2 J. Balatti'nin ilanları	277
Şekil Ek 2.3 A. Breschi'nin ilanı	278
Şekil Ek 2.4 Calvocoressi ve Stalidés'in ilanları	279
Şekil Ek 2.5 A. Dandoria'nın ilanı (1895)	280
Şekil Ek 2.5a A. Dandoria'nın ilanı (1896-7)	280
Şekil Ek 2.6 Michelini Ercole'ün ilanı	281

BELGE LİSTESİ

	Sayfa
Belge Ek 1.1 Üsküdar Hapishanesi Mukavelesi'nin Transkripsiyonu.....	245
Belge Ek 1.1a Üsküdar Hapishanesi Mukavelesi'nin Fotokopisi	247
Belge Ek 1.2 Üsküdar Hapishanesi Mukavele Şerâiti Transkripsiyonu.....	248
Belge Ek 1.2a Üsküdar Hapishanesi Mukavele Şerâiti Fotokopisi	250
Belge Ek 1.3 Hacı Todorî Kalfa'ya Verilen İskele İhalesine Ait Belge Transkripsiyonu..	252
Belge Ek 1.3a Hacı Todorî Kalfa'ya Verilen İhaleye Ait Belgenin Fotokopisi	253
Belge Ek 1.4 Teşvikiye'de Yapılacak Okul İçin Alınan Senet.....	254
Belge Ek 1.4a Teşvikiye'deki Okul İçin Alınan Senedin Fotokopisi	255
Belge Ek 1.5 Ortaköy'de Yapılan Sarayların Mukavelesinin Transkripsiyonu	256
Belge Ek 1.5a Ortaköy'de Yapılan Sarayların Mukavelesinin Fotokopisi	260
Belge Ek 1.6 Beylerbeyi'nde İnşa Edilen Yapıya Ait Senedin Transkripsiyonu	263
Belge Ek 1.6a Beylerbeyi'nde İnşa Edilen Yapıya Ait Senedin Fotokopisi	264
Belge Ek 1.7 Mimar Yanko ve Vasilaki'nin Makbuzunun Transkripsiyonu	265
Belge Ek 1.7a Mimar Yanko ve Vasilaki'nin Makbuzunun Fotokopisi.....	266
Belge Ek 1.8 Mimar Aznavuryan'ın Makbuzunun Transkripsiyonu	267
Belge Ek 1.8a Mimar Aznavuryan'ın Makbuzunun Fotokopisi	267
Belge Ek 1.9 Mimar Aznavuryan'ın Makbuzunun Transkripsiyonu	268
Belge Ek 1.9a Mimar Aznavuryan'ın Makbuzunun Fotokopisi	268
Belge Ek 1.10 Darülfünun Binası İçin Fossati ile Yapılan Kontratın Transkripsiyonu	269
Belge Ek 1.10a Darülfünun Binası İçin Fossati İle Yapılan Kontratın Fotokopisi	271
Belge Ek 1.11 Stefanis Kalfa'nın Beykoz Kasrı İçin Verdiği İstidanın Transkripsiyonu ...	272
Belge Ek 1.11a Stefanis Kalfa'nın İstidasının Fotokopisi	273
Belge Ek 1.12 Stefanis Kalfa'nın İstidasına Mısır Hıdivinin Cevabı	274
Belge Ek 1.12a Mısır Hıdivinin Cevabını İçeren Belgenin Fotokopisi.....	275

ÖNSÖZ

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programında oluşturulan bu tez, Türkiye’de taahhüt hizmetlerinin ve müteahhitliğin ortaya çıkışını ve Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği evreleri incelemeyi amaçlamıştır. Tezin hazırlanmasında, özellikle 18. yüzyılın sonundan başlayarak gelişen taahhüt hizmetlerinin ortaya çıkarılması önem kazanmaktadır. Bu sebeple seçilen zaman aralığında mimarlık faaliyetlerini anlayabilmek ya da tanımlayabilmek için arşiv belgelerine ulaşarak, onlar içinden seçim yapmak gerekmiştir. Belgelerin gerek bilgisayar, gerekse kataloglardan taranması ve konuyu aydınlatacak, tezin oluşumuna katkıda bulunacak olanların derlenmesi, oldukça uzun zaman alan, zor bir iştir. Bu belgelerin seçilmesinde sık sık kendisine danıştığım ve yaklaşık yüzelli belgenin transkripsiyonlarının yapılmasında emeği geçen başbakanlık arşivi uzmanlarından Fuat Receb’e müteşekkirim. Ayrıca, tez çalışmam sırasında kaynakların önemli kısmına ulaşabildiğim ve bunun için bana yardımcı olan başbakanlık arşivi kitaplığı çalışanlarına, müşteri fişleri ve Annuaire Orientallerin önemli kısmını taramama yardımcı olan Osmanlı Bankası arşivi çalışanlarına, tezin belirli bir çerçevede oluşturulması, belgelerin ve bilgilerin düzenli ve ele alınan dönemin inşaat faaliyetlerini betimleyecek biçimde derlenmesi ve ele geçen pek çok bilginin okuyucuya anlamlı ve tutarlı bir biçimde ulaştırılması konusunda yol gösteren tez danışmanım Doç Dr. Bülent Tanju’ya, onlara ayıracağım bazı zamanları çaldığım ve bu sebeple bana kızmadıkları için eşim Ali ve oğlum İstemihan Şenyurt’a teşekkürü borç biliyorum.

ÖZET

18. yüzyılın sonlarından itibaren Hassa Mimarlar Ocağı'nın örgütlenmesindeki güçlük dikkat çekicidir. Değişen toplumsal ve ekonomik koşullarla ortaya çıkan yeni mimari zevkler ve beğeniler, imparatorluk içerisinde yeni bir inşaat örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada, 18.yüzyılın sonlarından itibaren yaklaşık iki yüz yıllık süreç içerisinde inşaat örgütlenmesinin geçirdiği değişimler ve bunun yapı üretiminin modernleşmesine katkılarıyla taahhüt sisteminin oluşumu anlatılmıştır.

Seçilen süreç içindeki değişimleri ve gelişmeleri anlatabilmek için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılmıştır. Transkripsiyonları yapılan belgeler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun biçimde kalfalar tarafından taahhüt usulü ve sabit maliyet esasına dayalı olarak müteahhitlik hizmetlerinin verildiğini göstermektedir. Hassa Mimarlar Ocağı'nın anonim yapısını bir kenara iterek bireysel olarak ön plana çıkan kalfalar, Tanzimat döneminden sonra gerek taşrada, gerekse başkentte inşaat alanındaki diğer meslek gruplarına göre, daha geniş anlamda faaliyet göstermişlerdir. İnşaat alanının aktörleri etnik köken, meslek grupları, kurdukları ortaklıklar ve şirketlere bağlı olarak incelenmiştir. Bir ihale kanunun olmayışı sebebiyle, ortaya çıkan yolsuzluk, anlaşmazlık, finansman güçlükleri sultanların kararlarına bağlı olarak çeşitli biçimlerde çözümlenmeye çalışılmıştır. Taraflar arasında yapılan kontratlar ya da mukavelelerde ortaya çıkan ihale usulüne ait terimler de çalışmanın kapsamı içinde tanımlanmıştır.

Tanzimat döneminin çoğunluğu gayrimüslim ve yabancılardan oluşan mimar-müteahhitleri, 20. yüzyılın başlarında eski güçlerini kaybederek, yerlerini Türk mimar-müteahhit-mühendislerine bırakmıştır. İdeolojik değişimler, Türk mimarlarının inşaat alanına girmesinde önemli bir etkidir. Savaş, devrim gibi buhranlı bir dönemi içeren 20. yüzyılın başları imparatorlukta istihkakları ödenemeyen pek çok müteahhitin ekonomik açıdan zor günler geçirmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan, inşaat alanına faydası olabilecek gelişimlerin de filizlenmeye başladığı görülür. Özellikle, inşaat malzemesi üreten fabrikalar, sigorta şirketleri, bankalar, inşaat ve müteahhitlik şirketleri için başvuruların ve girişimlerin olduğu gözden kaçmamaktadır. Hem modernleşme çabalarının, hem de ideolojik değişimlerin bir arada yaşandığı bu karmaşık dönemde, mesleki uzmanlaşmanın olmayışı, finansman güçlükleri, ihale kanunun eksikliği ve pek çok başka sorun, Cumhuriyet Türkiye'si'nin müteahhitlerine devr edilerek imparatorluk sona ermiştir.

ABSTRACT

As from the 18th century, the adversity of the organization of Hassa Architects' Guild is engrossing. Novel architectural pleasures and tastes arising with the altering social and economic conditions made a new construction organization in the empire rather obligatory. The changes that construction organization been through since the 18th century, in a period of almost two centuries and the formation of contracting system with the help of modernization in structural production is described in this study.

In order to explain the alterations and developments in this specific period, the documents from Prime Ministry Ottoman Archive is utilized. The documents transcribed shows that the contractor services provided are extensively based on the process of contraction by assistants and constant cost basis as of the end of 18th century. The assistants came to the foreground by putting the anonymous structure of Hassa Architects' Guild aside and displayed a larger activity in contryside as well as in the capital city more than other professional groups in the construction area. The actors of construction area are analysed in terms of ethnic origins, professional grouping, partnerships and companies founded. Corrupt practices, conflicts, financial adversities due to the lack of a procurement law were supposed to be solved with various methods based on Sultan's decision. The terms of tendering prodedures from the contracts and engagements between sides are defined in the extent of this work.

The started to lose the power at the beginning of the 20th century and left their places to architects, contractors and engineers. Ideological change is the leading factor that the architects take place in the construction area. The beginning of the 20th century containing a depressive period of war and revolution, ended up with economically hard times for many contactors because of nonpaid claims. On the other hand, it is a period when many useful developments on the construction area started to spread. Especially there were a number of applications and initiatives for the factories manufacturing construction material, ensuring companies, banks, construction and contracting companies. In a period including both the modernization efforts and the ideological changes at the same time, many problems such as the lack of professional specialization, financial adversities, lack of a procurement law and many others were transfered to the contractors of Turkish Republic and the empire ceased to rule.

1. GİRİŞ

18. yüzyılın ortalarından itibaren götürü usulüyle inşaat taahhütlerinin yapılışı dikkat çekicidir. Şüphesiz ufak parçalı inşaat işlerinde bu dönemden önce kalfaların götürü usulü çalıştıkları bilinmektedir. Ancak, müteahhitliğin asıl yükselişi 18. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Baştan sona bir inşaatın kalfalar tarafından taahhüt edilerek, gerçekleştirilmesi bu döneme ve yoğun olarak da, yüzyılın sonlarına denk gelmektedir.

18. yüzyılın ortalarında başlayan inşaat alanındaki bu hareketlilik, Cumhuriyet dönemine kadar gelişerek devam etmiştir. Bu tezde, belgeler yardımıyla yaklaşık iki yüz yıllık süreç içerisinde taahhüt hizmetlerinin yerine getirilmesindeki gelişmeler incelenecektir. Bununla birlikte devletin modernleşme çabalarının mimari örgütlenme üzerindeki etkileri, özellikle Tanzimat'tan sonra değişen yapı, araştırılarak yeni mimari örgütlenmede nasıl bir yol izlendiği tespit edilecektir. Bu dönemden sonra ebniye meclisinden yetişen kalfaların müteahhitlik hizmetlerinde bulunduğu ve bu işin yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Sabit bedel (maktuan ya da götürü) usulü ile yapılan taahhüt işlerinde yolsuzluklar, finansman problemleri, sözleşmelerin yapılış ve feshedilişleri, kalfaların yetersizlikleri, mimarların taahhüt işlerine girişi gibi inşaat örgütlenmesine yön veren çeşitli konular incelenecektir.

20. yüzyılda Cumhuriyet ilan edilene kadar politik ve ideolojik değişimlerin mimari örgütlenmeyi etkileyişi, dolayısıyla inşaat taahhütlerini yapan yeni aktörlerin ortaya çıkışı dikkat çekicidir. Özellikle milliyetçilik hareketlerinin etkisi, İttihat ve Terakki dönemi sonrasında devlet kadrolarında yer alan Türk mimar ve mühendislerinden müteahhitlik yapan bazı kişiler, arşiv belgeleri yardımıyla tespit edilecektir. Kurtuluş Savaşı öncesindeki buhranlı yıllarda, merkezden inşaat faaliyetlerinin idaresinin ne denli güçleştiği bilinmektedir. Bu dönemde yerel idarelere fazlasıyla iş düşmüş, savaş sebebiyle teknik adam bulma zorlukları yaşanmıştır. Pazarlık usulüyle ihale edilen işler çoğalmış, mimar ve mühendis bulmak için münakasalar yapılmıştır. Bu döneme damgasını vuran inşaat faaliyetleri, sistemli ve geniş bir alanı kaplaması dolayısıyla “Hapishane İnşaatları”dır. Hapishane inşaatları üzerinden belgeler yardımıyla dönemin taahhüt hizmetlerinin incelenmesine çalışılacaktır. Ayrıca, yeni finansman teknikleri, bankalardan inşaat finansmanının sağlanması, malzeme konusunda yapılan atılımlar 20. yüzyılın ilk 20 yılı ile ilgili genel çerçeveyi tanımlaması açısından önemli adımlardır. Savaş sebebiyle teminat akçeleri davaları, sözleşmenin feshedilmesi ve hazinenin yokluk içinde olmasının verdiği sıkıntılardan da söz edilecektir.

Bir başka ana başlık oluşturacak konu, taahhüt hizmetlerinin oluşturulması sırasında yazışmalarda ortaya çıkan bazı terimlerin açıklanması ve yorumlanması ile ilgilidir. Sözlükler yardımıyla bu terimlerin sözlük anlamı ile uygulamadaki durumları karşılaştırılarak aradaki farklar veya benzerlikler ortaya konmaya çalışılacaktır. Sözelimi; “senet”, “kontrato senedi”, “mukavele” aslında kalfalarla yapılan sözleşmeyi tanımlamaktadır. Aynı anlamı veren bu üç kelimenin belgelerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı biçimde “Teminat Akçesi”, “Teminat Mektubu” veya “Taahhüt Temessükü” tümü aynı işe hizmet eden terimlerdir. Ancak, belgelerde kullanım şekilleriyle de aradaki farklar anlaşılma çalışılacaktır.

Diğer konu inşaat taahhüdü alanındaki öznelerin incelenmesidir. Özel kişiler, tüzel kişiler ve diğer müteşebbisler olarak üç bölümde çözümlenmeye çalışılacaktır. Özel kişiler; etnik farklılıklar ve meslekler olarak iki kategoride incelenecektir. Tüzel kişiler ise; büro ve şirketler olarak ayrılmıştır. “Mösyö” ünvanı ile anılan diğer müteşebbisler, sermaye sahibi, fakat, inşaat alanındaki herhangi bir meslek grubuyla ilişkisi olmayan kişilerdir. Arşiv belgeleri yardımıyla tanıtılmaya çalışılan bu kişilerin imparatorluğun dışı açılma politikası gereği bir iş yapma arzusu ile ülkeye gelen girişimciler olduğu tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle 18. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar imparatorluğun modernleşme çabalarının paralelinde gelişen, inşaat faaliyetlerinin örgütlenmesi ele alınacaktır. İmparatorluğun batıya açılma çabalarının imparatorluk halkları arasında da etkili olduğu şüphesizdir. Çeşitli etnik kökenden kişilerin ticaret yaparak elde ettikleri gelirleri apartman, köşk, han gibi vs. yapıları inşa etmeye ayırdıkları bilinmektedir. Aynı şekilde en büyük işveren olan devletin yöneticilerinin de böyle yönelimlerinin olduğu ve tüm bu gidişatın “müteahhit” profilini yaratmaya ortam hazırladığını söylemek mümkündür. Artan talebin karşılanmasında hem işverenin isteklerini yerine getirecek döneme uygun tasarımlar yapan, hem de onu uygulamaya koyan bir grup girişimcinin Türkiye’de inşaat alanına katılımının tarihi anlatılacaktır.

2. İNŞAAT FAALİYETLERİNİN ÖRGÜTLENMESİ

2.1 18. Yüzyılın İkinci Yarısı İle Tanzimat Dönemi Arasında Taşradaki Örgütlenme

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşradaki inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi müzayedeye çıkarılarak yapılmaktaydı. Müzayedeler sonunda şahıslar tarafından satın alınan bu görev, bazen devlet tarafından güvenilen şahıslara emanet usulü de verilebilirdi. “Şehir ya da eyalet mimarları” olarak anılan bu kişilerin üstlendiği görev, ihale ya da emanet usulü yapı inşa etme faaliyetinden çok, bulundukları yerdeki inşaat esnafını denetlemek ve kontrol etmektir. İnşaat esnafı şehir mimarlarının izin ve ruhsatını almadan hiçbir bina inşaatına başlayamazdı. Ayrıca, bir inşaat keşfi ve arsa anlaşmazlığı, mimarın müdahalesi ile çözüldü (Orhonlu, 1980, s.23-24). Görüldüğü gibi, yerine getirilen görev bugün her mimarlık öğrencisine öğretilen ve her mimarın özümseydiği tasarım, çizim, planlama gibi vs. faaliyetlerin dışında bir iştir ve işi yapan kişileri de bugün kullandığımız anlamıyla “mimar” olarak tanımlamak mümkün değildir. Ancak, belgeler bu görevi üstlenenleri çoğu zaman “ehl-i hiref taifesinin mimarı” olarak tanımlamaktadır.

18. yüzyılın sonlarında da “Şehir ya da eyalet mimarları”nın görevlerine devam ettikleri görülür. İmparatorluğun bazı yerlerinde açık arttırmada satılan “inşaat faaliyetlerinin yapılması işi” karşılığında görevi üstlenenlere berat verilir ve bu kişiler mukataa toparlardı. Mukataa toplamak için iltizam, emanet ve malikane yöntemleri uygulanmaktaydı. İltizam ve malikane için daha önce de söz edildiği gibi iş müzayedeye çıkarılmaktadır. Mukataa toplayan kişilere “müteahhit” denildiği de görülür. Müteahhit; herhangi bir inşaat işini taahhüt eden kişinin ünvanı değil, her türlü mukataanın ihalesini müzayedeye usulü üstlenen kişi anlamındadır*. “Mültezim” ya da “müteahhit” olarak adlandırılanlar devletin kendi inisiyatifleriyle yarattığı alanda ortaya çıkan ve yine devlet güdümünde faaliyet gösteren ilk girişimcilerdir. Mültezim ya da müteahhitler, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile Tanzimat dönemi arasında taşradaki inşaat faaliyetlerinin örgütlenmesinde önemli bir yer tutmuşlardı. İstanbul'da bu dönemde ortaya çıkan müteahhitlerden farkları, taşrada inşaat faaliyetlerini kontrol altında tutmak için belirli bir süre ya da hayat boyu devlet tarafından emeklerinin kiralanmasıydı. Diğer bir deyişle taşrada görev, devletin belirlediği bir pay karşılığında müzayedeye ile ihale edilirken, İstanbul'da sadece bir yapının inşa veya tamir işi, müteahhidin

* Bu konuyla ilgili olarak 1830/1831 senesinde mukataat hazinesine teslim etmeye müteahhit olduğu beş yüz kese akçayı gönderdiği için senet isteyen Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın yazdığı bir belge mevcuttur (BOA., HAT., Dosya no: 610, Gömlek no:29973.A).

belirlediği ücret karşılığında münakasa usulü ihale ediliyordu. Burada müteahhidin istediği kâr marjını koyması tabii ki mümkün değildi. Ancak, İstanbul’da bir inşaat işinin ihalesini alan kişilerin taşradakilerden en önemli farkları kârlarına bir ölçüde müdahale edebilmeleri ve tek yapı ölçeğinde sorumluluk almalarıdır.

Kimi zaman mukataa olarak işletilen devletin gelir kaynakları, aynı kimsenin elinde ömür boyu kalarak daha rasyonel işletileceği ümidiyle malikane olarak satılırdı. Bu şekilde bir yandan malikanenin ilk satışıyla hazine muaccele (peşin) adı altında bir ek gelir sağlamakta, diğer yandan aynı mukataanın yıllık geliri malikaneciden müeccele (mal) adıyla tahsil edilmekteydi. (Tabakoğlu, 1985, s.129). Malikane bu durumda ömür boyu verilen iltizam olarak da tarif edilebilir (Tabakoğlu, 1985, s.126,129). Buna karşın iltizam ise, mukataaların müteşebbisler eliyle bir bedel karşılığı işletilmesidir.

9 R 1216/19.8.1801’de Mısır’da mimarlık hizmetinin idaresi mukataa toplama biçimi olan iltizam şeklinde verilmektedir. Silik ve nemlenmiş olduğu söylenen bir belge özetinde “Memleket adetince” 14 ay Mısır mimarlığının idaresi mezata çıkarılarak Hafız Ömer ve Salih Ağa isimindeki halifelere ihale edildiği belirtilmektedir (BOA., CM., Sıra no:28189). Bununla ilgili olarak dört adet kaimenin hazırlandığı özette anlaşılmaktadır.

Malikane sisteminde işin ömür boyu kişilere ihalesi esas tutulmuşsa da bunun başarıyla uygulanmadığı örnekler vardır. Bazen, tek kişinin, iki ya da üç kişinin beratla sahip oldukları bu görev kişilerin ölümleri veya işten çekilmeleri ile bir başka kişiye satılmaktaydı. 1756 yılına ait bir belgede Aydın’ın içi, Manisa ve Turgutlu bölgelerinin mimarlık hizmetinden elde edilen gelirler “Mimarlık-ı Turgutlu ve tevâbi’i mukataası” olarak ifade edilmektedir (BOA., CM., Sıra no:9200). 1756 senesinin Muharrem ayında Turgutlu ve Manisa bölgesinin mimarlık maktû (vergi), El-hac Mustafa adında birine ait iken daha sonra bu kişinin ölümü üzerine müzayede yapılarak mâlikâne olarak birkaç defa Murad’a verilmiştir. Manisa ve Turgutlu örneğinde olduğu gibi, malikane muacceleleri devletin özellikle acil nakit ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğundan mukataa toplama görevi sık sık satışa çıkarılabildi. Her seferinde aynı kişiye satılarak muaccele alınması ihtimali de vardı. Bunun dışında malikane sistemine ara verilmesi veya muaccelelere gelen zamlar mukataa sahiplerinin değişmesine sebebiyet vermekteydi (Tabakoğlu, 1985, s.133). Diğer taraftan, yeterli vergiyi toplayamayan mukataa sahipleri görevlerini bırakmak zorunda kalmış ve daha fazla mukataa toplamayı taahhüt eden kişilere görev verilmiş de olabilir. İlkesel olarak ömür boyu olan malikane;

malikane sahipleri tarafından tekrar iltizama verilerek sistem içinde bir iltizam kademesinin oluşmasına da yol açtı (Tabakoğlu, 1985, s.135). Görüldüğü gibi, ömür boyu verilen mukataa toplama görevi olan malikane başarılı bir sonuç vermemiştir. Manisa ve Turgutlu bölgesinde bu görevi sonradan muaccele (peşin) ile Ali Efendi'nin aldığı anlaşılmaktadır. Fiyatın yüksek olması ve fazla rağbet olmaması sebebiyle ihalenin ona verilmesine karar verildiğinden, müzayedeye katılan diğer talipliler ihaleden çekilmişlerdir.

18. yüzyılda, Kuşadası, Kayseri, Alaşehir ve Kudüs'teki mimarlık faaliyetleriyle ilgili kayıtlar dikkat çekicidir (BOA., CB., Sıra no:3843, 4204, 4437 ve 5823). Adı geçen yerlerde mimarlık mukataası toplama görevini üstlenmeyen, ancak inşaat faaliyetlerini yerine getiren kişilere de berat verildiği görülür. Bu kişiler sahip oldukları beratla bulundukları bölgede inşaat faaliyetlerini düzenleme imtiyazına sahip olmaktaydılar. Bölgeye göre, sayıca fazla olan inşaat esnafı üzerinde nüfuzu bulunan beratlı mimarlar; bazen dülger bazen de neccarların ve onlara bağlı zanaatkarların “beratlı mimarı” olarak ifade edilmişlerdir. Sözelimi, 1737'de Kudüs'te “dülgerlerin mimarı” (BOA., CB., Sıra no:4437), Alaşehir'de ise “dülger ve ona bağlı sanatkarlar üzerinde beratlı mimar” (BOA., CB., Sıra no:4204), Pınarhisar ve Bergos'da “neccar taifeleri üzerinde beratlı mimar” olarak kaydedilmişlerdir (BOA., CB., Sıra no:3671). Bu bölgelerde, ölüm veya işi bırakma dolayısıyla beratlı mimarların görevleri çeşitli biçimlerde el değiştirmekteydi. Ölümleri halinde işin ve beratın babadan oğula geçtiği örnekler bulunmaktadır (BOA., CB., Sıra no:5321). İnşaat işlerini yapmaktan vazgeçtikleri zaman beratlarını sattıkları da görülür. B 1215/1800 yılına ait Şam kadısı Abdullah'ın imzasının olduğu ilamda Şam ve kazasının beratlı mimarı olan Ahmet halifenin görevini Halid ve Said halifelere sattığı anlaşılmaktadır (BOA., CB., Sıra no:5386). Bazı durumlarda ölüm sebebiyle merkezden atamalarla (Hassa Mimarlar Ocağı tarafından), bazı durumlarda da görevlerine devam etmek istemeyen mimarların görevlerini satmalarıyla ya da ölüm halinde istekli olanların verdikleri arzuhaller ile üstlenilen görev kolaylıkla el değiştirmekteydi. “Ehli hiref taifesi mimarı” olarak geçen kişiler, bazen “mimarlık mukataası” ya da “mimarlık hasılatı” toplama görevini yerine getirmişseler de mukataa ve hasılat toplama görevi her zaman inşaat işlerini düzenleyen kişiler tarafından yapılmamıştır. Mimarlık mukataalarıyla birlikte başka kalemlerdeki mukataaların toplama görevini üstlenen kişiler, bunların tümünü devrettiklerinden, mimarlık mukataasını toplama işine inşaat alanının dışındakiler de talip olmuştur (Orhonlu, 1980, s.26).

Mimarlık mukataası toplama görevini üstlenen ancak inşaat faaliyetlerinin dışında bulunan kişilere ait pek çok belge düzenlenmiştir. Sözelimi bunlardan biri, 1844 yılında Kocaeli Sancağı'na bağlı İzmit ve çevresi mimarlık mukataasının mal ve kalemiyesi olarak havâlat suretiyle tahsil edilen ve hazineye teslim edilen meblağ için Mehmet Raşid'e senet verilmesiyle ilgilidir. Hazine'ye teslim ettiği mal ve para için dört kıta ruznâme-i hümayun temessukatı hazırlanmıştır. Kendisine de bu teslimat için senet verilmiştir. Ancak, senedi kaybettiğinden, Mehmet Raşid, yeni senet düzenlenmesini arzuhalinde dile getirmiştir. “Mimarlık mukataası mutasarrıfı” olarak ünvanı geçen Mehmet Raşid, bu mukataanın tümüne sahiptir. Eskisinin ortaya çıkması durumunda geçersiz olacağı belirtilerek dört kıta senedin kendisine yeniden verilmesi uygun görülmüştür (BOA., CM., Sıra no:9542).

İnşaat alanında da malikanelerin babadan oğula geçtiği örnekler bulunmaktadır. 1204 R/1789-1790 Halep'te tüccar ve ona bağlı ehl-i hiref taifesi mimarlığının yarım hissesinin babanın ölümü sebebiyle oğluna verilmesi hakkında bir ilam bulunmaktadır (BOA., CB., Sıra no:4598). Bir kişinin ölümü üzerine eğer çocuğu yoksa, başka kişilerin vakit geçirmeden devlete arzuhallerini göndererek işe talip olduklarını belgelerden tespit edebiliyoruz. Bu durum her yer için geçerli olmasa da bazı bölgelerde mimarlık mukataası toplama işinin kârlı bir iş olma olasılığını akla getirmektedir. Toplanan hasılatın dökümü detaylı şekilde verilmesine rağmen mimarların yaptıkları işlerin listesi belgelerde verilmemektedir. Halkın inşaat ve tamir işleri, arsa anlaşmazlıkları ve diğer bilir kişi hizmetlerinin dökümü için mimar ya da kalfaya doğrudan para ödenmesi durumunda gerek vardı. Oysa ki, tüm bu hizmetler yerine getirildiği halde toplanan paradan sadece belirli bir payı devlet bu hizmetleri yerine getiren mimar ya da kalfalara bıraktığından yapılan işin önemi ikincil kalmaktadır. Toplanan para, yapılan hizmetin temsili olduğundan iş dökümüne ihtiyaç duyulmaması normal gözükür. Burada önemli olan, yapılan hizmet değil, hazineye giren ve devlet adına toplanan paranın miktarıydı.

Söz edilen bu görevleri yapmak için bazen anlaşmazlıklar gündeme gelmektedir. Şehir ve kasabaların sahip olduğu mukataalardan birinin “mimarlara” verilerek geçimlerinin sağlandığı söylenmişti. Fakat devre göre iktisadi hayatın en canlı sektörü olan inşaat, mevcut sermayenin işletildiği bir iş kolu olduğundan, zamanla “mimarların” imkanlar yaratarak kendilerine ilave gelir temin ettiklerini de ifade etmek yerinde olur. Bu nedenle şehir ve kasabadaki “mimarlıkları” elde etmek için, mesleki rekabetin üstünde entrika ve çekişmelerin olduğu gözden kaçmamaktadır. Gördes kasabasında mimarlığı ele geçiren Ali adında bir kişi,

görevini belli bir süre ve belli bir ücret karşılığı satarak mimarlık işini yapmadan haksız gelir sağlamaktaydı. Ali adındaki bu şahıs devletin haberi olmaksızın Gördes mimarlığını iltizama vermişti (Orhonlu, 1980, s.27). Za 1196/1782'ye ait bir belgede, durumun anlaşılacak Anadolu'da Gördes kasabası mimarlığını zapt eden Ali'nin azledildiği ve görevin eski mimar Halil'e verildiği tespit edilmiştir (BOA., CB., Sıra no:2571).

Mimarlık hizmetini yerine getiren bu kişiler daha önce de söz edildiği gibi, inşaat alanında çalışan tüm esnafın mimarı olarak kabul edilmektedir. Esnaf tarafından bazı bölgelerde mimara “keserriye”^{*} adında bir ücret de verilmekteydi. Orhonlu, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirlerde “keserriye”nin ödendiğinden söz etmektedir (Orhonlu, 1981, s.26). M 1162/1748'e ait bir fermanla Edirne'de kırk akçelik keserriyenin ödenmesi sırasında zorluk çıkarılmaması istenmektedir (BOA., CB., Sıra no:5914). Belgenin yazıldığı tarihten yaklaşık 25 sene sonra, Edirne'de dülger esnafının mimarbaşına, o zamana kadar verilegelen “keserriye akçası”nın verilmeye devam etmesi için cülus sebebiyle yeni bir berat hazırlanmıştır (BOA., CB., Sıra no:5013). Bazı bölgelerdeki mimarbaşılara inşaat esnafının para toplayarak vermesi yöresel bir alışkanlık veya inşaat geleneği olabilir. Sözgelimi, istihdam sağladığı için mimarbaşuya duyulan vefa borcunun maddi göstergesi olarak düşünülebilir. Buna benzer bir uygulamaya 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da Hassa Mimarlar Ocağı'nda da rastlanmaktadır. Mimarbaşılar da halifelerin yevmiyelerinden bir pay almaktaydılar (BOA., HAT., Dosya no:596, Gömlek no:29282). Diğer taraftan, Gedeon, bir başka uygulamayı dile getirir. Gedeon'a göre, inşaatla çalışan işçiler ve malzeme satıcıları, bayramda ve inşaatın birinci yılının bitiminde kalfaya/mimara hediyeler verirlerdi (Gedeon, 1935, s.77-78).

Esnaf ve tüccarın memnuniyetsizliği şehir mimarlarının görevden alınmasına sebebiyet vermekteydi. Sözgelimi, Ayvalık mimarı olarak geçen İstefani'den esnaf memnun olmadığı için seçilen Kamyonoğlu Sator'a görev verilmiştir (BOA., CB., Sıra no.4436). Ayvalık'ta yaşananların tersi durumlar da söz konusu olabilmektedir. N 1174/1761'de Midilli Adası'nda dülger taifesinin ve diğer ehl-i hirefin mimarı olan Yorgi oğlu Doka'dan esnaf memnun kaldığı için görevine devam etmesi istenmektedir (BOA., CB., Sıra no:7213). Anlaşmazlıkların ötesinde görevi savsaklama ve tembellik gibi nedenler de kişilerin azledilmesinde sebep olabilmekteydi. 11 Ca 1187/31.7.1773'de Tırhala mimarı Ali'nin vazifesinde tembellik etmesi sebebiyle yerine Ahmet adında bir şahsın tayin edildiği görülür (BOA., CB., Sıra no.2752).

* “Keserriye”nin Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı Osmanlıca sözlükte karşılığı bulunamamıştır.

Mukataa devlete ait gelirlerdi ve devlet uygun gördüğü her türlü zirai, ticari ve sınai kuruluşu mukataa konusu teşkil edebilirdi (Tabakoğlu, 1985, s.120). Bazen başmimarların mimarlık hizmetleri mukataalar yoluyla karşılanmaktadır. Bu bedel sadece mimarlık mukataası ile değil, farklı alanlardan toplanan mukataalar yoluyla da ödenmektedir. Sözelimi, 1817’de Hassa Mimar Ağa’nın inşalarını tamamladığı binaların karşılığı olarak Rumeli Paşa Sancağı’ndaki Sofu Rahman ve çevresi mukataasının 1/4, Kütahya Sancağı’ndaki haşhaş mukataasının 1/4 ve 4/8, Hanya Sancağı’nda bulunan Biryulaki Köyü mukataasının 1/4 ve Kocaeli Sancağı’ndaki Viranköy mukataasının 4/8 hissesi verilmektedir (BOA., CM., Sıra no: 452). Malikane sisteminde mukataaların gelirlerinin birer muaccele (peşin) ve her yıl ödenecek müeccele (taksit) karşılığında özel kesime satılması söz konusu olduğunda peşin ödemelerde sıkıntı çekilirdi. Mukataalar devletin mimarlara hizmetlerinin karşılığını ödeme biçimi olmasına rağmen bazen muacceleleri (peşin ödeme) külliyetli, getirisi de yetersiz olduğundan sorunlar yaşandığı görülür. Bu sebeple, söz konusu belgede, muaccelenin yarısının ödenmesi mimar ağa tarafından istenmiş ve mimarağanın bu önerisi kabul edilmiştir. Aslında hizmet karşılığının bu biçimde ödenmesi, devlet borcunun, alacaklı olana devr edilmesidir.

Tanzimat’tan epeyce sonra taşrada yapılan kamuya ait işlerin münakasaya çıkarılarak taliplilerine bırakıldığı görülmektedir. Tanzimat’tan sonraki belgeler, mukataa gelirlerinin tahsilatının ve kontrolünün sağlanması için çaba sarfedildiğini anlatır. Özel şahıslardan çok, mahalli meclis tarafından mimarlık gelirlerinin toplanmasına hassasiyet gösterilmeye başlanmıştır. Ayrıca, toplanan gelirler “mimarlık mukataası” yerine “mimarlık hasılatı” olarak anlatılır. Es-Seyyid Mehmed Halid tarafından Mektubî-i Maliye Kalemî’ne yazılan bir belgede Pazarköyü mimarlığının berat ile kazada ikamet eden Salih ve Mustafa’nın elinde olduğundan ve 1842 senesi mimarlık hasılatının kendilerine verilmesi için bir istida gönderdiklerinden söz edilmektedir. Kocaeli meclisi tarafından bir kıta mazbatada 1842 senesine ait hasılat defterinin daha önce Maliye hazinesine takdim edildiği bildirilmiştir. Ancak, Pazarköy kazası “ehl-i hiref taifesinin mimarlığı”nın beratlı ve ortaklaşa adı geçen Salih ve Mustafa’nın elinde olduğuna dair hiç bir yerde kayıda rastlanmadığı ifade edilmektedir. Deftere kayıtlı olmadan eskiden beri onda biri alınan bu gelirin 1842 senesi için de berat sahiplerine verilmesinin gerekli olduğu söylenmektedir. Fakat buradaki mimarlığın mahalli müşir vasıtasıyla idare edileceği ve 1842’den itibaren hasılatın maliye hazinesine gelir olarak yazılması ve Bolu Eyaleti Müşiri’ne de durumun bildirilmesine karar verilmiştir (BOA., CB., Sıra no:121).

Taşradaki mimarlık gelirlerinin ciddi biçimde kayıt altına alınmaya başladığı ve şahıslar tarafından yönetilse bile, bu kişilerin merkezi bürokrasinin bir parçası haline getirilmeye çalışıldığı görülür. Sadece beratsız, kayıtsız kişiler değil; beratlı olanlar da, merkezi bürokrasi adına elenecektir. Devlet bu biçimde inşaat alanında elde edilen hasıllattan araçlar vasıtasıyla oluşacak kaçakların önüne geçmeye çalışmış ve bazı bölgelerde kayıtsız olan bu işin resmileştirilerek hazineye gelir olarak girmesine çaba göstermiştir. Ülkenin tüm bölgelerinde böyle bir uygulamanın yapılması mümkün olmamışsa da inşaat hasılatı yüksek yerlerde, sonuç verdiği söylenebilir.

3 Ca 1278/7.11.1861’de Mehmed Hamdi tarafından yazılan bir arzuhalde Kütahya’da bulunan tüccar ve ona bağlı ehl-i hiref taifesinin mimarlığına berat ile sahip olan babası Ahmet b. Mehmed’in öldüğü ve mevcut beratın kendisine verilmesine talip olduğu anlatılmaktadır. Bu hizmetin karşılığı dışında herhangi bir gelirin olmadığı söyleyen Mehmed Hamdi parasızlık yüzünden ailesinin de zor durumda olduğunu belirterek işin kendisine ihale edilmesini Ticaret Nezareti’ne yazdığı arzuhalde istemektedir (BOA., A.MKT.DV., Dosya no:216, Gömlek no:82). Ticaret Nezareti durumu ebniye meclisine bildirmiştir. “Arzuhali yazan kişi gerçekten Ahmet bin Mehmed’in oğlu mudur?, Olsa bile bu hizmeti vermeye yeterli midir?, Buradaki mimarlığa ait hasılat nedir, ve hasılattan devlete ait bir şey var mıdır?” gibi sorulara cevap bulabilmek için Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa’ya başvurulmuştur. Ayrıca, Kütahya civarında ebniye hülefasından Hacı Ali Efendi’nin de bu iş için hazır olduğu hatırlatılarak mahalli meclisde konunun müzakere ve tahkik edilmesi, durumun mazbata ile bildirilmesi için Nebil Paşa’ya yazı gönderilmesine 15 Receb 1278/17.1.1862’de karar verilmiştir.

Mukataalar 1856 yılından sonra kaldırılmalarına rağmen, taşrada inşaat hizmetleri dolayısıyla halktan vergi toplanmasından vazgeçilmiş değildir. Belgelerde de görüleceği gibi, artık toplanan paralar “mimarlık mukataası” olarak anılmamakta, “hasılat” olarak ifade edilmektedir. “Mezkur mimarlığa mahsus hasılât nedir? ve hasılât-ı mezkureden miriye ait bir şey var mıdır?” şeklinde geçen ifadeler, her zaman toplanan hasılattan devlete düşen bir pay olmadığını da göstermektedir.

Belgelerde, “Ehl-i hiref taifesinin mimarlığı” olarak geçen ve uygulamada inşaat işlerinin düzenlenmesi ve bundan vergi toplama işinin ön planda olduğu bu görev, imparatorluğun büyük bölümünde çeşitli kişiler tarafından üstlenilmişti. Bir başka örnek (BOA., HR.MKT.,

Dosya no:77, Gömlek no:76), Mihaliç kazası mimarı olan Hacı Osman Ağa'nın vefatı sebebiyle, boşta kalan görevin Mehmed'e verilmesiyle ilgilidir. Mehmed, kendisine verildiğini söylediği mazbatasını kaybettiğini ve yeni bir mazbata istediğini yazmıştır. Ancak Hacı Osman'ın ölüp ölmediği, dolayısıyla görev boşluğunun varlığı da devletçe bilinmemektedir. Bunun dışında arzuhalı yazan Mehmed'in, bu iş için uygun olup olmadığı sorusu da, cevapsız kaldığı için konunun detaylı olarak öğrenilmesi amacıyla Hüdavendigâr valisine emirname yazılmıştır.

Kişiler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan, görevler ihale edilmektedir. Ancak, Tanzimat'tan sonra çalışmalar yapmak için "meclis kurma" çabaları, çeşitli işlerde görev alan kişilerin devlet tarafından tanınmasında faydalı olmuştur. Söz konusu "mahalli meclis" gibi, "imar meclisleri" ile de, çeşitli bölge temsilcilerinin devlet tarafından muhatap alınmaya başladığını söylemek doğru olacaktır. "İmar meclislerinin" üyeleri çeşitli bölgelerden seçilen temsilcilerden oluşmaktaydı. Böylelikle, bölgesel sorunları resmi kanallarla çözme yerine, bölgelerden seçilen temsilcilerle çözme yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, devletin ileri gelenleriyle tanışık olmaları ve toplantılara katılmaları çeşitli yöreleri temsil eden kişilerle, o yöredeki uygulamaların bilinmesini bir ölçüde sağlamaktaydı (Seyitdanlıoğlu, 1992, s.327).

Tanzimatla başlayan bu uygulama kuşkusuz, her yöre için geçerli olmamıştır. Sözgelimi, Mihaliç kazası mimarlığına (BOA., A.DVN., Dosya no.74, Gömlek no:14), Hacı Osman'ın ölümü üzerine Mehmed Ağa'nın talip olduğu yazılmışsa da, devlet tarafından Hacı Osman'ın ölüp ölmediği denetlenememekte, konunun detaylarına ve kişiler hakkında bilgilere ulaşılması hem zor hem de uzun süre almaktaydı. Bunun ötesinde Hacı Osman örneğinde olduğu gibi Tanzimat öncesinden beri maktuan (sabit ücret) ihale ve emaneten idaresine dair kayıt da tutulmamıştır. Ölen Hacı Osman, kendisinde bulunan beratla buranın mimarlığını ne şekilde idare etmiştir? Fakir kişileri zor durumda bırakmış mıdır? Araştırılması istenmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda, yöredeki mimarlığın ilk Elhac Halil'e ait olduğu, çocuksuz öldüğü için Hacı Osman Ağa'nın eline 1248/1832-1833 tarihinde beratla geçtiği anlaşılmaktadır. Hacı Osman'dan sonra iyi biçimde idare edilen mimarlık hizmetinden resm tahsil edilmemiştir. Bundan sonra bu tip ehl-i hiref mimarlığının emsallerine uygun olarak ve Tanzimat gereğince, kimseye ihale edilmeden, buradaki ahali güç duruma düşürülmeden, mahalli meclis tarafından idare edileceği bildirilmektedir. Belgenin sonunda, mimarlık hizmetinin mahalli meclis tarafından idare edileceğine dair çeşitli yazışmaların

gerçekleştirileceği devlet dairelerinin dökümünün yapılması, giderek yerleşen bürokrasiye referans verir.

Mihaliç Kazası mimarlığı gibi Gelibolu mimarlığının da ehl-i hiref taifesinin mimarı tarafından yönetilmesinin 9 Za 1270/3.8.1854’de son bulduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu’da mimarlık hizmeti Hüseyin adında bir kişinin elindeyken herhangi bir resm tahsil edilmemiştir. Ancak Hüseyin’in vefatından sonra bu hizmet mahalli meclis tarafından yürütülecektir. Mahalli meclis tarafından yönetilecek mimarlık hizmeti ile buna ait aidat ve rusumat meclisin yardımıyla toplanarak hazineye teslim edilecektir. Bununla ilgili uygulamanın yapıldığı ve mahalli meclisin halkı güç duruma düşürmediği de ifade edilmiştir. Mihaliç kazasında yapılan bu uygulamanın Gelibolu mimarlığının yönetimi açısından örnek teşkil ettiği belgede vurgulanmaktadır. Buna göre, Mihaliç mimarlığının mahalli meclis tarafından yönetilmesi için yapılacak yazışmaların tümü Gelibolu mimarlığı için de geçerlidir. Buradaki berat kaydı silinerek hazine tarafından mimarlık hizmetinin yönetilmesine karar verilmiştir.

Tanzimat’tan sonra mimarlık hizmetinin aracısız devlet tarafından kontrol altında tutulması için mahalli meclislere verilen mimarlık hasılatının toplanması konusundaki yetki, bazı bölgelerde şahısların egemenliğinin devamına engel olamamıştır. Diğer taraftan, şahısların görevini devralması düşünülen “Mahalli meclis”in bu yörelerde kâr ilkesini ön planda tutan bir girişimci gibi davranması da söz konusu olabilmektedir. Çünkü, şahıslardan gelirleri toplarken halkı incitmemesi konusunda göstermesi istenen titizlik “Mahalli Meclis”den de beklenmektedir. “Meclis üyeleri” ve “şahıslar” diye ifade edilen kişilerin birbirlerinden farkları yoktu. Ziya Paşa’ya göre, önceki düzenin “derebeyleri”, bu meclislerde “aza” ünvanına sahip olmuşlardı (Eryılmaz, 1992, s.177). Dolayısıyla, halktan toplanacak mimarlık hasılatı için halka zulm etmeleri de kaçınılmazdı. Sonuç olarak, şahısların sermaye biriktirmesine ve şahıslara ihale edilmeye açık olan alanı devlet yeniden birkaç şahsın oluşturduğu meclise bırakmıştı.

Kuşkusuz, sermaye biriktirmek için bu işleri yapmadan hem zanaatını sürdüren hem de kâr sağlayan bir grubun bazı eyaletlerde az ya da çok varlık gösterdiğini hatırlatmak da yerinde olacaktır. Yaygın biçimde ve devletin en çok yöneldiği uygulama “mimarlık mukataası” toplama yoluyla “mimarlık” hizmetinin verilmesiydi. Ancak, bu uygulama bugünkü anlamıyla inşaat etkinliklerinin denetlenmesi, vergilendirilmesi ve haraç alınmasının dışında bir şey değildi. Taşrada ise tekil de olsa bazı mimarların paradan para kazanarak hayatlarını

sürdürmeleri dikkat çeker. Örneğin 18. yüzyılın ortalarında Bursa’da faaliyet gösteren mimar Hacı Abdullah’ın yarı profesyonel bir tefeci olduğu, etraftaki kişilerin ondan geçimini sağlamak ya da vergilerini vermek için borç aldığı görülür. Kırsal tefeci ve ayan olmak için kişilerin ille de vergi toplama sürecine katılmak zorunda olmadığı ortadadır (Faroqhi, 2003, s.190,191). Bu bağımsız kapitalist girişimcinin ortaya çıkması adına önemlidir. O dönemde yaşayan Hacı Abdullah gibi örneklerin inşaat faaliyetlerini kâr amacı güderek yapmak yerine, verdikleri borcun faizinden sermaye sahibi olmaları, taşrada inşaat alanında boşluğun az olmasından kaynaklanmış olabilir. Devlet hizmetinde çalışmak kişileri zengin etmediği gibi, kazanılan paranın da devlet tarafından kontrol altında tutulmasını sağlamakta ve müsadere edilmesini kolaylaştırmaktaydı. Sonuç olarak çoğunlukla malı müsadere edilenler, devlet memurlarıydı (Eryılmaz, 1992, s.63). Oysa ki, devlet görevine devam ederek, başka yan işler yapmak kazanılan sermayeyi gizliye bilirdi. Bu sebeple, etrafa faizle borç para vererek para kazanmanın tercih edilmesi anlamlıdır.

Diğer taraftan, Bursa’da inşaat faaliyetlerinin azlığı ve diğer bölgelere göre, inşaatlardaki sınırlılık bir biçimde bu yoldan para kazanmanın önünü tıkamış olmalıydı. İnşaat faaliyetlerinin azlığı kuşkusuz, o bölgedeki kişilerin sermaye yetersizliği veya tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Bursa’da 18. yüzyılın ortalarında Hacı Abdullah’ın bulunduğu yer, fakir bir bölge sayılmamasına rağmen, mimarın zenginliği, kölelerinden, gayrimenkullerinden ve giysilerinden çıkarsanabilmektedir. Oysa ki, kaynaklar mimarın sahip olduğu ev ve evlerin değerini arttıran mimari zenginlikleri hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Rumeli tarafı ile karşılaştırıldığında gayrimenkul yatırımı yapmanın bilinci merkez dışındaki bölgelerde özellikle zengin sınıfta yerleşmiş gözükür, ancak evlerin iç ve dış özellikleri ve yaşantıya dönük istekler birbirinden farklılık göstermektedir. Aynı dönemde Yunanistan’da inşa edilen evler pahalıya mal olmalarına rağmen mimarilerindeki özellik ve herşeye rağmen Rumelili tüccarların bu evleri yaptırmak için para dökmeleri dikkate değerdir. Dönem özelliği olarak güvenlik sorununa da çözüm getiren bu kübik, kaleyi andıran yüksek tüccar evleri, savunma amaçlı yapılmadığı zaman bile pahalıydı. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında Sofya’daki pahalı evlerin sayısı iki katına çıkmıştı. Başkent dışında, genelde inşaat faaliyetlerinin yoğunluğu bölgede inşaat yapan zanaatkarların yetişmesine olanak verdiğinden bu bölgeden yetişmiş kalfaların olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, eğer serbest çalışan kalfa ve ustalardan söz edilecekse taşrada bunların ortaya çıkması için zengin ve iyi bir evde oturma talebi yüksek olan bir sınıfın var olması gerekmektedir. Bu türlü fırsatlar merkezden uzakta “serbest girişimlerin” oluşmasında yararlı olmuş, hatta daha ileri giderek başkentte bile çalışan bir

grubun doğmasına sebep olmuştur. Sözelimi, Rumeli tarafında yükseliş halindeki ticaret sınıfına ev yapmak için, özellikle batı Makedonya’da, zanaatkarlarını dört bir yana, hatta İstanbul’a, Bükreş’e gönderen, inşaatçı köyleri ortaya çıkmıştı (McGowan, 2004, s.824).

Kudüs’te de, beratlı mimarlar daha çok devletin yapılarına, örneğin camilere öngörülen inşaat işlerini yönetmekle yükümlüydüler. Dolayısıyla da, dinsel olduğu kadar siyasal önemi olan bazı yapılara da, sahip çıkma görevleri vardı. Bu yapıların bakımları için İstanbul’dan tahsisat ayrıldığından, Kudüs’teki mimarbaşının yapılarla ilgili düzenlediği raporun önemi büyüktü. Beratla sürdürdükleri görevden aldıkları ücretin yanında, yapı izinleri için sistematik olarak para sızdırdıkları ve yasa dışı yollarla da sermaye sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 18. yüzyılda Kudüs’teki yoğun yapı faaliyetleri, mimarbaşılara yetkilerini tamamen meşru tarzda kullanmaları halinde bile yüklü paralar kazanmalarını sağlayacak bolca fırsat sunuyordu. Ancak, Kudüs’de lonca dışı “vesair inşaatçılar” olarak ifade edilen bir grubun varlığı da bilinmektedir. Lonca başının müslüman olduğu Kudüs’te “vesair inşaatçılar” olarak ifade edilen grubun da müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Yönetim kademesinde yer tutamamalarına rağmen, inşaat uygulamalarında asıl söz sahibi olanlar hristiyanlardı (Cohen, 2003, s.147-148). Loncanın dışında bulunan ve muhtemelen devlete yarı bağlı çalışan bazı kalfa ve mimarların geçimlerini parça başı işle taahhüt usulü sağlamaları mümkündü. Bu kişisel girişimlerin taşradaki boyutları yerine göre değişkenlik göstermektedir. Bursa, Makedonya ve Kudüs örneklerinden de anlaşılacağı gibi, beratlı mimarlık dışında hem para kazanma yolları, hem de beratlı mimarlar dışında başka grupların bulunduğu görülmektedir. Geniş topraklara sahip Osmanlı İmparatorluğu’nda her yerde inşaat etkinlikleri eşit yoğunlukta gelişmediğinden, serbest girişimin oluşması da, taşrada Tanzimat’a kadar oldukça sınırlı kalmıştır.

2.2 18. Yüzyılın İkinci Yarısı İle Tanzimat Dönemi Arasında İstanbul'daki Örgütlenme

Klasik döneme ait masraf defterleri bir yapının inşaatı sırasında faaliyet gösteren çeşitli meslek gruplarındaki kişilere yapılan ödemeleri içermektedir. Bu kişiler İstanbul'da hassa mimarbaşı gözetiminde toplanarak örgütlenir ve her biri kendi ustalık alanlarına göre faaliyet gösterirlerdi. Malzemenin hazırlanması, amelelerin örgütlenmesi gibi işler de mimar dışında devletin bazı görevlilerini meşgul etmekteydi. Ortaçağ'dan kalma bu usul, 18. yüzyılın ortalarında Laleli Camii'nin yapımında da sürmüştür. Bu yapının inşaatı sırasında, gündelik ücret ve götürü usulü iş yapan kişilerin faaliyet gösterdikleri belgelerden anlaşılmaktadır (Tanyeli, 2000, s.317-326).

Onarım hizmetlilerini de istihdam biçimlerine göre incelediğimizde, klasik dönemde götürü ya da günlük hizmet karşılığı ücret alan bir grubun var olduğu bilinmektedir. Götürü usulü iş yapan grubun belli bir tamirat işini sabit ücretle yaptığı, fakat hizmetin süresinin önemli olmadığı görülür. Sözelimi, camiye çevrilen İstanbul Gül Kilisesi'nin 1489 yılı onarımında mihrap, tavan, minber ve trabzan gibi elemanları onaran ya da yapan ustalara bu onarımın karşılığı tek bir ücret verilmiştir. Günlük ücrette ise işvereni ilgilendiren tamiratın en kısa sürede bitirilmesi (Madran, 1999, s.332).

Büyük inşaatlarda inşaat defteri incelendiğinde günlük ücretle çalıştırma biçiminin tercih edildiği görülebilir. Bunun yanısıra inşaat işlerinin götürü usulü yapılmasına devlet tarafından ilgi gösterilmemesi; inşaat ya da tamiratın süresinin gereğinden fazla uzamasına sebep olabileceği düşüncesiyle olmalıdır. Gündelik ücretle, neccar ve dülgerlerin ya da inşaat alanındaki diğer elemanların kontrol altında tutulmasına ve paranın birden hazineye çıkışına engel olunabilirdi. Ancak bu kontrol mekanizması da çoğu zaman işe yaramamaktaydı. Özellikle benna ve neccarlar verilen ücretleri yetersiz bulmakta ve işi bırakmak için ücret azlığını bahane etmekteydi (Barkan, 1979, s.292). Gündelik ücretle iş yapmanın zorluklarına karşın götürü usulü ve bu usule bağlı çalışanlar merkezden daha uzakta kalmışlardır. Çünkü, devletin tamirat ve inşaat işleri için kesin bir kadrosu bulunmasa da, anlatılan sebeplerden dolayı toplanan ya da çağrılan inşaat esnafının yaptığı işlerin karşılığı gündelik olarak ödenmekte, çok ihtiyaç duyulmadıkça da, götürü usulü iş yaptırmaya başvurulmamaktaydı.

Sözelimi, klasik çağda Süleymaniye Camii'nin inşaatında bazı bölümlerin götürü usulüyle yapımı taahhüt edilmiştir. Mimar Sinan Süleymaniye Camii'nin inşaatını anlatırken bu

konuya değinmiştir. “Hakir ne kadar işsiz, dölger ve taşçı var ise muhkem tembih edip yarar mutemetler koyup götürüye kabil olunan işleri köşe köşe üstatlara götürüp verip bir uğurdan yarar ve kârgüzar (iş beceren, elinden iş gelen becerikli) adamlarla gece ve gündüz bir an ve bir saat karar eylemeyip demirli âsa perkâr gibi kubbenin merkez ve medarını devredip ve daima Hakk’ın dergahına tazarru ve niyaz edip iki ay tamam olunca asla bir köşe kalmayıp kapısı kapalı bina tamam oldu” (Koçu, 2003, s.365) diyerek, hızlıca yapılması gereken işleri günlük ücret yerine götürü usulü yaptırdığını anlatmaktadır. Sinan’ın burada ifade ettiği gibi götürü usulü iş yapan bu kişiler, çağrılan, davet edilen veya toplatılan zanaatkarlardan daha farklı statüde görülmektedir. “Becerikli” olmalarına rağmen Hassa Mimarlar Örgütü’ne dahil değillermiş gibi anlatılmıştır.

Öte yandan toplatılan ve gündelik ücretle çalışan neccarlara ya da diğer zanaatkarlara gerek giysileri, gerekse ellerindeki belgelerle “memur statüsü” yaratılmaya çalışılsa da kamu görevlerini yapmadıkları zamanlarda serbest çalışmaktaydılar. 18. yüzyılın ortalarına doğru bu konuyla ilgili bir uygulamanın olduğu görülmektedir. Mimarağa’ya yazılan bir belgede İstanbul ve çevresinde çıkan yangın sebebiyle neccar toplanması gerektiği bildirilmiştir. Neccarların yaşadıkları alan, eski odalar yanında Çukur Çeşme civarındaki hanlardır. Dört neccar kalfası başta olmak üzere (Karamanlı, Borlu, İstimat ve Serkiz) 200 nefer neccarın toplanarak yangın bölgelerinde çalıştırılması istenmektedir. Kalfalar için dört adet a’la, diğerleri içinde 200 adet evsat cizye kağıdı mühürlenip üzerine yangında görev aldıklarına dair “harıyk neccarı” yazılarak Mimar Ağa’ya teslim edilmiş, onun da bunları kalfalara dağıtması uygun görülmüştür (Erdoğan, 1962, s.104-105) .

Bu kalfalar bulundukları hanlardan yangın olduğu zamanlarda hizmet vermek amacıyla ayrılarak çalışma alanlarına gidecektir. Ancak yangın yerlerinde devlet görevlisi olduklarının anlaşılabilmesi ve ocaklı nefer ile şehirli neferlerin kendilerini rencide etmemeleri için kırmızı fes ve ayaklarına siyah yemeni giymeleri söylenmektedir. Diğer zamanlarda ise gayrimüslimlerin uyması gereken kıyafet yasağına uymaları istenmektedir. Dikkat çekici olan nokta ise, devlet işleriyle uğraşmadıkları zamanlarda devletten ücret talebinde bulunmayacak, kendi işleriyle ve kazançlarıyla uğraşacaklardır (Erdoğan, 1962, s.104-105).

Bu durum onların serbest çalışmaları ve götürü usulü iş yapmaları için bir ölçüde ortam yaratmaktadır. Aynı zamanda götürü usulü iş yapmadıkları zamanlarda bu kişilerin inşaat işlerinin merkezinde yer almaları için bir fırsat doğmaktadır. Tanzimat’tan sonra devlet için

alışan kalfaların biraz daha diğerklerinden ayrıldığı, diğerk bir deyişle, kadroların kemikleştiğı ve sicillerin daha ciddi tutulduğı tahmin edilmektedir*. Ancak, Tanzimat öncesi özel inşaatlarda çalışan kalfa ve diğerk zanaatkarların lâkaplarıyla ya da oturdukları yer adlarıyla listelenerek toplatıldığı görülür. İsim ve ihtisaslarının yazıldığı bir defterden mimarbaşılar, usta ve kalfalara ulaşabilmekteydiler. Gerektiğinde defterde isimleri kayıtlı bulunmayan kişilere de ihtiyaç duyulduğunda bunlar da çağrılarak inşaat işlerinde çalıştırılmaktadır (Barkan, 1972, s.95). Ancak, inşaatlarda çalışacak mimar, kalfa ve ustaların, ehil olduklarına dair başmimardan “ruhsat” almaları gerekirdi. Ehliyeti olmayanlara devletçe iş verilmediğı gibi, bu kişileri özel inşaatlarda çalışmaktan men etmek mimarbaşılarının göreviydi (Turan, 1963, s.177). Bu durum ruhsat almak için çeşitli rüşvet ya da kayırmanın ortaya çıkmasını sağladığı gibi, bazı sebeplerden dolayı ruhsat sahibi olamayan fakat gizliden gizliye çalışan bir grup kalfa ya da mimarın ortaya çıkmasına da sebep olmalıdır. Bununla ilgili olarak, mimar kethüdalarının keşif ve inşaat alanında çalışmış bazı usta ve kalfaları deftere kaydetmeden çalışmalarına göz yumdukları dikkat çekmiştir (Erdoğan, 1962, s.75).

Dolayısıyla, her inşaat faaliyetinde bulunan kişinin defterde kayıt altında tutulmasının güç olduğu görülür. Bu kişilerin hassa mimarı tarafından çağrılmasında kuşkusuz devlete yakınlıkları ve önceki hizmetleri büyük rol oynamaktadır. Ferhat Paşa’nın doğu seferine çıkarken yanında götürdüğü kalfalar, büyük olasılıkla öncelikli gruptan olmalıdırlar ki, Sinan kendisine gönderilen liste içinden bu kişileri seçmiştir (Refik, 1977, s.127). Nuruosmaniye Cami inşa edilirken de çeşitli bölgelerden kalfa ve usta sevkini yapıldığı görülür. Ancak, bu biçimde devletin emriyle işçi toplama usulü çeşitli yolsuzluklara sebebiyet vermiştir. Çünkü böyle durumlarda isimleri defterde kayıt altında olmadığı için bazı işten anlamayan kişilerin inşaat işlerine girmesi, teknik anlamda inşaatlarda problem yaratmaktaydı (Barkan, 1972, s.98).

Bu emir ve zorlama hali, yangın ve deprem gibi bazı hesapta olmayan felaketlerin yaşanması ya da bir an evvel bitirilmesi gereken bir devlet yapısı sebebiyle çok sayıda inşaat kalfasına ve ustasına aniden duyulan ihtiyaç nedeniyle işten anlayan ya da anlamayan her türlü kişinin görev yapmasını gerektirmiş olmalıdır. Bu durum, bilgisi olmadan inşaat alanına bir biçimde itilmeye çalışan kişilerle yetenekli fakat becerileriyle ön plana çıkamayan bazı neccar ya da dülger kalfalarının ayrılmasını ve yeteneklilerin ön plana çıkmasını geciktirmiştir. 19.

* Bununla birlikte inşaat aletlerinin de sicilleri tutulmuş olmalıdır. Çünkü, 20 S 1264/27.01.1848’de vefat eden Gazali Kalfa’nın “eşyayı metrukesinin” (eski eşyalarının) Evkaf-ı Hümayun sicilinden çıkarılması istenmektedir (BOA., İDH., Sıra no:8603).

yüzyılın başlarını bulacak olan bu ayrım, özellikle Tanzimat'tan sonra zorunlulukların dışında yaratılan bir inşaat ortamının, diğer bir deyişle ortaya çıkan “statü gruplarının” sadece kira kazancı için inşa ettirdiği yapılar sebebiyle, dülger ya da neccar kalfaların “mimar-müteahhit” gibi çalışarak bu alanda büyük bir boşluğu doldurmalarına ve onların önlenemez yükselişine sahne olmuştur. Açılan bu alanda artan talep karşısında dülger ve neccar kalfalarının hızlı bir dönüşümle “mimar-müteahhit” olarak çalışmaları kısa süre sonra devlet yapılarında başmimar kadar aktif rol oynayarak mesleklerinde dikey geçişi gerçekleştirmelerini sağlayacaktı.

Bilindiği gibi, devlet inşaatlarında birincil derecede önemi olan ya da devlete yakın olan inşaat esnafının başı hassa başmimarıdır. Tüm yapı faaliyetlerini gerçekleştiren esnaf loncaları da mimarbaşına bağlıdır. Devlet çoğunlukla loncaları sadece kendi iç işleriyle bırakmayıp, kendi kurduğu örgütle kontrol ederdi. Ancak, bazı loncalar diğerlerine göre daha çok kendi haline bırakılmıştı. Sarac esnafını, debbağları, ciltçi ve hattatları denetlemek için miri sarac, debbağ, miri hattat veya ciltçi yoktur (Ortaylı, 1976, s.56-58). Bu noktada “Hassa Tabibler” gibi, “Hassa Mimarları”nı da padişaha yönelik özel hizmetlerinin ötesinde imparatorluk çapında hizmet veren merkez teşkilatı içinde tanımlamak gereklidir (Turan, 1963, s.157).

Sonuç olarak, inşaat esnafının oluşturduğu zanaatkarların başı, başmimar olarak devleti temsil etmekte, bir âmir ya da yönetici olarak inşaat esnafıyla-devlet arasında bir köprü vazifesi görmekteydi. Bu açıdan bakıldığında inşaat esnafının çıkarlarını korumak için devleti yönlendirici bir misyon yüklenmesi de beklenmektedir ki; 29 Ş 1226/18.9.1811’de yazılmış bir ilamda usta ve amelelerin yevmiyelerinin azlığından şikayet etmeleri sebebiyle Meclis-i Şer’de* hassa mimarının da hazır bulunduğu bir toplantıda ücret tarifesinin yeniden düzenlendiği görülmektedir (BOA., CB., Sıra no:2755). İnşaat esnafının çeşitli konulardaki problemlerinin hallinde başmimarların onları temsilen ve haklarını savunmak adına toplantılarda hazır bulunması, diğer taraftan devletin inşaat işlerinden birinci derecede sorumlu olmaları sebebiyle inşaat esnafına karşı da devleti temsil güçlerinin bulunması, başmimarların iki yönlü lider olmasını sağlamaktaydı. Bu durum hassa mimarlarını küçük zanaatkar grupların meydana getirdiği örgütlenmeden daha güçlü kılmaktadır.

Mimarbaşının liderlik vasfını çoğu zaman esnaftan yana koyması inşaat esnafı loncalarının serbest hareket etmelerine yol açmış olabilir. Çünkü, loncalar uyulması gereken bazı

* Meclis-i Şer: Şeyhislam kapısında veya kadıların yanında kanun hükmü alınmak üzere yapılan toplantı (Devellioğlu, 2003, s.595).

nizamnameler katı kurallar ortaya koymalarına rağmen bunun her yerde eşit şekilde uygulama bulduğu söylenemez. Ücretlerin sınırlı tutulması ve vergilerin zamanında ödenmesi konusunda devletin kontrol mekanizması olan loncaların, serbest çalışan ve ücretlerini piyasanın tespit ettiği işçileri istihdam etmeleri ender değildi. Bir loncaya üye olmak bugün bir ticaret odasına üye olmak gibi, belirli bir faaliyete katılmaktan ibaretti (Quataert, 2004, 1005). Loncalar tarafından uygulandığı sık sık öne sürülen bu katı kuralların aslında fazlaca ilgi görmemesi inşaat alanında da serbest çalışma ve ücret konusunda önemli adımların atılmasında olumlu katkı sağlamıştır. Diğer taraftan, aktif nüfusun tamamının loncalara kayıtlı olduğu söylenemez. Büyük kentlerde bile lonca mensubu olmayan kişiler bulunmaktaydı. Seyyar satıcılar genellikle hiçbir loncaya üye değildi (Faroqhi, 2004, s.718).

Sinan'ın inşaat esnafı içinde "Hakir" olarak adlandırdığı işsiz fakat becerikli bir grup dülger ve taş ustasından söz etmesi 16. yüzyıldan beri lonca dışı bazı grupların inşaat alanında aktif olduklarını gösterir. Sinan, Süleymaniye Camii'nin bitirilmesi için fazla vakti kalmadığından bu kişilerden yararlanmıştı. Diğer taraftan, 18. yüzyılın sonlarına ait belgelerde "ayak mimarı" olarak adlandırılan grubun varlığı da bilinmektedir (BOA., CB., Sıra no:4785). Bunların Madran'ın söz ettiği geçici onarım esnafı gibi, hassa mimarlar ocağı ve devletin koruması altında olmayan ve kendilerine çok ihtiyaç duyulduğunda çağrılarak iş verilen kişiler olmaları mümkündür. Bir ölçüde seyyar (primitive) esnaf gibi lonca dışı hareket eden ve serbest inşaat faaliyetlerini sürdüren devlete yarı bağlı bu kişilerin dülger olsun, neccar olsun müteahhitlik hizmetlerinin de alt yapısını oluşturdukları tahmin edilmektedir. Çünkü bu kişiler devletin görevlendirmedeği dönemlerde (belki de devletle hiç çalışmıyorlardı) maaş almadan kendi kazançlarını parçabaşı iş yaparak, kendileri sağlamak ve serbest çalışabilmektedir (Erdoğan, 1962, s.104-105).

Loncaların özel girişimciliğin gelişmesi üzerinde önleyici bir rol oynadığı pek çok kez düşünülmüştür. Osmanlı toplumunda devletin her alandaki belirleyiciliği loncalar gibi siyasetin aktörü olabilecek kurumların gelişmesine ve bireysel eğilimlerin filizlenmesine imkan tanımamıştır. Bireyselliğin bu kurumlarda gelişmemesi bireyin bir özne olarak düşünülmesini de geciktirmiştir. Böylece Osmanlı toplumunda loncalar kendi özerkliklerini öne çıkarma şansını yakalayamamışlardır (Cihan ve Doğan, 2002, s.299-300).

Ancak bu lonca teşkilatının esnaf üzerinde etkili olduğu bazı meslekler için geçerli olmalıdır. İnşaat esnafının çalışma biçiminin diğer zanaatkarlarından farklılık göstermesi ve lonca

kurallarının da inşaat esnafı üzerindeki etkileri tartışılabilir. Evliya Çelebi, İstanbul'daki inşaat esnafını anlatırken loncalarla ilgili ilginç veriler de sunmaktadır. Örneğin “esnaf-ı neccâran-ı mi'mârân” olarak ifade ettiği grubun çoğunun doğramacı kârhanesinde (iş yeri) çalışan dülger, marangoz ve ahşap yapı ustası olduklarından söz eder. Görüldüğü gibi, herhangi bir ayırım olmadan inşaatın çeşitli aşamalarında çalışan bu kişiler tek çatı altında toplanmış belki de birbirlerinden farkı olmayan işleri yapmakta ya da farklı işler yapmalarına rağmen aynı isimle anılmaktaydılar. Farklı işler arasındaki geçişkenliğin bugün düşünülenenden daha çok olması da mümkündü. Evliya Çelebi'nin anlattığı dönemde, inşaatla ilgili loncaların uzmanlık alanlarına göre gruplara ayrılmadığı anlaşılmaktadır (Sakaoğlu ve Akbayan, 1999, s.291). Benzer durum Süleymaniye Camii inşaatında çalışan benna ve neccarların sengtraş olarak çalıştırılmasında da yaşanmıştı (Barkan, s.144). Bunun dışında 18. yüzyılda inşaat alanında herhangi bir tecrübesi olmayan kişilerin de bu alana müdahale etmeleri ve kazanç sağlamaları söz konusu olabilmekteydi (Özkaya, 1985, s.79-80). Dolayısıyla, hem uzmanlık alanlarının oluşmaması, diğer bir deyişle teknik işbölümünün olmayışı, hem de inşaat esnafından olmayan kişilerin bu alanda pay kapma çabaları 18. yüzyılda klasik lonca sistemini zorlayan etmenlerdendi.

Klasik dönemde uzmanlık alanları önemsizmeden anonim yapılan inşaatlara* bu açıdan bakıldığında inşaat esnafının çalışmalarının zaman içerisinde birbirinden ayrıştığı ve kurallarının konduğu düşünülebilir. 18. yüzyılın ortalarına ait bir belgede, İstanbul, Tophane, Üsküdar ve diğer yerlerde bulunan taşçı esnafının mesailerine kalfa çıkarması mecbur tutulmuş, ayrıca teşkilatın nasıl kurulacağı ve uymaları gereken kurallar kesinleştirilmiştir (BOA., CB., Sıra no:728). Bu, taşçılıktan kalfa ya da mimar yetiştirilmesi için önemli bir fırsat gibi görülür. Malzemenin elde edilişinden başlayan süreçle, bu malzemeyi formasyona ve istenilen fonksiyona hizmet edecek duruma getirene kadarki süreç içindeki görevler aynı özne tarafından gerçekleştirilebilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda zanaatkar örgütleri genel anlamda üreticiler arasında bir iş bölümü yapılması ilkesini temel almış ve zanaatkarların çoğu üretim sürecinin uzun bir dizi aşamasından sorumlu tutulmuşlardı. Oysa ki, inşaatta önemli bir yer oynayan taşçı esnafı yapılarda taşı yontan, işleyen ve yapıyı inşa etme süreçlerinin tümünü yerine getiren meslek adamı statüsündeydi. Nesne ve özne arasındaki bu ilişki ve/veya ilişkilendirme önemlidir. Sözgelimi, kumaş dokuyan esnaftan aynı zamanda elbise üretmesi beklenmemekteydi. Ya da elbise üretenden ayakkabı da

* Ortaçağ'dan beri inşaat ustalarının çok yönlü gelişimi bilinmektedir. İnşaat alanında faaliyet gösteren kişilerin taştan ahşaba kadar her türlü malzemeye yatkın oldukları ve çalışma biçimlerini bildiklerinden söz edilmektedir (Refik, 1977, s.11).

üretmesinin beklenmediği gibi. İnşaat alanındaki bu çalışma biçimi tipik lonca kuralları dışında bir işleyişi beraberinde getiriyordu. Diğer taraftan, daha önce sözü edildiği gibi, lonca mensubu olmayan ancak inşaatın her sürecinde çalışabilecek kişilerin de çalışmasına bir biçimde göz yumulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, inşaat esnafı genel geçer lonca teşkilatı kurallarına bağlı bir çalışma biçimi sürdürmemiştir. Tanzimat sonrasında da İstanbul ve Galata'da dülger ve doğramacı esnafının açtıkları dükkanların sandıkçı esnafının* işlerine sekte vurduğu bilinmektedir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:184, Gömlek no:98). Dolayısıyla, Evliya Çelebi'nin inşaat esnafını anlattığı dönemden sonra uzmanlık alanlarının ayrıştırılması bir ölçüde gerçekleştirilmiş, ancak dülger ve doğramacılar sandıkçıların yaptıkları işlere müdahale ettiklerine göre henüz kesin sınırlar oluşmamıştır. Bu dönemde İstanbul'a gelen Latin taifesinin de izinsiz olarak doğramacı, dülger veya duvarcı olarak dolaştıkları ve bunun bir nizama sokulması için önlem alınmaya çalışıldığı görülür (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:249, Gömlek no:68).

Diğer taraftan, loncalar, bir meslek grubuna ait herkesin, o meslek grubunun loncasına kayıtlı olmadığı, büyük katılımları sağlamayı amaçlamayan, ancak, fiyatları ve sosyal düzeni dengede tutma görevini üstlenen örgütlerdi. Özellikle inşaat alanında sürekli büyük katılımlara ihtiyaç olmuştur. Ülkede sıklıkla neccar kalfası, ya da dülger kalfası boşluğu yaşanmaktaydı. Bu durum bir inşaatda neccar kalfası olarak çalışan bir kişinin diğerinde dülger kalfası olarak çalışmasını gerektirmiş de olabilir. Dolayısıyla, dülgerlik, doğramacılık ve marangozluk yapan bir kişinin kazancının, sadece neccarlık yapana göre daha fazla olduğu düşünüldüğünde birden fazla zanaata el atarak para kazananları sosyal ve ekonomik düzeni altüst edecekleri düşüncesiyle loncaların engellemeye çalışmaları beklenir ki, inşaat alanında bunun gerçekleşmediği görülür. Diğer bir deyişle, yetişmiş elemanların inşaatın her alanında istenilen ve ihtiyaç duyulan sayılarda olmaması, lonca kurallarından olan, bir zanaatı yapan kişilerin belli sayılarda tutulması koşulunu geçersiz hale getirmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra modern toplumlara hakim olmaya başlayan kapitalist sistemin sonucu olan "kişisel menfaat"lerin ferdi bu yönde harekete geçiren bir güç olduğu (Özelmas, 1975, s.33) göz önüne getirilirse kalfaların da iş özgürlüğü ve kazanç arttırımı yönündeki çabaları daha kolay anlaşılabilir. İmparatorluk içinde neccar gündelikleri bir veri olarak alındığında; 17. yüzyılda neccar gündeliğinin 20-25 akçe civarında olduğu bir

* Sandıkçı esnafı, inşaat alanında faaliyet göstermektedir. Bu bilgi için bkz. (Özkaya, 1985, s.90-91).

dönemde ahşap bir ev yapımı için bir neccar gündeliği ile tanesi 16 akçe olan iki “imaret tahtası” almak bile mümkün değildi (Tanyeli, 1999, s.54).

Müteahhitlik alanında 18. yüzyılın sonlarından itibaren adlarından sık sık söz ettirenler taşçılar, dülger ve neccar kalfalarıydı. Bu kişiler, çeşitli işlerin ihalesini üstlenerek inşaat ve tamirat işlerini taahhüt usulüyle gerçekleştirmektedirler. Onlar aynı zamanda isimleri konulmamış birer müteahhitti. Sözgelimi, Cihangir Camii’nin 19. yüzyılın ortalarındaki tamirininin “taşçı” Hacı Melkon’a ihale edilmesi kararlaştırılmıştı (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:312, Gömlek no:57). Yüzyılın sonlarında ise “müteahhit” olarak anılan Hacı Yovani kalfa tarafından tamir edildiği görülmektedir (BOA., İ.ŞD., Dosya no:118, Gömlek no:7069). Aynı yüzyıl içerisinde yaklaşık 35 sene arayla ortaya çıkan ünvanlandırmadaki farklılıklar Hacı Yovanni Kalfa tarafından yapılan işin bir “taahhüt” işi olduğunun ve yapan kişiye de “müteahhit” denildiğinin artık kanıksanmasının, inşaat alanındaki bu tip girişimcilerin varlık gösterdiğinin kabullenilmesinin ifadesidir. “Taşçı Hacı Melkon” ise aynı usulle tamiri gerçekleştiren, ismi konulmamış ilk müteahhitlerdendir. Anlaşılacağı gibi, müteahhitlik hizmetlerinin alt yapısını oluşturanlar neccarlar, dülgerler, taş ustalarıydı. Bu gruplar arasında yaptıkları işlerde kesin ayrımlar söz konusu olmadığı gibi, belli bir süreçten sonra bu uzmanlık alanlarının tümünde tecrübesi olanlar “ebniye kalfası” olarak anılmaktaydı. Müteahhitlik hizmetlerini yerine getirenlerin çoğu da ismi geçen bu meslek grupları içinden çıkmıştır.

19. yüzyıl bu karışık çalışma biçiminin ürünü olan “Ebniye kalfası” ünvanlı kişilerin ortaya çıkmasına kolaylık sağladı. Artık belli bir yetkinliğe ulaşanlar, neccar ya da dülger kalfası olarak değil, “ebniye kalfası” olarak anılmaya başladı. Birbirleriyle dayanışma haline geçen kalfalar, Hassa Mimarlar Örgütü ve inşaat loncasındaki sözü geçen boşluklardan ve başmimarın statüsündeki değişimlerden yararlanarak “kalfa hareketi”ni başlattılar. Diğer esnaf örgütlerindeki usta-kalfa çekişmesi*, hassa mimarlar örgütünde mimarbaşı/mimar-kalfa çekişmesi olarak ortaya çıkar. Kuşkusuz, “kalfa hareketi”, örgütlü, daha önceden planlanmış ve yazılı bir hareket değildi. Aksine, kuralları sessizce işleyen, söz birliği içinde gerçekleşen ve inşaat alanında pay kapma çabası için oluşturulan, kitlesel olduğu söylenemeyen, ancak tabandan gelen ve sonuca da ulaşan bir “öne çıkma hareketi”ydi. Hassa Mimarlar Örgütü ile bağlantılı ya da bağlantısız olan “kalfa” ünvanlı grubun ön plana gelmesi, tabandan başlayan

* Bu konuyla ilgili olarak Bkz. Halil Sahillioğlu, “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta- Kalfa Çekişmesi”, BTDD, S.17, Ocak 1969.

önemli bir çıkıştır. Bu kişiler, keşif, tasarım, taahhüt işlerini üstlenerek ve bireysel anlamda ön plana çıkarak, inşaatın her alanında az çok bilgisi olan birer “mimar-müteahhit” gibi çalıştılar.

Diğer taraftan, “kalfa hareketi” ile inşaat alanındaki etnik köken çekişmesinin birbirine paralel geliştiği söylenebilir. İnşaat loncaları etnik farklılıklar yüzünden aynı iş kollarında çalışan kişilerin birbirleriyle olan sorunlarına çözüm olma konusunda yetersiz kalmıştır. Çoğu zaman loncanın önde gelenlerinin önlem alması mümkün olmamakta, konular çoğunlukla baş mimara kadar çıkarılmaktaydı. 1768 tarihinden itibaren ayrı ayrı loncalar oluşturan müslümanlar ve gayrimüslimlerin arasında (Cihan ve Doğan, 2002, s.299), ayrı loncalar oluşturmada önce de bazı iş kollarında çekişmelerin olduğu görülmektedir. 1727 yılında, Arnavut gruptan Edirnekapi’daki su yolcu lağımçı gayrimüslimlere, müslüman olanlar müdahalede bulunmuşlardır. Müslümanların onların işlerini yapmayı engelleyen tutumları ve rencide edici davranışları sebebiyle Hassa baş mimarı Mehmed’in verdiği ilamda, Ortodoks Arnavutların İstanbul’da yalılarda ve taşrada su yollarının gerek kurşun gerek künk döşemesini yaptıkları ve onlara bunun için fetva verildiği söylenerek, bunlara Müslüman su yolcuların haksız yere müdahale etmemesi gerektiği ifade edilmektedir (Erdoğan, 1962, s.94-95).

Özellikle her etnik grubun bir iş alanında söz sahibi olduğu (Mardin, 2004, s.214) ve hepsinin saray ve padişaha hizmet için kenetlendiği (Mardin, 2004, s.215) öne sürülen Osmanlı İmparatorluğu’nda etnik grupların ayrı loncalar kurduktan sonra da birbirleriyle çıkar çatışmasına girdikleri görülür. 2 N 1199/9.7.1785’de Hâdaka-i hassa (saray bahçesi) sıvacı neferatının, Boğaziçi’nde istihdamlarına muhalefet eden Hristiyan sıvacıların men edilmesi ve kendilerine emir verilmesi için arzuhalde başvuru yaptıkları tespit edilmiştir (BOA., CB., Sıra no: 6817).

Görüldüğü gibi esnafı denetim altında tuttuğu öne sürülen loncaların en azından 18. yüzyılın sonlarından itibaren inşaat alanında fazlaca bir yaptırım içinde olduğu söylenemez. Kantemir bu durumu Hassa Mimarlar Ocağı’nın yozlaşması ve yolsuzlukların artmasına sebep olarak görmektedir. 18. yüzyılda Avrupa’da gelişmeye başlayan ve zaman içinde bütün dünyadaki geleneksel üretim düzenlerini sarsmaya başlayan “Sanayi Devrimi” belki de, Osmanlı İmparatorluğu’nun özel desteği altında çalışan bu eski üretim sisteminin ortadan kalkması için tek sebep değildir. Loncaların kendi iç karışıklıkları, yüzyıllar içinde Ehl-i Hiref

gerçeğinden güç kazanarak geliştirilmiş olan geleneksel anlamdaki zanaat üretim alanları, kendilerini bambaşka koşullarla çalışan ve büyük rekabet gücü bulunan yeni bir üretim sistemi karşısında bulunca (Küçükerman, 1996, s.48-49) yeni bir oluşuma zemin hazırlamıştır.

Bu sebeple hassa mimarlar örgütünün geleneksel sisteme bağlı çalışmalarını sürdürmesi de zorlaşmıştır. Bu durum, kuşkusuz, “hakir” veya “ayak mimarı” olarak görülen veya götürü usulü iş yapan becerikli “üstatların”, bir başka deyişle “ötekilerin” işine yaramıştır. Diğer taraftan, hassa başmimarları ve örgüte yarı bağlı çalışan zanaatkarlar da büyük ölçüde serbestlik kazanmışlar ve inşaat sektöründeki hareket alanları genişlemiştir. Bu kişilerin bir süre sonra bireysel davrandıkları, birer mimar-müteahhit gibi inşaat alanında faaliyet gösterdikleri ve isimlerini duyurdıkları görülür*.

Daha önce de söz edildiği gibi, keşif ve inşaat işleri için hem İstanbul’da hem de imparatorluğun çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren neccar ve dülger kalfalarından yetişen bu kişiler tüm yapı işlerinden sorumlu hale gelerek, “Kalfa” ya da “Ebniye Kalfası”, sarayda söz sahibi olanlar “Ebniye-i Seniyye”, “Ebniye-i Hümayun” kalfası ünvanıyla anılır. “Kalfa hareketini” gerçekleştiren bu kişilerin böyle bir oluşumun gerçekleşmesinde sultanın desteğini aldıkları da söylenmelidir. Kendilerine inşaat işlerinde pek çok fırsat verilmiştir. Böylelikle 19. yüzyılın başlarında tasarım, teknik ve maddi anlamda inşaatın tüm problemlerinden sorumlu tutulan ve çoğu gayrimüslimlerden oluşan bir grup ortaya çıkarılmıştır. “Ortaya çıkarılmıştır” ifadesini kullanmak yerinde olacaktır, çünkü, inşaat faaliyetleri gösterenlerin bilgilerini ve edindikleri pratiği planlı bir program ve eğitim dahilinde kazanmadıkları kesindir. Ancak, daha önce de söz edildiği gibi, “kalfa hareketi”nin başlamasında inşaat alanının şartları, devletin istekleri diğer bir deyişle gereklilikler ve kapitalizmin etkileri zorunlu gelişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Aslında Osmanlı’da, yavaş ve kendiliğinden oluşan bu gelişimi tarihlendirirsek, neredeyse batıdaki ile aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleştiğini görebiliriz. Batıda ticari ve mesleki faaliyetlerin düzenlenmesi için kurulan korporasyonların dağılmaları da yaklaşık bu döneme rastlamaktadır. Örneğin Fransa’da 1789 devrimi, ferdi hürriyet prensibine aykırı bulduğu

* 18. yüzyılda depremde yıkılan Fatih Camii’nin yeniden inşasını Kör Yani Kalfa’nın yaptığı ve “dülger kalfası” olduğu arşiv belgelerinde geçmektedir (BOA., HAT., Dosya no:183, Gömlek no:8461 ve Dosya no:182, Gömlek no:8303). 1814 tarihli bir başka belgede de Beşiktaş Sahilsarayı inşaatını taahhüt eden “neccar kalfası Foti’nin” ismine rastlanmıştır (BOA., CS., Sıra no: 2143 ve Cevdet Maliye Sıra no:18647).

korporasyonları 1791 yılında “Allarde” kanunu ile kaldırarak kişilere dilediği meslekte çalışma özgürlüğünü vermiştir. Aynı yıl “Chaplier” isimli kanunla her türlü mesleki birliklerin kurulması yasaklanmıştır. Kısa zamanda Fransa’yı başka ülkeler izleyerek herkese sanat ve mesleğini istediği şekilde yapabilme imkanı tanınmıştır (Zeytinoğlu, 1976, s.94). Avrupa’daki bu değişimler bilerek ya da isteyerek kanunlar yardımıyla gerçekleşirken, Osmanlı’da herhangi bir yasal müdahale olmadan, kendiliğinden ve yavaş bir biçimde değişim göstermiştir. Bu değişim çabaları kanunlarla desteklenerek genele yansımadağı için belgelerde tekil örneklerle doğrulanmakta ve inşaat alanında faaliyet gösteren öznelerin bireysel çabalarıyla gerçekleşmektedir.

Neccar ya da dölger kalfalarından yetişen ve bir yapının inşaat sorumluluğunu alan bu kişiler, mesleklerini öğrenebilecekleri ya da eğitim yapabilecekleri bir okulun olmaması sebebiyle, geleneksel usüllerle öğrendikleri bilgiler ile bu ünvanları almayı başarmışlardı. Ancak, geriye dönüp bakıldığında Sultan İbrahim’in başmimarı olan Mimar Mustafa Ağa’nın “meremmetçi” (onarımıcı) olduğı ve Mimar Kasım’ın görevden alınmasından sonra baş mimarlık görevine getirildiğı (Refik, 1977, s.84), Mimar Davut Ağa’nın da “Suyolu nazırı” olduğı bilinmektedir (Refik, 1977, s.61). Bu isimleri sıralanan mimarlar, kaynaklarda en çok rastlanan başmimarlardı. Oysa ki, isimleri geçmeyen pek çok başmimarın olabileceğı de unutulmamalıdır. Sözgelimi belgelerde adı geçen başmimar Bekir Ağa*, divan kayıtlarından yararlanılarak yapılan listede yer almamaktadır. (bkz. Ahmet Refik, Türk Mimarları, s.102-103). Dolayısıyla, yıllara göre, başmimarların toplandığı bir liste hazırlanmaya çalışılsa bile bazı eksikliklerin ortaya çıkacağı açıktır. Başmimar ünvanlarının sayısız sebeplere bağılı olarak sıkça verilmesi ve kayıtlarla ispatlanamaması ya da mesleki yeterliliklerin önemsizliğı gibi bazı sorunlar “başmimarlık” görevinin bir memuriyet bile olamadığını gösterir.

Bütün dönemlerde, inşaat esnafının “mimar” statüsünü kazanma gibi bir amacı da vardı. Özellikle, 18. yüzyılda içi boşalmış bir ünvandan ibaret olan “mimar” ya da “başmimar” statüsü hâlâ ulaşılması güç ve gerekli bir görev olarak görülebilmekteydi. Marangozlar, meremmetçiler, sengtraşlar ve kalfalar için “ayak mimarlığı” bile bir ödöl niteliğindeydi. Tersanede havuz yapımı sırasında gösterdikleri hizmetlerden dolayı Manol Kalfa ile marangoz Petro Kalfaya “ayak mimarlığı” ödöl olarak verilmiştir (Bostan, 1992, s.79). Mimarlık yapmaya en yakın ve yatkın olan grup ise çoğı gayrimüslimlerden oluşan neccar ve

* 1787 yılında Bekir Ağa’nın yaptığı ve tamir ettiğı binalar için bkz. Maliyeden Müdevver Defter Kataloğı Sıra no:12528, Defter no:19602.

dölger kalfalarıydı. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarına kadar sürdüğünü tespit ettiğimiz bu yükselme biçimine en iyi örnek, Anadolu Rumları'ndan olan ve "Hacı Ustalar" olarak bilinen üç kardeşten Andon'a "mimar" ünvanı verilmesidir. Yetenekleri sayesinde mimarlığa yükselmesi, büyük ölçüde, çizim ve tasarım yapmayı bilmesinden kaynaklanmaktaydı (Petronotis, 2004, s.33). Burada sıradan kalfaların arasından sıyrılabilmenin yolunun yapacağı işi önceden düşünme ve çizebilme olduğunun altını çizmek yerinde olacaktır.

Öte yandan, imparatorlukta "mimar" ünvanı her zaman inşaat esnafının içindeki kişilere de verilmemekteydi. Sultan Ahmed Camii'nin mimarı Mehmed Ağa, saray müzisyeni olmak üzere eğitilmiş, sonra mobilyacılığa geçmiş, daha sonra da Suriye'de yerel idareci ve askeri komutan olarak hizmet etmişti. Bir keserle kirişi kesmesi istenmiş ve bunu başarınca da "sedefkar ve mimar" ilan edilmişti (Öz, 1944, s.7). 16. ve 17. yüzyılda imparatorlukta mimarlara anonim zanaatkarlar olarak bakılmasa da (Faroqhi, 2004, s.591), Mehmed Ağa örneğinde olduğu gibi, farklı iş kollarından inşaat ortamına geçiş yapmak veya düzenli mimarlık eğitimi ve pratiği alamadan ve sadece hükümdarın isteği üzerine inşaat işlerinin içine girerek "mimar/sermimar" olarak ünvanlandırılmak mümkündü. Böyle bir yaklaşım, onların mimari bilgilerinin ne kadar yeterli olduğu konusunu düşündürür. Bu durumun devletin mimarlık sanatına verdiği önemin derecesi ile ilgisi, pek fazla değildi. Sözgelimi, Victor Hugo için Avrupa'da birbirine karşıt iki çağ söz konusuydu: Zengin bir mimarlığın bulunduğu ortaçağ ile mimarlığın arka plana itilip, yerini yeni kitlesel iletişim mecrası olarak matbaanın ve dolayısıyla kitabın aldığı yeniçağ. Osmanlı'da 19. yüzyılın ortalarına kadar basılan kitap sayısının yetersizliği, böyle bir karşılaştırmayı imkansız kılmaktadır. Ayrıca, güzel sanatlar arasında Victor Hugo'nun yaptığı gibi bir önem sırası oluşturulduğuna ve mimarlığın en üste yerleştirildiğine ilişkin herhangi bir bulgu yoktur (Faroqhi, 1998, 141-142). Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 20. yüzyıla kadar işlerliği ve geçerliliği en fazla olan sanat dalı mimarlık olmasına rağmen mimarların kariyerlerinin ayrışması ve gelişmesi, ya da ortaya çıkarılan mimarlık ürününü yaratan öznenin önemi, devletin mimariye verdiği önemle bağlantılı değildi. Sözgelimi, 1803 yılında yaptırılacak bir su haznesi için kalfadan "fenn-i kâgire" aşına olması beklenmektedir (BOA., CB., Sıra no:674). İnşaat alanında faaliyet gösteriyor olmaları sebebiyle dönemin zanaatkarlarının bilgi donanımlarının yeterli olduğu ve bu sebeple de "mimar" ünvanını aldıkları düşünülmemelidir. Kaldı ki, 18. yüzyılın sonlarına ait bir başka belge inşaat alanında çalışacak bir kişinin "usul-i mimariye aşına" olması gerektiğini hatırlatmaktadır (BOA., HAT., Dosya no:597, Gömlek no:29310). Çalışacak kişinin mimariye aşına olması beklentisi, yapıyı talep edenin de tam

tanımlayamadığı büyük bir beklenti değildi, aksine yapıyı ayakta tutacak veya teknik anlamda aksaklık çıkarmayacak bir kişinin işi üstlenmesi istenmekteydi.

Bu durum, inşaat işleriyle uğraşan kişilerin her zaman mimarlık bilgilerinin işverenin istediği ölçülerde olmadığını ve zaman zaman da bu eksikliğin yaşanmaması için tedbir alınması adına bu tür hatırlatmalara gerek duyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, imparatorlukta, 19. yüzyılın ortalarına kadar her zaman işinin ehli kişiler “mimar” olarak ünvanlandırılmamışlardır. “Mimar” denilen meslek adamının ortaya çıkarılmadığı ve tanımının belirsizliği de dikkat çekicidir. İnşaat işlerinin tümünün veya fiziki çevrenin düzenlenmesinin ayrı bir iş kolu olarak görülmesi, bu iş kolunu üstlenecek kişilerin kariyerinin de ayrılmasını sağlamamıştır. Bazen yeniçerilerin, bazen bina eminlerinin, bazen bir inşaat işiyle uzaktan yakından ilgisi olmamış bir kişinin “mimar” olarak görevlendirildiği örnekler de mevcuttur. Neredeyse, Cumhuriyet’e kadar yapı üretimi ile ilgilenen kişiler “mimar” olarak ünvanlandırılrsa da kariyerlerinin hala daha karışık olduğu görülür. Ancak, öznelere çeşitli iş kollarından olması yapı üretimi usüllerinde ciddi değişimlerin yaşanmasını engelleyememiştir.

Sanayi dönemi düşüncelerini ve ürünlerini ülkeye getirmeye dönük çok önemli bir projenin güçlü bir parçası olan Dolmabahçe Sarayı’nın inşa edilmesi, kalfalıktan kendini yetiştirmiş bir ailenin üyelerinin yükselişine tanıklık eder. Günümüz mimarları tarafından da isimleri oldukça iyi bilinen ve anlatılmaya çalışılan “kalfa hareketinin” en önemli üyelerinden olan Balyan Ailesi; kalfalıktan yetişerek saray yapılarında tek başlarına “marka” olmayı becerebilmiş müteşebbislerdir. İhaleleri alarak yapı inşa etme fırsatını yakalayan aile, Abdülhamit dönemine kadar inşaat alanında faaliyet göstermişti. Kendisinin “sermimar” ünvanıyla yad edilmesi için devletten karar çıkartmayı başaran Serkiz Balyan (BOA., İ.DH., Dosya no:765, Gömlek no:62375), her ne kadar bu ünvanla anılsa da, halkla da irtibatını sağlamak için, banker Nersisyan ile birlikte bir büroya sahipti (Şenyurt, 2004, s.66).

Diğer taraftan, II. Abdülhamit’in mimarı olan Vasilaki ve Yanko İoannidislerin de halkla olan bağlantılarını devam ettirmek için evlerinden ayrı yerlerde bürolar tuttukları bilinmektedir*.

* Vasilaki İoannidis’in ev adresi Ermeni Kilisesi Sokak no:17 Pera olarak kayıtlıdır. İş adresi ise, Büyük Yeni Han, no:41, İstanbul olarak geçmektedir (Anuaire Oriental, 1891). Oğlu Yanko İoannidis’in ev adresi babası ile aynı sadece numara farklı, 19 numarada gözüktüyor. Diğer taraftan, sokaklar listesinde, Avukat Mizzi dışında iki kişiyle daha aynı daireyi paylaştığı tespit edilen ve iş yeri olarak kullandığı tahmin edilen bir başka adresi de Su Terazisi sokak no:13 Pera’dır (Annuaire Oriental, 1896-7).

Dolmabahçe Sarayı, yapı üretiminin örgütlenmesi açısından ehl-i hiref sisteminden artık iyice uzaklaşıldığının önemli bir örneğidir. Ancak, sarayın üretimi ile ilginç bir karşılıklı sunan, Dolmabahçe Sarayı'nın desteğinde kurulan, Yıldız Çini Fabrikası ve Hereke Halı Fabrikaları henüz daha küçük sanatlarda böyle bir kopuşun meydana gelmediğini gösterir. Çünkü bu fabrikalar; geleneksel kaynakları sanayinin yenilikleri ile donatarak güçlendirmek için kurulmuşlardır. Bir anlamda da “yeni ehl-i hiref” ortaya çıkarmanın yolu aranmıştır (Küçükerman, 1996, s.50). Küçük sanatlara göre, mimarlık alanında “ehl-i hiref” sisteminden sıyrılışın daha kolay olduğu söylenebilir.

Akpolat'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentte ve taşrada mimarlık işlerini yürüten Hassa mimarlarının işlerini ocak dışındaki yerli ve yabancı mimarlar üstlendiler. Ortaya çıkan bu durumun nedeni Lale Devri (1718-1730) ile başlayan “Batılılaşma” döneminde, saray çevresinin benimsemiş olduğu Avrupa Mimarlığı ile Hassa mimarlarının baş edememesi, onun gereklerine ayak uyduramamasıdır. 18. yüzyılda Barok Üslubu Osmanlı kalıplarına uyarlamayı başaran Hassa mimarları, 19. yüzyılda ortaya çıkan tarihselci üslupların uygulamasına ayak uyduramamışlardı. Çünkü bu seçmeci (eklektik) uygulama çeşitli üslupların biçim ve tasarım kurallarını bilmeyi gerektiriyor, bu akademik tutum ise usta-çırak ilişkisi içinde pratikten yetişen Hassa mimarları için üstesinden gelinemeyecek sorun yaratıyordu (Akpolat, 2002, s.350).

İmparatorluğun Lale Devri'nden sonra yine batıya ait farklı zevk ve beğenileri benimseme yolunda attıkları adımlar Akpolat'ın söz ettiği gibi, ehl-i hiref sisteminin ya da Hassa mimarların talep görmemesine sebep gösterilebilir. Diğer taraftan, ehl-i hirefe alternatif olarak ortaya çıkan, özellikle dülger ve neccar kalfalarından oluşan gayrimüslim grup, yabancı mimarlar karşısında kendileri için inşaat piyasasında belli bir alan açma gereği duymuşlardır. Esnek çizgilere oturttukları çalışma biçimlerini sultanın ihtiyaç duyduğu her türlü inşaat işinde kullanabilmekteydiler. Gayrimüslim kalfa ya da müteahhitlerin karşılaştıkları en önemli engel sultanların direktifleri ve yabancı mimarların çalışmalarıydı. Sözgelimi, uzun süredir resmi inşaatları yapmayı üstlenen Balyan ailesine, Ayasofya'nın restorasyonunu sultan Abdülmecid'in vermek istemediğini bir arşiv belgesi açıkça ortaya koymaktadır. Ayasofya'nın tamirini yapmak için batılı bir mimar aranmış ve sonuçta Fossati'ye görev verilmiştir (Eyice, 1992, s.128). Tarihi bir yapının restorasyonu gibi bazı teknik bilgiler içeren uzmanlık alanları, yabancı mimarların tekelinde kalmaktaydı, ancak bunların dışındaki işler

hiç de azımsanacak ölçülerde değildi. Gayrimüslim kalfalar inşaat alanındaki geri kalan işlerle bile sermaye biriktirmenin yolunu bulmaktaydılar.

Geriye dönüp bakıldığında Süleymaniye Camii'nin inşaatında çalışan kişilerin etnik kökenleri üzerinde yapılan araştırma bize bu dönemde duvarcılarının (bennâ) %83'ünün hristiyan, ahşap işiyle uğraşanların (neccâr) %77,4'ünün müslümanlar'dan oluştuğunu göstermektedir (Arel, 1982, s.74). Bu oranlar hristiyanların inşaatın hangi alanında yoğunlaştıklarını net olarak açıklar. “Bennalar”, dülgerle eş anlamlı olan ve adi taşçı ve duvarcıdan farklı olarak “uygulamacı mimar” statüsündeki kişilerdir. Ayrıca kagir yapı inşaatında yoğunlaşmışlardır* (Sönmez, 1997, s.29).

Taş ve kagir yapıların inşası sırasında bu bilgiler doğrultusunda hristiyanlara daha fazla görev düştüğünü söylemek yanlış olmaz. Kaldı ki, 16. yüzyılda İstanbul'da depremden sonra yapılan ahşap konutlar yangınlar sebebiyle ardı ardına yok olmaya başlayınca taş yapılara dönülmeye karar verilmiştir. Bu tam olarak başarılı olamamışsa da dönemsel olarak İstanbul'da ihtiyaç duyulan yapım tekniklerinin, farklı etnik kökenden kişilerin çalışmalarını etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla, 19. yüzyılda Tanzimat'la birlikte kagir yapıların inşasına gösterilen önem, geçmişten beri duvarcılık yapan hristiyan kalfaların öne çıkmasında bir sebep olarak gözüktür.

Osmanlı düzeninde görgülü ve bilgili bir gayrimüslimin meslek seçenekleri arasında “dülger”liğin yeri bulunmaktaydı**. Osmanlı merkezi yönetim organlarının çoğundan farklı olarak, Hassa mimarlar ocağına girenlerin müslüman olma zorunluluğunun olmaması gayrimüslimlerin inşaat alanına yönelmeleri için önemli bir sebep teşkil eder. Tanzimat sonrasındaki malzeme ve inşaat tekniklerindeki bazı değişimler, zevklerin değişimiyle de harmanlanınca eskiden beri duvar ustası olan hristiyan tebaanın iş alanlarını genişletmiştir.

* “Bennâ”, Arapça isim olan bina kelimesinden türeyen, yapı yapan, mimar, kalfa, dülger anlamına gelen bir kelimedir (Devellioğlu, 2003, s.85). “Neccâr” ise dülger yerine de sık sık kullanılmış olmasına rağmen Arapça isim “necr”den gelmekte ve dülgerden farklı olarak, kagir inşaatla ilgili olmayan yalnız ahşap işlerinde çalışan kişi anlamındadır. Bu açıdan bakıldığında dülger kelimesiyle de eş anlamlı değildir (Sönmez, 1997, s.82 ve s.40). Dolayısıyla, her iki kelime Arapça olsa da Sönmez'in de vurguladığı gibi aralarında kullanım farkları bulunmaktadır. Bennâ'nın sözlük anlamında da görüldüğü gibi daha çok, yapıda söz sahibi uygulamacı ve mimar sıfatları yerine kullanıldığı dikkat çeker.

** Osmanlı Rumlarından olan Evangelinos Misailidis, yazdığı “Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr-ü Cefakeş” isimli romanında, kahramanı Rum A.Favini'nin ağzından bir Rumun seçebileceği meslekleri sıralamıştır. Timur'a göre, bu “sivil toplumun” dışına çıkamayan görgülü ve bilgili bir gayrimüslimin meslek sosyolojisidir (Timur, 2000, s.75).

Bazen yoğun inşaat faaliyetlerine cevap vermek zorunda kalan kalfaların yeterli bilgiye sahip olmamaları talepler karşısında başarısız çalışmalar yapmalarına da sebep olmuştur. Özellikle Tanzimat'tan sonraki bölümde bu konuyla ilgili pek çok belge incelenmiştir. Yıkılan ya da çöken köprüler, evler ve diğer yapılar bu hızlıca meydana gelen mesleki oluşumun sonuçlarındandır*. Tabii ki bunların yanında başarılı örnekler de bulunmaktadır. Başarılı örnekler sunan ve hiyerarşik sıralamada alt katmanlarda yer alan gayrimüslim gruptan bazı kalfaların cemaatleri içerisinde ön plana çıkmaya başlamalarına, diğer bir deyişle “kalfa hareketi”ni başlatarak, bugünkü anlamda “dokunulmazlık” kazanmalarına 19. yüzyılın başlarında rastlanır. Bir müslüman mimarın bile elde edemeyeceği hakların Üsküdar Selimiye Camii mimarı Foti Kamyanus'a (Komnenos) verilmesi, aslında bir neccar kalfası olan Foti için o dönem faaliyet gösteren çeşitli etnik gruptan kalfalara örnek bir durumdur. Loncaya ya da Hassa mimar ocağına bağlı çalıştığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendisi gibi çalışan pek çok kalfa arasından sıyrılarak farklı bir konuma getirilmiştir.

1220/1805 yılında Anadolu Kazaskeri Mir Mehmet Emin, Yeniçeri Ağalığı ve İstanbul cizyedarına yazılmış bir hükümde Foti Kalfa'ya çeşitli imtiyazların verildiği ortaya çıkmaktadır. Hükümde, Üsküdar'da inşa ettiği Selimiye Camii'ndeki çalışmalarından dolayı Foti Kalfa'nın, oğullarının ve iki hizmetkarının vergiler, resmler ve tekellüften muaf tutulması, Foti Kalfa'nın “beygirine, kayığına ve kisvesine” kimse tarafından dokunulmaması, “hânesine zâbâtân” girmemesi vurgulanmıştır. İsteği dışında muhâkeme edilmemesi, ayrıca belgede, sened-i şer'isiz ve şahid-i zor (yalancı şahidlik) ile Foti Kalfa'ya dava açılmaması, eğer dava açılacaksa da “Divân-ı Âsafi”de ve padişah fermanına göre muamele yapılması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Sıra no:25245).

Foti Kalfa'ya verilen “kısıtlamasız” bir berat örneğidir. Günümüzdeki uygulamaları ile karşılaştırdığımızda bu tip tanınmış hakları, ayrıcalıkları ve imtiyazları bugünkü milletvekillerine sağlanan ayrıcalıklarla eşleştirebiliriz. Foti Kalfa'ya verilen bu beratla kişi dokunulmazlığı sağlanmıştır. Üstü aranamaz, kılık kıyafetine müdahale edilemez, evine zabıta ve kolluk kuvveti giremez, seyahat ve yol serbetisi ve ayrıcalıklarından istifade eder, zabıta tarafından koruma altına alınır, yargı muafiyeti vardır, dolayısıyla olağan mahkemelerde

* Arşivdeki A.MKT.NZD kataloglarından yıkılan yapıların çoğu tespit edilebilir. Bunlardan en dikkat çeken ev yapan bir neccar kalfasının inşa ettiği evin yıkılmasıyla ilgili olandır. 2 Za 1277/13.5.1861 yılında yazılmış belgede Serafim adında bir kişinin Ürgüp Sancakverdi Mahallesi'nde yaptırdığı ev 20 gün sonra yıkılmıştır. Bu yapıyı inşa eden neccar Mile'nin zararı tazmin etmesi istenmektedir (BOA., A.MKT.DV., Dosya no:189, Gömlek no:62).

yargılanamaz, sadece “Divân-ı Âsâfi”de yargılanabilir, bazı vergi muafiyetleri vardır (Beydilli, 1995, s.85-86).

Osmanlı İmparatorluğu’nda Foti Kalfa’ya verilen ferman gibi bazı kişiye özel uygulamaların olduğu görülmektedir. Tanzimat’tan önce gayrimüslimler kıyafet sınırlamalarının dışında ata ve üç çifte kayığa binme konusunda yasaklamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Diğer gayrimüslimlere uygulanan bu sınırlamalar eldeki belgeye göre, işinde gösterdiği başarı sebebiyle Foti Kalfa için geçerli değildir. Foti Kalfa’nın, gurur duyulan, meşhur, mümtaz ve örnek bir kişi olarak kendi milleti içinde tanınması yaptığı hizmetlere karşılık verilen bu beratla sağlanmıştır. Özel haklar kazanan bir başka kalfa da; Kirkor Balyan’dır. Kevork Pamukciyan (Pamukciyan, 2003, s.156-157) Kirkor Balyan’a tanınan ve çeşitli imtiyazları içeren bir fermanı Ermenice’den Türkçeye çevirerek yayınlamıştır. Fermana göre, Foti Kalfa’ya verilen imtiyazlarla Kirkor Balyan’a verilen imtiyazlar birbirlerine benzerdir.

Dülger ya da neccar kalfası olmalarına rağmen, kendilerini ön plana çıkararak tanıtmayı başaran kişilerin statülerinin belirsizliği ve inşaat faaliyetlerinde ön saflarda yer almaları günümüzde yapılan araştırma ve incelemelerde bazen sorun yaratmakta ve bu durum, imparatorlukta inşaat uygulamalarında yaşanan dönüşümlere geleneksel pencereden bakılması durumunda karışıklığa sebebiyet vermektedir. Faroqhi, padişah mimarlığı yapan kişilerin zanaat ve memuriyet arasındaki çitin tepesine tünemişe benzeten şüpheli durumuna dikkat çekmektedir. Başka sorumluluk mevkilerinin çoğundan farklı olarak, padişahın mimarı olarak hizmet etmenin söz konusu kişinin Müslüman olmasını bile gerektirmediğinden söz etmektedir. Nuruosmaniye Camii’nin mimarı ve bir dülger kalfası olan Simeon Kalfa’yı buna örnek olarak göstermektedir. Faroqhi’ye göre, mimar ya da inşaat ustalarının mevki belki de, çağrıldığı zaman hizmet eden, fakat ayrıca dışarıdaki müşteriler için de çalışabilen saray istihdamındaki zanaatkarlarıinkiyle karşılaştırılabilir. Ya da kul sınıfının askeri olmayan bir üyesi konumuna karşın inşaat ustası padişahın kullarının emlakını içeren sicillerde en alçak gönüllü zanaatkarlar ve balıkçılarla birlikte ele alınmış olabilir. Daha da farklı bir açıdan bakıldığında, onda Cengiz Orhonlu tarafından incelenen, çok sayıda varis arasında binalar bölümüne başkanlık eden, konutlar ve bina ticaretiyle ilgili anlaşmazlıklarda yerel kadıya tavsiyelerde bulunan şehir mimarlarından birini görmemiz de mümkündür (Faroqhi, 2003, s.181).

Faroqhi'nin anlattığı Simeon Kalfa'nın, bu inşaat etkinliğindeki yerinin belirlenmesinde, bazı yazarların da farklı fikirlerinin olduğu görülür. Mustafa Cezar, Nuruosmaniye Külliyesi'nin mimarı olarak Simeon Kalfa'yı kabul etmektedir. Doğan Kuban ise, bu camii ile ilgili araştırmalarında, 1753'te İstanbul'da bulunan Le Roi adında bir Fransız mimarın gözlemlerine dayanarak, Simeon Kalfa'nın inşaat yönetiminde görev aldığını öne sürmektedir. Le Roi, inşaatın teknik sorumluluğunu bir mimarın üstlendiğini bildirmiş ve kubbenin yapımında kullandığı basit ve kullanışlı yöntemi övmüştür. Bir başka görüş de, Tahsin Öz ve İzzet Kumbaracılar tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüşe göre, Nuruosmaniye Külliyesi'nin mimarı o yıllarda hassa başmimarı olan Hacı Mustafa Ağa'dır ve Simeon Kalfa'yla birlikte çalışmıştır (Ağır,1994, s.559-560).

Simeon Kalfa'nın, tasarımdan tümüyle sorumlu olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, Osmanlı mimarlığındaki geleneksel örgütlenmeye göre değerlendirme yapan uzmanların Simeon Kalfa'nın varlığını kabul etmelerine rağmen bu inşaatteki konumunu tam olarak belirleyememeleri olağan gözüktür. İmparatorluk mimarlığının dönüm noktasını belirleyen bu esere mimarın katkısının bulunduğunu (Ağır, 1994, s.559-560) söylemekle yetinmek de biraz haksızlık olacaktır. Çünkü Simeon Kalfa, imparatorlukta geleneksel inşaat örgütlenmesinin sıkı kuralları dışında kalan ve dolaylı yollarla bu inşaat faaliyetine katılıp başarılı bir iş çıkararak, yapıda pek çok kalfanın içinde adını duyuran ve “kalfa hareketinin” öncülerinden olan bir kişidir. Laleli Camii'ndeki mimari başarısının dışında bir ölçüde inşaat örgütlenmesindeki geleneksel kuralları da ortadan kaldırarak değişimlerin kapısını aralamıştır. Kaldı ki, bu düşüncüyü doğrulayan bazı bilgileri Mimar Necmettin Emre vermektedir. Arkitekt dergisinde (Emre, 1937, s. 13) gayrimüslim Osmanlı mimarlarını anlatırken “Simyon Kalfa ve onun şakirdi Kamyanos Kalfa” olarak ifade ettiği bu iki kalfadan Simeon Kalfa'yı III. Mustafa'nın mimarı olarak anlatmakta, Nuruosmaniye dışında, Laleli, Hekimoğlu Ali Paşa, Üsküdar Ayazma Camii ile eski Fatih Camii'nin yerine yenisini inşa ettiğinden söz etmektedir.

Padişah mimarlarının zanaat ve memuriyet arasında sıkışıp kaldıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca, mimarların bugün yaptıkları işlerden çok farklı işleri yaptıkları da dikkat çekmektedir. Ancak, Simeon Kalfa gibi bir grup mimar kendi yetenekleri doğrultusunda ve yapabilecekleri inşaat işlerinde istihdam edilmelerine rağmen padişah mimarlığı gibi bir memuriyette bulunmamışlardır. O ve onun gibi bazı gayrimüslim mimarlar, başmimarların varlıklarını korudukları bir dönemde isimleriyle ön plana çıkmayı başarmışlardır. Bu durum,

Tanzimat'a kadar başmimarların çoğunlukla Müslüman olması dolayısıyla bu göreve getirilme şansları olmayan gayrimüslimlerin kendi içlerinde oluşturdukları alternatif çalışma biçimidir. Sık sık karıştırılan nokta, bir yapının mimarının tespiti sırasında ortaya çıkmaktadır. Genellikle yapılan tespitler inşa edildiği dönemde hangi hassa başmimar varlığını sürdürüyorsa ona mal edilerek çözümlenmeye çalışılmaktadır. Oysa ki hassa başmimar öncelikle yapının memurudur. Her zaman yapının planlarını çizmeyeabilir. Keşif sırasında ve inşaat kontrolörü olarak hizmet verebilir. Devreye giren bina eminlerinin başmimar gibi çalıştıklarını hatırlatmakta da yarar vardır. Ancak, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren plandan uygulamaya geçişte gayrimüslim kalfalardan yararlanıldığı gözden kaçmamaktadır*. Bu kişilerin isimlerinin ön plana çıkması basit bir duvar örücüsü olmalarından kaynaklanmamaktadır. Yapıyı ayakta tutan bazı inşaat pratiklerini bilmeleri kuşkusuz ön plana çıkmalarında en önemli etkidir.

Sözgelimi, hassamimar, ebniye-i hassa müdürü gibi ünvanlarla anılan Abdülhalim Bey'in Abdülmecid döneminde yapımına başlanan Çırağan Sarayı'nın mimarı olarak düşünülmemesi ilginçtir. Diğer taraftan, Abdülhalim Bey, mimarlık teşkilatının başında tutulmaya devam ederken onun emrinde çalışan ve Balyan ailesinin bir ferdi olan Karabet Balyan'ın sarayı inşa etme görevini alması dikkat çeker (Cezar, 1996, s.103). Karabet'in babası Kirkor Balyan'ın da Abdülhalim Bey'den önceki Ebniye-i Hassa Müdürü Kırımlı Mahmud Efendi'nin azledilmesinde önemli payı olduğu bilinmektedir (Cezar, 1971, s.112). Kalfaların inşaat piyasasında yer edinebilmeleri için çeşitli yollara başvurdıkları gözden kaçmamaktadır. Sistemin değişime uğramasının güçlüğü gayrimüslim kalfaların çeşitli yollarla sistemin bir köşesine eklenilerek çoğalmalarına ve kendilerine iş alanı açmalarına bağlı gerçekleşmişti. Bu kimi zaman Kirkor Balyan'ın yaptığı gibi illegal biçimde resmi bir görev edinmek için, kimi zaman da resmi bir makama geçmeden dışarıdan taahhüt usulü iş yaparak olabilirdi. Bu eklenilerek faaliyet gösterme bir süre sonra boşlukları olan ve sınırları belirsiz sistemi tamamen altüst etmeyi başardı. Her ne kadar inşaat alanının örgütlenmesindeki değişimler Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere atfedilmişse de, kalfaların dinamizmi sistemin değiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Resmi kanallarla yapılan müdahaleler olmasa da önünde sonunda inşaat örgütlenmesinin dağılması ve yeni biçimiyle kendisini oluşturması mümkün gözükür.

* İlk Fatih Camii'ni inşa eden Konstantin isimli bir Rum'du (Gedeon, 1935, s.72). Depremden yıkıldıktan sonra tekrar yapılan bu camiinin yapımında önemli hizmeti olan Kırk Yarı kalfa da bir Rum'du (BOA., HAT., Dosya no:183, Gömlek no:8461).

Adı geçen Abdülhalim Bey'den önce de sultanların hassa başmimarı ile olan iletişimlerinin oldukça sınırlı olduğu dikkat çeker. Hatt-ı hümayunlardan anlaşıldığı kadarıyla 18. yüzyılın sonlarında inşaat konuları vezir aracılığıyla başmimara iletilmektedir. Oysa ki, dışarıdan gelen mimarlarla padişahların doğrudan diyaloga girdikleri ve teklif götürdükleri görülmektedir. Burada, yabancı mimarların çalışmalarının ve tasarımlarının devlet yöneticilerinin ilgisini çektiğini belirtmekte yarar vardır. Diğer taraftan, klasik dönemden farklı olarak hassa başmimarının kentin fiziki yapısını oluşturan bir zanaatçı olmayı bırakarak, bürokratik kimliğiyle öne çıkması artık kanıksanmıştır. Sinan, Edirne'deki Selimiye Camii için pek çok kez II. Selim'e mektuplar yazarak inşaatın gidişatını veya ihtiyaçlarını doğrudan bildirmektedir (Refik, 1977, s.113). Hem padişahın mimarı, hem de sarayın mimarı gibi iki ayrı ünvan klasik dönemde ortaya çıkmadığından, Mimar Sinan başka bir mimar alternatifiyle karşılaşmadan iki görevi üstlenerek, padişahla olan bağlantılarını sürdürmüştür. Klasik dönemde Mimar Sinan'a doğrudan verilen görevler ya da Sinan'ın mektupla padişaha yaptığı başvurular 18. yüzyılın sonlarındaki belgelerde pek fazla görülmez. Çoğunlukla vezir aracılığıyla iletişimin sağlandığı anlaşılmaktadır.

18. yüzyılda Melling'e "sultan mimarlığı" görevi verilerek maaş bağlatılması artık bazı ayrımların yapılmaya başlandığını göstermektedir. Bir sonraki aşamada Melling'in yaptığı çalışmalardan memnun kalan III. Selim, Melling'e "sermimaran-ı hassa" ünvanını da vermeyi tasavvur etmişti (Koçu, 2003, s.223). Gerek devlet işlerinde gerek padişahın özel işlerinde çalıştırılan mimarların ünvanlandırılmalarındaki keyfilik gözden kaçmamaktadır. Devletin bir inşaat işi nasıl kolaylıkla padişahın özel işine dönüştürülebiliyorsa, padişah ve ailesine ait bir inşaat işi de o kadar kolay devlet işi haline dönüşebilmekte ve bunları yerine getirenlerin ünvanları da değişime uğramaktadır. 19. yüzyılda "padişah başmimarı" ve "saray başmimarı" olmak üzere iki ayrı ünvan artık ticaret yıllıklarında bile yerini almıştır. "Saray mimarlığı" görevinde olanların ünvanları gereği, keşif, kontrol gibi, bürokratik hizmetlerden sorumlu olmaları beklenirken, "padişah başmimarları"nın padişahın kendi istekleri doğrultusunda iş yaptırabildiği ve özel işlerinde yararlandığı kişiler olduğu düşünülebilir. Ünvanları gereği böyle bir ayrıma gidilmişse de bu görevlerin sınırlarının bulanıklaştığını görmek mümkündür*. Ancak, en azından farklı ünvanlar türetilmesinin kişisel ve kamusal ayrımını yapma niyetiyle olduğu açıktır.

* Serkiz Balyan'ın 1880'de ünvanı "sermimar" iken, 1891-1892'de "sermimar-ı hazreti şehriyari" yani padişah başmimarı olarak kayıt edilmiştir. Ancak, aynı dönemde Vasilaki İoannidis de "saray mimarı" olarak geçmektedir (Kuruyazıcı, 1999b, s.53). Ünvanlar farklı da olsa yaptıkları işlerin birbirlerinden farkı yoktur.

18. yüzyılda ülkeye gelen Melling'in padişahın ilgisini çekmesi imparatorlukta “sanatçı” kimliğini üstlenecek aktörlerin kolayca kabullenilmeye başlanıldığına önemli bir örnektir*. III. Selim döneminde Melling ve arkasından da Fransız sefiri aracılığıyla Fransa'dan getirilen Kauffer adındaki mühendisin sultanın gözünde oluşturdıkları “statü” ya da “hiyerarşik” pozisyon, başmimarın -kaybolan zanaatçı kimliği bir tarafa- oluşma ihtimali olan bürokratik kimliğine de sekte vurmuştur. Sultanın gözünde, yabancı mimarların konumu imparatorlukta yapı inşa etme konusunda söz sahibi olan hassa mimarlarının pozisyonundan farklıydı. Ayrıca, bu onlar için farklı bir bilgi alanıydı. Weber, “Güç, ekonomik güç de dahil olmak üzere “kendi başına” bir değer ifade etmektedir. Sosyal “onur” için iktidar peşinde koşulduğu çok olur. Ama her iktidar sosyal onur sağlamaz” demektedir (Weber, 2003, s.269) . Burada mimarbaşının konumunun ve bu konum dolayısıyla sahip olduğu gücün dışarıdan gelen mimarlar kadar kendisine “sosyal onur” sağlamadığı ortadır.

Yeni geldikleri imparatorluk içinde, yerlerini ve toplumsal hiyerarşide pozisyonunu oluşturmaya çalışan bu yeni kimlikler, kendilerine “sosyal onur” sağladıkları gibi, sultanların da yaşadıkları fiziksel çevre veya inşa ettirdikleri yapılar hakkında dönüşüme uğramalarına yardımcı olmuştu. Ancak, Tanzimat'a kadar “modernleşme” adına önemli işler yapan padişahların çalışmaları incelendiğinde hepsinin merkeziyetçiliklerini yeniden, bu kez modern araçlarla kurmaya çalıştıkları görülür. Dolayısıyla, gerek mimaride gerekse başka alanlardaki modernleşmenin sınırları zaten merkeziyetçilikle çizilmişti.

III. Selim Fransa'da yayınlanan Moniteur Universel gazetesinde kesinlikle “Avrupalı” veya “Avrupalılaşmak” isteyen bir hükümdar olarak görülmez. Tam tersine bir “despot” olarak sunulmaktadır. III. Selim için yapılan övgüler, ordunun ve askerlik sanatının “Batılılaşma”sıyla ilgilidir. Ancak bu reformların Fransa kontrolünde ve Fransa çıkarlarına uygun bir biçimde yürütüldüğü ve Osmanlı ordusunun bağımsızlığını yitirdiği gözden uzak tutulmamalıdır (Timur, 1998, s.116). Gazetenin Oryantalist bakış açısı tüm Avrupa basınının genel görüşü olarak nitelendirilebilir. Ancak, Oryantalist görüşü bir tarafa bırakıldığında haber Osmanlı'da yöneticilerin “modenleşme”yi tek parçalı olarak algıladıklarının altını

* İnşaat işleriyle uğraşan diğer mimarlar için kullanmadığımız “sanatçı” sıfatının Melling için kullanılması yerinde olacaktır. Gerek aldığı eğitim, gerekse yaptığı çalışmalar kendisine “sanatçı” kimliği kazandırmıştır. Perot'a göre, Melling, mekan, çizgi, hacim ve perspektif bilgisini ressam olan amcasının yanında edinmiştir. Daha sonra, Klagenfurt'ta mühendis ve öğretim üyesi olarak çalışan kardeşi Jean-Joseph'in yanına yerleşerek, burada da matematik ve mimarlık eğitimi görmüş; henüz ondokuz yaşındayken sanatçı olarak tam bir yetkinliğe ulaşmıştır (Arslan, 1993, s.113).

iziyor. Diğer bir deyişle mimarlığı, giyim kuşamı, gündelik yaşantıyı modernleştirelim derken başka alanlarda boşluklar ortaya çıkabilmektedir. III. Selim’in hükümdarlığı süresince çizilen genel tablo, hükümdarlığının ilk on yılının savaşlarla geçtiği, hazinenin durumunun kötü olduğu, bunun için alınan olağanüstü önlemlerin vergileri, sürgünleri, hayat pahalılığını arttırdığı ve sık sık kıtlıkların yaşandığıyla ilgilidir (Timur, 1998, 111). II. Mahmud’u ele aldığımızda yine merkezietçi bir hükümdarla karşılaşırız, ancak bu “merkezietilik” artık klasik çağdaki gibi bağımsız bir merkezietilik olmaktan çok ötedir. Yarı bağımlı yarı modern merkezietilik söz konusu olmaktadır. Bundan sonra atılacak her adım “Avrupa kuvvetler dengesi” düşünülerek ne kadar merkezi olabiliyorsa o kadar merkezden idare edilecekti.

18. yüzyıldan Tanzimat’a kadar önemli izler bırakan her iki padişah da sonuçta bir “monark”dı ve kendi modernlik anlayışlarına uygun kurum, inanç ve davranışları, seçilmiş nesneye, yani imparatorluk halkına kabul ettirme amacındaydılar. Kendi kendine oluşturulan toplumsal bir süreç halindeki modernleşme ile “tepeden inme ci modernleştirme” arasındaki en önemli ayırım, modernleştiricilerin devlet gücünü elinde tutmaları ve kendi çıkarlarına göre davranmalarıydı (Keyder, 1998, s.31). İmparatorlukta iyi gitmeyen pek çok işin arasında yabancı mimariyi, diğer işlerde yaptıkları gibi ancak, sadece yabancı mimarların onlara aktardığı kadarıyla tanıyorlardı. Din ve gelenekler onların Avrupa’ya gitmesine ve öğrenmek istediklerini öğrenmelerini yasak ediyordu. Örneğin II. Mahmud’un tek bir yabancı dil bilmediği ve bulunduğu döneme ait dünya ile ilgili kitapları okuyamadığı ve bütün bilgisinin Kur’anla, Türkçe yazabilmek için lazım olduğu kadar Arapça ve Farsça’dan ibaret olduğu düşünüldüğünde (Moltke, 1999, s.339) “moderleştirme”yi yöneten padişahların bu konuda el yordamıyla yol aldıkları düşünülebilir. Her iki padişahın, İngiliz yüksek okullarında memleketine sokmak istediği bilgiler için çalışan ve Petersburg’da bir filo inşa etmek isteyen Rus arından başlangıç noktaları çok farklıydı.

Kısaca eğitimleri ve kültürel altyapıları anlatılmaya çalışılan ve inşaat alanında en önemli işveren olan sultanlar, yabancı mimarların çalışmalarına sahip oldukları kendi bilgi dünyalarından bakıyorlardı. Değişim, siyasi ve ekonomik zorlamalar sebebiyle her alanda isteniyordu, ancak kendiliğinden olması zaten mümkün değildi, tepeden yapılacak değişim ise padişahın merkezi idaresine zarar vermeyecek biçimde gelişecekti. “Modernleştirme” nasıl belli alanlarda yapılan tercihler doğrultusunda gerçekleşiyorsa, mimaride modernleştirme de seçilmiş bazı tarzlar ve biçimler üzerinde gerçekleşiyordu. Olayın bu yönü, Moore’un

modernliğin şu ya da bu yanının, mönüden yemek ısmarlarcasına isteğe göre seçilip alınamayacağını ileri sürmesini akla getirir (Keyder, 1998, s.31).

Mimariye bu yönüyle bakan sultanlar, çalışmaları ilgiyle izliyorlar, Avrupadaki mimari eğilimlerle ilgili bilgiler sadece oradan gelen birkaç resim ve çizimle sınırlı kalsa bile onlar için yeterli oluyordu. Çünkü sultanların zihninde biçimsel değişim unsurları modernleşmeyle eş anlamlı tutuluyor (Kasaba, 1998, s.21), bu anlamda da kalabalık kitleler tarafından ilk olarak dış görüntüleriyle algılanan yapılar özel bir önem kazanıyordu. Mimarinin simgesel rolü ön plana çıkarılmakta, günlük kullanılan “modern” bir eşyadan daha kolay dikkat çekmesinden yararlanılmaktadır*. Amaç mimariyi modernleştirme değil, modernleştirilen devletin mimariyle simgelenmesiydi. Beşiktaş Sarayı’nın bazı bölümleriyle, Hatice Sultan Sarayı Başağa Dairesi’nin Neo-Klasik üslup özelliklerini III. Selim’in çok beğenmesi ve padişahın yeni dünya görüşünün bir göstergesi olduğunun söylenmesi bunu iyi biçimde örnekler (Arslan, 1993, s.117). Yabancı mimarların çalışmaları ilk defa görülen bir objeye olan ilgi gibi, merak uyandırmaktaydı. Dolayısıyla da, bu durum yeni bir şey icad etmiş gibi davranılan yabancı mimarlara statü kazandırmaktaydı.

Saraya girmenin yollarından birinin “mimar” olmaktan geçtiği bu dönemde padişahların yabancı mimarlarla olan ilişkilerinin nasıl yol aldığı konusunda pek çok şey referans verebilir. 18. yüzyılda İstanbul, padişahın sarayında veya ileri gelen âyan hanelerinde iş arayan Avrupalı ressamaların, mimarların, bilim adamlarının ve maceraperest askerlerin uğrak yeri idi. Mozart’ın “Saraydan Kız Kaçırma” operasında bu durum çok iyi yansıtılmıştır. Eserin kahramanı “Belmonte”, sultanın sarayına kayıp sevgilisini bulmak için İspanyol mimar kılığında girmişti. Bu, Viyana’daki izleyicinin yabancıyı olmadığı bir imgeydi. İçlerinde İstanbul’un da bulunduğu Avrupa’daki pek çok başkentin sarayları iş ve itibar kazanma peşinde olanlar tarafından ziyaret ediliyordu (Quataert, 2002, s.125).

Diğer taraftan, yabancı mimarların saray için faaliyet göstermeleriyle, mimarbaşının saf dışı kalmasının sebeplerini modern devletin sahip olduğu “rasyonel” bürokrasiden çok Osmanlı “patrimonyal” bürokrasinin varlığında aramak doğru olacaktır. Kişiye bağlı olmayan, açıkça tanımlanmış bir yeterlik alanı, rasyonel temelli bir hiyerarşi, serbest sözleşme ve düzenli terfi ilkelerine dayalı bir atama/görevlendirme sistemi, düzenli bir teknik eğitim ve çoğunlukla

* Melling, Hatice Sultan için sarayda kullanılmak üzere fincan, tabak, çatal-bıçak ve gümüş bir çekmece tasarlamıştı ancak bugün bile bunlardan çok tasarladığı yapılar konuşulmaktadır (Arslan, 1993, s.116).

sabit maaş, patrimonial yönetimlerin bürokrat kadrolarında olmayan özelliklerdendi. Weber'e göre, gelenekçilik ve keyfilik, kapitalizme geçilmesinde de engel teşkil etmiştir (Göcek, 1999, s.31).

Mimarbaşlıların yabancı mimarlar karşısında görev tanımları ve konumları iyice bulanık bir hal alırken, inşaat işleri yerini sultanların ve padişahların zevkleri doğrultusunda birebir yapının mimarı ile görüşülerek gerçekleştirilen inşaat faaliyetlerine bırakmıştır. Bir taraftan yapıların uygulayıcılarının yabancı oluşu, diğer taraftan saray çevresindeki zevk ve beğenilerin batılılaşması mimarlık alanında yeni bir dönemin başlayacağını habercisidir. Danimarka maslahatgüzarı Baron de Hübsch'ün Büyükdere'deki yalısını görüp beğenen Hatice Sultan'ın mimar Melling'e ulaşması zor olmamıştır. III. Selim kendisine “Ser mimaranı hassa” ünvanını vermeyi tasarlamış, hatta Sarayburnu'nda kendisine Fransız Saraylarına benzer bir saray yaptırmak için hiç bir masraftan kaçınmayarak bu işi de Melling'e vermeyi planlamıştır. Ancak, Melling bunu taahhüt etmeye cesaret edemeyerek, o sırada İstanbul'da bulunan Kauffer'e bu işi havale etmiştir. Sarayın inşaatına başlanmasına yakın bir dönemde Fransızların Mısır'a sefer düzenlemesi üzerine Kauffer ve Melling saraydan uzaklaşmışlardır (Koçu, 2003, s.221-222).

Yabancı mimarların görev alanları ne kadar tanımlıdır? Bu sorunun cevabı da en az hassa mimarbaşlıları kadar net değildir. Örneğin Melling'in görevini dört yazar üç farklı şekilde tanımlamıştır. Miller ve Boppe, III. Selim'in Melling'i çok geniş yetkilerle donattığını ve onu imparatorluk binalarının genel yöneticisi ve başmimarı yaptığını belirtmektedir. Perot da, Fransa Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki diplomatlarından biri olan ve aynı zamanda padişaha sanat ve mimarlık konularında danışmanlık yapan Aubert Dubayet'nin, 1796'da Yunanistan'a gitmesiyle ondan boşalan bu görevi Melling'in devraldığını söylemektedir. Davis'in ise tam olarak bunu kastetmemekle beraber, Topkapı Sarayı'ndaki III. Selim dönemine ait Batılı uygulamaları, padişahın mimarlarını Melling'in gerçekleştirdiği işleri etüt etmekle görevlendirmesine bağladığı görülmektedir (Arslan, 1993, s.119).

Bu noktada en önemli işveren olan padişahların profillerini tanıdıktan sonra, saraya yolu düşen Fransız mimar Kauffer'in de tanıtılmasında fayda vardır. Koçu'nun “mimar” olarak ünvanlandığı Kauffer, belgelerden anlaşıldığına göre, askeri alanda yapılan yenilikler doğrultusunda çalıştırılmak üzere ülkeye getirilen bir mühendistir. Topograf ve istihkamcı olduğu belirtilen Kauffer, ilk defa İstanbul'un şehir planını yapan kişidir (Eyice, 1996, s.11).

Askeri mimarlığın bilimselleşen yüzü 18. yüzyılın sonlarında kavranmaya çalışılmıştır. Bu sebeple de dışarıdan mühendis getirilerek mühendishanede hem öğrenci yetiştirilmesi hem de devlet hizmetinde çalıştırılması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. 1793-1794 yılındaki fermanda söz edilen konulardan biri bununla ilgilidir. “(...) Reis Efendi’ye söyle, Françe’den mühendis mimar ve Ofçiyal (ya da ofisiyal olarak yazılmış muhtemelen memur anlamına gelmektedir) gözetmeğe ay eylesün. Mimar celbeylesün, kalelerimiz mühendissizdir, olmaz” (BOA, HAT., Dosya no:240, Gömlek no:13414). Aynı yıl Türkçe’ye vakıf iki Fransız mühendisin Mühendishane’de istihdamlarına dair bir belge bulunmaktadır (HAT., Dosya no.202, Gömlek no.10447).

Koçu’nun da söz ettiği F. Kauffer, Osmanlı İmparatorluğu’nda uzun süre çalışmıştır. İsmi arşiv belgelerinde “Kofer” olarak sıkça görülmektedir. 1796-97 yılına ait iki belgede mühendis Kauffer’in konumunun önemli olduğu ve devlet hizmetinden ayrılmaması için çaba sarfedildiği okunmaktadır (HAT., Dosya no:185, Gömlek no:8605). Kili Kalesi’nin proje ve inşaatını yapmıştır (BOA, HAT., Dosya no:185 ve 220, Gömlek no:8605 ve 12198). 1800-1801 yılında Bender Kalesi’nin yıkılan yerlerinin yeniden yapılması Bina Emni Hasanağa ile birlikte Kauffer’den istenmiştir (BOA, HAT., Dosya no:177, Gömlek no:7840).

Kauffer’in sadece bir mimar veya mühendis gibi çalışmasının ötesinde kalelerde askeri disiplinin sağlanması ve savaş malzemelerinin denetlenmesi gibi görevleri de bulunmaktaydı (HAT., Dosya no:228, Gömlek no:12724). 1795-96 yılındaki bir belgeden Mühendishane’de öğretmenlik statüsü olduğu tahmin edilen Kauffer’in öğrenciler tarafından çizilen resimlerin tashihini ve eleştirisini yaptığı anlaşılmaktadır (HAT., Dosya no:201, Gömlek no:10369/-A). Aynı yıl Mühendishane’deki öğrencilerin bazı kalelerin resimlerini çizibildikleri ve Kauffer tarafından bu çizimlerin onaylanmaya başladığını tespit edebiliyoruz (HAT., Dosya no:201, Gömlek no:10331).

Bu dönemde mühendislik eğitimi vermek amacıyla ülkeye davet edilen yabancıların yeni mimari üslupların ülkeye getirilişinde ve inşaat örgütlenmesinde önemli misyonlarının olduğu söylenebilir. 18. yüzyılın sonunda, savaş ve savunma politikaları üzerine kafa yoran yöneticilerin eğlence ve yaşantıya yönelik dönüşümleri de unutulmamalıdır. Yapı inşaat faaliyetlerinin bu dönemde arttığı saray çevresinde, bu konuya eskiye oranla daha fazla ilgi duyulmaktadır. Gerek askeri alandaki modernleşme çabaları gerek saray çevresindeki bazı dönüşümler ile yeni zevk ve beğeniler hassa mimarlar örgütünün dışındaki arayışların ortaya

çıkmasında etkili gözükmetedir. Ortaylı, 18. yüzyılda Balkan Rönesansı ve İstanbul'daki Osmanlı Barok çağının yeni bir dönemin ve yeni bir mimar tipinin doğmak üzere olduğunu gösteren belirtiler olduğunu söylemektedir (Ortaylı, 2002, s.52).

Askeri alandaki modernleşmeye Tersane'de gemi inşa eden yabancı mühendis ve mimarların katkılarının olduğunu belirtmek yerinde olur. Pek çok ülkeden gemi inşa edecek mimarların ülkeye çağırılması için ferman çıkmıştır (BOA., HAT., Dosya no:265, Gömlek no:15370). Bu mimarların işlerinin sadece gemi inşa etmekle sınırlı kalmadığı tahmin edilmektedir. İnşaat bilgisinin yanı sıra Avrupa'daki mimari üsluplar hakkında yöneticileri bilgilendirerek yapı üretimini şekillendirmekteydiler. Daha önce de söz edildiği gibi, mimari modalar yapı üretiminin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından döneminin Fransız Sarayları benzeri inşa ettirilen Sadabad Sarayı, Sultan II. Mahmud'un "Artık bu saray zevki okşamıyor, bunu yıkalım yenisini yapalım" demesiyle yıkılarak yeni bir yapı inşa edilmiştir. Abdülaziz zamanında da II. Mahmud'un yaptırdığı yıkılarak yerine, Avrupa Sarayları tipinde Çağlayan Kasrı inşa edilmiştir (Eyice, 1996, s.10). Değişime ayak uydurma kaygısı, yeni ve eski ayrımı ile Avrupa'daki mimari modanın takip edilmesi inşaat alanını hareketlenmesinde önemli bir etkidir.

18. yüzyıla ait Avrupai mimarlık modasının yöneticiler tarafından bu kadar kolay kabul edilmesi; daha önceleri zihinlerde yaşamak istenen mekanlara ait herhangi bir kurgulamanın olmadığını düşündürmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, çoğu gezgin ya da yabancı görevli, sultan saraylarının halkın oturduğu binalardan ayrılamadığını, ancak bunların biraz daha büyük olduğunu söyler*. Yabancı mimar ya da mühendislerin inşa ettiği yapıların zihinleri kolaylıkla doldurabildiği ve modeller üzerinden zevklerin daha çabuk çeşitlenmesi buradan anlaşılabilir. 16. yüzyılda soyut kavramlardan yola çıkılarak "ulu" ve "yüce" bir cami inşa etmek için başlanan Süleymaniye Camii hatırlandığında, 18. yüzyılın sultanlarının anıtsal yapıları biraz daha öteledikleri, gündelik yaşamlarını geçirdikleri saraylarını ön plana çıkardıkları ve beğenilerini nesnel olarak ortaya koydukları görülür. Görselliğin ve görsel imgenin baskınlaşmasıyla, "Lale Devri"nden itibaren uhrevi hayatın önceliğinin günlük hayatla yer değiştirmesi gibi, zevkler de soyut kavramlarla tanımlanma önceliğini somut örneklerle bırakmıştır.

* Helmuth Von Moltke, 23 Kasım 1836'da yazdığı notlarında bu konudan şöyle sözeder: "İstanbul evleri hep tahtadan; hatta padişahın büyük sarayları bile aslında geniş tahta barakalardan başka şeyler değil. Taş bir temel üzerine ince kalaslardan zayıf, çoğu zaman pek yüksek bir iskelet kuruyorlar, bunu tahtayla kaplıyor, içini sıvıyor, damı kiremitle örtüyorlar. Böylece kısa zamanda kocaman bir ev ortaya çıkıyor" (Moltke, 1999, s.95-96).

Modellerden yapılan mimari seçimler, özellikle mimari zevklerle yeni tanışan imparatorluğun başkentinde 19. yüzyılın ortalarında estetiğin “paketlenerek” sunulması boyutlarına ulaşmasına ve mimarlık için gerekli tasarım evresine ihtiyaç duyulmamasına sebep olacaktır. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul’a gelip yerleşen ve uzun süre İstanbul Feriköy’de oturan İtalyan Alexandre Breschi’nin, *Annuaire Oriental*’de verdiği ilan bu konuya ışık tutar. Mimar ve müteahhit olan Breschi, İstanbul’da ve eyaletlerde pek çok önemli inşaatlar yaptığını söyleyerek saray, ev, anıt ve mezar ve diğer tüm yapı çeşitlerine ait büyük bir plan koleksiyonunun olduğunu ilan etmiştir; bu planlardan yapılan seçimleri veya müşterinin getireceği tüm önerileri uygulayacağını belirtmektedir. Bu durum yapı üretimine dönük beklentinin bir sonucu olmalıdır. Kuşkusuz, bu paketlemenin 19. yüzyıl ortalarında Avrupa mimarlığı için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak, tasarımların orjinallerini üretenler de, kopyalarını üretenler de yine Avrupalılardı. İmparatorluk başkenti sadece sunulan kopyaların paketlerinden yararlanabiliyordu.

1208/1793-1794 yılında III. Selim’in buyruğunda, yapıların teknik anlamdaki özelliklerine müdahale ettiği ve kâgir yapı sisteminin en azından kamu yapılarında uygulama bulması isteğinin olduğu okunmaktadır. Daha önce de söz edildiği gibi, hassa başmimarına doğrudan yazılmadan vezir aracılığıyla şikayet aktarılmaktadır. “Benim vezirim” girizgâhıyla başlayan belge (HAT., Dosya no:240, Gömlek no:13414) şöyle devam etmektedir: “Kağıthane’ye vardım, yapılar acaib, miri ebniyesine dikkat olunmuyor. Hasköy Kışlası’nı gördüm. Bütün ahşab bayağa bir konak gibi yapılıyor. Ben ise Tersane Kışlası gibi tenbih eşlemişdim. (...)”. Tersane kışlasının kagir bir yapı olduğu bilinmektedir. Belgeye göre, Hasköy Kışlası ise ahşap bir yapı olarak başlanmıştır. Burada III. Selim tarafından yapı fonksiyonlarının ve teknolojisinin ayrımı yapılmakta, ancak hassa mimarların padişahın beklentilerini gerçekleştirememeleri sebebiyle sorun yaşanmaktadır. Yapı teknolojisinin gelişimi uzunca bir zaman alacaktır. Sonraki dönemlerde müteahhitlik yapan gayrimüslimler kagir yapıların etkili uygulayıcıları olmuşlardır. Aslında yapı teknolojisinin gelişimi için bolca yapı talebi ve dolayısıyla bu konu üzerinde kafa yorulmasını gerektirecek bir fırsat yaratıldığı söylenemez. Bu dönemde sadece miri yapılarda görülen kagir yapı yapma işi, gayrimüslim evleri için yasaklanmış, müslüman evlerinde ise para sıkıntısı veya saldırı korkusuyla uygulama bulamamıştır. Ancak, Tanzimat’tan sonra tanınan haklar sebebiyle ilk kagir yapı inşa edenler gayrimüslimler olmuştur (Ergin, 1995, s.996). Özellikle, gayrimüslim kalfaların cizyeden muaf tutulma karşılığında yapıların inşaatını taahhüt ettikleri görülür. Görüldüğü gibi, bu dönemde kâr getirici girişim türü ve talep edenlerin yapı yaptırma ya da satın alma gücüne

yönelik olarak özgür emeğin akılcı örgütlenmesi söz konusu değildir. Mülkiyet ve yapı üretim kapasitesi de öncelikli olarak hükümdarın ihtiyaçlarına bağlı olarak düzenlenmekteydi.

Mimari modalar ve teknik müdahaleler devam ederken inşaat örgütlenmesinde kalfaların taahhüt ve götürü usulü iş yapma alanlarında hızlıca bir gelişim gerçekleşmiştir. 18.yüzyılın ortalarında büyük devlet yapılarının da bazı bölümlerinin inşasının götürü usulüyle kalfalara verildiğinden daha önce söz edilmişti. Önceleri kalfa ismi verilmeksizin yaptırılan bu küçük işler yüzyılın sonlarında yapının tümünün götürü usulüyle ihalesine kadar genişlemiştir. 18. yüzyılın ortalarında yapılan Ayazma Camii inşaatına dair hazırlanan tahrir defterinde götürü usulü yapılan bazı inşaat işlerine rastlanmıştır. “Muhsincilerde iskan olunan Han’ın” malzemelerine ve harcamalarına ait bilgilerde “Ebniye-i merkume için götürü kat’ı pazarolunan ücret-i nakkaş 39000” ve “Ebniye-i mezkure için götürü kat’ı pazarolunan ücret-i sıvacı 25500” şeklinde geçen bazı açıklamalar bulunmaktadır. Bu ifadelerde malzeme dışında kalfa isimleri bulunmamaktadır (Bayram ve Tüzen, 1991, s. 199-288). Aynı durum bir başka III. Mustafa dönemi yapısı olan Laleli Külliyesi için de geçerlidir. Yapının bazı bölümlerinin yapım işi örneğin mihrap yanındaki mermer kaplamaların temin ve uygulamasının götürü usulle verildiğine ilişkin birkaç senet bulunmaktadır (Tanyeli, 2000, s.325). Tanyeli’ye göre, bu tip müteahhitlik hizmetleri kısmi ölçekli olmaktan ileri gidememiştir. 18. yüzyılda mülki yönetim kadrosunu İstanbul’daki yapımlar için meşgul olmaktan kurtulamamasının en önemli gerekçesi, kuşkusuz, ülkede müteahhitlik sisteminin kurulamamış oluşudur. Devlet her büyük yapım işini hala kendi mekanizmalarıyla örgütlemek ve çözümlemek zorunda kalmaktadır (Tanyeli, 2000, s.324). Tanyeli’nin söz ettiği gibi, müteahhitlik hizmetlerinin ortaya çıkışı mimarlık hizmetinin devlet geleneği kuralları içinde verilmeye çalışılması sebebiyle gecikmektedir. Diğer taraftan sistemin bu değişen ve yoğun talepleri karşılayacak gücünün kalmaması sebebiyle bazı kırılma noktalarının olduğu görülür. Götürü usulüyle iş yaptırma ve dolayısıyla müteahhitlik hizmetlerinin ortaya çıkışına sistemden doğan bazı etmenler zemin hazırlamaktadır.

Bunlardan biri 22 C 1233/29.4.1818 yılındaki bir belgenin de doğruladığı gibi mimarbaşılardan her inşaat işine yetişememesiydi. Adı geçen belgeye göre, keşfi yapılan, tamir edilecek olan Halıcılar köşkündeki Molla Şerafeddin Mehmet Efendi mescidinin tamirini mimarağa bu yapı dışında dört adet binanın inşaatı ile uğraşması sebebiyle yapamamaktadır. Bu sebeple işi bilen bir başka kişi tarafından tamir edilmesi takirde anlatılmaktadır (BOA., CE., Sıra no:12076).

Buradan anlaşılan devletin kontrol altında tutmaya çalıştığı inşaat alanının, bir biçimde birilerine ihale edilmesinin önüne geçmek mümkün olmamaktadır. Talebin fazlalığı devletin görevlendirdiği kişilerin sayı ve nitelik açısından yetersizliği bunu zorunlu kılmıştır. Belgenin dile getirdiği konunun, belgenin yazılışından çok önce yaşandığı da bilinmektedir. 1805 yılında (BOA., CD., Sıra no:8887) Babıali'deki arz odası ve diğer mahallerin keşfi hassa mimarbaşı İbrahim Kami Bey tarafından yapılmış ve tamir Todori Kalfa tarafından gerçekleştirilmiştir. “Erbâb-ı vukuftan Todori ve Menas Kalfalar”ın fiyatını belirledikleri inşaatta, Todori Kalfa bu tamiri seksen beş kuruş eksigiine mal etmiştir. Başmimarların bir süre sonra sadece keşif yapan, tamir ve inşaat işlerini organize eden devlet elemanları olduğu ve bu işlerde bizzat görev alan teknik eleman pozisyonlarının kaybolduğu görülür.

Öte yandan, halk tarafından inşaat işlerinde çalıştırılan kişilere verilen paranın devlet ve evkaf yapılarında verilenden daha cazip oluşu inşaat işiyle uğraşanların bu yöne kaymalarına ve kâr ilkesini ön planda tutmalarına neden olmuştur. 1775 yılında yazılan takrirden İstanbul'da miri ebniye ve evkaf binalarında kullanılan amele, yüksek fiyat istediği için zorluk çekildiği anlatılmaktadır. Bunun sebebi ahali tarafından ameleye fazla para verilmesi ve amelelerin devlet binalarında çalışmaktan kaçmalarıdır. Mimarbaşı Hafız İbrahim Efendi, fazla ücret verenlerin haber verilmesini ve cezalandırılmasını mahalle imamlarına tenbih etmişti (BOA., CB., Sıra no:5512).

Bu belge; belki de kamu yapılarının yapılması sırasında oluşan piyasaya karşı, halkın oluşturabileceği piyasa için önlem alınmasını en iyi biçimde anlatmaktadır. Kapitalizmdeki fert için başlıca amaç olan “iş özgürlüğü”, “tüketim özgürlüğü” ve “özel mülkiyet”, “kişisel menfaat” gibi bazı esasların oluşması için bir taraftan şartların yaratılmaya çalışıldığı diğer taraftan da devletin bu konuda müdahaleleri dikkat çekmektedir. Kapitalizmde bireyler için amaç, güç ve onur sağlanmasında önemli bir araç olduğu anlaşılan “servet” ve “para halinde kazanç” aramaktır (Özelmas, 1975, s.33). Kalfaların devlet dışında kazanç kapısı bulmaları, özel mülk sahibi kişilerin oluşmasıyla da bağlantılıdır. Bu durum onların arzı talebe uydurma sorumluluğunu yüklenen birer “müteşebbis” olmalarına da yol açmıştır.

İstanbul'da ve bazı büyük kentlerde inşaat ve taşımacılık işlerinin yeniçeriler tarafından gerçekleştiği de üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Askeri araç-gereç üretimi ve askeri amaca yönelik inşaat işleri ile uğraşan kimi yeniçeriler, kazandıkları becerileri halkın inşaat taleplerini karşılamak için kullanmışlardır (Göçek, 1999, s.200). Yeniçeriler başkentte

ve pek çok başka kentte halkın çıkarlarını korumak için, lonca üyeleri olarak ya da onlarla işbirliği halinde harekete geçerlerdi. II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasından aynı zamanda loncalar da darbe almıştır. Bu darbe, tam da Napolyon Savaşları sonrasında uluslararası rekabetin hızla tırmanmakta olduğu bir anda indirilmişti. Rekabeti kısıtlayıcı uygulamaların, maliyetleri çok yüksek tuttuğu bir devirde, koruyucularından yoksun kalan loncalar daha önce de söz edildiği gibi ortadan kaybolmaya başladı. Loncalar, üyelerine yarar sağlayacak şekilde fiyatları yüksek tutmayı amaçlayan, rekabeti kısıtlayıcı organizasyonlar oldukları için böyle bir gelişme yaşanmıştır (Quataert, 2002, s.206).

Yeniçerilerin lonca teşkilatının koyduğu kurallardan çok, ferdi hareket etme yönünde bir yol izledikleri düşünülmektedir. Batılı gelişme, bir yandan kapitalist sermaye birikimi, öte yandan da bunu rasyonel müdahalelerle destekleyen modern bir devlet aygıtının işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'da bu oluşum için yeniçerilerin önemli işlevlerinin olması beklenen bir dönemde yok edilmeleri "müslüman burjuvazinin" oluşmasına engel olmuştur. Çoğu, tarım ve ticaret yoluyla sermayedar sınıfına katılan yeniçeriler; Eminönü'nde dükkanlara sahiptiler, fiyatlara müdahale güçleri vardı ve inşaat alanında da önemli yer tutmaktaydılar (Timur, 1998, s.144). 18. yüzyıla ait bir belge, gündelik ücretin uygulandığı inşaat loncalarından farklı olarak, sabit bedelle, inşaat ve tamirat işlerini yapmayı taahhüt eden bir yeniçerinin bireysel anlamda kendini gösterdiğini anlatır. Belgede, 25 L 1224/3.12.1809'da Tophane'de Kabataş'tan Salı Pazarı'na kadar olan kaldırımların Yeniçeri Ocağı yazıcılarından müteahhit Ahmet tarafından yapıldığı ve mimar halifesi tarafından da keşfinin yapılarak parasının verilmesi istenmektedir (BOA., CB., Sıra no:84). Arşivde tespit edilebilen bu tekil örnek sebebiyle Yeniçerilerin inşaat alanındaki girişimcilikleriyle ilgili yeterli açıklama yapmak mümkün değildir. Ancak, Yeniçerilerin katledilmesinden sonra, Osmanlı Devleti'ndeki sermaye birikiminin hıristiyan ve yahudi unsurlar tarafından gerçekleştirilmesi onların devlet aygıtına egemen olmak şöyle dursun, sadece belli görevlere kısmen ve kontrollü bir şekilde kabul edilmesini sağlamıştır. Timur'a göre, gayrimüslimler 19. yüzyılın reformlarına rağmen hiçbir zaman tam hisseli vatandaş haline gelememiştir (Timur, 1998, s.66). Oysa ki, Yeniçeriler tarafından doğması muhtemel müslüman egemen sınıf, gayrimüslimlerle de işbirliği içinde, varlıklı bir sınıf olarak, kapitalizme geçişi hızlandırarak; her alanda girişimciliğe önyak olabilirdi.

Serbest çalışma ortamının yaratılmasında, çok az maliyetle çalışabilecek kişilerin varlığı önemli bir zemin hazırlamıştır. Cizyeden muaf tutulmak gayrimüslimler için önemlidir. Bu sebeple yaptıkları işleri çoğunlukla vergilerden muaf tutulma karşılığında gerçekleştirdikleri görülür. 1823 tarihinde neccar kalfalarından olan Nişan veledi (oğlu) Simon'un Beşiktaş ve Ortaköy yalılarının inşaatında hizmet etmesi sebebiyle cizyenin dışında tekalifi örfiye ve şakkadan* muaf tutulma isteği bulunmaktadır (BOA., CB., Sıra no:5390).

Bunun dışında daha ilginç bir örnek para almaksızın kısa süreli kalfalık yapanlardır. 1748 yılında İstanbul'da Yeniçeri Ağa Kapısı'ndaki inşaat ve tamiratta Yoahim'in ücretsiz kalfalık yaptığını ve sonrasında görevini Ohannes'e bırakmasına izin verildiğini tespit edebiliyoruz (BOA., CB., Sıra no:1834). Serbest çalışma ortamının başlangıcında emeğin çok ucuz olması sarayın koruması altında çalışan kalfaların dışında alternatif yaratılmasını kolaylaştırmıştır.

Sistemden kaynaklanan bir başka sorun, mimarların/mimarbaşlıların aldıkları ücretlerin yetersizliği nedeniyle 1824-1825 yılında düzenleme yapılmasıyla ilgilidir (BOA., HAT., Dosya no:596, Gömlek no:29282). Bazı yolsuzluklara meydan vermemek için önlemler alınmıştır. Vezirin, padişaha yazdığı takirde; Eyüp, Galata, Boğaziçi ve Üsküdar'da hane inşaat ve tamirati yaptıran müslüman ve gayrimüslim halktan alınan ve Galata voyvodası, bostancıbaşı ve mimarağa tarafından paylaşılan avaidin yetersiz olduğu anlatılmaktadır. Belgeye göre, bu avaid Boğaziçi'nde bir mahale giderken kayık ücreti olarak harcanmakta ve yetmemektedir. Bazen bir kaç kere inşaat ve tamirat için yerine gitmek gerektiğinde ise iyice güçlük çekilmektedir. Mimar halifesi ve inşaat için gönderilen adamların, bu parayı hane ve dükkan sahiplerinden aldığı da belirtilmektedir. Ancak, vezirin padişahın dikkatini çekmek istediği nokta paylaşılan avaidin mimarağaya düşen kısmının yetersiz oluşudur. Galata voyvodasının mimarağa kadar harç almasının uygun olmadığı söylenmektedir. Ancak, Galata voyvodası ve bostancıbaşının bu avaiddeki paylarının tümüyle yok sayılmasının ve sorumlu oldukları alanlara da karışmamalarının doğru olmayacağı düşünülerek çözüm önerisi getirilmektedir.

Şehremini ve vezirin yaptığı görüşmeler sonrasında Boğaziçi'nin kıymetli mevki olduğu ve yapılan reaya hanelerinin çoğunun sarraflara ait olduğu söylenerek buradan oldukça fazla

* Tekalif-i Örfiye: Kanun ve nizama bağlı olmaksızın, gerekli görüldüğü durumlarda halktan alınan akçe ve halka yüklenen garye (Devellioğlu, 2003, s.1064).

Tekalif-i şakka: Şeriatça uygun bulunmayan, tekalif (vergi) kaidelerine de uymayan vergi (Devellioğlu, 2003, s.1064).

akçe alındığı anlatılmaktadır. Üsküdar ve Anadolu tarafından ve Galata'nın sur dahiliyle, Rumeli yakasından iki kat harç alınması uygun görülmektedir. Mimarağa'nın Üsküdar, Anadolu tarafının avaidini bostancıbaşı ile Galata'nın sur dahilinden alınacak avaidi ise Galata voyvodası ile paylaşmasının doğru olacağı düşünülmektedir. Galata'nın sur dışı ve Rumeli tarafındaki binalardan iki kat harç alınarak üçü tarafından paylaşılacaktır. Mimarağa tarafından gönderilen mimar halifesinin aldığı akçeler, avaiden ayrı olarak, ferman gereği yevmiye adı altında onbeşer ve yirmişer kuruş olarak tespit edilmiştir. Halifelerin yevmiyeleri kesin nizama bağlanana kadar mimarağa bu yevmiyeden pay almayacak ve herhangi bir yere gönderilecek mimar halifelerinin yevmiyeleri onikişer kuruş olacaktır. Padişah vezirin önerisini onaylamaktadır. Padişah mimarağalara avaid verilme sebebini mimarağa ve adamlarının yolsuzluk yapmalarını engellemek amacıyla olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen, veziri aracılığıyla mimarağayı yanlış bir davranışta bulunmaması için tekrar uyarmaktadır: “(...) Gözünü açıp sermu hilâfına hareket etmemeğe dikkat eylesün ve mukaddemki irâde-i şâhânemi belleyüb ana göre davransın (...)”.

Burada ilginç olan mimarağanın yaptığı işlerden elde ettiği avaidin bostancıbaşı ve Galata voyvodası ile paylaşmak zorunda oluşudur. Kazancı az paylaşımı fazla olan, devlete tam bağlı koşullar altında gerçekleşen inşaat hizmetleri, paylaşımsız ve kâr ilkesine bağlı müteahhitliğe geçişte ivme kazandırıcı faktörlerden biri olarak düşünülebilir. Diğer taraftan bu durumun aşılması için bazı çabaların harcandığı da görülür. Galata voyvodasının alacağı ödeneğin önüne geçebilmek için “ayak mimarları” denen bir grubun gizlice iş yaptıkları duyulmuştur. L 1179/1766 yılında kadıya ve hassa mimarına yazılmış bir hükümde Galata voyvodalığı ve çevresi mukataası sınırında voyvadanın izni ve marifeti olmadıkça ayak mimarlarının(?) aracılığıyla bina yapılmaması, inşaata başlanmaması gerektiği yazılmıştır (BOA., CB., Sıra no:4785). Anlaşılabileceği gibi, Galata voyvodası söz konusu durumdan önce de, bu bölgedeki inşaat işlerinin yürütülmesinde hak sahibidir. Voyvadanın da izin, denetim ve marifetini göstermekte mimarlar kadar serbest olduğu hatta aynı konumda tutulması dikkat çekicidir. Mimarın işinin voyvoda tarafından yapılabilmesi hatta denetlenmesi, görev tanımlarının belirsizliğini ortaya çıkarır.

Bununla birlikte, mimarların voyvodayı devre dışı bırakmaya çalışması başarı göstermiş olmalı ki; 1791 yılındaki bir belgede bu durumun kanunla kesinleştiği belirtilerek Galata voyvodası, hassa mimarı ve zabitanın tamir yapan mimarlara müdahale etmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Belgeye göre, tersanede çalışan burgucu amele ve marangozun Galata

voyvodasının yönetim sınırları içinde bulunan ve ikamet ettikleri Galata, Tatavla civarı ile diğer mahallerdeki evleri tamir etmelerine izin verilmişti. Ancak, voyvoda, hassa mimarı ve zabitanın onları para cezasına çarptırmaları sebebiyle, kendilerine yapılan bu uygulamanın engellenmesi için şikayette bulundukları anlaşılmaktadır (BOA., HAT., Dosya no:228, Gömlek no:12716).

İnşaat alanının örgütlenmesini tümüyle elinde tutan devlet, müteahhitlik hizmetlerinin örgütlenmesini de yönlendirmektedir. Müteahhitlik her ne kadar serbest bir çalışma ortamına ve kâr ilkesine dayalı bir iş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nda bunun devlet eliyle geliştirildiği, yönlendirildiği ve kontrol altında tutulduğu görülür. Çünkü müteahhitler ilk olarak saray yapıları yaparak isimlerini duyurmaya başlayacaklardır. Hassa mimarlarının oluşturduğu güçlü örgüt görüntüsü, aslında kendi içinde rekabete dayalı bir ortamı en azından son dönemlerde içermekteydi. 1243/1827-1828'de Heybeliada'da bir bahriye kışlası ve ona bağlı bir medrese inşaatı padişah tarafından buyrulmuştur. Bu yapıların inşaat masraflarının bilinmesi için çizilmesi gereken resimler (planların) mimarağa, Bağcıoğlu (Nikolaos Yağcıoğlu) ve Kirkor (Kirkor Balyan) kalfalara ısmarlanmıştır. Yapılan seçime göre içlerinden mimarağaya* ait olan planlar beğenilmiş ve bu plana göre, uygulanacak yapının fazla masraf çıkarmayacağı da düşünülmüştür. Donanmanın Mısır'a gittiği, döndüğü zamanda burada tamir görmeleri gerektiği gözönünde tutulduğunda kışla binasına acele ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Mimarağa çağrılarak yaptığı plan ile yapının ne kadar mal olacağı sorulmuş, ancak tahmini bir cevap alınmıştır. Mimarağa'nın yaptığı resim uygulandığında tasarruf edileceği söylenerek, binyüz ya da binikiyüz kese civarında masrafın olacağı, diğer planların uygulanması durumunda ikibin keseye yakın masraf yapılacağı belirtilmektedir.

Bir kişinin bu işe memur olarak atanması bir haftada ne kadar yevmiye verdiği, ne kadar kereste harcandığını deftere yazarak Babıali'ye bu defteri teslim etmesi bunun karşılığı olarak her hafta para alması sonucunda yapının tahmin edilenden daha ucuza mal olacağı söylenmektedir. Bina yapımını bilen Humbaracıbaşı Ali Bey ile Asakir-i Hassa Nazırı Hasib Efendi ve "usul-i mimariye aşına" olan eski mimar Halim Efendi'nin isimleri bu yapıda memur olmaları için önerilmektedir. Bunlardan biri ya da diğeri, hangisi uygun olursa yapıya

* Pars Tuğlacı, "Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü" isimli kitabında s. 676'da aynı belgeden söz etmektedir. Ancak, "Kirkor kalfanın yaptığı resim diğerlerine nisbetce güzelce ve devşirmelice ve masarifi daha ehvence görünmüş (...)" şeklinde yazarak belgede yazılanları yanlış ifade etmektedir. Belgede Kirkor Kalfa'nın değil, "Mimar ağa"nın yaptığı çizimin beğenildiği yazılmıştır (a.g.e., 1993, s.676).

memur edilecektir. Belge, yapılan planlar ve inşaat memur olacak kişilerden hangisinin seçileceğini padişahın kararına bırakarak noktalanmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak yazının üst kısmında padişahın verdiği karar okunmaktadır. “Benim vezirim” girişiyle başlayan yazıda mimarağanın yaptığı resmin esas alınması, masrafın 1200 keseyi aşmaması, hatta daha aşağı yapılması ve bina emini olarak humbaracıbaşı Ali Bey’in olması emr edilmektedir. İçinde bulunulan mevsimin müsait olduğu bu sebeple inşaatla hemen başlanması ve paranın azar azar verilmesi uygun görülmüştür (BOA., HAT., Dosya no:597, Gömlek no:29310).

Üç kişiye verilen çizim görevinde mimarağanın yaptığı çizimin hesaplı olması dolayısıyla tercih edildiği söylenmektedir. Bağcıoğlu ve Kirkor Kalfaların çizimleri yapının daha pahalıya gelmesine neden olmaktadır. Ancak, dikkat çekici nokta; mimarbaşı dışında diğer kalfalara da en azından bu görevin ihalesi için şans verilmiştir. Bununla birlikte mimarbaşının bürokratik bir görevi olsa da ihaleye diğer istekliler gibi iştirak etmiştir. Bu anlamda diğer katılımcılardan farklı bir uygulamaya muhatap olmamıştır. Sonuç ne olursa olsun ihaleye çıkarılan bu işin uygun öneriyi getiren bir talipliye verilmek istenmesi, hassa mimarlar örgütü dışında yapı üretimi usulleri için bir arayışın var olduğunu da göstermektedir.

Tanzimat’tan önce 18. yüzyılın sonlarında kendini göstermeye başlayan müteahhitlik hizmetleri bazen büyük ölçekli yapılarda da görülür. Bunlardan biri, Beyhan Sultan’ın sahilsarayıdır. Beyhan Sultan’ın eski Çırağan Sarayı yerinde yaptırdığı sahilsarayın yapımına 1791 yılında başlanmıştır. İnşaatı 1795 yılında sona eren sarayın müteahhitliğini Yorgi kalfa yapmıştır. Yorgi kalfa, bu saray için kereste ve diğer inşaat malzemeleri ile amele yevmiyesi için, 4 yük 10.050 kuruş ve enkaz bahası olarak 77 keseyi tamamen aldığına dair yazı hazırlamıştır (Uluçay, 1980, s.103).

18. yüzyılın sonlarında inşaatlarda işin finansmanını sağlayan bina eminleri de varlıklarını korurlar. Bina eminleri, padişahın itimat ettiği, hali vakti yerinde kişilerdi. Özellikle İngiltere’de 19. yüzyılda mimarın işinin finans veya yapı ekonomisi değil, sanat olması yönünde düşünce tarzı yaygındı. Ayrıca, keşif-metraj, şantiyecilik ve kalfalık ayrı meslekler olarak değerlendiriliyordu (Bilgin, 1994, s.26). Avrupa’daki genel kabullerin aksine, bu görevlerin Osmanlı İmparatorluğu içinde çoğu kez birbirine karışan bulanık anlamlar içerdiğini söylemekte yarar vardır. Bu üç ayrı işin bazı dönemlerde tek özne tarafından gerçekleştirildiği görülebilir. Buna bağlı olarak, devlet eliyle yaptırılan yapılarda başmimar ile neredeyse aynı görevi paylaşacak kadar söz sahibi olan bina eminlerinin konumları inşaat

işlerinde sorumluluk alan diğer özneler kadar karmaşık bazı görevleri içerir. Bina emini, padişah yakınları tarafından kamu yararına yaptırılan binaların inşa ve tamir işlerine bakmakla görevli kimseye verilen ünvanıdır. Dolayısıyla, bir memuriyet veya bir makam değildi. İnşaat işleri dışında görevlerde bulunan ve emekliye ayrılan, güvenilir ve işten anlayan yüksek dereceli memurlar bina eminiğine atanırdı (Anon.1, 1992, s.179). Tanyeli, 16. ve 17. yüzyıllarda bina emininin bürokratik görevini nasıl yürüttüğünün ayrıntılarının meçhul olduğunu söylemektedir. Ancak, Laleli Camii örneğinde oldukça geniş aydınlatıcı bilgiye rastlandığını sözlerine eklemektedir. Çünkü bu yapıda sadrazam ve diğer görevliler inşaatın tüm mali içeriğinden ve alımlarından onu sorumlu görmüş olmalıdır ki, Tanyeli'nin taradığı belgeler içinde bu gibi konularda mimarbaşına yönelik resmi yazıya rastlanmamıştır. Sadrazam sadece bina emininini muhatap almıştır (Tanyeli, 2000, s.323).

Orhonlu'nun (Orhonlu, 1981, s.11), “devlet müteahhidi” sıfatıyla tanıttığı bina eminlerinin fazla borçlanmaları sebebiyle başlarının dertten kurtulmadığı da görülür. Teknik anlamda bilgi sahibi olmadıkları için yapıların keşiflerinde hataya düşmek ya da bazen kötü niyetlerinin bedeline katlanmak zorunda kalmışlardır. Çoğunlukla devletin yüklediği bu görevi eksiksiz tamamlama maksadıyla fazla borca girdikleri ve yapının ilk keşfinden sonra inşaatın ilerleyen dönemlerinde hesaplarda büyük ölçüde açıklar çıktığı görülmekteydi.

Konuyla bağlantılı olarak, 1217/1802-1803 yılında yazılan bir belgede, Beyhan Sultan'ın Akıntıburnu (Arnavutköy) sahilsarayının inşaatının bina eminininin fazla masraf çıkarması dolayısıyla tatil edildiği belirtilmiştir (BOA., HH., Sıra no:5092). Padişah fermanı üzerine “irâd-ı cedîd defterdarı Hacı İbrahim Efendi” ye inşaatın durdurulması işi havale edilmiştir. Eski mimar Arif Efendi ve diğer kalfalar marifetiyle keşif olan yapı için Hacı İbrahim Efendi tarafından verilen takrir ve gereken defter, kaymakam paşa vasıtasıyla padişaha sunulmuştur. Gerek Beyhan Sultan'ın, gerek padişahın bu yapıyla ilgilenmesi için veziri uyardıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine eski mimar Arif Efendi, yerine atanan yeni mimar ve diğer kalfalar vasıtasıyla, yapı yeniden ciddi biçimde keşif edilmiştir. Vezir tarafından bu kişilerin tümünün sorguya çekildiği de anlaşılmaktadır. Yapıda ilk yapılan keşif ile yeni yapılan keşfin farkının olmadığı ve yapının keşfte belirtilen miktar ile yapılamayacağı kalfalar tarafından söz birliği içinde beyan edilmiştir. Belgede geçenler şöyledir: “inşası ferman buyurulursa taahhüd edemeyiz lakin ziyade meydanda mevcud olmadığından keşfine idhal eylemeyerek bu miktara tenzil eyledik ve her kime sual buyurulursa buyurulsun bu keşifte noksan var ziyade yoktur ve bundan sonra her ne kadar keşf ve tahkik olunsun denilse yine budur”.

Sultana yeniden takdim edilen defterden de anlaşılacağı gibi yapının gerçek keşfi 773 keseye indirilmiştir. Ancak, eski mimar Arif Efendi ise yapı için 996 kese harcadığını iddia etmektedir. 200 kese akçeyi kendinden vermiştir. Arif Efendi'nin bu borcu eşyasını ve evini satsa dahi ödeyemeyeceği belirtilmektedir. 211 kese esnafa borcu bulunmaktadır. Ayrıca sarraftan, alınmaması gerekirken 77 kese borç almıştır. Kendi cebinden çıkan sayılmazsa, borcu 288 keseye ulaşmaktadır. Esnaf ve sarrafa ait olan bu paranın ivedilikle ödenmesi Arif Efendi'den istenmektedir. Arif Efendi, belgede yapının mimarı, bazı kaynaklarda da kethüda olarak anılmakta (Artan, 1998, s.65), ancak anlaşıldığına göre yapının müteahhitliğini yapmaktadır.

Bundan yaklaşık bir ya da iki sene sonra 1804'te bu sarayın inşaatını Todori Kalfa'nın tamamladığı tespit edilmiştir (BOA., CS., Sıra no:5805). Bu sarayı inşa ettiği söylenen Todori Kalfa ve oğullarıyla iki hizmetkarının vergiden muaf olmaları sağlanmıştır. Todori Kalfa diğer çalışmalarında olduğu gibi, inşaatın müteahhitliğini yapmıştır. Yapının azledilen bina emini ve mimarı olan Arif Efendi'nin yerine Todori Kalfa'nın getirildiği tahmin edilmektedir. Bu iki belgeye göre, yapı üretiminin örgütlenmesindeki değişimi değerlendirmek mümkündür.

1805'de Babıali'deki arz odasının tamiratını da yapan Todori Kalfa burada belirlenmiş keşif değerinden daha aza tamirata gerçekleştirmiştir (BOA., CD., Sıra no:8887). Belgeye göre, sözlü ifade edilen bir fermenda sadrazama ait arz odasının döşemesini sağlamlaştırmak için taban ve sütun konması gereken mahalleri düzeltmek ve kethüda beyin odasını da tamir etmek için sermimar-ı hassa İbrahim Kami Efendi ve erbâb-ı vukuftan Todori ve Menas kalfalar ile konuşularak fiyatları hesaplanmıştır. 1106 kuruşa çıkacak olan tamirata Todori Kalfa gerçekleştirmiştir. Mimar ağa tarafından bir halife tayin edilerek tamirata başlanılacağı anlatılmaktadır. İşin bitiminden sonra sermimar-ı hassa Kami Efendi tarafından yazılan yazıda tüm tamiratin yapıldığı ve keşif defterine göre 85 kuruş eksiğiyle bu tamiratin tamamlandığı anlatılmaktadır. Todori Kalfa'ya bu bedelin ödenmesi padişah tarafından da onaylanmıştır. Bir mimar halifesinin gözetiminde gerçekleştirilen inşaat işinin ucuza mal olması kalfaların saray çevresinde göze girmelerini ve saray çevresinden doğrudan iş almalarını sağlayan etmenlerdendir. Belgelerde, mimarbaşının adı geçmeksizin, kalfaların isimlerinin tek tek yaptıkları işlerle anılması 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yoğun olarak görülmektedir. “Hassa mimarları”ndan ayrı anılan ve “erbab-ı vukuftan” (bilirkişi) diye

ünvanlandırılan bu kalfalar; müteahhit olarak iş yapmanın kapılarını da aralamaya başlamışlardır.

Bina emini gözetiminde gerçekleşen bir başka sultan sarayı inşaatı Beşiktaş Sahilsarayı'dır. Bina eminliği görevini Sûrre Emini olan Yusuf Agah Efendi üstlenmiştir. "Sûrre Emini", her sene Haremeyn'e gönderilen "Sûrre-i Hümayun" idaresine verilen memurun ünvanıdır. Bu şerefli bir vazife olmakla beraber, tahsisatın azlığından dolayı eminler ceplerinden hayli para eklemek zorunda kalırlardı. Bu sebeple, Sûrre Eminliği aynı zamanda zengin olanlara verilirdi. 18. yüzyıldan sonra da sayıları azalmıştır (Pakalın, 1971, s.283). Anlaşılabileceği gibi, Beşiktaş Sahilsarayı'nın bina eminliğinin de Sûrre Emini Yusuf Agah Efendi'ye verilmesi tesadüf değildir. Devletin inşaatları güvence altına almak için atadığı bina eminlerinin olduğu dönemlerde de yapının finansmanında büyük problemlerin çıktığı belirtilmişti. 5 Safer 1229/27 Ocak 1814 yılına ait belgede adı "neccar kalfası Foti" olarak geçen tanınmış Rum kalfalardan Foti Kalfa'nın Beşiktaş Sarayı inşaatından 31.359 kuruş alacağı bulunmaktadır. Sarayın inşaatından sorumlu olan Yusuf Agah Efendi tarafından Foti Kalfa'nın parasının ödenmesi gerekmektedir. Yusuf Agah Efendi o sırada İstanbul'da bulunmadığı için onun mali işlerinden sorumlu tuttuğu bir kişiyle görüşülerek, Foti Kalfa'nın parası hazineye teslim edilir. Ancak kalfanın vefat ettiği öğrenildiğinden eğer alacaklıları ya da varisleri bu parayı talep ederse izin alınması karşılığında onlara da ödemenin yapılabileceğine karar verilir. Varislerinin kalfanın borçlarını ödediği ve Hazine'den herhangi bir talepte bulunmadığı belgeden anlaşılmaktadır. Kimsenin talepte bulunmaması üzerine paranın Sapanca Gölü masrafı için kullanılması buyrulmuştur (BOA., CM., Sıra no:18647).

Çoğunlukla inşaat bitiminde ilk keşif bedelinden fazla borcun oluşması bina eminlerini zor duruma düşürmektedir. Beşiktaş Sahilsarayı örneğinde olduğu gibi Foti Kalfa'nın ölümünden sonra bile kalfaya olan borç bir türlü ödenmemiştir. Bina eminleri yapıların finansmanı için gereken parayı sarraflardan faizle borç alarak sağlamaktaydılar. Bu sebeple, bina eminlerinin önemi inşaat işlerinde topluca para bulmalarından kaynaklanmaktadır. Paranın azar azar verileceği işler mimarağalara ihale edilerek çözüm yoluna gidilir (BOA., HAT., Dosya no:285, Gömlek no:17141).

Diğer taraftan, ilk müteahhitlerin hem keşif, hem taahhüt işini birarada yaptıklarına da rastlanmaktadır. 13 L 1206/4.6.1792'de yazılmış tezkirede Saray-ı Atık'te kötü durumda olan mahallerin keşfini Şehremini ve Minas Kalfa birlikte yapmışlardır. Keşif ve muayene

sonucunda tamirinin 12.290 kuruşa mal olacağı ortaya çıkmıştır. Burada Şehremini ile birlikte keşif yapan Minas Kalfa'ya keşif bedeli üzerinden tamirat işinin bırakılması dikkat çeker. Keşif defterinde belirtilenlerin dışında tamir yapılmayacağına ve işe başlaması için ilk taksit olan 5000 kuruşun Minas Kalfa'ya ödenmesine karar verilmiştir (BOA., CS., Sıra no:6574).

25 L 1207/5.6.1793 tarihli tezkire dâdede arzuhal sahibi Anderya kalfanın mimarağa nezaretiyle tamirine memur olduğu Sadabad ve Alibeyköy nehri ve Boğaziçi sahillerinde bulunan iskeleler, hazret-i şehriyari güzergahında bulunan yolun üzerindeki köprülerin tamirinden söz edilmektedir. Tamir masrafı için verilen 1000 kuruşdan başka, 2000 kuruş daha verilmesini Anderya kalfa arzuhalinde belirtmektedir (BOA., CB., Sıra no:6045). Arzuhale göre, mimar ağa nezaretiyle ve padişahın fermanıyla kalfaya havale edilen tamir işi keşif defterine uygun olarak yapılmaktadır. Amele ve malzeme sağlanarak işe başlanmıştır. Söz edilen iskele ve köprülerin tamir masrafı 4000 kuruştur. Bundan 2000 kuruşunun verilmesini istemektedir. Ancak, muhasebeye ait bir belgede hazine tezkiresi verildiği fakat keşif defteri kayıt edilmediği için masrafının belli olmadığı söylenmektedir. Son kararda da tezkirede belirtilen doğrultusunda 1000 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.

Mimar ağa'nın nezaret ettiği ancak Anderya Kalfa'nın tamirini gerçekleştirdiği bu iskele ve köprüler 18. yüzyılın sonlarında devlet kontrolü altında müteahhitlik hizmetlerinin gelişmeye başladığının belgeleridir. Kapitalizmin doğuşunu engelleyen din ve patrimoniyal yönetim gibi pek çok faktör varken kişilerin faaliyetleri, serbest girişimleri servet sahibi olmanın önüne geçememiştir. Kuşkusuz, inşaat alanında bu kitlesel bir hareket halinde olmamıştır. Ancak, belgelerden görüldüğü gibi; hiç olmadığını söylemek de yanlış olur. “Müteahhit” kelimesinin belgelerde pek fazla kullanılmadığı bunun yerine yapıların inşasına kalfaların “memur” edildiği veya kalfalar “marifetiyle” yapıların inşa edildikleri veya işlerin kalfalara “emr ve ihale” edildiği sıkça söylenmektedir. Memurun konumu, doğası gereği bir görev niteliğindedir. Görev ve makam sahibi olmak Ortaçağ ve hatta Yakınçağ'da da sık sık görüldüğü gibi rant ya da maddi kazanç aracı olarak kullanılmazdı. Özgür iş sözleşmelerinde olduğu gibi, normal bir eşit hizmet tabakası olarak kabul edilemez. Özel sektör dahil, bir işe girmek, geçim güvencesi karşılığında sadık bir yönetim gösterme taahhüdünde bulunmak demektir (Weber, 2003, s.293-294). Anderya Kalfa gibi girişimciler için, 18. yüzyılın sonlarında bir inşaat işinin “emredilmesi” işi zorunlu kılarken, “ihale” kelimesinin anlamı gereği, işin yapılması için birilerinin de istemesi gerekiyordu. Dolayısıyla, girişimin varlığı inkar edilmemekte, fakat bunu zorlayan bir devlet gücünün olduğu da görülmektedir.

“Memur” edildiklerinin söylenmesi de, zaten bu tip serbest hareketlerin devlet kontrolünde tutulduğunu gösterir. Diğer taraftan inşaat işlerine “memur” edilen kişilerin memuriyetleri de, imparatorlukta kesin kurallarla belirlenmiş, görevleri tanımlanmış değildi. Kaldı ki, “memur” oldukları düşünülen mimarbaşılara da işin “ihale” edilmesi mümkündü. 1803 yılında Sadaret’in içinde Mazhar Ağa dairesinin tamiri hassa mimarbaşı İbrahim Kami Efendi’nin “uhdesine ihale olmuştu” (BOA., CD., Sıra no:9952)*. Bir sene sonra ise yapılan farklı uygulama dikkat çeker. Beyhan Sultan’ın sahilsarayının yapımı görevi Todorı Kalfa’ya verilir (BOA., CS., Sıra no:5805). Kuşkusuz burada “rasyonel” bürokrasiden değil “patrimonyal” bürokrasiden söz edilmektedir (Mardin, 1986, s.12). Dolayısıyla, mimarbaşılardan da, kalfaların da inşaat örgütlenmesindeki yerlerinin değişkenliği ortadadır.

Bir başka açıdan incelendiğinde, yapım görevinin kimlere bırakıldığı padişah fermanlarında belirtildiğinden, işleri yapmayı üstlenen kişilerin sultanın güvenini kazanmalarının ispatı olması sebebiyle, fermanların onur savaşına dönüşen yönleri de vardı. Bu savaş, maddi çıkarla birleşince mimarbaşılardan ve taahhüt usulü iş yapan özel şahıslardan birbirlerinin ayağını kaydırma noktasına sürüklüyordu.

Sözgelimi, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn’undan** İbrahim Sarım Efendi ile dönemin mimarbaşısının keşif bedeli için çekişmeleri bu konuya ışık tutar. 1763 yılına ait bir dosya, Boğaziçi’nde Anadolu Kavak Hisarı ile Fener arasında bulunan bölgede kıyıda zahire gemilerinin çekileceği mahallerin düzeltilmesi için verilen ferman sebebiyle yapılan işi ve bazı anlaşmazlıkları içermektedir. Mimarağa tarafından 1762’den 1763 yılına kadar yapılan işlerin keşif ve ölçümleri, incelemeleri yapılp defter olarak hazırlanmıştır. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn’dan İbrahim Sarım Efendi’nin maarifetiyle yaptırılacak mahaller de ferman üzerine cebecibaşı ağa, şehremini efendi, İbrahim efendi, Kavak ustası, hassa mimarı halifeleri, taş kırıcı ustaları ve diğer işten anlayan kişiler tarafından incelenmiştir.

Sarım Efendi, yaptığı işleri anlatan yazısında, ferman gereğince yapımına memur edildiği işin bedelinin mimarağa tarafından eksik ve yanlış hesaplandığını öne sürmektedir. Sarım Efendi’ye göre, defterin içinde yazılı olan maddeden önce yol için 1,5 zirâ kazılmış ve bir zirâ

* 1775’de Sadabad’daki Mirahor Ağa Kasrı’nın onarımının kendisine “ihale edildiği” ser mimaran-ı hassadan Hafız İbrahim Efendi’nin dilekçesinde de görülmektedir. Tamir işini yaptığı süre boyunca kendisine tamir ücreti ödenmiştir (BOA., CS., Sıra no:4144).

** Dîvân-ı âlî efendileri anlamında kullanılan ve devlet ricaline verilen bir ad (Devellioğlu, 2003, s.305).

büyükliğünde bırakma taşı konmuştur. Yukarı kısım ise defterde, Horasan ve kireç ile 18 parmak olacak şekilde sağlam bir rıhtım yapılması için 50 akçe ayrılmıştır.

Oysa ki, söylenen bir zira on sekiz parmak büyük taş ile olacak, horasan ve kireçli rıhtımın yapımı nakliyesi ve hafriyatı ile yüzer akçeye yapılmamıştır. Horasan ve kireç masrafı, amele ücreti, hafriyat ve nakliyenin her zirâ 180 akçeye mal olmuştur. Bu fiyattan daha aşağı imal edildiğinde buranın çürük yapılmasına sebep olacağı anlatılmaktadır. Söz edilen rıhtımın üzerine siyah taştan kesilmiş büyük yonma taban taşları ile som olarak yapılması fermanda buyrulmuştur. Taşların kırk elli sıruk hamalı ile taşınması ve yontma ücreti ve tekrar mahalline konması durumunda cebeci başı ağanın isteğine uygun olarak taşçı ücreti ve üzerine örülecek ince tarak cilası, aralara ve altlara konacak Horasan masrafı ile her zirâ 660 akçeye ulaşmıştır. Ancak, mimar ağa kin ve garezi sebebiyle defterde bunun her zirâna 540 akçe yazmıştır. Sarim Efendi bu sebeple çok fazla zarara uğradığını belirtmektedir.

Deniz dalgalarından korumak amacıyla rıhtımın önüne “seyr” olarak tabir edilen ve iki zirâ büyük boy bırakma taşı ile yapılabilen bu alanın her zirâna 30’ar akçe ayrılmıştır. Bu alanın iki zirâ büyüklüğünde taşları denizde tutabilmek için her zirânın altına “dökündü” olarak adlandırılan taşlar atılmıştır. 30-40 çekiye geçen bu taşlardan başka bunların üzerine konacak büyük taşların 40-50 hamal ile nakliye ücretleri ve düzeltilmeleri için verilen taşçı ve duvarcı ücreti zirâ başına 120 akçeye ulaşmıştır. Yolun gerisinde yarım zirâ moloz koyulması için yazılan kısım bir zirâdan daha aşağı yapılmamıştır. Kılburnu denilen alanda 20’şer zirâ olmak üzere som taştan yapılacak iki iskelesi, düzeltilecek ve temizlenecek 200 zirâ som kayanın masrafının tümü için 44.000 akçe yazılmıştır. Ancak yerin Kavakhisarı’na iki saat uzaklıkta olması sebebiyle gerekli alet-edevat, amele, eşya nakliyesi için bu bedelin yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Sarim Efendi, mimarağanın defterde bedelleri düşük tutmasının ise sadece kendisine zarar vermek amacıyla olduğunu söylemektedir. Ayrıca, mimarağanın adamlarının işten uzaklaştırıldığı ve işin kendisine verilmesi sebebiyle kasti olarak defterdeki hesapları 4000 kuruş eksik yazdığını da eklemektedir.

Mimarağa’nın 18.000 çeki taş diye keşif defterine gelir olarak yazdığı taşların tümü moloz taş olup, cebeci başının bunların kullanımına izin vermediği söylenmektedir. Yontma olduğu söylenen taşların da tümü yarım zirâ ve 18 parmaktan ibaret bulunmaktadır. Dolayısıyla da işe yaramamıştır. Mimarağa’nın amelenin kullanması için bıraktığı demir aletin de kullanılmadığı, çünkü ücretle gelen amelenin zaten kendi aletlerini yanlarında getirdikleri,

Horasan ve kireç diye bıraktığı 500-600 kile malzemenin deniz suyu ve kumdan ibaret olduğu cebeci ağanın bunların da kullanımını yasakladığı belirtilmektedir. İbrahim Sarim Efendi, son olarak mimarağanın keşf defterine gelir olarak yazdığı bu kalemlerin defterden çıkarılmasını ve mimarağaya bu işe yaramayan malzemenin teslim edilmesini sultandan ferman dileyerek yazıyı noktalamıştır (BOA., CB., Sıra no:490).

İnşaat işlerinde 30-40 sene canla başla çalıştığını söyleyen Sarim Efendi zararının 3-5 beş kese akçe olmadığını, böyle olsa bu zarara katlanabileceğini anlatmaktadır. Ayrıca, şehremini ve cebecibaşı ağa da mimar ağanın bıraktığı malzemelerin kalitesizliği sebebiyle kullanıma izin vermediklerini ve Sarim Efendi'ye verilecek bedele zam yapılması gerektiğini doğrulamışlardır.

İbrahim Sarim Efendi'nin 1766 depreminden sonraki Fatih Semaniye ve Tetimme medreselerinin tamirini de, bina emini olarak üstlendiği ve buradaki tamiri, keşf defterinin hemen hemen yarısına mal ettiği görülmektedir (Mazlum, 2001, s.77). Burada anlatılanlar mimarbaşılardan elinden kayıp giden inşaat işlerinin başka girişimcilere geçmesinin sonuçlarıdır. Mimarbaşılardan devletten aldıkları ücretlerin ötesinde, kullanılan malzeme, işçilik ve nakliye gibi bazı kalemlerden haksız kazanç sağlamaları da mümkündür. Belgede anlatıldığı gibi Sarim Efendi'ye mimarağa tarafından bırakılan malzemenin kalitesizliği, hem çürük bir inşaatla sebebiyet verebilir, hem de defterde malzemenin maliyetleri fazla tutularak kazanç sağlanabilirdi. Büyük olasılıkla mimarbaşı böyle bir sonucu hedeflemekteydi. Böyle bir hedef için, hem keşfi, hem de inşaatı üstlenmek gerekiyordu. Bu durum da kuşkusuz, yolsuzlukların ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı faktörlerden biriydi.

18. yüzyılda da da gelir ve gider tablolarının sağlıklı okunamayışı devlet eliyle yaptırılan inşaat masraflarının ödenmesini geciktirmiştir. Gelirlerin çoğunlukla savaş gideri ve askeri harcamalar olarak kullanılması büyük olasılıkla imparatorluğun diğer masrafları gibi inşaat masraflarının ödenmesinde de problemler yaratmıştır (Tabakoğlu, 1985, s.20). En önemli sebep 18. yüzyılın ilk on yılı içindeki bir kaç bütçeden sonra, 36 yıllık bir süre için bütçe oluşturulamamasıdır. Ancak, dönemin sonlarına doğru iki bütçe mevcuttur (Tabakoğlu, 1985, s.22). Dolayısıyla, inşaat ödemelerindeki aksaklıkların bu açıdan bakıldığında anlaşılması kolaylaşmaktadır. 18. yüzyılın sonlarına ait bir belgede, “çarşı” olarak geçen kapalı çarşının 23 Ş 1193/5.9.1779 yılında tamir masrafını hazinenin ödeme durumu olmadığı için azar azar ödenmek suretiyle darphaneden hazineye onbin kuruş verilmesi önerilmiştir (BOA., CB., Sıra

no:7152). İnşaat bedellerinin ödenmesindeki sorun; kısa süreli olmayan, imparatorluğun son günlerine kadar devam eden, müzmin bir hal almıştır. 1238/1822 ya da 1823 yılına ait bir Hatt-ı Hümayun'da da sultan para azlığından söz etmektedir (BOA., HAT., Dosya no:285, Gömlek no:17141). “Manzurum olmuştur. Nukûdun kılleti (paranın azlığı) malumdur. Ancak bunun dahi böyle müddet-i medide (pek çok zaman) harab durması Devlet-i Aliyyemize nakîsedir (ayıptır). Peşin akçe tedarik-i mümkün ise, münâzis bina emini bulup nasbeyleyesin (tayin etme). Akçe ceste ceste (azar azar) verilecek ise, Mimarağa'ya ihale olunsa da olabilir. Velhasıl bir kadem akdem (bir an önce) yapılması lazımdır. Bahar gün begün gelmekde, hemen serian bed'olunsun (başlansın)”.

İncelenen dönemlerde yapılan inşaat masraflarının ödenmesinde sıklıkla güçlük çekilmesine pek çok neden gösterilebilir. İlk bütçenin hazırlanış tarihi ile ilgili olarak çeşitli iddialar olmakla birlikte, inşaat ödeneklerinin ayrıldığı bütçe kavramının oluşması ve kapsamlı bir bütçe hazırlanması oldukça geç dönemleri bulmuştur. Meşrutiyet'ten önce bütçelerin düzensiz olmasından, gelirlerin eksik tahsil edilmesinden, hergün yeni ek ödenekler alınmasından dolayı, gerçekte, bütçeler her yıl büyük açıklar vermekteydi (Anon., 1992, s.105). İstanbul'da yılda ancak, altı ya da sekiz kez maaş verilebiliyor; geri kalan aylıklarını memurlar, yüz kuruşunu 10-30 kuruşa sarraflara satıyorlardı. Müteahhitlerin alacakları ise verilmiyor, verilse de, kendilerinden rüşvet olarak pek çok şey alınıyordu (Anon., 1992, s.105).

Tanzimat'a kadar yoğun biçimde devam ettiği sanılan Hassa Mimarları'nın görevleri sessizce el değiştirmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren devlet yapılarının üretiminin, götürü usulü kalfalara ihale edilmeye başlanması, Tanzimat öncesi yapılan düzenlemeler, Hassa Mimarları Örgütü'nün dağılmasına ve yeni bir örgütlenmenin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu düzenlemeyle birlikte başmimarlık statüsü bir süre varlık göstermişse de, klasik dönemdeki ünvanlandırmadaki değerini yeniden kazanamamıştır. II. Mahmud, 1831 yılında Hassa Başmimarlığı ve Şehreminliği memuriyetlerini birleştirerek Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nü kurdu. Böylece ülkenin bayındırlık ve imar denetimine ilişkin bütün işleri bir kurumun bünyesinde birleştirildi (Ortaylı, 1974, s.199). 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulması ile aslında bu örgütün elemanlarının tümüyle serbest biçimde hareket etmelerinin önü açılmıştır.

2.3 Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e Kadar Gelişen İnşaat Faaliyetleri

Tanzimat'la birlikte değişen koşullar inşaat hizmetlerinin verilmesinde de bazı değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Yeniden düzenlemeler, inşaat hizmetlerinin tek elde toplanması üzerine kurgulanmıştır. Müteahhitlik hizmetlerinin geçmiş dönemlere göre düzene sokulması inşaat örgütlenmesindeki sıkıntılar ve çekişmeler sonrasında, Tanzimat ve İslahat Fermanları'nın getirdiği genel modernleştirme politikalarıyla gerçekleşmiştir. Bu değişimler inşaat alanının eskisinden daha fazla hareketlenmesine etki etmiş ve müteahhitlik hizmetlerinin yoğunlaşmasına yaramıştır. İnşaat ve tamiratların belli bir düzen içinde sürdürülmesi tek merkezde toplanırken, “Hassa mimarlar” örgütü önce işlevini sonra da ismini kaybederek ebniye meclisine dönüşmüştür.

1831'de kurulan ebniye müdürlüğü, Tanzimat'tan sonra ebniye muavinliğine dönüştürülerek yeni açılan Nafia Nezareti'ne bağlanmıştır. Ebniye müdürlüğünün emrindeki ebniye meclisi de buraya nakledildi. Daha sonra bu nezaretin Ticaret Nezareti'ne bağlandığını tespit ediyoruz. İmparatorluğun her tarafında inşaat izinlerinin İstanbul'dan alınması ve yönetilmesi uygun görülmüştür. Bu yeni sistemde ülkenin herhangi bir yerinde inşa olunacak bir bina için, olay önce Babıali'den Nafia Nezareti'ne, buradan da ebniye meclisine havale ile meclisçe kalfa ve adam gönderilerek gerekli keşif yapıldıktan sonra görüşülecek, konu, nafia meclisince de uygun bulunursa nazırın takriiriyle tekrar Babıali'ye takdim olunacak ve iradesi çıktıktan sonra nezarete de bilgi verilecektir. Herhangi bir binanın tamir işlemlerinin de aynı süreçten geçmesi gerekiyordu. Yetenekli mimar ve kalfa sıkıntısı çekilip, zaman zaman yabancılara başvurulduğundan bunun önüne geçmek ve bilgili eleman yetiştirmek için Kasr-ı Hümayun'dan mimar yetiştirilmesine başlanması da nezaretin sorumlulukları arasında bulunan bir diğer maddeydi. Nafia ve ebniye meclisleri, halkın yararına gördükleri bu gibi konulara dair layihalar tanzim edip Babıali'ye takdim etmek hakkına da sahiptiler (Akyıldız, 1993, s.142).

Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu merkezi yönetimin bürokrasi ve özellikle mali bürokrasinin üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Ziya Paşa yazdığı makalesinde iki örnek vererek durumu aydınlatmaya çalışmıştır. Örneklerden biri inşaat hizmetleriyle ilgilidir. Ülkenin bir yerinde köprü yıkılacak olsa, yapımının aylar aldığı ve başvuru kağıdının devlet daireleri arasında dolaşarak olaya çözüm arandığını dile getirmektedir. Sonuçta köprünün yapımının geciktiği ırmağın taşarak yöre halkına büyük

zararlar verdiği farazi bir örnekle anlatılmaya çalışılmıştır. Paşa bu durumu Tanzimat'tan önceki durumla karşılaştırdığında, civar köylere buyruldu gönderilerek her köyden gelen bir kaç kişi yardımıyla kimi taş, kimi de kereste taşıyarak köprünün yapımında çalıştırıldığı ve iktidar sahipleri tarafından defter hazırlanarak çivi ve amele yevmiyesinin de bununla ödendiği ve bir kaç gün içinde de köprünün inşa edildiğini anlatmaktadır (Çakır, 2001, s.187-188).

Tanzimat'la gelen yenilikler inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için bir dizi kurallar konularak örgütlenmesini merkezileştirirken, bir taraftan da yapıların inşası için ihaleler açılarak çoğulcu katılımın sağlanması yönünde çelişik bir sistem izlemiştir. Burada müteahhitliğin yaygınlaşması için itici güç ve kilit nokta ebniye meclisidir. Ebniye meclisi için 29 Z 1265/16.11.1849'da Ticarethane'de (ya da Ticarethan) bir yer tahsis edilerek tamir ettirilmiştir (BOA., A.AMD., Dosya no:14, Gömlek no:63). Ebniye memurlarının maaşları Üsküdar, Galata ve Eyüb semtlerinde tamir ve inşa olacak binalardan alınacak harçla ödenmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:52, Gömlek no:67). Ebniye meclisi üyeleri olan kalfalar, müteahhitlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Kalfaların çoğu devlete ve halka inşaat işleri yapan gayrimüslimlerdir. İlk keşif, son keşif bedellerini belirlemenin dışında, devletin açtığı ihalelerin münakasalarına katılan bu kalfaların, güvenilir olanlarının münakasa meclisinde de yer aldıkları tespit edilmiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:132, Gömlek no:30).

Pek çok işi bir arada yürütüyor olmaları çeşitli yolsuzluklara da sebebiyet vermekteydi. Keşif bedelinin fazla tutulması veya münakasalarda fazla indirim yapılmamasında kalfalar arasında söz birliği olduğu ve müşterek çalıştıkları söylenebilir. 7 Za 1269/12.8.1853'de İstanbul emtia gümrüğünün inşası sırasında çıkan yolsuzlukları anlatan bir belge mevcuttur. Bu belgeye göre, devlete ait yapıların keşiflerini yapan kalfalar tarafından inşa ya da tamir edilmesi sebebiyle yolsuzlukların ortaya çıktığı ve kalfaların hem halkı, hem de devleti zarara uğratmalarına bir son verilmesi için gereken önlemin alınması belirtilmektedir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:65, Gömlek no:73). Miras yoluyla geçen emlakın keşif ve tahmininde de bulunan ebniye meclisi üyelerinin, fazla para aldıklarının anlaşılması üzerine, keşif ve tahmin için pusula karşılığında harç yatırılmasına karar verilmişti (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:54, Gömlek no:91). Akyıldız, ebniye meclisi'nin içinde bulunduğu başıboşluk, keşiflerde ve tezkire harçlarındaki yolsuzluklar dolayısıyla ticaret nazırının başvurusu üzerine nezaret bünyesinde bir komisyonun oluşturulduğundan söz etmektedir.

Komisyona meclis-i valadan da bir üye atanmıştı (Akyıldız, 1993, s.143). 2 R 1267/4.2.1851’de ebniye meclisindeki düzensizliğin engellenmesi ve bununla ilgili alınacak tedbirleri anlatan bir belge bulunmaktadır (BOA., A.AMD., Dosya no:29, Gömlek no:90).

20 Receb 1294/31.7.1877 yılında “Ebniye-i Emiriyye ve Vakfiyye İnşaat ve Tamirâtı Hakkında Nizâm-nâme” bir ölçüde yolsuzlukları önlemek için atılmış önemli bir adımdır. Keşfi yapan kişi ile münakasaya katılarak ihaleye talip olan kişinin ayrımının yapıldığı ve münakasa usulünün tarif edildiği nizamnameye kadar, inşaat işleri için yapılan münakasalara devlet hizmeti yapan memurların da katıldığı görülmektedir. Örneğin: 27 C 1273/23.2.1857’de Eyüb civarında Oluklubayır denilen yerdeki Nakşibendi Tarikatından Hacı Ali Efendi Zaviyesi’nin tamiri münakasa sonucunda Evkaf ve Tamirat Müdürü Ahmed Efendi’ye verilmiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:214, Gömlek no:63).

Ebniye Meclisi’nin malzeme fiyatı belirleme gibi görevlerinin olduğu tespit edilmiştir. Sözelimi, kireç satan esnafın ebniye meclisine çağrılarak kireç fiyatının tespit edildiği anlaşılmaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:153, Gömlek no:49). Zamanla yetki alanlarını da genişlettikleri görülür. 17 R 1275/24.11.1858 yılına ait bir belgede Beyoğlu’ndaki ilk belediye olan altıncı daire kurulduktan sonra da ebniye meclisinin buraya bağlı yerlerin keşiflerinde çalışmasına karar verilmiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:269, Gömlek no:87).

İnşaat alanındaki kanunlar ve düzenlemelerin dışında, arazi kanunnamesi ve miri toprakların özelleştirilmesi, yapı üretiminin artması için bir sebep olarak gözüktür. 20. yüzyılın başlarına ait pek çok belge bahçe olarak kullanılan ya da ekilip biçilen arazilerin arsaya dönüştürülmesi ve üzerine ev yapılabilmesi için çeşitli izinler almaya çalışan kişilerin başvurularını içermektedir. Bunlar genellikle tekil başvurulardır. Diğer bir deyişle, birden fazla konut birimini içermeyen, tek konut yapabilmek için alınan izinlerdir. Osmanlı İmparatorluğu’nda geniş alanları kapsayan, kitlesel konut arzına cevap verebilecek girişimlerin eksikliği de ortadadır. Bugün “site” olarak adlandırdığımız büyük bloklardan oluşan çevresiyle tasarlanmış yerleşim yerlerinin yapıldığı örneklerle rastlanmamaktadır. Her ne kadar “Cité de Pera” adını taşıyan yapılar inşa edilse de bunlar bugünkü anladığımız anlamda ikiden fazla konut bloğunu içermeyen tek ve oldukça büyük bir taban alanına oturmuş apartmanlardı. Dolayısıyla, isimler yaygın olarak Fransızca seçilerek Pera’nın ortamına uygun bir gönderme

yapmakta, hem de Pera'nın ünü sebebiyle orada yaşanacak güzel günleri vaad ederek hedef kitleye mesaj vermektedir.

Günümüzdeki gibi, “toplu konut” ifadesinin belgelerde yer almadığı, bunun yerine “mahalle kurmak” ya da “mahalle inşa etmek” gibi bazı kullanımların olduğu görülür. Kent plancılığı ve bu konudaki bilgilerin, sadece mahalle ölçeğinde kavrandığı dikkat çekmektedir. İstanbul'da taşraya göre, büyük ölçekli binalar inşa edilirken, taşrada da “mahalle kurma” gibi girişimler az da olsa vardı. Bunlardan biri, Kale-i sultaniyye'nin Aziziye mahallesi yakınında sahip olduğu araziye bina inşa etmek ve mahalle kurmak amacıyla ruhsat almak isteyen David Sigor'un yaptığı başvurudur. Bunun için Biga mutasarrıflığından yapılan başvuru üzerine Şurâ-yı devletten tanzim edilen mazbata istenmiştir. Bunlara göre, askeri yerlerin yakınındaki mahallerin veya sur, kale civarındaki arazinin halka açılmasının sakıncalı olduğu belirtilmektedir. Böyle bir durumda arazinin bedeli verilerek devlet tarafından istimlak edilmesi uygundur. Ancak, Tophane-i Âmire müşiriyetinden gelen tezkire bunun aksini söylemektedir. Tezkire'ye göre, bu arsa kasabanın arka tarafında güneydoğu yönünde ve Ezine yolunun eski ve yeni köyleri yakınındadır. En yakın istihkama bir kilometre uzaklıkta olan bu bölgenin doğu ve kuzey taraflarının zaten yerleşim yeri olması sebebiyle yapı inşa edilerek mahalle haline dönüştürülmesinde sakınca görülmemektedir (BOA., MV., Dosya no:104, Gömlek no:98). Meclis-i Vükela'nın 10 Muharrem 1307/20.5.1899 tarihli belgeye göre, aldığı bu kararın uygulama bulup bulmadığı bilinmemektedir. Ancak, büyük ölçekte insanın barınabileceği konut yapımı için taşradan da bazı girişimcilerin başvurularının olduğu dikkat çekmektedir.

Toplu konutlar ya da siteler gibi büyük kitleleri içinde barındıran yüksek yapılar olmasa da sıra ev olarak adlandırdığımız daha çok yatayda genişleyen bazı konut tiplerinin Osmanlı başkentinde uygulanmıştı. 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında, kentte yeni bir uygulama başlatılarak dar gelirliye yönelik sıra evler yapılmaya başladı. Hedeflenen kitle, küçük tüccarlar, küçük esnaf, zanaatkar ve düşük rütbeli memurlardır. Sıra evlerin inşa edildikleri yerler bize kimler için yapıldıklarını göstermektedir. Pera'nın ve Üsküdar'ın arka sokaklarında ve mütevazı mahallelerinde inşa edilmişlerdir (Çelik, 1998, s.110).

İstanbul'da Serkiz Balyan tarafından inşa edilen Akaretler sıra ev grubu, “sıra ev” olarak adlandırılan konut tipinin İstanbul'daki en önemli ve anıtsal örneği olarak gözüktür. Bu sıra evler kira konutu olarak düzenlenmiş ve bunlardan elde edilecek gelirle Aziziye Camii'nin

yapılması öngörölmüştür. Sıra evler, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İstanbul'un kentsel büyüme alanlarında, yangın sonrası düzenleme bölgelerinde veya azınlık gruplarının vakıf arazilerinde inşa edilmiş bir konut tipidir. Orta ve küçük kentsoylu sınıfının konutu olarak ortaya çıkan sıra ev tipi, İstanbul'daki konumu ve mimari nitelikleri ile kent tarihi ve sosyolojisi açısından son derece önemli veriler oluşturmaktadır (Batur, 1998, s.119).

Galata ve Pera'da da dönemin konut tipi olarak gelişen bu düzen, bir önceki grup gibi varlıklı olmayan gayrimüslim azınlıkların, ya da çeşitli kiliselerin vakıf mülkü olarak, İstanbul içinde bu grupların yaşadığı bölgelerde de yapılmıştır. Kumkapı Tavaşı Çeşmesi Sokak, Elmadağ Surp Agop Evleri, Kadıköy Mühürdar, Yeldeğirmeni, Kuzguncuk, diğer Boğaz köyleri (Akın, 2002, s.298), Balat, Kumkapı, Tatavla, Sütlüce, Kasımpaşa (Kuzucu, 2000, s.48) gibi semtlerde bu yapıları görmek mümkündür.

Sıra evler dışında sahipleri tarafından inşa ettirilen çok katlı apartmanlar da o dönemde pek çok ailenin konut ihtiyacını karşılamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kentte Avrupalı tarzda çok katlı apartmanlar görölmeye başlandı (Çelik, 1998, s.108). Bunlardan üzerinde araştırma yapılanlar, eskiden sahibinin adıyla anılan, Helbig Apartmanı, bugünkü adıyla Doğan Apartmanları, Rum mimar müteahhit Konstantinos P. Pappa tarafından Arif Paşa için inşa edilen Elmadağ'daki Arif Paşa Apartmanlarıdır. Yapıldıkları döneme göre, malzeme kalitesinden taviz vermeden yapılmış, yaşama biçimini modernize eden ilginç örneklerdendir. Elmadağ Arif Paşa Apartmanı'nın her katında beş ayrı konut biriminin ikisi büyük, üçü küçüktür. Bu konut birimlerinin hedef kitesinin üst tabaka aileler olduğu söylenebilir (Öğrenci, 2001, s.29). Diğer taraftan, apartmanları yaptıran ve isimlerini veren bu kişilerin İstanbul'un, hatta imparatorluğun zenginlerinden olması 19. yüzyılın sonlarında bu tip inşaat faaliyetlerini ancak bu kesimdeki kişilerin finanse edeceği konusunda düşünmeye sevk etmektedir.

Oda sayısı ve fonksiyon açısından bakıldığında elit tabakanın tercih ettiği bir başka apartman, 1870 yangınında yok olan Naum Tiyatrosu'nun yerine 1876'da inşa edilen Cité de Pera binasıdır (şimdiki Çiçek Pasajı). Rum işadamı olan Hristaki Zografos Efendi tarafından Kleanthis Zannos'a inşa ettirilmiştir. Bina 4600 metre kare kullanım alanına sahipti ve zemin katı ticari amaçlı kullanıma açılmıştı. Avluyu üst katlara bağlayan mermer merdivenler beş, altı hatta yedi odalı geniş dairelere açılmaktaydı. Apartmanın her tarafı gazla aydınlatılmaktaydı, ayrıca Avrupa apartman hayatının bütün konforuna sahipti. Bu yapı kentte

bir dönüm noktası haline gelmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılan birçok büyük apartmana emsal oluşturdu (Çelik, 1998, s.109). Bu yapının, her ne kadar uygun fiyatlarla kiraya verildiği gazete ilanlarında yazılmışsa da, gerek apartman daireleri gerekse de pasajdaki dükkanlar, ilk kullanıcılarından itibaren, Pera bölgesinin tanınmış aileleri ve tüccarları tarafından kiralanmıştır (Akın, 2002, s.233-234).

Büyük ailelerin kendileri için yaptırdıkları ve soyadlarını verdikleri apartmanların (Mavrogordato, Zarifi vd.) çoğunlukla zengin sınıfa hitap ettiğini söylemek yanlış olmaz. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslim, levanten ve bazı yabancıların oluşturduğu “statü grupları” sınıfsal tabakalaşmadan daha önemli bir yer tutmuştur. Weber'in “statü onuru” olarak ifade ettiği ve özünü belirli bir hayat tarzına bağladığı (Weber, 2003, s.278-279) bu grubun yaşantısına göz atıldığında durum daha rahat anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Pera'da oturan bir kişi sosyal ilişkiye de hak kazanmaktaydı. Ziyaret edilir, davetlere çağrılır, cakalı kuruluşlarda iş bulma şansını yakalar, “saygıdeğer” ailelerle sosyal ilişkiye ve evliliğe girişebilme olasılığı artardı*.

“Statü ölçüsü” olan mülkiyet ise kendi başına yetersiz gibi görülse de uzun vadede bu işlevini gerçekleştirir (Weber, 2003, s.277). Dolayısıyla, zengin bir gayrimüslim'in “statü”sünü perçinleyen nesnel aracın inşa ettirdiği apartmanlar olması kaçınılmazdı. Hem mülkiyetin, hem de yapının görünümünün ev sahipleri için özel bir önem kazandığı ortadır. Bu sebeple, müteahhitlerin ya da müteahhitlik yapan mimarların görevleri imparatorlukta belli “statü gruplarına” hizmet ile sınırlı kalmaktadır. Genellikle müteahhit kalfalara evlerini inşa ettirenler, yabancı ve gayrimüslimlerin dışında, İstanbul ve taşrada devletin çeşitli kademelerinde görev yapan müslümanlardı**. Geçim sıkıntısı içinde olan, dar gelirli grubun ev sahibi olma şansı çok azdı. Bareilles'in anlatımlarından orta sınıfın İstanbul'da ahşap evlerde oturduğu ve evlerini çoğunlukla kendilerinin tamir ettiği anlaşılmaktadır. Komşusu olan bir saray yaverini örnek veren Bareilles, saray yaverinin parası olduğu zamanlarda evini

* Bareilles, İstiklal Caddesi'ni anlatırken bu durumun tarifini oldukça iyi yapar (Bareilles, 2003, s.35): “Bütün Pera” bu sokağa yığılıyor ve senli benli bir kalabalık itiş kakış içinde dolanıyor, piyasa yapan iyi giyimli insanlar, kahvelerin yüksek camları ardındaki masalarına kurulu onları izleyen müşterilerin bakışları altında sokak boyunca gidip geliyorlardı. Tüm yerel yaşamın özeti oradaydı. Birini bulmak, biriyle tanışmak, bir şapka ya da bir şemsiye satın almak, bir bira içmek, ya da evlenmek mi istiyorsunuz? Pera Sokağı'na gitmek zorundasınız”.

** Mabeyn katipleri, valiler, sarıklı alimler, şehremaneti muavinleri, nazırlar, babialı çalışanları, hususi kalem müdürleri, kadıaskerker, paşalar, defterdarlar, hayriye tüccarları.

inşa ettiğini, altı ayda iki odayı tamamlayabildiğini ve evin içinin şantiye görüntüsünde olduğunu söylemektedir (Bareilles, 2003, s.166).

Ekonomik değişimler sebebiyle paranın yatırıma dönüştürülme isteği İstanbul’da yapı üretimini hızlandıran etmenlerden biridir. Özellikle yönetici sınıf, doğal olarak, servetlerini biriktirmeye, dünyevi maksatlarla değerlendirmeye, onlar üzerinde titizlenmeye ve konaklarını halka kapatmaya başladılar. Yönetici sınıf ile halk arasındaki düşünce farklılığı mekanlara ve mimariye de yansdı. Böylelikle Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunda konutun, kişinin zenginlik ve asaletinin bir aracı olarak kullanılması öne çıktı. Tanzimat, toplumda paylaşmanın, hayır ve sevap duygularının ağırlıkta olduğu bir dünya görüşünden, mala ve eşyaya karşı ilginin giderek geliştiği maddeci bir düşünce ve yaşayış tarzına geçişi gerçekleştirmişti (Eryılmaz, 1992, s.64,65).

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile hızlı bir dönüşüme giren gayrimüslim gruplar ise, görece olarak bu fermanlardan sonra özgürlüklerini kazanmış, ekonomik yönden eskiye göre güçlenerek, Osmanlı elitini yaratmışlardır. Çoğu kaynakta “gayrimüslim burjuva” olarak adlandırılan bu gruplar için kullanılan “burjuva” adlandırması batıdakiyle aynı değildir. Batıda, aristokratlarla ve hanedanla yarışacak duruma gelerek güçlenen ve bütün toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yaparak yaşayan burjuva sınıfı, ekonomik iktidarı da elinde tutuyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu’nda “burjuva” olarak adlandırılan grubun elinde geniş olanaklar yoktu. Ticaret burjuvazisinin tüm niteliklerine sahip olmalarına rağmen batı ülkelerinin ticaret ve sanayi burjuvazisine bağımlı ve ulusal burjuvazi niteliğine sahip değillerdi (Çavdar, 2003, s.73). Onları, devleti yönetenlerin izin verdikleri alan içinde varlığını koruyabilen bir “üst sınıf” kategorisinde değerlendirmek daha doğru gözükür. Dolayısıyla, 19. yüzyılın sonlarında servet sahibi olmaya başlayan gayrimüslim grubun “burjuva” olarak adlandırılmasında temkinli davranılmasının, anlam karmaşasına sebebiyet vermemesi açısından yararı vardır.

1850’den sonra imparatorluk için alınan ilk dış borç gayrimüslimlerin yardımıyla olmuş ve paranın girişi bu gruba büyük ölçüde zenginlik sağlamıştır. Savaş dönemleri de onlar için kazanç zamanlarıydı. Sözgelimi, 1853-56’daki Kırım Savaşı sırasında ordu iâşesini üstlenen Rum tüccarlar (Bozis, 2005, s.49) savaş sayesinde servetlerine kavuşmuşlardır. 1881’de Osmanlı Düyûn-u Umûmiye İdaresi’nin kurulmasına dek katlanarak çoğalan devlet borçları

(Quataert, 2002, s.118) devletin mali durumunu kötüleştirirken ticaretle uğraşan gayrimüslimlerin durumu tersine bir seyir izlemekteydi.

Halk ile devlet arasında ters orantılı gelişen bu ekonomik durum, sarraf Mıgırdiç Cezayirliyan örneğinde olduğu gibi, çeşitli iç ve dış olayların etkisiyle bazen kazanılan servetlerin kolaylıkla yok olabilmesine yol açmaktaydı. Ekonomik istikrarsızlık bir senenin kötü geçmesine sebebiyet verirken, diğer sene sürpriz iyimserliğin ortaya çıkmasına neden olabiliyordu. 1894 depremi bazı ekonomik dengeleri altüst ederken, özellikle inşaat piyasasında pahalılık yarattı. Oysa ki, 1895 yılı İstanbullular için elverişli koşullar sağladı. Galata'da iş ortamına hareketlilik geldi, halkın para kazanması, artan firmalar sebebiyle iyimserlik ortamının yaratılmasını sağladı. Bu sahte iyimserlik fazla para harcanmasına da yol açtı. Öyle ki, 1895 yılının yazında Boğaz'da hemen hemen hiç kiralık ev, hatta otel odası bulmak bile mümkün değildi (Zarifi, 2005, s.352).

Beyoğlu ve Galata çevresinde kendileri için yeni bir mekan yaratan gayrimüslim, levanten ve yabancılar Beyoğlu'nda kurulan ilk belediyenin (6. Belediye) çalışmalarını yakından takip ederek yönlendirdiler. Hatta inşa edilen belediye binası için ünlü banker Kamondo'nun 1868'de faizsiz olarak para verdiği bilinmektedir (Akın, 2002, s.40). Kamondoların Galata'da yatırım yapmaları, semti çağdaş ve saygın kılarak onu finans merkezinin yeni bürolarına elverişli hale getirirerek semtin imajını ve durumunu geliştirmeleri Galata semtinin gelişiminin en önemli sebeplerinden biridir. Kamondolar semtin planlama komisyonuna katılarak, bölgenin yeniden inşasına mali katkıda bulunarak, yatırım yaparak ve oraya yerleşerek, hareketin başını çektiler. Faizsiz kredilerle yeni hanların yapılması için borç para veren bazı bankerler işlerinin gelişmesi için Galata bölgesinin yenileşmesini istemişlerdi (Seni, 1995, s.29-30). Dolayısıyla, sermaye sahipleri tarafından paranın çevresinde kristalize olan bu semt imajının yaratılması her türlü inşaat taahhüt işinin ortaya çıkışında önemli rol oynadı.

Diğer taraftan, 6. Belediye'nin ilk mimarı Artin Bilezikçi isimli bir Ermeni olmuştu. Pera halkı burada yaşayan Hristiyanların isteklerini yerine getirebilecek bir Ermeni mimarı göreve getirmeyi başarmıştı. Daha da ötesi, buraya yerleşen levanten, gayrimüslim ve yabancıların, yaşadıkları ve yatırım yaptıkları alana, müdahale ederek; ilk belediyeciliğin yapılmasına modern anlamda katkıları olduğu söylenebilir. Sözelimi, 1901 yılında Osmanlı Bankası Müdürü ve yardımcısı tarafından belediyeye yazılan bir dilekçede Beyoğlu'nda çıkmaz bir

sokağın düzeltilmesi ve diğer sokaklarla bağlantılı hale getirilmesi için bir girişimde bulunulmuştur. Belediye tarafından da onaylanan bu fikrin uygulamaya konulması için çalışıldığı tespit edilmiştir (BOA., YMTV., Dosya no:220, Sıra no:158). Bunun ötesinde, Beyoğlu sakinleri, modern belediyeciliğe katkılarının yanı sıra, yönetimdeki kişiyi görevden alma ya da göreve getirme gücüne de sahipti. Gazeteler aracılığıyla yapılan çalışmalar ve kişiler bazen övgülerle bazen yergilerle anılmaktadır. Bu bir anlamda güç savaşına da dönüşmekte ve kişilere yapılan eleştiriler, o kişiye destek verenleri de hedef almaktadır. La Turquie gazetesi 17 Ağustos 1875 tarihli baskısında, iki kez belediyenin başına getirilen Artin Bilezikçi'nin haleflerini itham etmek istemedikleri halde, çalışmalarının memnunluk verici olmadığını yazmaktadır (Duruoğlu, 1998, s.157).

Özellikle, Tanzimat'tan sonra ticaret burjuvasını oluşturan gayrimüslimlerin kazandıkları paraları sanayiye yatırmadıkları görülür. Yatırımcıya daha çok kazandıracak pek çok cazip seçeneğin içinden gayrimenkullere yatırım yapmanın daha çok tercih edildiği bilinmektedir (Göçek, 1999, s.241). “Kira ticareti” yapan bu kişiler han odalarını ya da apartman dairelerini kiraya vererek gelir sağlamaktaydılar. Sarraflar, hayriye tüccarları ve bürokratlar da gayrimenkul yatırımlarını tercih etmişlerdir. Apartman dairelerinin kiralanması evlere göre daha kolaydı ve daha çok gelir getiriyordu. Bu bilince erken ulaşan Kamondolar, mimar Stampa'dan bazı evlerini sonradan apartman dairesine döndürmesini istemişlerdi. Kamondolar gibi mülke yatırım yapan zenginlerin sürekli çalıştıkları mimar ya da mimarları bulunmaktaydı (Seni, 1995, s.30). Beyoğlu, Galata çevresinde hanlar, oteller ve konutların sahibi olan kişiler batılı zevk ve beğenileri de başkente taşımışlardır. Bu dönemde açılan iş hayatı ve devlet gelirlerindeki artış, üst gelir tabakalarında sadece batı mallarının değil “Batı usulü hizmet tüketimi” anlayışını da körüklemiştir (Kazgan, 1991, s.16).

Bürokratlar, gayrimüslim zenginler ve saray çevresinin, inşaat alanındaki isteklerini karşılayacak kalfa veya mimarlardan yararlandıklarından sözedilmişti. Yapı inşa arzının devletin sıkı sıkıya kontrolünden kurtulması, bu adı geçen statü gruplarının da yararlanabileceği serbest ya da devlete yarı bağlı, taahhüt usulüyle çalışan bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Ancak, işveren ve kalfa arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların eksikliği servet sahiplerinin durumunu zora sokabiliyordu. Devlet kalfayla iş yaptığı zaman haklarını korumanın yollarını bir biçimde bulabilmekteydi. Ancak, bürokrat veya zengin sınıfa giren diğer gruplar, kalfalara inşa ya da tamir ettirdikleri yapıları yüzünden güçlük çekmekteydiler. Sözgelimi, Halil Paşa'nın yalısını inşa eden Artin Serveryan için

kontratodaki fiyat yerine uygulama sırasında ortaya çıkan yüksek fiyat üzerinden ödeme yapılması yönünde karar çıkmıştı (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:209, Gömlek no:17). Bu kararda yapının kalfası Artin Serveryan'ın saraya yakın olmasının önemli bir payı vardı. Dolayısıyla, inşaat faaliyetlerinin örgütlenmesindeki göreceli serbestlik inşaat yaptırmak isteyen zengin sınıfa maddi anlamda fazlasıyla yük teşkil etmekteydi. Ancak, parasını gayrimenkule yatırmak amacıyla apartman ya da ev inşa etmek isteyen ya da kendi oturacağı haneyi yaptırmak isteyen kişiler bazı problemlere katlanmayı da göze almaktaydı.

Yoksul sınıfın maddi şartlar yüzünden ev yaptırmaya şansı hiç yokken, zengin sınıfın da maddi durumu iyi olmasına rağmen hukuki düzensizlikler yüzünden gayrimenkul sahibi olması zorlaştırılıyordu. Bu başıboşluk saray çevresini de etkilemiştir, Halil Paşa'nın Kandilli'deki konağının inşaatındaki maliyet artışları yüzünden mirasçıları kalfayla problemler yaşamış ve padişah'tan yardım istemiştir, Adile Sultan'ın sahilhanesinin inşaatında kalfa ve sultanın mirasçıları arasında anlaşmazlık çıkmış (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:190, Gömlek no:94), orta gelir grubuna sahip bir kişi olan Şerife Emine Hanım ise, Üsküdar'daki arsasına yaptırmak istediği evin 6500 kuruşla inşası için irade çıkmasına rağmen Şehremaneti'nden tayin edilen Kosti kalfanın 20 Lira istediğini söyleyerek müracaatta bulunmuştur (BOA., DH.MKT., Dosya no:1573, Gömlek no:16).

1870 yangını sonrasında Pera'da arsaya dönüşen alanlarda büyük fiyat artışları olmuştu. Özellikle Taksim-Galatasaray arasındaki konumları nedeniyle son derece elverişli arsalar bulunabilmektedir. La Turquie'de çıkan bir haberde Pera'da yatırım yapanların zararlı çıkmadıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Gazete dönemin ünlü bankerlerinden Hristaki Zografos'un Naum Tiyatrosu'nun yanındaki Mikhail Abdulaciyan'a ait olan arsayı onbin liraya satın aldığını, oysa yangından önce Mikhail Efendi'nin arsayı üzerindeki güzel kagir eviyle birlikte altıbin liraya satmak için uzun süre çabaladığını yazmaktadır (Akın, 2002, 338-339).

Kiraların pahalı, maaşların düşük, düzensiz ve belirsiz olduğu İstanbul'da halk ne kadar serveti olursa olsun bir eve sahip olma arzusu içindedir. Ancak, inşaatın en fazla görüldüğü yer Pera'dır. Yabancılar ve suriçi İstanbul'daki eski semtlerini terk eden Hristiyanlar buraya akın etmişlerdir. 1896'ya kadar kentin bir başka semti kadar kalabalık olan Kumkapı ve Sulu-Manastır'da bu tarihten sonra boş ve metruk evlerden başka bir şey kalmamıştır. Endüstri etkinliklerine bir ölçüde kapalı, örgütlü çalışmanın olmadığı imparatorlukta, sınırlı miktardaki

para, arsa alımına ve inşaat yapımına harcanmıştır. Birçok insan ev kirasıyla geçinmekte, ama onlardan daha da kalabalık bir grup kiralarını vaktinde ödeyebilmek için zorlanmaktaydılar. Ev sahipleri onlara çeşitli süreler vererek kiralarının ödenmesini beklerken, kiracılar sık sık evi terk ederek, kaçarlardı (Bareilles, 2003, s.166-167).

Tanzimat'la birlikte gündelik hayatın değişimi, konut alanında farklı isteklerin ortaya çıkmasına sebep vermektedir. Bunun dışında, 19. yüzyılın başından beri görülmeye başlayan işin evden ayrılması süreci, II. Abdülhamit dönemiyle kökleşmiştir. Bu yüzyılda resmi bürokraside yapılan reformlar, geçmiş Osmanlı deneyimine karşı, Avrupa kurumlarına benzer bir biçimde, devlet ve aile ilişkisi arasına kesin bir sınır getirmiştir. Bu gelişme evin özel alan olarak algılanması sürecini başlatmıştır. Geçmiş yüzyıllara göre, bürokratik değişimlerin farklı yapı tiplerini ortaya çıkardığı ve kamu yapılarına ihtiyacın arttığı görülmektedir. Bu durum bu tip yapılar konusunda ihtisas sahibi farklı mimar tiplerine ve bu yapıları inşa edecek müteahhitlere ihtiyaç duyulmasını gerektirmiştir.

Bu konuya en iyi örnek Babıali binasının inşaatıdır. 8 Cemaziyelevvel 1259/7 Haziran 1843'de Babıali binasının inşaat masraflarının Stefanis Kalfa'ya ödenmesine dair bir irade bulunmaktadır (BOA, İrade Dahiliye, Sıra no:3763). Stefanis Kalfa'nın kagir olarak inşa edilen Babıali binasının mimarı olduğu bu iradede anlaşılmaktadır. 1839'da yanmadan önce hem sadrazam konutu, hem de devlet dairesi olarak işlev gören yapı yangından sonra yeniden inşa edilerek 1844'te kullanıma açılmıştır. Yeni yapı, eski kullanım biçimi bir tarafa bırakılarak yeni bir anlayışla, yöneticinin kamusal ve kişisel yaşamını ayırmıştır. Yapı kat döşemeleri hariç, kagir oluşu nedeniyle de daha önceki Babıali binalarından ayrılmaktadır (Tanyeli, 1994, s.522).

Tanzimat döneminde yeni yaşam koşullarını hazırlamak için kent içi düzenlemeyi gerektiren bazı işlerin yoluna konulması, yıllardır göz ardı edilen ya da çözüm bulunamayan sorunlara da eğilmeyi gerektirmiştir. Bunların en önemlisi; inşaat alanını etkileyen yangınlardır. Yangınlar yapı üretiminin dönemsel olarak artışına hız verdiği gibi, tamiratlarda da artışa sebebiyet vermektedir. Bu tip yapım işleri, geçmiş dönemlerden daha sık olarak taahhüt usulüne göre, kalfalara ihale edilmektedir. 3 S 1276/1.9.1859 yılına ait bir belge, Kartal'da meydana gelen bir yangından sonra dülger kalfası Hacı Nikoli'nin yaptığı inşaatlardan dolayı Hacı Dimitri ve arkadaşlarında olan alacağının tahsil edilmesi ile ilgili bilgileri içermektedir (BOA., A. MKT.DV., Dosya no:141, Gömlek no:65). Aynı yıl Kule Kapısı'ndaki yangın

yerini düzenleyen Manyas Kalfa'ya eksik (Menas olmalı) ödenen paranın tamamlanması yönünde bir karar olduğu görülür (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:304, Gömlek no:91).

Yangın sonrası tadilatlar ve düzenlemeler konusunda en iyi çözümün gerçekleştiği Hocapaşa yangını aynı zamanda müteahhitlik hizmetlerine de ihtiyaç duyulması açısından önemlidir. 1866 sonlarında yangın alanında yeni düzenleme inşaatına ve yol açımına başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, bölgede yapıtaş bulunanlardan bunları kendi arsalarına taşıtmaları istenir. Arazinin tesviyesi, yollar ve parselasyon ise müteahhitler tarafından yapılmaktadır*. Bu arada 10 Nisan tarihli bir Meclis-i Vala mazbatasıyla en radikal kararlardan biri alınıp, yangın alanında ahşap bina yapımı yasaklanmıştır. Söz konusu yeni kuralın uygulanabilmesi için Ticaret Nezareti bir mazbata ile kagir inşaatta kullanılabilecek malzemenin fiyatlarının belirlenmesi amacıyla bir komisyon kurmuş ve yapı malzemesi satan ve üreten esnaf ise komisyonca belirlenen fiyatlara uyacağına ilişkin taahhüt senetleri vermiştir. Diğer taraftan, inşaat izin resimleri kaldırılarak, kagir yapımın ucuzlatılması sağlanmıştır. Kagir yapımın teşviki ve kolaylaştırılması için örnek tip konut projeler ve onlara ilişkin fiyat keşifleri hazırlatılıyor, bunlar bastırılarak Ebniye Muhasebecisi tarafından isteyenlere ücretsiz olarak dağıtılıyordu. Burada dikkat çeken nokta, alanın yapılaşmasının devlet kaynaklarıyla inşa edilen altyapı hariç, özel kişilerce gerçekleştirilmesidir (Tanyeli, 2004, s.91-92). Bu yangından sonra, yangın için kurulan komisyonun tuğla ve çimento fabrikası kurarak halka çok ucuza yapı malzemesi sunmuştur (Kuzucu, 2000, s.47).

19. yüzyılın son büyük yangını 1870 yılında Beyoğlu'nda çıkmıştır. Bu yangından sonra mimar ve mühendislerden oluşan bir komisyon kurularak, bölgenin yeniden imarı için çareler aranmaya başlanmıştır. Komisyon yangın yerlerinde geniş caddeler, meydanlar, tiyatro ve otel gibi modern yapıların inşa edileceği bir yeni şehir projesi ortaya attı. Ancak çok büyük bir ekonomik yük gerektiren bu projenin altına giremeyeceğini ileri süren hükümet projede bazı değişiklikler yapılmasını istedi. 1874'te İstanbul'u gezen İtalyan edebiyatçı Edmondo de Amicis Beyoğlu'nu anlatırken, üzerinden dört yıl geçen büyük yangından bir eser bulunmadığını, evlerin kagir olduğunu, ancak bunların hükümet denetimi olmaksızın tecrübesiz mimarlar ve ustalar tarafından yapıldığını söylemektedir (Kuzucu, 2000, s.47).

* Bununla ilgili olarak arşiv belgelerinde Hocapaşa'daki yangın mahallinde yol yapımını gerçekleştirecek olan yol müteahhidi Ali Efendi, tuğla müteahhiti Lambezinyo ve müteahhit Jorj Gavaraçilno'nun isimleri geçmektedir (Tanyeli, 2004, s.46).

Yapılarla ilgili kanun ve nizamnamelerin hep büyük yangınlardan sonra gündeme geldiği görülse de yangın bölgesinin kalkındırılması için yapılan kapsamlı projelerin maddi yetersizlikler yüzünden uygulama bulmadığı ve burada inşa edilecek yapıların taahhüt usulüyle dülger kalfalarına bırakıldığı bilinmektedir. Bu sebeple yapıların daha ucuza çıkmasını sağlayan ve yapı çeşidini sadece konutla sınırlayan sistem, meydan, park ve kamu yapılarına olan ihtiyacı da gözardı etmekteydi. Buradaki düşünce öncelikle kentin ya da bölgenin yeniden ele alınarak düzenlenmesi değil, evleri yanan kişilerin bir an önce barındırılmasıydı. Dolayısıyla, bu evler inşa edilirken pek çok şey yarım ve eksik kalabilmekteydi. Ayrıca, ne kadar planlama yapılırsa yapılsın halkın maddi yetersizliğinin ve özel izinlerin bu planları bağlayıcı rolü büyüktü. Yangın yeri olarak Balat'da tespit edilmiş Karabaş Mahallesi'nin sakinlerinin evlerini, harita dahilinde taş bina olarak yapmalarına karar verilmişti. Ancak, deprem yüzünden evlerinin yıkılması üzerine padişah'tan özel izin alarak yeniden ahşap olarak inşa etme konusunda serbestlik kazanmışlar fakat bu durum onların harita dışında hareket etmelerine neden olmuştu (Genç ve Konak, 2000, s.219).

Eksik planlamalar ya da uygulamanın plana uymaması gibi sorunlara rağmen taahhüt usulü iş yapan kalfalar için yangınlar kazanç kapısıydı. Her yangın yeniden yapılacak olan ve çeşitli fonksiyonlara cevap verecek yapıların inşa edilmesi demekti. Tanzimat'tan sonra bulaşıcı hastalıklarla mücadele için kurulan tahaffuzhaneler de bu yapılardan biriydi. Deniz yolculuğu sırasında yolcu ve gemiciler arasında bulaşıcı hastalık olan gemilerin, karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık tedbirlerinin alınması ve hastaların tedavi edilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılarda kurulmuş sağlık tesisleridir. Bunlardan biri de Kartal'da faaliyete geçmiştir. Maliye Nezareti'nden Meclis-i Vala'ya verilen bir kıta takrirde, Kartal'da inşa edilecek tahaffuzhaneden söz edilmektedir. Bunun üzerine Meclis-i Vala üyeleri tarafından hazırlanmış olan ve onların kararları ile imzalarını içeren belgede (BOA, İrade Meclis-i Vala, Sıra no:7951), Kartal tahaffuzhanesinin de bir sene önce çıkan yangında harap olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu sebeple çizilen plan doğrultusunda miri araziden uygun bir alana kagir olarak inşa edilmesi düşünülmektedir. Yapının inşaatı için münakasa açılmış ve Hristo Kalfa yapıyı keşif bedelinden yedibin kuruş eksiğiyle, otuzbin kuruşa yapmayı taahhüt etmiştir. (29 Ra 1268/22.1.1852).

Yangın, deprem gibi felaketlerde geriye dönük sorgulamaların gazetelerde yer alması olayın ilginç bir başka boyutudur. Bina inşa eden kalfa ve mimarların tecrübesizlikleri yapıların yok olmasından sonra gündeme gelmektedir. 1874 yılında Pera'yı anlatan E. De Amicis, bölge

yeniden kagirleşirken, ana cadde üzerindeki bir kaç görkemli örnek dışında, diğer yeni kagir yapıların niteliksizliğine değinmekte, “... vaka Beyoğlu evlerinin hemen hepsi şimdi kagirdir. Ama çoğu cahil ve tecrübesiz mimarlar tarafından kötü yapılmış, hükümet tarafından gözetilmemiş ve ekseriya önüne gelen tarafından inşa edilmiş olduğundan birçoğu tamama ermeden yıkılıyor, yıkılmayanlar ise ateşe hiçbir şekilde dayanamaz” diye yazmaktadır (Akın, 2002, s.339). Moniteur Oriental’de 14 Temmuz 1894’de depremle ilgili yayınlanan haberde “... İstanbul ve Galata’da yıkılan veya çöken yapıların virane oldukları, yeni olanların da temellerinin kırılgan oldukları anlaşıldı. Duvarları ilkel harçlarla yapılmış bu yapıların yıkılması şaşırtıcı değil. Biz, konstrüksiyonların en katı kurallara uyularak yapılması gereğini hep tekrarlayacağız” (Batur, 1994, s.31-32).

Deprem ve yangın gibi doğal afetlerin dışında göçler de, yapı üretiminin artmasına sebep olmuştur. 1899 yılında Rumeli, Batum, Kırım’dan gelen göçmenler ile İstanbul ahalisi ve Kıptilerden oluşan yetmişaltı kişi birlikte oturdukları yirmiiki adet haneden sağlık kurallarına aykırı olarak ikamet etmeleri sebebiyle çıkartılmıştır. Çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğu bu kişilere yeni evler inşa edilmesi gerekmiştir. İhalede eksiltme (münakasa) yoluyla bu görev 2350 kuruş masrafla Vasilaki Kalfa’ya bırakılmıştır. Sarıyer Demirciköy civarı, Sarıyer Garibler ve Kavak’daki arsalara inşa edilmesi uygun görülen evlerin, çizilen projeye uygun olarak yapılması istenmiştir. Evlerin az masrafla yapılması, zeminden yarım arşın derinliğinde, bodrumlu ve bir kattan ibaret olmaları öngörülmüştür (Ergin, 1995, s.3898,3899).

Büyük çaplı inşaat işleri (demiryolu, yol vs.), kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu’ndaki müteahhitlik hizmetlerinin gelişimi ve istihdam açısından önemlidir. Bunlardan en dikkat çekici olan Hicaz Demiryolu’nun yapımıdır. Bu inşaatta Avrupalılar dışında sivil işgücünü oluşturan diğer unsurlar, Amele-i mükellefe olarak isimlendirilen yerli müslüman halk ile müteahhitlerin yanlarında çalıştırdıkları diğer sivil Osmanlı vatandaşlarıydı. Hicaz demiryolunda müteahhitlerden hattın bazı kısımları ile genellikle köprü, tünel ve istasyon binalarının yapımında yararlanılmıştır. Demiryolu’nun bazı bölümleri yerli ve yabancı müteahhitler arasında paylaştırılmıştı. Hayfa-Ürdün arasındaki inşaatın önemli bir kısmı Alman, İtalyan, Avusturyalı ve Şamlı müteahhitlere verilmiş; ana hattın taş işleri ise daha çok Osmanlı müteahhitlerine ihale edilmişti. Ürdün-Der’a bölümünün tamamı müteahhitlerce yapılmış; ana hat üzerindeki bazı köprü ve istasyonların yapımında da müteahhitlerden yararlanılmıştı. Osmanlı müteahhitleri arasında Dr. Hüseyin Haydar ve Saadeddin el-Dımaşkî

oldukça ünlüydü. Baalbekli tanınmış bir ailenin mensubu olan Dr. Hüseyin, el-Muazzam ile Darü'l-Hamra arasındaki istasyonları inşa etmiş; Saadeddin ise, Kisve-Maan arasındaki hattın istasyon binalarını yapmıştı. Müteahhitler yerli halka da iş vermekteydi. Özellikle Hayfa şubesinin Yarmuk vadisi bölümündeki inşaatında halktan geniş ölçüde yararlanılmıştı (Gülsoy, 1994, s.119-120).

Tanzimat'ın kazandırdığı ivme ile inşaat alanındaki gelişimler, siyasal alanda ortaya çıkan II. Meşrutiyet dönemi ile başka bir inşaat sahnesinin açılmasına sebebiyet verecektir. Bu sebeple, 1908-1922 dönemi, esas olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dizi savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanma sonucunda tarihe karıştığı yıllar olarak bütünlük taşır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'e kadar yirmi yıla yakın oluşma süreci içinde, Jön Türkler, çoğu yurt dışında, çeşitli adlar taşıyan örgütler kurmuş, türlü yayın organları çıkarmış, bazen birbirleriyle çatışmış bazen uzlaşmışlardır (Tunçay, 1992, s.28). II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen bu sancılı süre, 1908'den sonraki yıllarda çok daha problemli bir ortamın doğmasına sebebiyet vermiştir. 1913 ortasından itibaren, İttihat ve Terakki diktatörlük kurma yolunda adımlar atmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar, beş yıl süreyle, kesin bir tek-parti yönetimi kurulmuş, başka hiçbir siyasal örgütlenmeye izin verilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen Milli Mücadele yılları ise iktidarın yeni bir toplum düzeni kurma yönündeki hayallerini alt üst etmeye yeterli olaylar zinciridir.

1908'den sonra yapılan devrimin en önemli adımı ulusal nitelikte bir kapitalizme yöneliştir. Ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Ancak, "Türk burjuvazisinin" yaratılması için çaba harcadığı gözden kaçmaz. İmparatorlukta, Tanzimat'ın ürünü olan "statü grupları"ndan daha önce söz edilmişti. Ancak, bunlar ticarete gelişmiş, komprador özellik taşıyan ve en önemlisi gayrimüslim sınıf tarafından oluşturulmuştu. Bu özellikleri taşıyan sınıfın ulusal nitelikli bir burjuva devrimini sürüklemesi kuşkusuz beklenemezdi. Küçük ve orta sermayeli, esnaf özellikleri ağır basan Türk ve müslüman burjuvazi; zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde gayrimüslimlerin oluşturduğu "statü grupları"na bağlıydı. 1908'den sonra Türklerden oluşan küçük burjuva aydınları tarafından "burjuva devrimi"nin üstlenildiği görülür (Boratav, 1992, s.270).

Osmanlı'nın son dönemlerinde ekonominin gelişimine bakıldığında; meslekçi ve milli iktisat politikalarının da burjuva yaratma konusuna destek verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle meslekçi görüşü savunanlar Türk ve Müslüman esnaf ve tüccarı geleneksel kurumlar içinde

örgütlemeyi amaçlamaktadır. İster, meslekçi ve milli iktisat, isterse liberal düşünce olsun savunucuları ve ortaya çıkışları birbirinden farklı olsa da hepsinde ortak olan yön, ulusal burjuvaziyi yaratmak ve kapitalist yoldan kalkınmayı sağlamaktır. Bunun için kişilerin birikim ve yatırımları özendirilmiştir (Kuyucuklu, 1983, s.156). Burjuvazinin devlet yönetimine ağırlığını koymasını tehlikeli bulan görüşlere rağmen, bürokratlarla burjuvazi arasındaki yakınlaşma ve burjuvazinin yönetim üzerinde etkileri olmuştur. Kapital temsilcilerinin yasama ve yürütme üzerinde nasıl etkiler yapabileceğini anlamak için, savaş vergisi sorununun geçirdiği aşamaları ve bu konudaki davranışların gözönüne alınması gerektiği belirtilmektedir (Kuyucuklu, 1983, s.157). Özellikle harp kazançları vergisinin belirlenmesinde esas alınmak üzere hapisane inşaat ve tamiratlarında kontrato ve pazarlık suretiyle iş yapanların isimlerinin olduğu bir liste hazırlanmıştır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:40, Gömlek no:36).

Sadece ticaret alanında değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin elindeki bütün meslek dallarında adam yetiştirmek ve bu iş alanlarının sadece Türkler'den oluşan bir grup tarafından yürütülmesi için girişimlerin olduğu tespit edilmektedir. Özellikle, Türk mimarlarının yetişmesi 20. yüzyılın başlarını bulmaktadır. *Annuaire Oriental*'den hazırlanan mimar listesine göz atıldığında Türklerin sayılarının az olduğu ve mimarlık mesleğini yapmak isteyenlerin bu konuda ürkek ve çekingen davranışlarının Cumhuriyet'ten sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Zeki Sayar bir söyleşide, 1930'larda Türk mimarların sayıca azlığına dikkat çekerek imparatorluk döneminde Türklerin serbest mesleklere karşı pek fazla eğilimi olmadığından bunun yerine devlet memurluğu, askerlik gibi mesleklerle daha fazla ilgilendiklerinden söz etmektedir. Cengiz Bektaş'da aynı konuya değinerek Türklerin, askere gittikleri için süreklilik isteyen işlerde çalışmadıklarından ve bu sebeple Cumhuriyetin ilk yıllarında yapı yapmanın bilinmemesine dikkat çekmektedir (Bektaş, 2000, s.28). Arif Hikmet Koyunoğlu (1888-1982) ise bu durumu daha farklı biçimde değerlendirmiştir. 1908'de akademiye girdiğinde mimarlığın Türk-Müslüman aileleri arasında saygın bir meslek olmadığını, ailelerin oğullarının Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Levantenlerle ilişkilendirilen bir meslek olan "taş ustalığını" seçmesini istemediğini yazmıştır (Bozdoğan, 2002, s.46).

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması ile buraya giren gayrimüslim çocuklarla müslümanlar arasında da farklar bulunmaktaydı. Gayrimüslimler okula hazırlıklı girerken Türkler güzel sanatların ne olduğundan habersiz okuldan mezun olmaktaydı. Gayrimüslimler eğitim

sırasında okuldan faydalanmakta ve daha okuldayken bir şirket veya müteahhidin yanında staj yaparak okuldan çıkıyorlardı. Serbest çalışma alanlarını yaratan gayrimüslimler kendi alanlarına ait işleri almaktaydı. Sanayi-i Nefise'den mezun olan Türkler daha çok memur oluyordu. Bu durum Cumhuriyet'e kadar böyle devam etti (Uluçay ve Karatekin, 1958, s.121).

1908 devriminden sonra, Türklüğü ve Türkleri savunan İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı, bundan sonra geçmiş yıllardan farklı olarak bürokratik kadrolarda Türk mimarlarının ve mühendislerinin istihdamını da hızlandırmıştır. Bunun ötesinde dışarıdan iş almak amacıyla açılan ihalelere müteahhitlik yapan Türk mimarları ve mühendisleri katılmaya başlamışlardır. Bu durum yabancı ve gayrimüslim mimarların faaliyetlerini tamamen kısıtlamamışsa da en azından Türk mimarlar için önemli bir fırsat yaratmıştır. Bunun en çarpıcı örneği yanan Babıali binasının yeniden yapımıyla ilgili olandır. Her ne kadar I. Dünya Savaşı sebebiyle yapılamamış bir iş olarak kalmışsa da gazete haberi dikkat çekicidir (Tekeli ve İlkin, 1997, s.300).

Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde 1911 yılında yanan Babıali'nin dahiliye ve şura-i devlet kısımlarının yeniden inşa edilmesi ile ilgili bir girişimin olduğu haber verilmektedir. Bu inşaat işinin münakasaya konduğu Holsman İnşaat şirketi, mimar Adamantidis ve ortakları ile Alaaddin Bey'in münakasaya katıldığı anlatılmaktadır. Münakasa neticesinde gazetenin "muktedir mimarlarımızdan" Alaaddin Bey'in münakasayı 76850 lira bedelle kazandığı övünülerek ifade edilmektedir. İki buçuk üç sene zarfında inşaatı bitmesi planlanan yapının ön cephesi ile Kemalettin Bey, yardımcısı Talat Bey ve müteahhit Alaaddin Bey'in resimleri yine aynı gazetede yayınlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1997, s.271).

Aynı durum 1918 yangınında evlerini kaybeden aileleri barındırmak amacıyla inşa edilecek binalar için geçerlidir. Yavuz, Manizade Hüseyin Efendi'nin halktan topladığı paralarla Laleli'de Harikzedeler için ekonomik koşullarda yeni konutlar yapılmasını Kemalettin Bey'den istediğini yazmıştır (Yavuz, 1981, s.271). Ancak, bu yapıların projelerinin daha önceden başka bir mimara hazırlatıldığı bilinmektedir. Harikzedeler için yapılacak binaların projelerinin çizimi İstanbul'un ünlü Rum mimarlarından K. Kiriakidis'e verilmiştir. Daha sonra Şehremaneti Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'ne başvurarak bir komisyon oluşturulmasını istemiştir. Mühendis Fikri, Burhaneddin ve Ziya Bey'lerden oluşan komisyon Kiriakidis tarafından çizilen projeleri değerlendirmiştir. Komisyonun bu konuyla ilgili olarak hazırladığı bir rapor dışında Kemalettin'in de bir raporu bulunmaktadır (Günerngun, 1987,

s.176). Şehremaneti'ne komisyonun raporunun gönderilmesi uygun görülmüştür. Gönderilen rapordan sonra yapının planlarının mimar Kemalettin tarafından çizilmesine karar verildiği tahmin edilmektedir. Çünkü, raporun hazırlanışı 1918, Kemalettin'in tasarım yaptığı yıl 1919 olarak geçmektedir (Yavuz, 1981, s.271). Bu durumla ilgili olarak belgelerde 19 Eylül 1920 yılında "Mimar Aleksandr Efendi" olarak anılan bir kişinin apartmanın şartname ve projeleri hakkında bazı itirazlarda bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA., DH.UMVM., Dosya no:58, Gömlek no:38). Bu kişinin, Kiriakidis'in yıllarca ortaklık yaptığı okul arkadaşı Aleksandros Neokozmas Yenidünya olması muhtemeldir. Büyük olasılıkla, birlikte giriştikleri Laleli Apartmanları'nın projesinin hazırlanması işi ellerinden alındığı için Şehremaneti ile aralarında sürtüşme çıkmıştır.

Söz edildiği gibi 1908-1922 yılları iç karışıklığın yaşandığı dönemlerdir. Yer alınan mimarlık ortamını tarif etmek de zor olmaktadır. Dönemin politikasıyla paralel giden I. Ulusal Mimari'nin yaratılışı ve yaratıcıları yönünden bakıldığında, Türk mimarların devlete iş üreten ve üsluplarını özgürce kullandıkları bir ortamın olduğu sezilebilir. Bu biçimde tanımlama, üslubun yaratıcıları olan Mimar Kemaleddin ve Vedat Beylerin yaptıkları çalışmalar üzerinden bir okuma olacaktır, ancak mimarlık ortamı buradan tanımlanabilir mi? Bu soruyu cevaplamak oldukça güçtür. Çünkü diğer taraftan onlar kadar şanslı olmayan en kötüsü Cumhuriyet'ten sonra adları bile anılmayan bir grup mimar bulunmaktadır. "Öteki" olarak adlandırılacak grubun sürekli gözetim altında tutulmasının mutlaka sebepleri vardır. Bununla beraber mimarların karşılaştıkları durumlar ister istemez onlara verilen görevler ne olursa olsun zor bir dönemden geçtiklerini gösterir. Vedat Bey'in evine yapılan saldırı veya baş mimar olduğu halde sorgulanması gibi. Diğer taraftan, bu karışık ortamda iş ya da eğitim sebebiyle bazı mimarların yurt dışına giriş çıkışları problemler yaratmakta ve kontrol altında tutulmaktaydı. Bazı mimarların evine baskınların düzenlendiği ve takip altına alındıkları da tespit edilmiştir.

Sözgelimi; 1905 yılında Mimar Alaeddin Bey'in yazıcısının* bir Ermeni olduğu dikkat çekerek, adı Karabet Berberyan olan bu kişinin Ermeni fesad cemiyetleri ile ilişkisi olup olmadığı hakkında bir tahkikat yapılmıştır (BOA., YMTV., Dosya no:279, Gömlek no:56). Mühendis İsmail Hakkı'nın da adının karıştığı bu olaya tekrar dönülecektir.

* Yazıcı: Burada hesapları ve yazışmaları yapan kişi anlamında geçmektedir. Alaeddin Bey, Kemalettin Bey'le birlikte Mühendis Mektebi'nde "Kârgir ve Ahşap İnşaat" derslerine girmektedir (Uluçay ve Karatekin, 1958, s.231).

Diğer taraftan Alaeddin Bey’le ilgili izleme burada bitmeyerek, 1915 yılında Selanik’ten Ahmet Muhtar Bey ile birlikte döndüğü bildirilerek her hareketlerinin izlenmesi için bütün yetkili daireler alarma geçirilmiştir (BOA., DH.EUM.1.Şb, Dosya no:2, Gömlek no:37). Burada hemen mimar Kemaleddin’in 1908’de II. Meşrutiyet sonrası yazdığı yazıyı hatırlatmakta yarar vardır. Kemaleddin Bey, Bulgaristan gezisini anlatırken yurt dışına çıkma serbestliğinin yeni yönetimle geldiğini vurgulayarak istibdat döneminde yurt dışına çıkanların suç faaliyeti içinde olduklarının düşünüldüğünü ve Avrupa’da eğitim görenlerin ise, “mim”liler grubuna girdiğini söylemektedir (İlkin ve Tekeli 1997, s.79). Mimar Alaeddin Bey’e yapılan uygulama göz önüne getirildiğinde II. Meşrutiyet’ten sonra da bu konuda pek fazla bir sapma olmadığı anlaşılmaktadır.

11.3.1915 tarihli “Dimetoka Emniyet Hudud Müfettişliği’ne”, “Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi’ne” ve “Dahiliye Nezareti’ne” yazılan yazılarda 42 yaşında İstanbullu mühendis Alaeddin Bey ve 49 yaşındaki İstanbullu zengin sınıfından Ahmet Muhtar Bey’in hal ve hareketlerinin gözetim altında tutulması söylenmektedir. Selanik Şehbenderliği’nin başvurusu ile bunların sınırdan itibaren göz hapsinde tutulmaları gerekliliği Dimetoka Hukuk Emniyet Müfettişliği’ne yazılmıştır. İstanbul’a gelmeleri halinde de gözetimlerinin devam edeceği ve sonucun bildirilmesi istenmektedir. Kuleli Burgaz’ına kadar gözetlenen Ahmet Muhtar Bey ve mühendis Alaeddin Bey’ler İstanbul’a gitmek için trene binerlerken de polisler tarafından kontrol altında bulundurulmuşlardır. İstanbul Polis Müdüriyeti Umûmiyesi tarafından düzenlenen raporda her ikisinin de şüpheli hal ve hareketlerinin görülmediği ve namuslu oldukları yazılmıştır (BOA., DH.EUM 1.Şb., Dosya no:2, Gömlek no:37).

6 Temmuz 1324/19.7.1908 tarihli bir belgede I. Ulusal Üslubun yaratıcılarından Mimar Vedat Bey’in Pangaltı’daki evine saldırıda bulunulduğu ifade edilmektedir. Saldırganların birkaç harp okulu öğrencisi ile Mülazım-ı Evvel (Üst teğmen) Hulusi Efendi’nin tanıdığı üç subay olduğu tespit edilmiştir. Harbiye Mektebi Taamhâne kapısında çıkan olaylar sonucunda bir arabacı bıçaklanarak öldürülmüş, yaklaşık yarım saat sonra harp okulu öğrencileri ve subaylar tarafından süvari karakoluna teslim edilmiştir. Birkaç el silahla ateş edilerek halkın huzurunu kaçıran ve Vedat Bey’in evine saldırılması boyutuna kadar gelen bu olay “çirkin” bulunmuş ve tepki almıştı (BOA., ZB., Dosya no:357, Gömlek no:110).

Bazı mimarlardan da bilgi almak için yararlanıldığı görülür. Ailece Fransa’da tutsak olan Mimar Nutki Kemal Bey’in mübadele suretiyle 1918 yılında İsviçre yoluyla İstanbul’a geldiği

haberi alındıktan sonra Fransa hakkında elde ettiği bilgileri bildirmesi istenmiştir (BOA., DH.EUM.SSM., Dosya no:61, Gömlek no:41). Aynı yıl muhtemelen ülkenin içindeki karışık ortam sebebiyle Mimar Kerim Tahirzade'nin Berlin'e gitmek için izin talebi bulunmaktadır (BOA., DH.EUM.SSM., Dosya no:27, Gömlek no:38).

Sabotaj olduğu tahmin edilen bir olayın tespiti bu dönemde inşaat piyasasında işlerin yolunda gitmediğini kuvvetlendirmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 6 parçalık evraktan oluşan dosyanın varlığı bir yapıyla ilgili bilgileri vermektedir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:136, Gömlek no:53).

Belgeler bir yapının 1922 yılında yıkıldığını ve konunun anlaşılması için çeşitli tetkikatların yapıldığını anlatmaktadır. 22 Şubat 1922 yılına ait "Rapor Sureti" başlığı altında düzenlenmiş tetkikler bu konuyla ilgili yazılmış sol tarafı Fransızca, sağ tarafı Osmanlıca bilgileri içermektedir. Buna göre, Bostancıbaşı'nda Boğazkesen Caddesi'nde bulunan ve Mühendis İsmail Hakkı Bey* tarafından inşa edilmiş olan betonarme binanın çökme sebebinin bir fen heyeti oluşturularak tetkik edilmesi istenmiştir. Dört kişiden oluşan komisyon inşaat alanına gelerek, betonun durumunu ve mukavemet hesabını incelemişlerdir. Görgü tanıkları, mal sahibi, Mühendis İsmail Hakkı Bey sorgulanmıştır. Temellerde bir çökme olmaması sebebiyle, temellerden kaynaklanan bir problemin olmadığı anlaşılmıştır. İkinci olarak betonun yeterli mukavete sahip olduğu tespit edildiğinden malzemeye ilgili olarak her hangi bir sorun olmadığı belirtilmektedir. Üçüncü maddede, mukavemet hesabına göre, inşaat aksamından doğan iç kuvvetin kırılma haddinden oldukça eksik çıkması, malzemenin dayanma gücünün üstünde olmadığı için bunun da yıkılma için bir sebep teşkil edemeyeceğidir. Dördüncü maddede desteklerin bir kaç ay önce kaldırılmış olduğu ve çökmenin desteklerin zamansız kaldırılmış olmalarından dolayı olamayacağıdır. Çökmenin desteklerin kaldırılmasından bir kaç ay sonra ortaya çıkması "hâtâ-yı fennî"den ileri gelmemiş olduğuna bağlanmaktadır.

Komisyon üyelerinden, "Mühendis Mektebi Mukâvemet-i Ecsâm Muallimi Mühendis Mehmed Fikri ve Betonarma Muallimi Mühendis Mehmed Galib" raporu bitirmeden önce inşaat mahallinden tespit ettikleri bir duruma dikkat çekmektedir. Şöyle ki: Binanın en fazla yük taşıyan betonarme sütunlarından birinin demir aksamını oluşturan altı demir çubuğun

* Mühendis İsmail Hakkı Bey'in Mühendis Mektebi'nde "Mihanik-ı Âdiye" derslerine girdiği tespit edilmiştir (Uluçay ve Karatekin, 1958, s.232).

başlarının bir kesici aletle kesilmiş olduğu ve kesilen kısımların parlak bir halde olduğu anlatılmaktadır. Komisyonca bu demirlerin inşaatın çökmesinden önce ya da sonra kesilmiş olmaları mümkündür. Demirlerin kesilmiş olduğu Şehremaneti’nden gelen bir memur tarafından olayın ertesi günü tespit edilmiştir. Bu durum komisyona göre, binanın yıkılmasından önce demirlerin kesilmiş olabileceği savını kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla, kasıtlı bir iş olabileceği düşünülerek, polisin de durumdan haberdar edilmesinde yarar olacağına karar verilmiştir.

Diğer komisyon üyelerinden, “Şehremaneti Mimari Şubesi Betonarma Mütessası Mühendis Reşid ve Paris Henne-Bique Betonarma Şirketi’nin vekil-i umumisi Alber Jorj” olaya biraz daha temkinli yaklaşmışlar ve ortak fikirlerini raporun sonuna eklemişlerdir. Onlara göre, söz konusu binanın yıkılmasından sonra, bir kısım enkazı kaldırıldığından betonarme inşaat aksamının gerçek şekil ve boyutunun incelenmesi kalan enkaz üzerinden yapılmış ve dolayısıyla da, sağlıklı bir tespit olmamıştır. İsmail Hakkı Bey’in anlattıkları dışında dayanak teşkil edecek başka bir veri de olmadığı için binanın “fenni” sebeplerden yıkılıp yıkılmadığının kesin olarak tespitinin imkansız olduğu ifade edilmiştir.

20 Şubat 1338/20 Şubat 1922 tarihli Dahiliye Nezareti’nden Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne yazılan yazıda Tophane’de birdenbire yıkılan binanın mimarının İsmail Hakkı Bey isminde biri olduğunun evraklardan anlaşıldığı belirtilerek Galata Bahtiyar Han’da faaliyet gösteren ve Mühendis Mektebi öğretmenlerinden İsmail Hakkı Bey ile aynı kişi olup olmadığının tespit edilmesi istenmiştir.

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’nden Dahiliye Nezareti’ne yazılmış, 5 Mart 1338/5.3.1922 tarihli diğer belge, araştırmanın yapıldığını gösterir. Tophane Karabaş Mahallesi’nde Kasablar Caddesi’nde yeni inşa edilmekte iken birden bire çöken ve iki kişinin ölümüne, bir kişinin de yaralanmasına sebep olan binanın Galata Bahtiyar Han 61 numaradaki büroda Mühendis Mektebi hocalarından Mimar İsmail Hakkı Bey olduğu belirtilmektedir. Yapıda malzemenin birinci kaliteden olduğu ve betonarme olarak 5900 lira karşılığında İsmail Hakkı Bey tarafından inşa edildiği anlatılarak çökme sebebinin komisyonun incelemelerinden sonra anlaşılabileceği anlatılmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre, bina konum itibarıyla bir tarafı Kasablar Sokağı bir tarafı da Boğazkesen Caddesi’ne bakmaktadır. Bugün de mevcudiyetini koruyan bu yapı pencere altındaki mavi çinileri, dördüncü katında bulunan sivri kemerli pencereleri, cephenin sağında ve solunda bulunan mavi yarı kürelerden oluşan süslemeleri ile

dönemin özelliklerini mütevazı ölçüde yansıtmaktadır. Kapının sol üst kotunda taş oymuş “İngenieur-Architecte İsmail Hakkı 1923” yazısı yer almaktadır. Yapı, Boğazkesen Caddesi no:153’de “ALEV HA” ismiyle anılan apartmandır.

Dahiliye Nezareti’nden Polis Müdüriyeti’ne yazılan yazı son kararın ne olduğu konusunda fazla bir bilgi içermemektedir. Sadece çökmenin fenni bir hatadan meydana gelmediğine komisyon tarafından karar verilmiş, ancak iki kişinin ölümüne, bir kişinin de yaralanmasına sebep olan bu olayın kasti olup olmadığının araştırılmasına başlanmadıysa, bir an evvel başlanması eğer araştırılıyorsa da sonucun gönderilmesi istenmiştir.

Dosyanın içindeki diğer belgeler aynı konunun tekrarını vermektedir. Bu noktadan sonra başka bir belgenin olmayışı yorum yapmamızı güçleştirmektedir. Yapı sonradan nasıl tamir edilmiştir? Gerçekten “fenni” bir hata mıdır? bu sorular cevapsız kalmaktadır.

Yönetimin dikkatini çeken durum; hem mühendis mektebinde faaliyet gösteren hem de piyasada çalışan İsmail Hakkı Bey’in, böyle bir binada nasıl bir hataya düştüğüdür. Kendisiyle ilgili pek fazla bilgi sahibi değilsek de, bu yapının, mimarın ilk yapısı olmadığı tahmin edilebilir. Çünkü, İsmail Hakkı Bey’in devletle çalışan bir müteahhit olması ve başka yapıların da müteahhitliğini yapması, onun inşaat alanında tanınan bir isim olmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda 20. yüzyılın başlarında tüm imparatorlukta örgütlenen hapishane inşaatlarında çok sayıda Türk mühendis ve mimarının görev aldığını, Dahiliye-i Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti’nin başlattığı kapsamlı projelerden biliyoruz. Gebze Hapishanesi’nin inşa görevi de İsmail Hakkı Bey’e verilmiştir. Mühendis Mimar İsmail Hakkı Bey ile Dahiliye Nezareti adına hareket eden Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdare-i Umumiyesi arasında yapılan mukavele Galata Kamondo Sokağı Yusufyan Hanı’nda imzalanmıştır. Diğer taraftan, Mehmed Alaeddin ile 1914’de Sirkeci Beghirdji (Bekirci?) Sokak Birinci Vakıf Han oda 41-44’de faaliyet göstermişlerdir (Kuruyazıcı, 1999a, s.44). Aynı zamanda, 1912 yılından sonra gayrimüslim mimar ve mühendisler tarafından kurulan “Association des Architectes et Ingenieurs en Turquie” adlı cemiyetin üyelerindendir (Günergun, 1987, s.179). İsmail Hakkı Bey Mühendishane’de hocalık yaptığına göre, 18 Temmuz 1920’de “Şehremaneti Betonarme Talimatnamesi”nin de uygulamaya konduğundan haberi olmalıdır. Bu talimatnamenin Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyet üyelerince tetkiki ve bu konudaki görüşleri istenmiştir. Bunun üzerine Mühendis Muallim Fikri, Burhaneddin, Galib ve Reşid Bey’lerden oluşan bir komisyon kurulmasına

karar vererek, bu komisyonun hazırladığı rapor şehremanetine sunulmuştur (Günergun, 1987, s.175). Dolayısıyla, kendisi olmasa da diğer mühendis arkadaşları tarafından bu talimatname oluşturulmuştur.

Olay her ne olursa olsun, inşaatların sağlıklı ilerlemesini engelleyen bazı etmenlerin varlığı dikkat çekicidir. Eğer sorun betonarme inşa tekniğinin yeterli uygulanmaması ise –ki bu biraz zayıf bir ihtimal gibi gözükmemektedir- İsmail Hakkı'nın ihmali söz konusu olacaktır. Diğer taraftan, sabotaj ihtimalini göz önüne getirdiğimizde mimarlık ortamının güvenliği olmayan yönü aklımıza gelmektedir. Aslında İsmail Hakkı'nın başından geçen bir durum bu işin sabotaj olabileceğini kuvvetlendirmektedir.

Bu olay, mühendis-mimar Alaeddin Bey'in yazıcısı Karabet Berberyan'ın, Ermenilerin işlediği bir cinayetin faillerini ve kötü amaçları hakkında bilgi sahibi olduğunu mühendis-mimar İsmail Hakkı Bey tarafından ihbar edilmesiyle ilgilidir. Sonradan Müslüman olan mühendis mimar İsmail Hakkı Bey, cinayet olayı için oluşturulan komisyona çağrılarak kendisinden bilgi alınmıştır. İsmail Hakkı'nın verdiği bilgilere göre, Karabet, Ermeniler tarafından daha önce yapılan bir olay sebebiyle yakalanarak tutuklanmıştır. Ancak, daha sonra çıkan genel afftan yararlanarak serbest bırakılmıştır. Karabet, İsmail Hakkı'ya bu durumu anlatırken, çeşitli yerlerde saklanan dinamitlerle bazı gizli şeyleri ve gerçekleri ortaya çıkaracağını söylemiştir. Bu konuşma üzerine sorguya çağrılan Karabet ise, kendisinin onbeş sene önce bir dolandırıcılık suçundan beş sene kadar kürek cezası çektiğini ve hapisanede bulunduğu sırada Ermeniler tarafından kötü olaylara karıştırılmaya teşvik edildiğini, ancak ne bu cinayet olayından, ne de başka olaydan sorumlu olmadığını söylemektedir. Karabet, okul arkadaşı olan İsmail Hakkı Bey'i tanıdığını ancak bu meselelerle ilgili olarak kendisiyle konuşmadığını belirtmektedir. Komisyona en son çağrılan Alaeddin Bey de Karabet'in ırgatbaşılık ve yazıcılık görevleriyle yanında çalıştığını ve Ermenilerin çıkardığı olaylara karıştığı ile ilgili bir bilgisinin olmadığını söylemiştir.

İçlerinde Nafia Müsteşarı Necib Melhame'nin de bulunduğu altı kişilik komisyonun hazırladığı yazıda mühendis-mimar İsmail Hakkı'nın şahitsiz ve ispatsız ifadesine dayanılarak Karabet'in bozgunculuk ve fesat örgütleri hakkında bilgisinin olduğu belirtilmektedir. Yazının devamında, Karabet'in bu tür olaylara karıştığı ve bu sebeple de ceza aldığına dair başka bir bilgi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, mimar Alaeddin tarafından inşası üstlenilen müze ve duvarının bulunduğu yere Karabet'in girip çıkması sakıncalı

görülmektedir. Çünkü Topkapı Sarayı bahçesinde “Fişenkhâne” bulunmakta ve inşaat alanı da buraya yakındır. Karara göre, Karabet’in buraya sokulmaması ve taşraya sürülerek uzaklaştırılması uygun görülmüştür. Bu görüş Zabtiye Nezareti’ne bildirilmiştir (BOA., YMTV., Dosya no:276, Gömlek no:56).

Mühendis-mimar İsmail Hakkı’nın inşa ettiği yapının yıkılması 1922 yılındadır. Bu olay ise 8.10.1905’de olmuştur. Ancak, sürenin uzunluğu İsmail Hakkı’ya misilleme yapılmasını engelleyici değildir. Diğer taraftan, İsmail Hakkı Bey’in Müslümalığı sonradan kabul etmesi, Karabet ile okul arkadaşı olması ve konuyla ilgili bu kadar fazla şey bilmesi, onun daha önceleri Ermeni bir Osmanlı vatandaşı olduğunu doğrulamaktadır. Hem mimarlık ve müteahhitlik yapan kişiler, hem de yaratılan mimarlık ortamı bu dönemde oldukça ilginç olayları ortaya çıkarmaktadır.

20 L 1339/27.6.1921 tarihinde bir başka ilginç olay yaşanmıştır. Artaryan Efendi’nin Bahçekapı’daki inşaatının mahkeme kararıyla tatil edilmesinden sonra inşaata nezaret eden kalfa tarafından binaya Yunan bayrağı çekilmiştir. Kalabalık sayfalardan oluşan dosya, çoğunluğu polis tutanaklarına ait belgeleri içermektedir. Kalfanın ismi tespit edilememiştir (BOA., DH.İUM., Dosya no:7/7, Sıra no:1/25). Diğer taraftan, inşaat alanındaki bazı Ermenilerin de yakın takip altında tutuldukları gözden kaçmaz. Sözgelimi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti kalfalarından Bedros Kalfayan’ın hüviyetinin tahkik edilmesi Zaptiye Nezareti tarafından istenmiştir (BOA., ZB., Dosya no:633, Gömlek no:23).

Savaş ve devrimin gölgesi içinde geçen bu dönemin şüphesiz özgür yapı üretiminin gerçekleştirildiği ortamı yaratması beklenemez. Ancak, inşaat faaliyetlerini ve yapı üretimini gerçekleştiren kişilerin etnik kökenlerine göre farlılık göstermeleri, yüzyılın milliyetçi akımlarına kapılarak yapı inşa etme dışındaki konularla ilgilenmeleri, imparatorluğun zor dönemlerinde gerginlik yaratan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşkusuz İttihat ve Terakki döneminin inşaat sektörüne dolaylı da olsa faydası bulunmaktadır. Bunlardan 1913 yazında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanun-u Muvakkatı, etkin yönetim sağlamak için atılmış önemli bir adımdı. Bunun yanısıra belediyeler özellikle de İstanbul Şehremaneti yeniden örgütlenip modernleştirilmiştir. İttihat ve Terakki döneminde girilen hukuk reformları laiklik yönünde önemli adımların habercisidir (Tunçay, 1992, s.39). Kentin modernleşmesi, hıfzısıhha, ulaştırma projeleri ve

İstanbul'a getirilen kanalizasyon şebekesi de bu döneme rastlamaktadır (Bozdoğan, 2002, s.31). Yapı ihale usulleri ise 1877 yılında çıkan nizamnamelere eklenen maddelerle uygulanmaya çalışılmıştır. Milli mücadele başlayınca devlet ihtiyaçları tekalifi harbiye ve tekalifi millîye olarak Başkumandanlık emirnameleri ile temin ediliyordu. Bazen de icra vekilleri tarafından hazırlanan münferit kararnamelere de başvurulmaktaydı (Tarhan, 1945, s.6-7). Yapı ihale şartlarının ve mukavelelerin önceki yüzyıla göre, daha çok profesyonel yardım alınarak kapsamlı ele alındığı belgeler yardımıyla söylenebilir.

Bu dönemde söz edilmesi gereken diğer bir girişimde Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin kuruluşudur. İttihat ve Terakki'nin cemiyet kurulması hakkında verdiği izinler mimar Kemaleddin'in önderliğinde mimarların ve mühendislerin bir çatı altında toplanmasına yaramıştır. 1908'de kurulan bu cemiyet uzun savaş yıllarında faaliyetlerinin yavaşlamasına karşın Cumhuriyet'e kadar süregelmiştir. Burada konuyla bağlantılı bir nokta dikkat çekmektedir. Cemiyetin genel nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin amacı açıklanırken şunlar söylenmektedir: “Mühendislik ve mimarlığın gelişmesine ve yükselmesine hizmet eden şahısları, bilgisi, ehliyeti ve doğruluğu ile sivrilmiş ve şöhret yapmış müteahhit ve işçileri memlekete tanıtmaktır” (Günergun, 1987, s.160). Müteahhitlerin de bir ölçüde bu cemiyet içinde yerlerinin belirlendiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk mimar mühendislerinin müteahhitlik yaptığı hapishane yapım ve onarımları dikkat çekicidir. Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde yurdun dört bir yanında yoğun biçimde devam eden hapishane inşaatları belki de bu dönemin en kapsamlı ve sistemli yönetilen inşaat faaliyetleri olarak değerlendirilebilir. II. Abdülhamit dönemi devlet adamlarından Safvet Paşa padişaha sunduğu Aralık 1879 tarihli bir arizasında, Osmanlı imparatorluğundaki hapishanelerin durumunu ele alarak, bunların ıslahı hakkındaki görüşlerini açıklamıştı. Paşa'ya göre, mevcut hapishaneler derme çatma eski binalardan ve ahırdan değiştirilerek yapılmış mahallerdi. Çok fazla mahkum barındırmakta ve her türlü hastalığın ortaya çıkmasına uygun yerlerdi. Kırım savaşı ve İslahat Fermanı'nın ilanından sonra Nizamiye mahkemeleri tesis edilmişti. Bu mahkemeler suçluların soruşturma ve muhakemeleri usulünün konulmasını gerektirmişti. Ancak, soruşturma süresinin bir-iki yılı bulması hapishanelerde yer sıkışıklığına sebep olmaktaydı. İngiltere'den getirilen uzmanların verdikleri resimler incelenmiş, yeni hapishaneler inşası çok masraflı olacağından bundan da vazgeçilmişti (Çetin, 1995, s.42-43).

Safvet Paşa'nın görüşleri dikkate alınmış olacak ki, 1880 yılında çıkarılan “Memalik-i Mahrusa-i Şahane’de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname” ile mahkumlar için yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu nizamnamenin mimari boyutunun oluşturulması alınan kararlardan biraz daha geç kalmıştır. 2 Rebiülahir 1316/20.8.1898 yılında hapishanelerin “mükemmel ve muntazam” hale getirilmesi ve “Avrupa hapishaneleri tarzında bir bina inşa edilmesi” nin gündeme getirildiği ancak bunun uygulama bulmadığı ortaya çıkmaktadır (BOA., İ.DH., Sıra no:3866, Genel no:756, Hususi no:4). 13/1/1321/26.3.1905 yılındaki diğer bir belgede aynı konu tekrar edilmiş “hapishanelerin islah edilmesi ve muntazam bir hapishane inşaatı” hakkında sadaret tarafından bir başka rapor düzenlenmiştir (BOA., Y.A.HUS., Dosya no:445, Sıra no:136).

Bu ardı ardına yazılmış raporlar hapishanelerin yetersizliğinin ve düzensizliğinin belirleyicisidir, ancak belgelerin yazıldıkları yıllardan çok sonraları hapishane inşaatlarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. İttihat ve Terakki’nin yönetimi elinde bulundurduğu 1913 yılında yapılan hukuk reformları hapishane inşaatlarına başlanmasını kaçınılmaz kılmıştı. Bu dönemde Şer’i mahkemeler birçok bakımdan Adliye Nezareti’nin denetimine sokularak, yargı birliğine doğru gidilmiştir (Tunçay, 1992, s.39).

Seri halindeki hapishane inşaatlarının oluşturulabilmesi için “Hapishaneler Heyet-i Fenniyesi” adı altında çok sayıda yabancı ve Türk, mimar, mühendis, kalfa ve ustadan oluşan bir grup, bu iş için istihdam edilmiştir. Üsküdar Paşakapısı, İstanbul İshakpaşa ve Bursa hapishanelerinin yapımı aynı yıllara rastlamaktadır*. Bu yapım faaliyetleri sürerken çok sayıda mimar, usta ve kalfanın istihdam edilmesi taşrada başka inşaat faaliyetlerini aksatmıştır. 1918’de taşrada mimarlara ihtiyaç olması sebebiyle askerlik görevlerinin tecil edilmesi veya emekliliklerinin ertelenmesi ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bu arada Anadolu’daki hapishane inşaatları da hız kazanmıştı. 1912’de Kastamonu’nun Daday kazasında yeni bir hapishane inşaatı için izin istenmiştir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:3, Gömlek no:12). Hapishane inşaatları arasında en dikkat çekici olanlar: Gebze, Çatalca, Bursa ve Balıkesir Hapishaneleri’dir. Özellikle adı geçen bu yerlerdeki hapishanelere ilave yapılar eklenmiş veya yeniden inşa edilmişlerdir. Sözgelimi Bursa’da 19. yüzyılın ortalarında bile yetersiz olduğu söylenen bir hapishane

* Belgelere göre Bursa Merkez Hapishanesi’nin inşaatına 1335/1917 yılından önce başlanmıştır. Bkz. BOA, DH.MB.HPS., Dosya no:39, Gömlek no:33. 27 Za 1336/4 Eylül 1918 yılında Üsküdar ve İshakpaşa Hapishaneleri’nin inşaatlarının birlikte yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bkz. BOA., DH.MB.HPS. Dosya no:93 Gömlek no:34.

bulunmaktaydı. O dönemde de bu hapishanenin yetersizliği ifade edilerek ek bir yapının inşa edilmesi için keşif yapılmıştır (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:393, Gömlek no:91). Ancak, asıl büyük inşaat 1920 yılında bitirilmiştir. Bursa’da iki hapishane inşa edilerek eski hapishanedeki mahkumların bu yeni binalara yerleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:164, Gömlek no:46). Balıkesir’de ise 1918 yılında sıhhi şartların kötü olduğu ve izdiham yaşanması sebebiyle yeni hapishane inşaatının da, kısa sürede bitirilmesi için tüm imkanların zorlanması istenmiştir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:79, Gömlek no:5). Karasi (Balıkesir) Sancağı Merkez Hapishanesi’nin 1914 yılında çekilmiş dört adet fotoğrafı “hapishane” olarak söz edilen yerin derme-çatma barakalardan ibaret olduğunu gösterir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:10, Gömlek no:14). Mahkumları kontrol etmenin güçlüğü ve yaşam şartlarının zorluğunu da resimlerden tespit etmek mümkündür.

Gebze (Gekboze) Hapishanesi’nin yapımı mimar-mühendis İsmail Hakkı Bey’e verilerek (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:155, Gömlek no:96), inşaatta çalıştırılmak üzere Konya’dan mahkum getirilmesi istenmiştir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:34, Gömlek no:75). Çatalca Hapishanesi’nin durumu diğerlerinden farklı değildir. 1909’da yer darlığı sebebiyle önce yeni bir hapishane inşa edilmesi düşünülmüş (BOA., DH.MUİ., Dosya no:36, Gömlek no:72), ancak sonraki yıllarda bir kaç koğuş eklenerek çözüm bulma yoluna gidilmiştir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:2, Gömlek no:8). 1917 yılında bu hapishanenin işgal kuvvetleri tarafından tamamen yıkıldığı tespit edilmiştir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:31, Gömlek no:57). Tekfurdağı (Tekirdağ) hapishanesinin inşa edilmesi görevini üstlenen Mukbil Kemal Bey, bu yapının mimarı ve müteahhidi olarak görev yapmıştır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:40, Gömlek no:92).

Genel olarak Anadolu’daki hapishanelerde doluluk oranının fazla olması sebebiyle af çıkarılmıştı (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:139, Gömlek no:16). Bazı durumlarda boş yeri fazla hapishanelere mahkumlar kaydırılarak yoğunluğun dengede tutulmasına çalışılmıştır. Ancak savaş durumunda böyle bir çözümün gerçekleştirilemediği de anlaşılmaktadır. Çünkü, 1912’de, İtalya ile savaş halinde olunması sebebiyle mahkumların umumi hapishanelerden birine nakledilmesi mümkün olamamıştır. Bir başka belgeye göre, 1914’de kıyılara yapılacak olası saldırılar gözönünde bulundurularak mevcut hapishanelerdeki tutuklulardan cezalarının dörtte üçünü tamamlayanlar affedilerek hapishanelerin büyük ölçüde boşaltılması sağlanmıştır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:105, Gömlek no:33).

1917’de modern hapishaneler ve tevkifhaneler yapılması gerektiği üzerinde bir kez daha durularak, bundan sonraki yıllarda bütçeden tahsisat ayrılması kararlaştırılmıştır. Aynı dosyadaki bir başka maddede problemin çözüme ulaştırılması için Almanya’dan para yardımı yapıldığı (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:119, Gömlek no:23) ve inşaatlar için demir satın alındığından söz edilmektedir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:40, Gömlek no:20). 1919 ve 1922 yılları arasında kontrol tamamen elden çıkarak işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir*.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşaatları devam eden hapishane binalarının kısa sürede bitirilmesi için devletin tüm imkanlarını zorladığı anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı ve arkasından Milli Mücadele yıllarının yaşandığı dönemde savaş koşullarına rağmen sistemli ve yoğun bir biçimde hapishane inşaatlarının bitirilmesine çalışılmıştır. Savaşlarla geçen bu dönemin hapishane inşa ve tamir etme kararını hızlandırdığı da söylenebilir.

Savaş sebebiyle nüfusun çoğunun askerlik görevini yapması, inşaat konusunda kalifiye eleman temin edilmesindeki zorluk sebebiyle hapishane binalarının belli bir süre içinde inşa edilmeleri sekteye uğramaktaydı. 1918’de alınan bir kararla “Dersaadet ve Üsküdar hapishaneleri inşaatlarında çalıştırılan tüm yabancı, Türk mimar, mühendis, müteahhit, usta, kalfa ve çini imalatçısı gibi inşaatların devamını sağlayan şahısların bedel-i nakdi kanununa göre askerlikleri tecil edilmiştir” (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:93, Gömlek no:34).

Bununla birlikte, ödenek azlığı da bağlayıcı rol oynamaktadır. Haziran 1912’de hapishane ve diğer yapıların keşfini yapacak Nafia mühendislerine sefer masrafı olarak talep edilen ücret verilememesi sebebiyle, belediye mühendis ve kalfalarının bu görevi üstlenmesi istenilmiştir (BOA.DH.MB.HPS., Dosya no:36, Gömlek no:24). Nafia mühendislerinin azlığı ve illerdeki “Nafia işlerinin” de, çok olması sebebiyle yerel yönetimler tarafından taşradaki kalfalar ve mimarlar ile bu eksiklik giderilmeğe çalışılmıştır. İnşaat işlerinin merkezden yönetilmesinin gittikçe güçleştiği bir ortamdan söz etmek mümkündür. Bu sebeple, hapishane inşaatları da, ayrıca bir yük teşkil etmektedir.

1911 yılında inşa edilecek hapishanelerin “belirli bir plan ve proje dahilinde gerçekleştirilmesi”, ayrıca “aynı tarz ve stilde olması gerektiği”nin önemle istendiğini (BOA.,

* 1919’da İzmir Hapishanesi, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İngilizler Bursa Hapishanesi’ni kontrol altında tutmuşlar (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:81, Gömlek no:29) ve 1922’de Yunanlılar hapishanenin müdürünü görevinden uzaklaştırmıştır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:50, Gömlek no:23).

DH.MB.HPS.M., Dosya no:1, Gömlek no:24), ancak uzun bir süre sonra, yani 1916 yılında hapishane tasarımlarının hızlı bir biçimde kağıda aktarılmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple, İstanbul ve taşrada planların detaylı şekilde çizimi için hapishaneler idaresinin oluşturduğu fen heyetinde çalışmak üzere bir ressam (çizim yapan) ve bir mühendis talep edilmiştir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:26, Gömlek no:32).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde hapishanelerdeki suçlu sayısının diğer yıllara göre fazlalaşması (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:161, Gömlek no:51) Birinci Dünya Savaşı, daha sonraları İttihat ve Terakki Partisi'nin mensuplarının tutuklanmaları, Kurtuluş Savaşı ve tüm bu karışık ortam sebebiyle adi suçların artması, isyancılar ve savaş suçlularının çoğalmasının sonucu olabilir. 1920 yılında kaleme alınmış beş maddelik bir belgede de görülebileceği gibi, siyasi suçluların yerleştirilmesi amacıyla, İstanbul Nisa (kadın) Hapishanesi'nin boşaltılması istenmiştir. İngilizler tarafından işgal altında tutulan Üsküdar Tevkifhanesi'nin de boşaltılması ve İzmit'te bulunan mahkumların İstanbul'a nakli gündeme gelmiştir. İnşa halindeki İshakpaşa Tevkifhanesi ise "Merkez Kumandanlığı tarafından cebren işgal edilmiş ve askeri suçlular yerleştirilmiştir" (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:107, Gömlek no:40).

Osmanlı İmparatorluğu'nda erken dönemlerde mahkumların kalelere hapsedilmesi ile başlayan cezalandırma sistemi 20. yüzyılın başlarında artık hapishane mimarlığının gelişimini zorlamaktadır. Zorunluluklar sebebiyle dönemin mimarları mahkumların cezalarını çekebilecekleri mekanları enine boyuna tasarlamaktan öte, artan mahkum sayısına cevap verebilecek yapılar planlamayı yeğlemişlerdir. Sözü edilen belgede de geçtiği gibi benzer plan tipini uygulama yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Kapalı ya da açık bir avlu etrafında planlar şekillenmektedir.

"İshakpaşa Cinayet Tevkifhanesi" de, bu inşaat furyasının bir parçasıdır. Günümüzde daha çok "Sultanahmet Cezaevi" adı ile anılan yapı, fonksiyon değişikliğiyle, otel haline getirilerek, "Four Seasons Otel" olarak kullanılmaktadır*. Mermer kitabe üzerindeki "1337" tarihi yapının bitirilmesine yakın bir zamanda yazılmış olmalıdır. Çünkü, 1921 yılında inşa edilmekte olan yapının temellerine su birikmesi sebebiyle İtfaiye Kumandanlığı'na talimat verilerek suyun boşaltılması istenmiştir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:83, Gömlek no:67).

* Sultanahmet Cezaevi (İshakpaşa Cinayet Tevkifhanesi), Sultanahmet Turizm A.Ş. tarafından beş yıldızlı otele çevrilmiştir. 65 oda ve 137 yatak kapasiteli otelin iç tasarımına ait detaylı bilgi için Bkz. "Architectural Digest", Mayıs 1997.

Bu olaydan sonra da inşaatı devam edilmiştir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:48, Gömlek no:27). Dolayısıyla, mermer kitabe üzerindeki tarih yapının kesin bitiş tarihi olmamalıdır.

Tevkifhane'nin planları ise 1330/1911-1912 yılına tarihlenmektedir. Tevkifhane'ye ait 24 adet çizimin bulunduğu dosya (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:7, Gömlek no:108) yapının çeşitli bölümlerinin planları ile kesit, görünüş, kapı, pencere ve çatı detaylarını içermektedir. Tevkifhane ile ilgili oldukça fazla sayıda projenin olduğu diğer bir dosyada yapının müstemilatına ait 21 adet belge bulunmaktadır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:39, Gömlek no:92). Her iki dosyada da projeler diğer hapishane projeleri gibi lacivert fon kağıdı üzerine beyaz mürekkeple çizilmiştir. BOA'deki mevcut kesit ve görünüşe ait çizimlerle karşılaştırıldığında yapının projeye uygun biçimde inşa edilmediği ortaya çıkmaktadır. Projelerin ve keşif defterlerinin üzerinde "Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Heyet-i Fenniyesi" mührü okunmaktadır.

Hapishane yapılarının inşasında çalışan mimar ve müteahhitler çok sayıdadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde bir çok yerde hapishane inşa edildiğinden Fen Heyeti'ndeki mimar, mühendis ve kalfaların ortak çalışması olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu olan Anadolu'daki hapishanelerle birlikte İshakpaşa ve Üsküdar hapishanelerinin inşaat, tamir, işçi, mimar ve malzeme masraflarının ödenmesi için yazılmış bir belgede müteahhit Fazıl Kemal Bey, İstanbul'da faaliyet gösteren mimar Alaaddin (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:123, Gömlek no:2), müteahhit Osman ve Galip Beyler (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:123, Gömlek no:15), Eskişehir Hapishanesi müteahhiti Ali Sinan Efendi'nin (BOA.DH.MB.HPS., Dosya no:79, Gömlek no:33) adlarına ulaşılmaktadır. Bu kişilerin işten birinci derecede sorumlu oldukları ve yanlarında çalıştırdıkları mimar ve müteahhit, usta, amele ve malzeme satıcılarına ödeme yaptıkları anlaşılmaktadır.

Diğer hapishanelerde olduğu gibi İshakpaşa Tevkifhane'nin inşaatı sırasında mahkumlar gruplandırılarak çalıştırılmıştır. Mahkumların firarını engellemek için birbirlerine kefil yapılmaları sağlanmış ve çalışma sırasında jandarma muhafızları tarafından kontrol altında tutulmuşlardır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:76, Gömlek no:69).

1916 yılına ait bir evrakta tevkifhanenin yapılacağı arsanın istimlak edildiği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:39, Gömlek no:13). İstimlaktan altı sene sonra arsa bedelinin sahiplerine ödenmesi için karar çıkmıştır BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:82, Gömlek no:41).

Yapının bitişiğinde Fossati tarafından Darülfünun olarak inşa edilen ve 1908'den sonra Adliye Nezareti olarak kullanılan yapı bulunmaktaydı (Batur, 1994, s.562-563). Tevkifhane'nin de, Adliye Nezareti tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (BOA., DH.İD., Dosya no:218, Gömlek no:10). Mahkemesi sonuçlanan suçluların, bitişiğindeki tevkifhaneye getirilmesi bu binanın yapımı için oldukça mantıklı bir sebep olarak görölmektedir. Ancak, yapının cinayet suçluları için kullanımı çok uzun sürmemiştir. 1921 yılına ait bir belgede yapının Divan-ı Harb tarafından kullanıldığı ve bu sebeple de çok harap hale geldiğı açıklanmaktadır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:45, Gömlek no:50). Su depoları, tesisat ve tuvaletler tekrar elden geçirilerek, çok kapsamlı tamir görmüştür.

300 mahkum için tasarlanan İşhakpaşa Cinayet Tevkifhanesi'nin yapımı o dönemlerde inşaat faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiğı ile ilgili bilgiler de içermektedir. Böylesine büyük ölçekteki bir yapı için inşaat malzemelerinin temin edilmesinde çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Alınan inşaat malzemeleri aynı zamanda inşaatı devam eden Üsküdar Hapishanesi'nde de kullanılmaktaydı. Dolayısıyla iki binanın maliyeti yük oluşturmaktaydı. Gerekli kum ve çakıl ihale yoluyla sağlanmaya çalışılmış ve bu sebeple gazetelere ilan verilmiştir. Kum ve taş alımı, moloz ve toprak nakliyesi münakasa yoluyla Tuzcuzade Hüseyin Efendi'den, demir alımı müteahhit İstefan İstanbulluyan, Bağdasar Agopyan, Ali Galip Bey ve Hovikyan'dan, pencere doğramaları Ruben Kabekyan'dan, parke ivileri Makasdar Efendi'den, demir ereve ve menteşe Zaharya Kiryakopulo'dan, demir parmaklık, kapı, oluk, köşebend demirleri Spon Usta'dan sağlanmıştır. Ayrıca, alçı, fayans ve su tesisatı müteahhit Onnik Derunyan'a aittir. Yapı için marsilya tipi kiremit satın alınmıştır. Kok kömürünün azlığı sebebiyle imento üretiminin yavaşlaması Eskihisar imento fabrikasından sağlanan çimentonun gelişini aksatmıştır. Dolayısıyla bu durum tevkifhanenin inşaatında gecikmeye yol açmıştır (şenyurt, 2003, s.80).

Yapının betonarme olarak inşa edilmesi mühendis Tekfuryan tarafından gerçekleşmiştir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:122, Gömlek no:6). Beton su deposu ile şadırvanın yapımı da Tekfuryan'a aittir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:132, Gömlek no:18). Yapı ile ilgili adı geçen diğerk kişiler mimar Jak D'Armi ile Juseppe Saketoni (Joseph Sacchettoni)'dir. Tevkifhane'nin bodrum katındaki bazı koğuşların beton döşemelerinin yapılmasının kendilerine ihale edilmesi talebinde bulunmuşlardır (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:43, Gömlek no:22).

Orjinal projeleri ışığında İshakpaşa Tevkifhanesi dönemin hapishaneler inşaatı zincirinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Tarihi olaylara tanıklığının ötesinde, yapının inşa edilmesindeki karma çalışma ve 1900-1922 yılları arasındaki buhranlı dönemde, inşaat faaliyetlerinin oluşumunun aydınlatılması açısından önemli bir yere sahiptir.

3. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E YAPI ÜRETİM USULLERİNİN DÜZENLENMESİ VE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

3.1 İhaleler

19. yüzyılda inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi örneklerden de görülebileceği gibi ihaleler yoluyla olmaktadır. İhale, kamu kuruluşlarının özel kişiler aracılığıyla yaptırdıkları bazı işlerin en uygun fiyatla gerçekleşmesi için başvurdukları bir sözleşme usulüdür. İnşaat işlerinin ihaleleri eksiltme (münakasa) yapılarak sabit fiyatla (götürü), en az fiyat veren talipliye bırakılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda inşaat işlerinin ihalelerinde en fazla uygulanan usul “münakasa” diğer adıyla “eksiltme” dir.

Münakasa usulü, devletçe veya bir müessesese alınacak bir malın ve yaptırılacak bir işin indirimine konulması anlamında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1971, s.616). Bununla ilgili olarak Receb 1273/1857 tarihli nizamname ve zeyli olan 1858 tarihli nizamname “masarifi hazaini şahanede rüyet olunan bilcümle ebniye hakkında” sınırlı hükümleri içermektedir. Daha sonra, yani 1877 yılında çıkarılan “Ebniye-i Emiriyye ve Vakfiye Nizamnamesi” dört bölümden oluşturularak diğerine göre, münakasa usulüyle ilgili olarak daha detaylı bilgileri içermektedir. Sonraki yıllarda bu nizamnameye zeyl edilen maddeler olmuştur (Tarhan, 1945, s.5).

1877 yılında çıkarılan nizamnamenin ikinci bölümde münakasa usulüne açıklık getirilmektedir (Ergin, 1995, s.1741-1742). Buna göre, keşf-i evvel defteri üzerine İstanbul'da yayınlanan gazeteler yardımıyla, taşrada ise vilayet gazetesi veya evrak-ı mahsusa ile münakasa zamanı en az bir hafta önceden ilan edilmektedir.

Söz edilen ilan üzerine inşaat veya tamirâtı yapmaya talipli olanlar bir hafta içinde gelip, plan ve şartnameyi inceleme ve sorma fırsatına sahiptiler. Bundan sonra işin büyüklüğüne göre gereken kefalet senedini edindikten sonra veya kefilleriyle birlikte münakasa pusulasını imzalamak üzere, münakasadan en az iki gün önce, İstanbul Şehremaneti Meclisi'ne ve taşralarda mahalli meclislere gelerek işe talip olduklarını beyan etmekteydiler. Kendilerinin ve kabul edilirse kefillerinin isimleri kayıt edilerek, İstanbul'da ser-mühendisin huzurunda Şehremaneti meclisinde, taşralarda Nafia veya belediye mühendisi huzurunda meclis-i idarede

münakasa yapılırdı. Ayrıca, nizamnameye göre, devlet görevi olmayan ya da başka deyişle memur olmayanlar münakasaya kabul edilirdi.

Nizamnameye göre, ihaleye talip olanlar münakasa yapıldığı sürece münakasa meclisine devam edecek ve münakasaya sürdükleri peyler sona erdiğinde, ne kadar pey süren talipli varsa daha indirim yapmaları veya münakasadan çekilmeleri teklif edilecekti. Münakasaya devam etmek isteyen devam edecek, istemeyenler olursa bunların en son sürdükleri peyin yanına keff-i yed (çekilme) yazdırılarak imzalatılacaktı. Kalan taliplilerin durumu kesinleştikten sonra, son pey kimin üzerinde kalmış ise, o kişi tarafından münakasa pusulasına “bu binayı şu kadar kuruş mukabilinde inşa veya tamiri deruhte eyledim” diye bir ibare yazılarak tarih atılacak ve “ben de kefalet eyledim” diye kefilinden de imza alınacaktı. Gerek münakasa esnasında, gerek son karar verildikten sonra münakasada bulunmayan kişiler haklarını kaybetmiş olacaklarından, onların da isimlerinin yanına “iptal” yazılarak, münakasa memuru tarafından imzalanacaktı.

Son pey kaç kuruştan ibaret ise bu miktar bir pusulaya yazılarak İstanbul’da şehremaneti ve taşralarda hükümet konakları kapısının dışına, gerektiği durumlarda daha başka yerlerde herkesin görebileceği yerlere yapıştırılırdı. İnşaat veya tamir masrafı onbin kuruş veya ondan az ise en geç üç gün içinde yüzde beş ve eğer inşaat veya tamir masrafı onbin kuruştan fazla ise yine en geç üç gün içinde yüzde üç indirim yapan olursa kabul edilir ve tekrar münakasaya devam edilirdi. Bildirilen miktarlardan daha az indirim yapmak isteyenlerin münakasaları kabul edilmemekteydi.

Bir yapı inşa ve tamiri için münakasa işlemleri tamamlandıktan sonra, son peyi içeren pusula ilgili yerlere yapıştırılacağı gibi, son pey gününde karar gazeteler yardımıyla imparatorluğun çeşitli yerlerinde ilan edilirdi. Münakasaya rağbet edenler olacağı tahmin edilen yerlere de telgrafla da bilgi verildikten sonra belirlenen zaman içerisinde indirim yapmak isteyen çıkarsa anlatıldığı gibi, yapı masrafının miktarına göre indirim yapması gerekmekteydi. Münakasa mahallindeki en büyük memur tarafından inşa veya tamir işi kime ihale edildiyse münakasa pusulasına “Tevfiz ve ihale olundu” ibaresi yazılarak ihaleyi alan talipliden evrak-ı sahiha (damgalı kağıt) üzerine hazırlanmış bir senet alınarak kefiline de tasdik ettirilecekti. İnşaat veya tamiratın masrafı dairenin yetki sınırları içerisindeyse müteahhite bir senet verilir, eğer masrafın miktarı dairenin yetki sınırları dışındaysa irade alındıktan sonra inşaata başlanırdı.

Münakasa pusulasında ihale kimin üzerinde kaldıysa işaretlenirdi. Bundan sonra indirim yapmak isteyeninin indirimi kabul edilmemekteydi.

Nizamnameye göre, kararı verilmiş ve kontrol süresi tamamlanmış münakasa pusulalarının son pey miktarına göre inşaat ve tamiratının götürü usulü ihalesine meclis tarafından yarar görülürse bu uygulamaya konulacaktı. Yapılacak yerin genişliği ve büyüklüğü, harcanacak kereste, alet vs.nin meclisçe bilinen fiyat ve miktarına göre, münakasa bedelinin fazlalığı anlaşılabilir emaneten inşa veya tamirinde fayda görünürse veya inşa ve tamir için hiç talip çıkmazsa münakasa bedelinden az masrafla yapılmak üzere meclis tarafından güvenilir ve inanılır, bina yapımında bilgili bir kişi bu iş için memur edilecekti. Bu durumda hiçbir pey sahibinin davaya hakkı olmayacaktı. Ayrıca, masrafı bin kuruştan az olan tamiratın münakasasız yapılması uygun görülmüştür.

İstanbul'da inşa ve tamir olunacak binanın Şehremaneti'nce münakasası yapılmış ve kararı verilenlerin evrakı devairden (resmi kurum veya dairelerden) gelmişse; plan, harita ve keşif defterleriyle beraber geldiği daireye iade edilirdi. İstanbul vilayetinin yetkisi dahilinde bulunan bir yapı ise gereği yapıldı. İnşa veya tamir için ihalesi alınan binaya sonradan ilave yapmak gerektiğinde, bina inşa ve tamirinde geçerli olan kurallara bağlı olarak keşif ve gerekli işlemler yapılmadıkça, herhangi bir şey ilave edilmemesi ve eğer keşfin dışında ruhsat alınmadan herhangi bir şey ilave edilir ise masrafı kabul edilmemesi konusunda nizamnamede madde bulunmaktaydı. Ancak, buna rağmen, daha önce de söz edildiği gibi, bu madde pek fazla uygulama bulmamıştır.

İstanbul'da emaneten ve maktuan (götürü) yapılan inşaat ve tamiratın ikinci keşfi için, ilk keşifte bulunan kalfaların dışında dört tane güvenilir kalfanın da olması istenir. Nafia mühendisleri tarafından düzenlenecek ikinci keşif defteri keşfe katılanlar tarafından mühürlenerek imzalanacaktı. Taşrada yapılan uygulamada ilk keşifte belediye mühendisi bulunmuşsa, ikinci keşifte yerine Nafia mühendisi katılacak eğer ilk keşifte Nafia mühendisi varsa bu kez de onun yerine belediye mühendisi ve güvenilir ebniye kalfaları tarafından yapı denetlenecekti.

Münakasa nizamnamesine bağlı olarak anlatılmaya çalışılan çoğu şartın ciddi biçimde uygulandığı ve dikkate alındığı söylenemez (Ergin, 1995, s.1740). Zaten taahhüt usulü inşaat yapımının bu nizamnamelerden önce başladığı daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Bir

taahhütname alınarak müteahhitlere iş yaptırılması nizamnamenin ortaya çıkarılmasından daha öncelere rastlamaktadır. Dolayısıyla, pratikte yapılan uygulamalara getirilen kurallar, alışkanlıkları ve usulleri yeniden düzenlemeye yetmemiştir.

Münakasa sonucu müteahhitlere verilen işleri, haber veren belgeler de nizamnamenin pek dikkate alınmadığını gösterir. Bu belgeler, konuyla ilgili detaylı bilgi içermemekte sadece ihale işinin gerçekleştiğini bildirmektedirler. Bunlardan biri, 9.9.1857 yılında Filibe’de Meriç nehri üzerinde bulunan büyük köprünün tamirine ihtiyaç duyulduğundan keşif yapıldıktan sonra münakasa sonucu 35.500 kuruşla Usta Mataş’a ihale edildiğini yazmaktadır. Yazı, yapılan mukavele gereği senet tarihinden itibaren 61 güne kadar inşaata başlanması için gereken işlemlerin hızlıca yapılması amacıyla Maliye Nezareti’ne yazılmıştır. Belge şöyledir:

Maliye Nezareti’ne

Filibe’den ceryan eden nehr-i Meriç üzerinde bulunan cısr-i kebîrin tamirine lüzum görüldüğünden ve ledelkeşf münâkasası icrâ olunarak otuzbeş bin beşyüz kuruşda usta Mataş üzerinde takarrur eylediğinden bahisle ceryân eden mukâvele vecihle verilen sened tarihinden altmışbir güne kadar bed olunmak üzere icâbının sûrat icrâsı hususuna dair Edirne valisi devletli paşa hazretlerinin tevarüd eden tahriratıyla melfuf mazbata ve sened Meclis-i Vala’ya ledelitâ siyak-ı îşar muvâfık- maslahat olduğuna iktizâsının sûrat-i icrâ ve ifâdesi hususunun savb-ı vâlâlarına bildirilmesi tezekkür olunarak mezkûr evrak leffen gönderilmiş olmakla icabının sûrat-i ifası mütevekkıf-ı himem-i behiyyeleridir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:235, Gömlek no:94).

Münakasa; biri kapalı zarfla, diğeri açık eksiltme olmak üzere iki türlü yapılır. Devletçe yaptırılacak bir işin bedeli ve şartlarının nelerden ibaret olduğu ne zaman ve ne şekilde teslim edileceği, bedelinin ödeme yolu, yazılı münakasa şartnamesi veya münakasa pusulası yoluyla anlaşıldıktan sonra ihaleyi almak isteyenler şartnameyi imzalayarak, tekliflerini ayrı bir kağıda yazarak zarfa koyup teslim ederler. Zarflar belirlenen gün ve saatte görevli memurların huzurunda açılarak iş en az fiyat teklif edene ihale edilir (Pakalın, 1971, s.616). Kapalı zarfla yapılan münakasada isteklilerin tekliflerini kapalı zarfla bildirmelerine karşın, açık eksiltmede istekliler karşı karşıya geçip indirim yaparlar. Kapalı zarf usulü, açık indirime göre, imparatorlukta son dönemlerde tercih edilen bir yol olmuştur.

Münakasa sürecinin en iyi izlenebildiği belgeler Darülaceze binasıyla ilgili olanlardır. 1892 yılı Ağustos’unda Dahiliye nazırının yazdığı yazı ile Darülaceze inşaatı için kurulan fen komisyonunun Darülaceze binasının inşaat şartlarını ele alan mukavele ve kapsamlı keşif defteri çoğaltılarak kalfalara dağıtılmış ve gazetelerde ilan edilmiştir. Ağustosun başından yedinci gününe kadar münakasanın devam edeceği söylenmektedir. 7.136.674 kuruş masrafla yapının inşa edileceği yapılan keşif sonunda ortaya çıkmıştır. İşin şartlarını anlayan on kalfa başvuruda bulunmuş fakat kalfaların bedelin yüzde onu kadar miktarı peşin olarak vermesi ve yüzde yirmisi kadarı için de kefil göstermesi gerekmektedir. Yüzde yirmi kadarlık bedel için kefilin emlakının hacze alınması veya bankaya bu miktar para yatırılması istenmektedir. Ancak, başvuruda bulunan bu on kalfanın istenilen teminatları göstermesi mümkün olmamıştır. Münakasaya başvurmayan fakat devletin güven duyduğu diğer kalfalar münakasaya davet edilmişlerse de davet karşılıksız kalmıştır. Sadece, Babıali kalfası Andon Kalfa keşiften 136.674 kuruş indirim yapmış ve yapıyı 7.000.000 kuruşa inşa edeceğini taahhüt etmiştir. Tüccardan Tellioğlu Atnas Efendi’yi de kefil gösteren Andon Kalfa’nın sürdüğü peyin üzerinden 48 saat geçtiği halde tenzilat yapan başka kimse çıkmaması üzerine, “mukavele senedi müsveddesi” hazırlanmıştır (BOA., YMTV., Dosya no:66, Gömlek no:3). Anlaşılan ihalenin Andon Kalfa üzerinde kalmasına padişah rıza göstermemiş olacak ki, Dahiliye nazırının yazdığı bir başka yazıda ikinci bir münakasa yapılması ile ilgili bir başka emir verilmiştir.

13 Safer 1310/5.9.1892 tarihli belgede, Darülaceze’nin inşası için açılan münakasada oldukça yüksek fiyat verildiğinden ferman üzerine bir hafta önce yeniden münakasaya başlandığı ve 70.000 lirada kalan önceki münakasadan 350.000 kuruş Petraki Kalfa tarafından, 150.000 kuruş da Ohannes Kalfa tarafından indirilerek yapım bedelinin 6.500.000 kuruşa düştüğü tespit edilmektedir. Vasilaki Yanko Bey* tezkire ile çağırılmış ve o da 50.000 kuruş indirim yaparak, nihai fiyatı 6.450.000 kuruş olarak belirlemiştir. Son olarak ihale Vasilaki Yanko Bey üzerinde kalmıştır. Pey sürmek için başka talipliler de teşvik edilerek 29 Ağustos’ta münakasa ile ilgili kesin karar verileceği bildirilmektedir. Yorgi Kalfa isminde bir kalfanın da on gün önce gelip Darülaceze binasını 60.000 liraya yapabileceğini söylediği anlaşılmaktadır. Ancak kendisinden kefil ve teminat istenmesi üzerine iki gün sonra kefil getireceğini söyleyerek oradan ayrıldığı bir daha uğramadığı belirtilmektedir. Adı geçen Yorgi Kalfa’nın, belgenin yazılışından bir kaç gün önce Tepebaşı’nda yıkılan ve bir faciaya

* “Vasilaki Yanko” olarak adlandırılması Yanko Bey’in babasının adıyla anılması sebebiyledir. Vasilaki İoannidis ve Yanko İoannidis II. Abdülhamit’in itibar ettiği, döneminin yapılarında en fazla faaliyet gösteren baba-oğul iki Rum mimardır.

dönüşen otelin kalfalarından olduğu, tespit edilmiştir (BOA., YMTV., Dosya no:66, Gömlek no:80).

Şen'in "Çöken Bina" başlığıyla verdiği 3 Eylül 1892 tarihli bir gazetede bu haber, Cuma akşamı saat dokuz sularında Tepebaşı Komisyon Bahçesi karşısında Arslan adında bir Yahudi'nin otel olarak yaptırdığı beş katlı kagir binanın en üst katının bir tarafından yıkılmaya başlayarak diğer dört katının da yıkılmasına sebep olduğu şeklinde çıkmıştır. Yapının içinde çalışan otuz kadar amele enkaz altında kalmıştır. Üst düzeyden çeşitli görevlilerin olay yerine geldiği haberini veren gazete, geceyarısı üç buçuğa kadar enkaz altından insanların çıkarılmasına uğraşıldığını anlatmaktadır. Enkaz altından çıkarılan on altı kişiden ikisi hafif yara aldıkları için evlerine, dokuz kişi tedavi edilmek üzere Belediye Hastanesi'ne gönderilmiş, beş kişi de vefat etmiştir (Şen, 1992, s.132-133).

Le Moniteur Oriental Gazetesi ise konuyla ilgili olarak daha farklı açıklamalar yapmıştır. Gazete, Tepebaşı Bahçesi'nin karşısındaki pasajlar bölümünde sözü edilen Arslanoğlu Avram Fresco ile ortağı M. Pinto'nun yangınla boşalan arsaya yaptırmakta oldukları iki apartmanın, beşinci kata çıkan duvarlarının ince tutulması ve yetersiz putrel kullanımı nedeniyle, yıkıldığını yazmaktadır. Gazeteye göre, bu olay sekiz ölüyle sonuçlanmıştır. Bu sebeple Beyoğlu Belediyesi yapının tümünün yıktırılması taraftarıdır. İki gün sonra yıkıntıların temizlenmesi çalışmalarının Mimar Vallaury'nin gözetiminde düzenli biçimde tamamlandığı belirtilmektedir. Bu olay, o dönemde önemli yankılar uyandırmış ve Beyoğlu Belediyesi'nin yapı denetimleri artmıştır (Akın, 2002, s.300)

Yorgi Kalfa'nın da gazete haberinde adı geçen inşaatta çalıştığı belgede söylenmektedir. Belgenin devamında ise, kalfaya ve verdiği fiyata itibar edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Darülaceze'nin sağlam olması, padişah tarafından yaptırılan bir yapı olması sebebiyle, bir kat daha üzerinde durulan bir noktadır. Yapının keşfi de bu itina ile yapılmış ve fen komisyonuna göre, diğer devlet yapıları ve camiler gibi, yüzlerce yıl kalıcı olması düşünüldüğünden dış duvarların yontma taştan yapılması uygun görülmüştür. Keşif bedelinin yüksek çıkması da, bu sebebe bağlanmaktadır. Dış duvarlarının sıvalı olması tercih edilirse yüzde otuz kazanç sağlanacağı söylenmektedir. Padişahın bu yapıyla anılacağı vurgulanarak, sağlamlık ve güzelliğine özen gösterilmesi gerektiği ve münakasada aldanılmadığı ve buna meydan verilmediği anlatılmaktadır (BOA., YMTV., Dosya no:66, Gömlek no:80).

Dahiliye nazırının 12.9.1892'de münakasa ile ilgili yazdığı son yazıda, Darülaceze'nin keşfinin 7.136.000 kuruş olduğu, ilk münakasada Andon Kalfa tarafından 136.000 kuruş indirilerek 7.000.000 kuruşla ihalenin Andon Kalfa'da kaldığı, padişah iradesi ile ikinci münakasa yapılarak 6.450.000 kuruş pey süren Vasilaki Yanko Bey üzerinde kaldığı tekrar belirtilmektedir. 29 Ağustos Cumartesi gününe kadar sadece Bab-ı Seraskeri kalfası Ohannes Kalfa bedeli 5.900.000 kuruşa indirmiş ve başka da talipli çıkmamıştır. Ohannes Kalfa'nın verdiği rakam Yanko Bey'e söylenmişse de, son verdiği rakamın daha altında inşaatı gerçekleştiremeyeceğini bildirmiştir (BOA., YMTV., Dosya no:67, Gömlek no:37).

Meclis-i Vükela mazbatalarında Darülaceze yapısının Dahiliye nezareti tarafından yapılan son münakasasında bedelin 5.900.000 kuruşa indiği söylenerek yapının emaneten yapılması halinde 5.000.000 kuruşa inşa edilebileceği belirtilmektedir. Devletin çıkarları için güvenilir bir kalfa tarafından bahriye nazırının nezareti ile yapımı uygun görülmektedir (BOA., MV., Dosya no:71, Gömlek no:56).

Münakasasını belgelerle takip edebildiğimiz Darülaceze binasının yapımı en son peyi sunan Ohannes Kalfa da kalmamıştır. Meclis-i Vükela kararına yakın bir bedelle ihale edilmiştir. İlginç bir biçimde; ihale, son verdiği peyden indirim yapmayı kabul etmeyen Yanko ve Vasilaki İoannidis ailesine bırakılmıştır. 28 Eylül 1308/10.10.1892'ye ait bir belgede tekrar münakasa yapıldığı ve 5.851.000 kuruşa başka talip olmadığı için İoannidislere ihale edildiği bildirilmektedir (BOA., YA.HUS., Dosya no:265, Sıra no:109). İoannidislere padişah nezdinde itibarlarının yüksek olması sebebiyle görevin onlara bırakılması uygun görülmüş olmalıdır. Abdülhamit verdiği bir muhtıradan Vasilaki Kalfa'nın yaptığı binaların sağlamlığından ve işlerini kısa sürede tamamlamış olmasından dolayı kalfadan övgüyle söz etmektedir (Hocaoğlu, 1998, s.224-227).

İncelenmesi gereken bir başka ihale örneği 29 Z 1320/28.3.1903'de Çamlıca'da inşa edilecek olan konaklarla ilgilidir. Konaklar için dönemin ünlü mimarlarının verdiği teklifler, bu dönemde şehzadeler için kapsamlı inşaat faaliyetlerine kalkışıldığını göstermektedir. Çamlıca'da şehzadeler için inşa edilecek köşklerle ilgili olarak düzenlenen üç parça evrakta münakasa kaydı, keşif pusulası ve arazide bulunan mevcut yapılarla Hasan Fehmi Paşa'nın köşkünün değerinin tespiti yapılmıştır. Bu belgelere göre, şehzadeler için yapılması istenen dört adet köşkün inşa edileceği arsada mevcut bulunan yapıların enkazının da değerlendirilmesi öngörülmektedir. Söz konusu köşklere biri için keşif düzenlenmiştir. 550

liralık enkaz bedeli tenzilatı sonucunda bir köşk için hesaplanan bedel 10.104 lira olarak tespit edilmiştir (BOA., Y.PRK.KOM., Dosya no:11, Gömlek no:25).

Keşif pusulasından farklı olarak başka masraf kalemlerinin de ilave edildiği münakasa pusulasındaki keşfe göre, dört köşkün maliyeti 41.304 lirayı bulmaktadır. Mongeri'nin verdiği 39.908 liralık teklif diğerlerinin içinde en düşük maliyete sahiptir. İşe talip olan Mongeri'nin teklifi uygun olmakla birlikte, belgede, mimarın Hazine nezdinde tanınmadığı söylenmektedir. Diğer tekliflerle, Mongeri'nin teklifi arasındaki fiyat farkının sebepleri detaylı olarak incelenmemiştir. 1300 liralık fark, inşa edilecek yapıların büyüklüğü ile karşılaştırıldığında, masraftan kaçınılacağı ve bunun yapının sağlamlığını tehlikeye düşüreceği düşünülmüş olmalıdır. İhalenin adı geçen taliplilerden birine verilmesi üst makamın onayına bırakılmıştır.

Kapı ve kapıcı kulübelerinin bedellerinin evrağın içinde yer almadığı belirtilerek bunların maliyetlerinin azlığı sebebiyle kesin sonucu etkileyecek derecede büyük bir önem taşımadığı da görüşe eklenmiştir. Münakasaya katılanlara inşaat şartnamesi verilerek ikinci kez kalfalara teklif götürüldüğü de belgeden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Teohari ve Mongeri'nin daha önce istedikleri fiyattan tenzilat yaptıkları, ancak Vallury, Perpignani ve ortağı Markos Langas'ın indirim yapmaya yanaşmadıkları belirtilmektedir. Belgedeki tespitler, Ebniye-i Seniyye anbarı müdürü, müfettiş İsmail Cevad, Mehmet Hafız, Emlak-i Hümayun komisyonu reisi Hüseyin Fikri ve Hazine-i Hassa-i Şahane nazırı Sakızlı Ohannes'in imzalarıyla sona ermektedir (BOA., Y.PRK.KOM., Dosya no.11, Gömlek no:25).

Münakasaya açılan yapıların ihalesini almak isteyen taliplilerin de dökümünün olduğu listede* (A.)Vallury, (G.)Mongeri, (Antuan) Perpignani ortağı Marko (Langas) ve Teohari (Vasileiadis) olmak üzere beş mimarın isimlerine rastlanmıştır. Bir köşkün keşif pusulasına göre, 10.104 liralık inşaat bedeli tahmin edildiği anlaşılmaktadır. Dört köşk 40.416 liraya mal olacaktır. Vallury 41.304 lira, Mongeri son talep olarak 39.908 lira, Perpignani ve Marko Langas 45.608 lira, Teohari de son talep olarak 49.552 lira fiyat önerisinde bulunmuştur.

Artan tarafından Topkapı Sarayı Arşivi'nde, Çamlıca'da inşa edilecek beş adet şehzade köşküne ait Vallury tarafından yapılan 1900 tarihli çizimlerin olduğu tespit edilmiştir (Artan, 1992, s.15). Yusuf İzzeddin köşkünün Adamantidis, Abdülmecid Efendi köşkünün Vallury

* Parantez içindeki yazımlar bana aittir. Mimarların isim ve soyadları bilinmektedir.

Bu arzuhal üzerine Dahiliye Nezareti'nden durumun sorgulandığı anlaşılmaktadır. Münakasayı hazırlayan Sıhhiye Nezareti'nin, Dahiliye Nezareti'ne savunma niteliğinde yazdığı yazıda, Sinop Tahaffuzhanesi'nde inşa olacak su haznesi ile ilgili münakasanın “takdim-i vekayi”de iki ay yayınlandığı belirtilmektedir. Münakasa kapalı zarf usulü meydana geldikten sonra bu işe talip olanların evrakı maliye komisyonu yardımıyla tetkik edilmiş ve bunların arasında Karamizi Kalfa'nın teklifi hazineye uygun bulunarak kendisine ihale edilmiştir. Ancak, sıhhiye nazırının ifadesinden, her türlü inşaatın yerel gazeteler yardımıyla da ilan edileceğine sıhhiye meclisi tarafından karar verildiği anlaşılmaktadır. Durum Sinop Mutasarrıflığı'na bildirilerek adı geçen arzuhalin iade edildiği anlatılmaktadır (BOA., DH.MUİ., Dosya no:14-2, Gömlek no:21).

Belgeden anlaşılabacağı gibi, ihalenin yapıldığı ve taliplisine verildiği İstanbul gazeteleri ve yerel gazetelerde yayınlanmıştır. Sıhhiye nazırının ifadesine göre, ihalenin yapılacağı haberi ise sadece bir gazetede yayınlanmıştır. Dolayısıyla, Sinop'tan arzuhallerini gönderen bu iki şahsın ihale tarihinden geç haberleri olmuştur. Diğer bir sebep de Sinop Mutasarrıflığı'nın ihale ilanını geç haber vermesidir. Bunun için bu kişilerin böyle bir şikayette bulunmaları geçerli bir sebebe dayandırılabilir. Az kişi haberdar edilerek açılan ihalelerin el altından bir talipliye verilmesi mümkündür. Bu duruma, Sinop Mutasarrıflığı da dahil, konuyla ilgili diğer devlet dairelerinin göz yummuş olma olasılığı yüksektir.

20. yüzyılın başlarında kapsamlı bir inşaat hareketi olarak başlatılan hapishane inşaatlarının gerçekleştirilmesi münakasalar yardımıyla olmaktadır. Bu kapsamda Üsküdar Hapishanesi'nin inşaatının ihalesi için yapılan münakasada geçen yüzyıla göre yeniliklerin olduğu dikkat çekmektedir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:6, Gömlek no:15). Konuyla ilgili belgelerden birinde “münâkasa kâimesi” başlığı altında inşaatın bedeli, yeri, evrağın askıda kalma süresi, münakasanın süresi, inşaatın başlangıç ve bitiş tarihleri sonradan doldurulmak üzere boşluklar bırakılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Münakasaya katılmak isteyenler bu münakasa kâimesi kağıdının arkasında yazan “Münâkasa Şerâiti” bölümünü iyi anlayarak, şerait hükümlerine uygun davranmaya mecbur tutulmaktadırlar. Belge şöyledir:

Münâkasa kâimesi

Bedel-i Keşfi

606826 kuruş 42 santim

İstanbul Vilayeti dâhilinde Üsküdar Sancağı'nda müceddeden inşâ edilecek hapishânenin münâkasa kâimesidir.

Müddet-i münâkasa fî ... sene tarihinden fî ... sene tarihine ve askı müddeti de münâkasa müddetinin hitâmı târihinden itibâren fî ... tarihine kadar devam edecektir.

Ber-vech-i bâlâ taahhüd olunan inşaat ve imâlât ihâlâ-i katiyyenin takarruru tarihi olan fî ... sene tarihinden itibaren müddet zarfında itmâm ve ikmal olunacaktır.

Münâkasaya dâhil olacaklar işbu münâkasa kâimesi zahrında muharrer şerâiti mutâlaa ile şerâit-i mezkûre ahkâmına tevfik muâmele etmeğe mecbûrdurlar.

Münakasa Şerâiti (Şartları) sekiz madde olarak hazırlanmıştır. Birinci maddeye göre, mali gücü yerinde olan ve mali gücünü ispat edenler ve şimdiye kadar kötü hal ve hareketi (su-i hal ve hareket) görülmeyenler kabul olacaktır.

İkinci madde: Keşif bedelinden %3 oranında İstanbul Vilayeti mal sandığına nakit yatırılan depozito ücreti karşılığında verilen makbuz ilmuhaberi ile gelmeyenler münakasaya dahil edilmeyecektir.

Üçüncü madde: Münakasaya katılanlar, münakasaya konulan imalat ve inşaatın mukavelesi, şartnamesi ve keşfinde yazılanları tetkik ve yerinde tatbik edeceklerdir. Üstlendikleri bu işin yapımını tüm detayları ile bilmek ve adı geçen evraklarda yazanları kabul etmeleri esas alınmaktadır.

Dördüncü madde: Münakasa sonucunda ve kesin ihalenin yapılmasından sonra tanzim edilen mukavele ve şartname mühürlenir. İmalat ve inşaatla ait resimlerin onaylanmış birer sureti, yapılacak inşaat ve inşaat malzemesinin cins ve çeşidini içeren bir defter “tesellüm senedi” (teslim edilen bir şeyi aldığına dair verilen senet) karşılığında müteahhide teslim edilir. Bu evrakın pul bedeli, tasdik harcı ve diğer rusûmları müteahhide aittir.

Beşinci madde: Münakasaya konulan imalat ve inşaat bir kişinin üzerinde kalırsa, ve o kişi taahhüdünden dönerse, teminat olarak bıraktığı “depozito akçesi”ne el konur. Bu nedenle müteahhitin depozito akçesiyle ilgili iddiaları dinlenmeyecek ve kabul edilmeyecektir.

Altıncı madde: İmalat ve inşaatın önemine göre, münakasa süresi iki haftadan üç aya kadar ve askı süresi de üç günden bir haftaya kadar devam edebilir. Bu süreler Meclis-i İdâre-i Vilâyetçe belirlenir.

Yedinci madde: Gerek münakasa ve gerek askı süreleri saat ona kadar devam eder.

Sekizinci madde: Askı sırasında yapılacak ilk indirim %3'ten az olmayacaktır.

Münakasa şartlarında yazılan bu maddeler hukuksal eksikliklerin ve yanlışların düzeltilmesi amacıyla Vilayet Dava Vekili'ne gösterilmiştir. Dava Vekili, 5 Temmuz 1328/18.7.1912'de, İstanbul Defterdarlığı'na yazdığı yazıda münakasa şartlarından bazılarının değiştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Sözgelimi, birinci maddede geçen münakasaya katılanlar için söylenen “su-i hal ve hareketleri görülmeyenler” fıkrası yerine “şimdiye kadar taahhüdâtının adem-i ifâsı dolayısıyla zarar ve ziyan ve sair suretle mahkum edilmiş olmayanlar kabul edilir” denilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir. Burada, “su-i hal” gibi genel bir tanımlama yerine, şimdiye kadar yaptıkları işleri sonuçlandıramamaları sebebiyle zarar veren ve mahkum edilen müteahhitlerin kabul edilemeyeceği açık bir dille ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Dava Vekili'nin karşı çıktığı diğer konu üçüncü maddede yazılanlardır. Bu maddede yazılanların daha farklı ifade edilmesini istemektedir. Çünkü, “münâkasaya dâhil olanlar” bilgi sahibi olabilmek için evrağın birer suretini alabilirler. Ayrıca, evrağın içeriğini kabul ederek orada yazanları bilerek münakasaya katıldıklarından, zaten inşaatı yapmaya da talip olduklarını kabul etmişler demektir.

Beşinci maddenin ise tamamen kaldırılmasının uygun olacağı söylenmektedir. Çünkü bir mahkemenin kararı olmadan depozito akçesine el konulamayacağına dikkat çekilmektedir. Depozito bir teminattır. Müteahhitin eksik yaptığı veya hiç yapmadığı işler sebebiyle taahhüdünden ortaya çıkan zarara karşılıktır. Dava vekili bu maddede geçenleri böyle ifade etmek yerine şöyle yazılmasının uygun olacağını söylemektedir: “Müteahhidin yolsuzluğu, işi yarım bırakması, taahhüdünden tamamen vazgeçmesi veya işi zamanında yapmaması halinde yeniden münakasa yapılarak işin başkasına ihale edilerek tamamlanması için hak doğacaktır. Bu sebeple ortaya çıkan fiyat farkı, zarar, ziyan ve taahhüdünden dönen ilk müteahhit protesto keşidesine gerek kalmadan tazmine mecbur olacaktır. Bu zarar ve ziyana karşılık depozito akçesi mal sandığında saklı kalacaktır”.

Üsküdar Hapishanesi'nin mukavelesindeki maddeleri de eleştiren Dava Vekili, birinci maddede geçen “Bir taraftan İstanbul Vilayet-i Meclis-i İdaresi” yerine “Yalnız İstanbul Vilayeti” denmesinin doğru olacağını söylemektedir (Mukavele maddeleri için bkz. Belge Ek 1.1 ve 1.1a). Yedinci maddenin kötü hükümleri içerdiğini düşünen dava vekili hiçbir akdin kendi kendini fesh edemeyeceğini hatırlatmaktadır. Şartname hükümlerine uygun davranmayan veya diğer sebeplerden dolayı uygunsuzluk gösterilmesi durumunda münakasa

şartnamesinin beşinci maddesinde geçen açıklamalar çerçevesinde hareket etmenin doğru olacağını belirtmektedir.

Mukavelenin sekizinci maddesinin ikinci fıkrasında “müteahhidin iflası halinde mukavelenin hükmü kalmayacaktır” yerine “müteahhidin iflası durumunda taahhüdünü yerine getiremeyecek olursa, vilayetin inşaatı acele olarak tamamlamaya ve fiyat farkını, zarar ve ziyarı da kanunen sorumludan talep etmeğe hakkı olacaktır” şeklinde yazılması uygun görülmektedir. Buna bağlı olarak “daha önce bırakmış olduğu depozito ve tevkifat akçesi zabt olunur” fıkrası da tamamen hükümsüz olduğu için iptal edilecektir. Ayrıca, Dava Vekiline göre, onuncu maddenin de yazılması gereksizdir.

15 Temmuz 1328/28.7.1912’de Münâkasa Şerâiti’nin onaylanarak son şeklini aldığı tespit edilmiştir. Son şekliyle Dava Vekili’nin düzeltmelerinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır (Bkz.Belge Ek 1.2 ve 1.2a). “Mukavele” başlığından sonraki satırda “Bir taraftan İstanbul Vilayeti Meclis İdâresi ve diğer taraftan kendi nâm ve hesâbına hareket eden arasında” ifadesi dikkat çekmektedir. Burada anlaşılabileceği gibi, devlet dışında karşı tarafın katılımıyla da mukavele şartları belirlenmiştir. Bir önceki yüzyıla göre devletin yönlendirici gücünün daha aza indirgendiğini göstermektedir. Maddelerin çok fazlaştığı ve inşaatın aksamasına sebebiyet verecek her türlü olaya karşı önlemin alınması yönünde bazı kararlar bulunmaktadır. Mukavele ve mukavele şartnamesi hazırlanırken bir avukata danışılarak hukuki yönden profesyonel yardım alınmıştır. Bu durum, inşaat piyasasında ihaleyi alan kişilerin haklarına biraz daha önem verildiği ve korunduğu bir dönemin başlangıcı gibi gözükür.

Tanzimat döneminde inşaat alanında faaliyet gösterenlerin bireysel anlamda ön plana çıkışı söz konusuydu, ancak hakları tanımlanmamıştır. Bu dönemde müteahhitlerle yapılan kontratlar, ihaleyi alan müteahhitin sadece yapmakla yükümlü olduğu işlerin anlatıldığı ve müteahhitin imzasının ya da mührünün alındığı, tek taraflı irade beyanıdır. Müteahhit yapacağı işe karşılık senet ya da taahhüdname vermektedir. Dolayısıyla, iki taraflı bir anlaşma henüz bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet’ten sonra 29 Ca 1329/28.5.1911’de yazılmış bir belgede münakasa ve müzayedeler hakkında yapılmış herhangi bir nizamnamenin olmadığı söylenmesi (BOA., MV., Dosya no:152, Gömlek no:64) bu alandaki eksikliği farkına varıldığını gösterir. Nizamnamenin ötesinde bir kanunun olmayışı yüzünden ancak, Üsküdar Hapishanesi’nin mukavele maddelerinin düzenlenmesinde olduğu gibi, ifadelerin ve

kelimelerin yerinde seçilmesiyle yetinilmektedir. Bunun da elde hazır bulunan, muhtemelen de yurt dışından getirtilen ve örnek alınan bir kanunla yapıldığı düşünülebilir. Dava Vekili'nin mukavele maddelerini bu yöntemle düzelttiği ve yol gösterdiği tahmin edilmektedir.

Ancak, bu arayışların tamamen düzene oturmadığını söylemek de yerinde olur. Mukaveleler farklılık göstermeye devam edecektir. Aynı döneme rastlayan Gebze Hapishanesi'nin mukavele şartları, yapım süreci, inşaattaki uygulama ve malzemeye ilgiliyken, Üsküdar Hapishanesi'nde yapım sürecinde ortaya çıkabilecek bazı aksaklıkları önlemek üzere düzenlenmiştir. Kelimeler ve ifadeler üzerinde titizlikle durulmuştur. Hapishaneler müdüriyeti ile mimar-mühendis İsmail Hakı Bey arasında, mimarın bürosunda yapılan mukavele, diğer mukavele gibi tarafların adının yazıldığı, karşılıklı yapılmış bir anlaşma niteliğindedir. İsmail Hakı Bey'e verilen ihalenin birinci maddesinde Frenk kiremidinin ülkenin içinde bulunduğu durum sebebiyle temin edilememesi dolayısıyla yerli kiremit kullanılması şart koşulmaktadır. Ayrıca kiremitlerin kırıksız olarak düzgün bir biçimde bir ya da iki sıva harcı ile yerleştirileceği anlatılmaktadır. Mukavele şartnamesinde kiremit altındaki döşemenin 1cm olması gerektiği yazılmışsa da mukavelenin birinci maddesinde bunun 1,5 cm'den az olmaması hatırlatılmaktadır. Gebze Hapishanesi'nin inşaat şartnamesi ile mukavelesi arasında bazı farklılıkların olması ülkenin içinde bulunduğu karışık ortamda inşaat malzemelerinin temin edilmesinde yatan istikrarsızlıktandır.

İkinci maddede, Dahiliye Nezareti tarafından inşaat bedeli olarak 2.900.000 kuruşun ödeneceği yazmaktadır. Ancak, bu sabit bedel inşaat şartnamesi layihasında inşaatın tümünün mükemmel olarak yapılması şartıyla verilecektir.

Üçüncü madde hapishane inşaatı için gereken inşaat malzemesinin bedelinin müteahhit tarafından verileceğini bildirmektedir. Malzemenin rıhtım ve gümrük vergisi, ihraç masrafı, sigorta ücreti ve inşaat alanına kadar nakliyesi, inşaat görev alacak olan amelenin yevmiyesi ve diğer inşaat ve malzemeye bağlı olan tüm masraf müteahhide ait olacaktır.

Gebze Hapishanesi ile ilgili dördüncü maddede müteahhitin ilk ödeme yapıldıktan 20 gün sonra işe başlaması, inşaat şartları layihasında geçen inşaat malzemesinin çeşitini en iyi cinsinden seçmesi ve inşaatın tüm kural ve fenni usullere ve mimarisine bağlı olarak mukavele tarihinden itibaren 14 ay içinde noksansız teslim edilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

İnşaatın fenni usullere uygunsuz yapılması ve maliyetin üstündeki harcamalar, malzemenin kötü seçiminden dolayı çıkacak zararlar ve tamiratların tümü müteahhit tarafından karşılanacaktır. Ancak, bina tamamlandıktan sonra kullanım sırasında çıkan hasardan müteahhit sorumlu tutulmayacaktır. Bulaşıcı hastalıklar, askeri hareket ve genel amele grevi gibi olağanüstü durumlarda inşaatın tatil edilip edilmeyeceği iki taraf arasında kararlaştırılacaktır. Sebeplerden biriyle karşılaşılması durumunda müteahhitin durumu, aynı gün dört saat içinde şifahi olarak karşı tarafa bildirmeye mecbur olduğu belirtilmektedir. Aksi halde daha geç bir tarihte, yazılı olarak bildirildiğinde devlet uygun görürse, müteahhit bu izinden yararlanacaktır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:155, Gömlek no:96).

Bu son madde şartlar gereği konmuş olmalıdır. İç karışıklıkların hem inşaat malzemesi temininde hem de inşaatın gidişatını etkileyebileceği düşünülmüştür. Diğer taraftan üçüncü maddede müteahhite amele ücretini malzeme bedeli ve sigorta ücretinin kendisi tarafından karşılanacağını hatırlatılması gereksiz bir madde gibi gözükür. İstihkaklardan bahsedilmemesi de mukavelelerde sık sık görülen eksikliklerdendir.

16/6/1909 tarihinde Deyr (Suriye Zor Sancağı) Hükümet Konağı'nda hapisane içinde inşa edilecek Jandarma Muhafaza Koğuşu'nun münakasa kâimesi (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:52, Gömlek no:16), Üsküdar Hapishanesi'ninkinden daha farklı düzenlenmiştir. Münakasaya çıkarılan işin genel bir tanımının yapılmasından çok burada inşaatın nasıl gerçekleşeceği ve ne gibi bir usulün uygulanacağı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, işin münakasaya konduğu haberini veren bu kâimeye göre, hapisane civarında bulunan boyu sekiz, eni beş metre boyutlarında jandarma koğuşunun çatlamış kalıbı yıkılarak taşlarının ayrılması ve toprağının uzak bir yere nakledilmesi istenmektedir.

İnşaata gereken beyaz ve siyah casslarla taş, direk, tahta, usta ve amele ücreti müteahhiti tarafından sağlanacak, ayrıca yapı tamamlanıncaya kadar her masraf müteahhite ait olacaktır. Kullanılacak her malzeme belediye mühendisi tarafından kontrol edilerek istenilene uygun olduğunda kullanımına izin verilecektir.

İnşaat bedeli sim mecidi 19 kuruş hesabıyla ve üç taksitle ödenecektir. Birinci taksit peşin, ikinci taksit inşaatın yarılanması sırasında, üçüncü taksitte inşaatın bitiminde ve ikinci keşfin yapılmasından sonra, tamirat istenene uygun ve eksiksiz yapılmışsa mühendis raporuna göre ödenmesi şartlarıyla münakasaya konmuştur.

Yazı, “bir hükümet konağında ve hapishane içinde ilk keşif defteri sonucunda inşa olunacak jandarma muhafaza koğuşunun münakasa kâimesidir. Bedel-i keşf 4040 kuruş sağ akçe dörtbin kırk kuruşdur” ifadesi ile son bulmaktadır.

Pazarlık usulü, kapalı zarf yöntemi gibi, 20. yüzyılda uygulanan ihale usullerindendir. Günümüzde savunma ve güvenlikle ilgili özel durumlar veya olağanüstü olayların (can ve mal kaybı, salgın hastalıklar, doğal afetler) ortaya çıkması üzerine ihalenin ivedi olarak yapılması gerektiğinde pazarlık usulü uygulanmaktadır (Hamurcu, 2003, s.28). Pazarlık usulü, Osmanlı’da da gereklilikler yüzünden uygulanan ihale yöntemi olarak kalmıştır. Özellikle savaş sırasında Anadolu’da ve İstanbul’daki hapishane inşaatlarında büyük ölçüde pazarlık usulüyle malzeme ve kalfa temin edildiği görülür. Sözgelimi; İshakpaşa ve Üsküdar hapishanelerinin inşaat, tamir, işçi, mimar ve malzeme masraflarının ödenmesi için yazılmış bir belgede müteahhit Fazıl Kemal Bey, İstanbul’da faaliyet gösteren mimar Alaaddin (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:123, Gömlek no:2), müteahhit Osman ve Galip Beyler (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:123, Gömlek no:15), Eskişehir Hapishanesi müteahhiti Ali Sinan Efendi’nin (BOA.DH.MB.HPS., Dosya no:79, Gömlek no:33) adlarına ulaşılmaktadır. Bu kişilerin işten birinci derecede sorumlu oldukları ve yanlarında çalıştırdıkları mimar ve müteahhit, usta, amele ve malzeme satıcılarına ödeme yaptıkları anlaşılmaktadır. Çoğunlukla pazarlık usulü gerçekleştirilen işlerin ödemeleri taksite bağlanarak hak sahiplerine verilmekteydi. Malzeme sipariş varakaları ve çok sayıda irsaliye makbuzları düzenli biçimde tutulmuştur.

Emanet usulü, devlet tarafından inşaat veya tamirat masrafı belirlenen yapının taahhüdünü üstlenen herhangi bir taliplisi çıkmadığında belirlenen maliyet ile müteahhit araya girmeksizin devlet dairesi tarafından veya daire adına oluşturulacak sorumlu heyetler eli ile emaneten yaptırılır (Tarhan, 1945, s.14). 17 B 1305/29.3.1888 tarihli bir belgede Yıldız Sarayı’ndan İhlamur’a inen cadde ve Hasanpaşa deresine giden yol ile bazı kaldırımların inşasına talip çıkmadığından emaneten Şehremaneti’nce yaptırılması istenmektedir (BOA., DH.MKT. Dosya no:1498, Gömlek no.10).

Bazen vakıf yöneticilerine de vakıflara bağlı yapıların tamiri emaneten verilmiştir. 17 Receb 1312/13.1.1895’de Maltepe’deki Feyzullah Efendi Camii yakınındaki mektep ve

meşrutahanenin* deprem yüzünden yıkılması sebebiyle yapılan keşif sonucunda 34.847 kuruş masrafla vakıf yöneticisi tarafından emaneten tamir edilmesi ve yapılan masrafların vakıf muhasebesine kaydedilerek evkaf bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir (Genç ve Konak, 2000, s.235).

Bir başka karar, I. Sultan Ahmet Han vakfından Ortaçeşme'deki Ahmediye Camii müştemilatı inşaatının emaneten yapılması ile ilgilidir (BOA., MV., Dosya no:159, Gömlek no:105). Çoğunlukla vakıflara ait eserlerde emaneten inşa kararı verilmektedir.

Emanet usulü, özellikle 20. yüzyılın başlarında, daha çok eski eserlere verilen önem sebebiyle inşaatın güvenilir kişilere emanet edilerek yapılmasının öngörüldüğü işlerde uygulanır. Yapının mimari özelliklerinin bozulmaması malzemedan çalma, işçilik gibi problemlerin yaşanmaması için belli ücretle görevlendirilen bir memura iş emanet edilirdi. 1911 tarihli tezkireye göre, Zeyrek'te bulunan ve eski eser olarak adlandırılan kilise camiinin tamiratının ihale usulüyle yapılmasının mimari güzelliğini bozacağı ve koruyamayacağı düşünülmüştür. Keşif sonucu saptanan 165.885 kuruş maliyetinin bütçeden harcanarak emaneten tamiratının yapılması kararlaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili örnek belge şöyledir (BOA., MV., Dosya no:159, Gömlek no:58):

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsus zabt varakasıdır.

Hulâsa-i Meali

Evkaf-ı hümayun nezaretinin 14 Ağustos 327/27.8.1911 tarihiyle ve 382 numaralı tezkiresi okundu

Mezkur tezkirede dermeyan olunduğu vech ile Zeyrek'de kain âsâr-ı atîkadan kilise cami-i şerîfi tamirâtı mukteziyesinin ihale suretiyle icrası cami-i şerîf-i mezkurun haiz olduğu nefaset-i mimariyenin muhafazası nokta-i nazarınca muvafık olmayacağı anlaşılmına binaen keşfi mucibince masarîfı bulunan yüz altmış beş bin sekiz yüz seksen beş kuruşun sene-i haliye bütçesinden sarfıyla tamiratının emâneten icrâsı hususunun cevâben nezaret-i müşarunileyhaya tebliği ve divan-ı muhâsebât riyasetine malumat itası tezekkür kılındı.

Meclis-i Vükela azalarının imzaları.

* Meşrutahane: Camii görevlilerinin, imaret, hasrane gibi kurumlarda çalışanların oturmaları için ayrılan lojman, meşruta odaları (Devellioğlu, 2003, s.632).

3.2 Sözleşmeler

İhaleler en uygun bedeli veren talipliye verildikten sonra, kalfalardan işi gerçekleştireceğini bildiren senet alınmaktadır. Sözleşmeler götürü usulü ya da diğer söylenişi ile sabit maliyet esasına göre yapılmaktadır. Müteahhit, maliyeti ne olursa olsun projeyi önceden belirlenmiş bir tutar karşılığında tamamlamayı taahhüt etmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu sözleşmelerle, projenin işverence saptanmış koşullara uygun olarak ve önceden belirlenmiş tutar karşılığında tamamlanmasını ve teslimini taahhüt etmektedir (Akgüç, 1987, s.38).

1877 yılındaki nizamnameden sonra özellikle uzun süreli veya uzun aralıklarla sürdürülen inşaatlarda müteahhitlerle yapılan sözleşmeler, ileriye dönük olarak fiyatların belli aralıklarla yeniden saptanmasına olanak veren bir kolaylık sağlamaktaydı. Her ay malzeme fiyatlarını esnaf cemiyetleri bir mazbata ile şehremanetine bildiriyorlardı. İnşaat süreci uzun olan yapılarda altı aylık fiyatlar toplanarak altıya bölünerek ortaya çıkan matematiksel ortalama ikinci keşifte esas alınmaktaydı (Ergin, 1995, s.1745). Buna rağmen, maliyetlerde ciddi problemler yaşanmasının önüne geçilememiştir. İnşaatların bitiminde sıklıkla ilk tahmin edilen maliyetin çok üstündeki bedellerle karşı karşıya kalınmaktaydı.

Maliye nezaretine yazılmış bir evrak, Todori Kalfa'yla yapılan inşaat sözleşmesine ait detayları vermesi açısından incelenebilir (Belge Ek 1.3 ve 1.3a). 1854 yılında Trabzon Kalafataltı isimli yerde iskele bulunmadığı için eşya naklinde ve mühimmat ihracında aşırı zorluk çekilmektedir. Fazla masraf sebebiyle Anadolu ordu-yı hümayun müsteşarı Rıza Efendi aracılığıyla, münakasa yapılarak 30.000 kuruş masrafla iskelenin inşası Hacı Todori Kalfa'ya bırakılmıştır. İskele altı arşın yüksekliğinde ve onbeş arşın boyunda etrafı kenetli inşa edilecekti. Kendisinden alınan senet gönderilerek Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiş, padişahın iradesi ile sözü geçen iskelenin yapılmasının gerekliliği göz önüne alınarak paranın ödenmesi için Trabzon Valisi'ne haber verilmiştir. Senedin Maliye Nezareti'ne yazılan yazıyla birlikte gönderildiği ve hazineden ödeme yapılması istenmektedir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:107, Gömlek no:68).

19. yüzyıla ait sözleşmelerin çoğunda inşaatın yapım sürecinden söz edilmez. İnşaat süresinin uzunluğu ve zaman faktörü 20. yüzyıla ait sözleşmelerde daha sık görülmeye başlar. Öngörülemeyen fiyat artışları, malzeme tedarikinde güçlükler, grevler vs. inşaat süresinin uzamasına sebep olmaktadır. Bunlar kalfanın elinde olmayan durumlar olarak

nitelendirilebilir. Götürü usulü ile alınmış işlerin mukavelelerinde zaman şartı işveren için pek fazla bir önem taşımamaktadır. Sabit maliyet olması nedeniyle, uzayan her iş ihaleyi alanın aleyhine olmaktadır. Artan malzeme fiyatları ve enflasyon ortamı yüklenicinin zarar etmesine uygun bir ortam hazırlar. Dolayısıyla, ihaleyi açan devlet için özel şartlar (savaş, mevsim şartları, göç vs.) olmadığı sürece, çoğunlukla süre konusu mukavelelerde gündeme getirilmez. Yirminci yüzyılın başında inşaat süresini belirleyen bazı mukavelelere rastlanmıştır. Hapishane inşaatlarının ülkenin bulunduğu şartlar sebebiyle büyük boyutlara ulaştığı daha önce belirtilmişti. Mahkum sayısının savaş ortamında artış göstermesi sebebiyle bu binaların inşaatının hızlı bir biçimde yapılması gerektiğinden mukavelelere süre şartının konduğu görülür. Gebze hapishanesi inşaatını götürü usulü yapmayı taahhüt eden mühendis-mimar İsmail Hakkı Bey ile yapılan mukavenenin dördüncü maddesinde inşaat süresinin uzunluğu on dört ay olarak belirlenmiş, bunun dışında süre uzatımına neden olacak çeşitli mücbir sebeplerden söz edilmiştir. Bunların inşaatı tatil ettirmeye yeterli sebepler olup olmadığı, eğer gerekirse ne kadar süre inşaatın tatil edileceği, taraflar arasındaki görüşme ile belirlenecektir. Sebeplerden biriyle karşılaşılması durumunda müteahhitin durumu aynı gün dört saat içinde şifahi olarak karşı tarafa bildirmeye mecbur olduğu belirtilmektedir. Aksi halde daha geç bir tarihte, yazılı olarak bildirildiğinde devlet uygun görürse müteahhit bu izinden yararlanacaktır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:155, Gömlek no:96).

Yapılan münakasa sonucunda kalfadan alınan senetler bir biçimde sözleşme niteliği taşımaktadır (Belge Ek 1.4 ve 1.4a). Senetlerden biri münakasayı yapan devlet dairesinde, diğeri de kalfanın kendisinde kalır. 1894 yılında Tatavlı Veleziz Ğarayola'nın Teşvikiye Camii civarında ferman gereği yapımı emr edilen mektebin ihalesi sonucunda yapmayı taahhüt ettiğini gösteren bir senedi mevcuttur. Kalfa, İlk keşif yapıldıktan sonra, Evkaf Nezareti tarafından yapılan münakasa sonucunda 126.194 kuruş elli bir santimden 21.774 kuruş seksenaltı santim indirilerek ihalenin kendisine kaldığını yazmıştır. Buna göre, 104.419 kuruş altmışbeş santimin, yarısının inşaat zamanında, yarısının da inşaatın bitiminde Şehremaneti tarafından yapılan ikinci keşiften sonra olmak üzere iki taksitle ödenmesini kabul ettiğini belirtmektedir. Senet, kalfanın tarih, isim ve ikâmetgah adresini yazmasıyla son bulmaktadır (BOA., YA.RES., Dosya no:29, Gömlek no:25).

Kalfalardan alınan senetlere kuşkusuz başka örnekler de gösterilebilir. Bu belgeler bazen “kontrato senedi”, “mukavele”, “taahhüt senedi” gibi isimlerle de anılmaktadır. Ancak içeriğinde bir taliplinin inşaat veya tamirat işi için taahhüt verdiği kesin biçimde

anlaşılmaktadır. Her işin önemi ve boyutları ve bedeline göre farklılık gösterebileceği gibi, aynı zamanda kalfanın devlet nezdinde tanınmışlığına bağlı olarak da bazı değişikliklerin olduğu tespit edilebilir. Kalfayı bağlayıcı bazı maddelerin konulduğu belgelere rastlamak mümkündür. 1877 yılından sonra alınan senetlerin, bu yıl yapılan münakasa nizamnamesi gereğince daha detaylı yazım şekillerini içermesi gerekirken, tespit edilen belgelerde bunun bir tutarlılık göstermediği ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, Veleziz Ğarayola'dan alınan senet nizamnamenin ortaya çıkmasından sonradır, ancak, eski senetlere göre farklılık göstermez. Kalfalardan alınan senetler tek taraflı irade beyanı gösteren taahhütnameler olarak düzenlenir.

Bir başka kapsamlı örnek, 14.9.1889'da Ortaköy Defterdarburnu'nda inşa edilecek olan iki adet sahilsarayı için açılan ihaleyle ilgilidir. İhaleye, Ohannes, Vasilaki, Serkiz ve Mihran Kalfalar katılmıştır. Tümünün verdiği fiyatlar detaylarıyla bir kağıtta yazılmıştır (BOA., Y.PRK.ASK., Dosya no:57, Gömlek no:64).

Ohannes Kalfa: 25102 Lira

Vasilaki Kalfa: 29091 Lira

Mihran Kalfa: 31600 Lira

Serkiz Kalfa: 24925 Lira önermiştir.

Serkiz Balyan, münakasadan hemen sonra ihalenin kendisine kaldığını anlatan ve bu işi yapmayı tahhüt ettiğini belirten bir pusulayı mühürleyerek teslim etmiştir. Ancak, daha sonra kendisiyle yapılan mukavele arşivdeki diğer taahhütnamelere göre, yapıların inşası konusunda kapsamlı bilgiler içermektedir. 22 maddelik bu mukavelede kalfanın yapının iç mimarisini sözlü olarak şekillendirdiği söylenebilir (Belge Ek 1.5 ve 1.5a). Belgede münakasanın sonucunda Ortaköy ve Kuruçeşme arasında Defterdarburnu'nda bulunan sultan sarayının yıkılıp, yerine iki tane sarayın yapımını, tüm malzeme ve amele ücreti kendisine ait olmak üzere Serkiz Balyan'ın üstlendiği anlatılmaktadır. Planlara ve üç boyutlu görüntüsüne uygun olarak ve malzemenin istenilen nitelikte olmasına özen gösterilerek götürü usulü inşası 9 ay zarfında tamamlanarak teslim edilecektir. Yapılar 1400 arşın üzerine iki kat ve bir bodrum katı toplam üç kattan ibaret olacaktır. Bodrum katın yüksekliği dört, birinci katın altı, ikinci katın altı arşındır. İçte ait tüm detaylar ile dıştaki saçak, korkuluk ve yapı altında olan sahanlık ayrıca hesap edilmeyerek yapı bedelinin içinde tutulmaktadır. Toplam 25.250 liraya çıkan yapı bedelinden yıkılacak eski saray için 2300 liralık enkaz bedeli indirimi son taksitte yapılacaktır. Böylelikle kesin bedel 22.952,5 liraya gelmektedir. 2000 lira peşin geri kalan

ödeme taksitle yapılacaktır. Belgede yapının bitimini anlatmak için “Anahtar teslimi” ifadesi kullanılarak Serkiz kalfanın anahtar teslimi yaptıktan sonra alacağı kalmışsa onun da ödenerek işin sonlanacağı söylenmektedir. Serkiz Balyan, verilen süre zarfında yapıyı tamamlayarak teslim edeceğini, yazılı şartlara uymadığı durumda herhangi bir hak iddia etmeyeceğini taahhüt ederek yazıyı noktalamaktadır (BOA., Y.PRK.SGE., Dosya no:3, Gömlek no:69). Balyan’ın Çırağan Sarayı yolsuzluğundan sonra imparatorluğa dönüşünü izleyen yıllarda Defterdarburnu’nda inşa ettiği bu iki sarayın yapımında devletin daha temkinli davrandığını görmek mümkündür.

Senetlerde ortak olan noktalar, münakasa neticesinde yapının ne kadar liraya ya da kuruşa çıktığı ve ödemelerin ne şekilde yapıldığı ve bazı durumlarda da inşa şartlarını içeren çeşitli bilgilerdir. “Beylerbeyi Sahilsaray-ı ve hümayunu ve teferruât-ı sâiresi ile Göksu kasrı-ı hümayunu tamirat-ı lazimelerinin icrâsı şerâitini mübeyyin hazine-i şâhâne ile atufetli Serkiz Bey hazretleri beyninde akd olunan mukavelenâmedir” girişiyle başlanan belgede Beylerbeyi Sarayı ve ek yapılarıyla Göksu kasrının tamirâtı için Serkiz Bey’le hazine arasında yapılan mukavele bu konuya iyi bir örnek teşkil edebilir. En azından bir inşaat ve tamirat girişimi için yapılan anlaşmaların neler içerdiğini burada incelemekte fayda bulunmaktadır. İncelenen mukaveleler ve senetler nizamnamede belirtilen maddelere gönderme yapmaktadır. İçerik olarak benzerlikler söz konusu olmakla birlikte her inşaatın mukavele ve senetlerin belli bir formatı takip etmedikleri de görülür.

Beylerbeyi Sarayı ve ek yapılarının keşfi evvel defterinde yazana göre, tamirat ve inşaat masrafı 9211 lira, Göksu kasrının da 2080 liradır. Toplamda her iki yapının bedeli 11.290 lira olmaktadır. 9211 liradan 1211 lira, 2080 liradan da 280 lira indirim yapılarak 9800 lira götürü bedeliyle Serkiz Bey saray ve kasrın tamirini taahhüt etmektedir. Keşf-i evvel defterinde gösterilen evsâf ve eşkallerde fenne ve bedele uygun olarak inşa edecektir. Bu inşaata atanan memurların tespit ettikleri herhangi bir yolsuzluk durumunda uyarıları dikkate alınacaktır. İşe başlamak ve inşaatı tatil ettirmeksizin tamirata devam edilecek ve 14 haftalık zaman zarfında tamamlanacaktır. İlk iki haftalık 800 lira ve kalan 8200 liradan 7200 lirası haftadan haftaya 600’er lira olarak verilecektir. Götürü bedelden geriye kalan 1000 lira da inşaatın ve tamiratın tamamlanmasından sonra ödenecektir. Hazine tarafından ikinci keşfi yapıldıktan sonra kalan 1000 lira verilecektir. Mukavele dışında fazla inşaat yapılmasına gerek olduğu zaman Hazine’ye müracaat edilecektir. Hazine’nin onayından sonra yapılacak ilaveler bilirkişi tarafından keşif yapıldıktan sonra gerçekleşecektir. Bu gibi fazla inşaat ve tamirat masrafı

memurlar tarafından götürü bedeline ilave edilecektir. Herbir inşaat işinin kusursuz, fenne uygun, sağlam, süslemelerinin de emsallerine tamamıyla uygun olarak iyi biçimde inşaasına mümkün mertebe özen göstermek gerektiği belirtilmektedir. Mukavelenin, biri hazinede, biri padişahda, diğeri de Serkiz Balyan'da kalmak üzere üç nüsha olarak hazırlandığı belirtilmektedir. Belgenin altında, 11 Eylül 1304/23.9.1888 tarihi, Hazine-i Hassa nezareti mührü, hazinenin muhasebecisi İbrahim Abdullah ve müteahhit Serkiz ismi okunmaktadır (BOA., YMTV., Dosya no:35, Gömlek no:48).

Bazı taahhüt senetlerinde herhangi bir kefil adı ve imzası veya mührü mevcut değildir. Bazı örnekler de ise senetlerde pul üzerine imzaların atıldığı ve kefilin de adının bulunduğu dikkat çekmektedir (Belge Ek 1.6 ve 1.6a). İstavroz Mahallesi'nde Beylerbeyi Sarayı arkasındaki odunluk adı verilen mahalde padişahın emlakından kiraya verilen oda ve çevresinin yağmurdan harap olması üzerine yeni bir hane inşa edilmesine karar verilmiştir. Burada yeni bir hane yapılması halinde kira bedelinden faydanılacağı anlaşılmaktadır. Enkazının da kullanılacağı düşünülerek keşif yaptırılmıştır. Bu hanenin 12.087 kuruş sarfedilerek inşa olacağı ortaya çıkmıştır. Yapılan münakasada 3087 kuruşun indirilerek 9000 kuruşa götürü usulüyle inşası talibine bırakılmıştır. Taahhüt senedinin de ekte verildiği dosyada müteahhit çeşitli şartlarla yapıyı yapmayı taahhüt etmektedir (BOA., YMTV., Dosya no:61, Gömlek no:45).

Belgede de görüleceği gibi, yapı fen memurları tarafından muayene edildikten sonra, keşf-i evvel defterine ve mimari usullere uygun olmaması halinde yapının değiştirilmesi ve düzeltilmesi imkansız olduğu tespit edilirse, ortaya çıkan zararı müteahhit kabul edeceğini belirtmektedir. Böylelikle, hukuksal olarak hakkını arama gibi bir durumun olmayacağını, bu yola başvurursa itibar edilmeyeceğini kabul etmektedir. Hazine-i Hassa'nın bilgisi dışında keşfi evvel defterinin haricinde yapıya bir şey eklemeyeceğine, bunun için memurlardan oluşan bir heyetin gelerek yapıyı kontrol etmesi gerektiğini ve onların raporda belirlediği şartlar dahilinde eklemeler yapacağını kabul etmektedir. 9000 kuruş götürü bedelinin üçte ikisi peşin geri kalanını da inşaatın bitiminde alacağını, inşaatın bitiminde memurların yapıyı kontrol ederek onay verdikleri takdirde ödemenin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Eğer ilk keşfe göre eksiklikler ve bozukluklar söz konusu olursa son taksit ödenmeyerek, yapının tamamlanması beklenecek, fazla masraf çıkması durumunda ise bunun bedelini istemeyeceğini kabullenmektedir.

Yapının teknik olarak inşasından çok ödeme koşulları daha önce sözü geçen münakasa nizamnamesi maddelerinin birer tekrarı gibi yazılmıştır. Kalfa sürekli olarak eksik veya bozuk yapabileceği olasılığını ve hak iddialarında bulunmayacağını yinelemektedir. Melkonyan'ın ve Veleziz Ğaroyola'nın senedi birbirlerine yakın yıllarda hazırlanmış olmalarına rağmen birbirlerinden farklı düzenlenmişlerdir.

15 Receb 1269/26.1.1853'de Sadık Efendi'ye yazılmış takrir, Davud Paşa dışında bulunan iskelenin daha önce yapılan keşfe uygun olarak tamir edilirken, fırtına yüzünden tamamen yıkıldığından söz etmektedir. Davud Paşa'daki ahali tarafından yazılmış arzuhal üzerine işlemlerin başlatıldığı ve iskelenin keşf defterinde de belirtildiği gibi inşaat masrafının 15.972 kuruş olduğu bildirilmektedir. Münakasası yapılan iskelenin ihalesi 3350 kuruş eksiğiyle, 12.622 kuruşa Kalos Kalfa'nın üzerinde kalmıştır. Daha ucuza yapmak için başka talipli olmadığından Kalos Kalfa'dan alınan kontrato senedi Ticaret Nezareti'ne takdim edilmiştir. Belirlenen miktarın üzerinde yapının inşa edilmemesi, edilirse fazlasının kabul edilmeyeceği ve inşaatın bitiminde zarar ve ziyanın meydana gelmemesi ayrıca, kalfanın işe başlama suretinin gerektiği hatırlatılmaktadır (BOA., CB., Sıra no:1645). Bu tip konuları içeren pek çok belge bulmak mümkündür. Tespit edilenlerden bir başkası 20 S 1269/2.12.1852'de Samatya dışında bulunan odun ve kömür kayıklarının yanaştığı iskeleler ve piyade iskelesinin harap durumda olmasıyla ilgilidir. Samatya'daki ahali iskelenin tamiri için arzuhalde başvuruda bulunmuştur. Keşif masrafı 7096,5 kuruş olan iskelenin münakasası yapılarak 1096,5 kuruş eksiğine Kirkor Kalfa'ya ihale edilmiştir. Kalfadan alınan kontrato senedi ve defter takdim edilerek, adı geçen iskelelerin tamiri irade buyrulmuştur. Ancak, fazla masraf yapılmaması, zarar ve ziyanın meydana gelmemesi bu belgede de tekrarlanmaktadır (BOA., CB., Sıra no:2504).

Olaya devlet yönünden bakıldığında kalfanın kabul ettiği sabit bedel dışında harcama yapmasının istenmediği anlaşılmaktadır. Ancak, bazı uygulamalarda keşif yapılmadan küçük çaplı inşaatların yapıldığı görülmektedir. Balta Limanı Karakolu'nun inşaatı sırasında yapının bazı bölümlerinin keşif harici yaptırıldığı kabul edilmektedir. 13 Za 1267/10.9.1851'de Maliye Nazırı'na yazılan yazıda Dimitri Kalfa tarafından inşa edilen Balta Limanı Karakolu'nun yapılması gerekli bazı yerlerinin keşif harici yaptırıldığı anlatılmaktadır. Bu işlerin bedeli olarak kendisine 24.400 kuruş ödenmesini isteyen kalfa için verilecek karar Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir. Ticaret Nezareti ile yazışmalar sonucunda kalfanın parasından 4400 kuruşun kesilerek kalan 20.000 kuruşun hazineden kalfaya ödenmesine karar verilmiştir.

(BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:45, Gömlek no:23). Böyle bir durumda, keşf harici yaptırılan işler için kalfanın istediği ücretin kesintili olarak ödenmesi yolunda karar verildiği ortaya çıkmaktadır.

Emanet ve İmtiyaz usulleri daha önce de söz edildiği gibi, ihale açılarak münakasa yoluyla verilmeyen ya da verilemeyen inşaat işlerinin gerçekleştirilmesinde gündeme gelen diğer yöntemlerdir. İmtiyaz bir işin özel bir izin ile bir kişiye ya da bir müesseseye verilmesidir. Bu durumda başkaları tarafından o iş yapılmasının da önü tıkanmış olur. İmtiyaz önerisi ile mimar Mehmed Nail tarafından yazılmış mukavele; hem ihale usulleri dışında bir inşaat işinin gerçekleştirilmesi adına getirdiği öneri ile hem de mukavelenin içeriği açısından farklılık göstermektedir.

8 Zilkade 1308/15.6.1891 tarihli mimar Mehmed Nail (ya da Naili) tarafından yazılan mukavele inşa edilecek mezbahaların, taahhüdünü, yapılış özelliklerini ve malzemelerini içermemektedir. Bunun yerine, mezbahalarda (selhhâne) büyük baş hayvanların kesilmesi sırasında getirilmesi gereken yasal zorunlulukları anlatmaktadır. Mimarın bu konuda hazırladığı bir de layıhası bulunmaktadır*. Ancak, Mehmed Nail'in verdiği mukavele de layiha üslubunda yazılmıştır. Mukavelede, sıhhi ve sağlık kurallarına uygun hayvan kesim yöntemlerinin anlatıldığı ve mezbahaların işletilmelerine ait bazı önerilerin olduğu dikkat çeker. Dolayısıyla, daha önce anlatılan mukavelelerden farklılık gösterir.

Mehmed Nail layıhasının kabul edilmesi halinde bu mukavele gereğince Dersaadet (İstanbul) ve Bilad-ı Selase'de (Galata, Eyüp, Üsküdar) şehremanetinin tayin edeceği mahallere 30 adedi aşmamak kaydıyla kagir olmak üzere mezbaha inşa etmek isteğini bildirmektedir. Mezbahaların inşası için gerekli arazi hükümet tarafından bedelsiz olarak ve imtiyaz fermanının veriliş tarihinden üç aya kadar uygun görülecek mahallerin tayiniyle verilmesi öngörülmektedir. Bu süre içinde inşa edilecek mahaller tayin edilmez ve verilecek arazi de verilmez ise imtiyaz sahibinin uygun göreceği arazi üzerine inşa edeceği mezbahaları şehremaneti itirazsız kabul etmek zorundadır. Bununla birlikte satın alacağı mahallerin bedelini hükümete bir yıllık vereceği bedelden kesmek hakkına sahiptir. İmtiyaz müddetinin bitimine kadar mezbahaların sınırı dahilinde (Rumeli tarafında Çatalca'dan Kavak'a kadar, Çatalca ile Kavak da dahil, Anadolu tarafında İzmit'den Kavak'a kadar, Kavak da sınıra dahil olmak üzere) ve mezbaha dışında hayvan kesmek yasaklanacaktır. Sınırlar haricinde kesilip

* Layıhalar, çeşitli konularda düşüncelerin ve tasarıların ya da önerilerin anlatıldığı yazılardır.

de sınır dahiline getirilecek hayvan en yakın bulunan mezbahaya nakl edilerek doktor tarafından muayene edilecek damga vurulup sınır dahilinde satılmasına ruhsat verilecektir. Mezbaha resmini vermeye mecbur olunacak ve getirilen hayvanın eti bütün olmasa da bütün bir hayvanmış gibi uygulama yapılacaktır. Mezbahada kesilen hayvanların ve gerek kesecek adamların hastalıktan etkilenmemeleri için gereği kadar doktor tayin edilecek ve bu doktorların maaşı 5000 lirayı aşmayacaktır. Mezbahada kesilen ve dışarıda kesilerek mezbahaya getirilen hayvanlar, doktorlar tarafından muayene edildikten sonra, damgalanmadan satılmasına izin verilmeyecektir. Etin yenmesi durumunda sağlığa zararlı olup olmadığı ve kesen kişilerin hastalıktan etkilenmemeleri hakkındaki sorumluluk doktorlara ait olacaktır.

Mehmed Nail'in mukavelesi, mezbahaların dışında hayvan kesmenin yasaklandığı, muayenesiz et satanlara verilecek cezalar, doktor ücretleri, mezbahanın 40 yıllık imtiyaz süresi ve mezbaha sahiplerinin Osmanlı vatandaşlarından olması gerektiğine dair pekçok öneriyi de beraberinde getiriyordu (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no:19, Gömlek no:42).

İlginç olan nokta, mukavele olmasına rağmen, yazıya öneri ve tasarı niteliğinin hakim olmasıdır. Karşılıklı anlaşma değildir, hatta kalfa senetleri gibi, tek taraflı bir irade beyanı bile değildir. Yapılacak binaların inşaatları, malzemeleri ve inşaat bedelleri ile ilgili en ufak bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla Mehmed Nail'e mezbahalar konusunda kapsamlı bir araştırma yapılması için görev verildiğinden böyle bir rapor hazırlamıştır. Diğer taraftan, Mehmed Nail'in sunduğu tasarı finansman bulunamadığı için ertelenmiş olmalıdır. İstanbul için önemli bir adım olan Sütlüce Mezbahası'nın yapımına da ancak, 1923 yılında başlanmıştır. Bununla birlikte, Mehmed Nail'in mukavele ve layıhasının Osmanlı-müslüman girişimcilerine de imtiyaz verilmesini teşvik eden yönü dikkati çekmektedir.

Müteahhitlerin bir tasarı ya da öneri olarak hükümete verdikleri bazı tekliflerin uygulanması için olumlu bir kararın çıktığı da görülmektedir. 31.12.1909 yılına denk düşen ve teklif içeren “mukavele layıhası” da bunlardandır. Yalova kaplıcalarının islah edilmesi ve sahilde deniz hamamlarının inşa edilmesi için Anadolu Demiryolu Kumpanyası memurlarından Reşid İyaz Bey ve mimar Konstantin Papa'nın verdiği mukavele layıhasının bazı bölümleri düzeltilerek onaylanmıştır. Mukavelenin yedinci maddesinde geçen “Avrupa kaplıcalarında olduğu gibi” ibaresinin çıkarılması ve bunun yerine “hususî bir kalıp yapmağa”(?) fıkrasının ilave edilmesi istenmektedir (BOA., MV., Dosya no:136, Gömlek no:47). Bazı mukavelelerde yapılmak

istenen işin anlatımında kullanılan tanımlamalar ve kelimeler etnik gerginliğe sebebiyet vermemesi açısından özenle seçilmektedir. Meclis-i Vükela'nın verdikleri kararlarda çeşitli benzetmeleri ya da adlandırmaları rahatsız edici buldukları ve değiştime yoluna gittikleri tek örnek bu değildir. Daha geç bir tarihte, 1920 yılına ait bir belgede Milli İnşaat-ı Bahriye Anonim Şirketi ünvanlı bir kuruluşun isminin içindeki “Milli” kelimesinin yerine “Osmanlı” kelimesinin konmasının uygun olduğu Meclis-i Vükela azaları tarafından karar verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:220, Gömlek no:225).

3.3 Sorunlar ve Anlaşmazlıklar

İhaleler yapılan münakasalar sonucunda yükleniciyle sabit bedel (götürü) sözleşmeler yapılarak sonuçlandırılır. Götürü bedel sözleşmeler ihale edilen işin, sözleşme ve ekindeki koşullar dahilinde belirlenen sözleşme fiyatı ile tamamlanmasıdır. Burada işin belirlenen fiyatla tamamlanması esastır. Günümüz kamu ihale yasasına göre yüklenici sözleşme fiyatı üzerinde bir bedel isteme hakkına sahip değildir. Bunun tam tersi olarak sözleşme bedelinin altında mal olma halinde de, idare sözleşme bedelinin tenzilini istemez (Hamurcu, 2003, s.81). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, götürü bedel sözleşmeler çoğunlukla sözleşmedeki fiyatla bitirilememektedir. Mukavelelere bu konuyla ilgili şartlar konulsa bile uygulama yazıya uygun olmamaktadır. İnşaatın bitiminde yapının masrafi çoğunlukla keşif defterindeki bedelin üstündedir.

Müteahhitin elinde olmayan aksamalar, iklim koşullarının elverişsizliği, malzeme sağlanmasında üretici veya sunuculardan kaynaklanan gecikmeler ve üreticinin zamanında malzeme teslimi yapmamasına bağlı nedenler olarak sıralanabilir. Genelde belgelerde kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle inşaatın aksayacağı ya da zamanında yetiştirilmesi ile ilgili uyarılara rastlanmaktadır. Savaş hali, salgın hastalık, sabotaj gibi yüklenicinin elinde olmayan ve inşaatı aksatabilecek olaylar da mücbir sebeplerin kapsamındadır. Ayrıca, işverenin bazı yükümlülükleri yerine getirememesinden de kaynaklanan problemler söz konusu olabilir. Belgelere göre, imparatorluğun son dönemlerinde en fazla sorun özellikle istihkakların ödenmesinde yaşanmaktadır. Ödemelerin aksaması sebebiyle müteahhitlerin malzeme alışları ve işçi ücretlerini ödemeleri aksamakta ve inşaatları tatil etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

23.5.1914'de bir grup müteahhidin Şam'dan gönderdikleri bir telgrafta, hükümetin maliyesinin dört aydır sıkıntıda olması sebebiyle istihkaklarının ödenmediği ve başvurdukları halde bir cevap alamadıkları anlatılmaktadır. Habib, Hermut, Ferid ve Sabit adında dört müteahhidin imzalarının bulunduğu telgraftan, inşaatı tatil etmemek için %20 faizle borç aldıkları, inşaat işini bu zor şartlar altında tamamlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Zarar etmelerinin dışında bir hayli de borca giren müteahhitler, nezaret tarafından vilayete paralarının ödenmesi istemiyle pek çok evrak gönderildiği halde, bu zamana kadar ödenmenin yapılmadığını belirtmektedirler. Zamanın inşaat mevsimi olmasına rağmen parasızlık yüzünden inşaatı tatil etmek zorunda kalan müteahhitler, amele ve malzeme ücretlerinden yararlanacakları bir zamanda istihkaklarının ödenmemesinden ortaya çıkan ve çıkacak zarar ve ziyanlarıyla depozito ve yüzde on teminat akçelerinin ödenmesini ve mağduriyetlerine son verilmesini isteyerek yazılarını noktalamışlardır (BOA., DH.UMVM, Dosya no:127, Gömlek no:29).

Savaş yıllarında ödenmeyen istihkaklar, savaş dolayısıyla aksayan inşaatlardan müteahhitlerin ettiği zararlar ve ödenmeyen teminat akçeleri devlet açısından önemli sorunlar yaratmaktadır. Bununla ilgili olarak Hapishaneler Müdüriyeti'ne ait beş parçalık evrak teminat akçeleri davalarının nasıl oluştuğu ile ilgili olarak bazı bilgiler vermektedir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:49, Gömlek no:59). Tekirdağ hapishanesi müteahhitlerinden Ahmet bin Ali Safa tarafından Dahiliye Nezareti'ne 3 Haziran 1338/3.6.1922'de yazılan arzuhalde arkadaşı olan Alman tebaasından Mösyö Rayzer ile ortaklaşa Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) bir hapishane inşaatını taahhüt ederek işe başladıkları ve ilk taksit kendilerine ödendikten sonra buranın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine bağlı olarak inşaatı devam edilemediği ve inşaatın tatil edildiği anlatılmaktadır. Uzun süre devam etmeyen inşaat, müteahhitlerin zarar etmelerine sebebiyet vermiştir. Ali Bey, arkadaşı Mösyö Rayzer'in Almanya'da bulunduğunu ve onun vekilinin anlaşma bedelinden kaçtığını belirterek, depozito ve sarfiyat miktarından hissesine ait olan bedelin verilmesini istemektedir.

Dava vekili Hikmet Şerif tarafından yazılan diğer bir belgede de Ali Bey, Mikail Kemal Bey ve Mösyö Rayzer tarafından nezaret-i celile adına Dersaadet Bidayet Mahkemesi ikinci hukuk dairesinde açılan ondörtbin küsur liralık zarar ziyan ve tazminat davasının sonucunda davacıların zarar ve ziyan davasını erteledikleri, depozito akçelerinin ise ödenmesine karar verildiği anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezareti, mahkemede yapılan inşaat kadar bedelin ödendiği ispatlanana kadar, herhangi bir ödeme yapılamayacağını söyleyerek; kendini

savunma yoluna gitmektedir. Ancak, dava vekili Hikmet Şerif, Tekirdağı'ndaki ortamın kötü olması sebebiyle keşif yapılamayacağını ifade ederek, inşaat masraflarının bedelleri mevcut olduğu için bir ibraname karşılığında davacılara hisselerinin verilmesini önermektedir.

Hapishaneler İdaresi'nin kaleme aldığı bir evrağa göre, 2450 liralık teminat akçesinden Ali Bey'e düşen payın 81.666,5 kuruş olduğu ve ilk mahkemede kendisine verilmesi kararlaştırıldığı ancak, davanın istinaf edilmesi sebebiyle, davacıların erteledikleri zarar ziyan davasının da kabul edilemeyeceği anlatılmaktadır. Mahkemenin sonuçlanmasından sonra kesin kararın verileceği ve ona göre hareket edileceği belgede bildirilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın ilanından sonra şeriat mahkemelerinin yanında, modern hukuk kurallarına göre yönetilen bidayet mahkemeleri, istinaf mahkemelerinden önceki dereceye gelmiş davalara bakardı. Bu davada da bidayet mahkemesinin teminat akçelerinin ödenmesine dair verdiği karardan sonra bir üst mahkeme olan istinaf mahkemesine başvurulduğu anlaşılmaktadır. İstinaf mahkemesindeki dava sürerken davacıardan Ali Bey tazminat davasından vazgeçmiştir. Ancak, istinaf mahkemesinde yargı süreci devam ettiği için Ali Bey'in teklifi kabul görmemiştir.

İlk arzuhalinden 17 gün sonra Ali Bey, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı bir başka yazıda, bir kaç sene önce hapishane inşaatını taahhüt ettiğini belirterek temel kısmının inşasını bitirdikten sonra ilk taksiti mukavele ile almış olduklarını, ancak Yunanlılar tarafından işgal edilen Tekirdağı'nda inşaatı tatil etmek zorunda kaldıklarını yineleyerek, hissesine düşen ödemenin yapılmasını istemektedir.

Babialı Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'ne Hapishaneler İdaresi tarafından yazılan son yazıda müteahhit Ali Bey kendisine ait teminat akçesinin verilmesi durumunda İstinaf Ticaret Mahkemesi'nde devam eden zarar ve ziyan davasından vazgeçebileceğini beyan etmiştir. Ancak, nezaretin lehine ya da aleyhine açılan herhangi bir davanın yargı sürecini tamamlamadan hareket edilmesi uygun görülmemektedir. Ali Bey'in bu teklifi davanın sonuçlandırılması gerektiği hatırlatılarak kabul edilmemiştir.

Son dönemlerde savaş sebebiyle açılan tazminat davaları ve istihkakların ödenmesindeki problemler devletle müteahhitleri karşı karşıya getirmiştir. 23 Receb 1332/20.3.1914 tarihli Meclis-i Vükela Müzekâratına mahsus zabt varakasında Gedikpaşa'da inşa edilecek olan bir

mühendis okulu ile ilgili bilgilere rastlanmıştır. Belgede, bir tezkireden söz edilerek Hazine-i Celile'den 7200 liraya satın alınan Gedikpaşa'daki arsa üzerine mühendis okulu için bir bina inşasını 50.000 lira götürü bedeli ile mimar Diamantidis Efendi ve ortaklarına ihale edildiği anlatılmaktadır. İnşaata başlanmış, fakat savaş sebebiyle ikinci ve üçüncü taksitleri ödenmemiştir. Bu sebeple, inşaat tatil edilmiş ve müteahhit protesto keşidesiyle zarar ve ziyan bedeli istemektedir. İki taksitin sonradan ödenme sözü üzerine, müteahhit tazminat iddiasını baki tutarak inşaata devam etmek için izin istemiştir. Ancak, mühendis mektebinin şehir dışında yapılmasının uygun olacağı ve senede toplam 40 mühendis yetiştirmek için 300 öğrenci kapasiteli bir binaya ihtiyaç olduğuna dikkat çekilerek, hali hazırda yapılmaya çalışılan binanın buna cevap veremeyeceği söylenmektedir.

Tazminatla birlikte inşaatın bitirilmesi 50.000 lira harcanarak mümkün olmaktadır. Bitmemiş bu yapının Hazine-i Celile'ye terk edilerek emlak-i seniyyeye ait Şişli civarında bulunan ve alanı yaklaşık 20 dönümün üzerinde olan bir arsaya ikibin metrekare büyüklüğünde bir okul inşa edilmesi uygun görülmüştür. Yeni binanın inşaatının kendisine verilmesi durumunda müteahhit tazminat bedelinden 5000 kûsur lirasını almayacağını ve binayı 42.500 liraya yapabileceğini taahhüt etmektedir. Ancak, münakasa yapılması durumunda ihale üzerinde kalsa bile tazminatın bin lirasından vazgeçebileceğini söylemektedir.

Gedikpaşa'daki inşaatın terk edilerek, Şişli'deki arsanın satın alınmasına, okulun orada inşa edilmesine karar verilmiştir. Sene-i haliye bütçesine okul inşaatı masrafı olarak ve bütçede hali hazırda varolan 1.500.000 kuruş, 1.100.000 kuruş daha ilave edilerek bir sonraki sene bütçesine 2.600.000 kuruş olarak aktarılmasına izin verilmiştir. İşin etraflıca düşünülmesinden sonra, mühendis okulu inşaat bedelinin taksiti savaş sebebiyle zamanında ödenmediğinden inşaat tatil edilmiştir. Müteahhitin zarar ve ziyan karşılığında talep ettiği miktar da dahil olmak üzere inşaatın tamamı 52.000 lira harcanarak bitirilebilecektir. Yapının planlarından yatılı olarak tasarlanmadığı anlaşılmakta ve mevcut öğrenciyi de içine alamayacak kadar küçük olduğu belirtilmektedir. Hazine-i Hassa-i Şahane'den yaklaşık 5.000 liraya satın alınacak Şişli civarındaki arsanın etrafına duvar çekilerek, yangın, kalorifer tertibatı ve altı kurnalı hamamı içine alan bir yapının 2050 metrekare alanında ve 46.000 lira harcanarak yapılabileceği tespit edilmiştir. Belgenin sonunda bütçedeki mevcut okul inşaatı masrafına 1.100.000 kuruş zamlı ve gelecek sene bütçesinde bulunan maddeye 2.632.600 kuruş ilavesiyle Nafia Nezaret bütçesinden 5.232.600 kuruşun ayrılması ve Maliye Nafia ve Maarif Nezareti'ne tebligat yapılmasına Meclis-i Vükela azaları tarafından karar verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:189, Gömlek no:56).

Gedikpaşa’da inşa edilmesi düşünülen bu yapının arsasının sonradan harikzedeler için Kemaleddin Bey tarafından yapılan Harikzedegân Apartmanları’na (Tayyare Apartmanları) bırakılmıştır. Yıldırım Yavuz, 1919’da apartmanın yapılacağı yerin, ya çok yıkık ya da boş arsa durumunda olduğunu söylemektedir (Yavuz, 1981, s.271). Ancak, Mühendis Mektebi için arsa üzerinde bazı çalışmaların yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.

Bazen yapılan işlerin bir yatırım projesi olmaması, keyfi bazı isteklerin daha kolay ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum keşiflerin inşaatın bitimindeki maliyete uymaması için bir sebep olabilir. Hazine nazırı Ferid’in yazdığı bir belgede Yıldız Sarayı’nda tiyatronun karşısında tûfengi ağalara ait iki katlı binanın enkaz bedelinden başka 38.705 kuruş masrafla inşa edileceğinin yapılan ilk keşifte anlaşıldığından söz edilmektedir. Ancak inşaat sırasında verilen iradeye göre keşif dışında bazı yapımların ortaya çıkması, delikli tuğla ve harç yerine çimento kullanılması gibi sebeplerle ilk keşife göre 11.000 kuruş fazlalığın kabul edildiği görülmüştür. Padişahın isteği doğrultusunda saray içinde yapılan bir bina olması ortaya çıkan maliyetin sineye çekilmesini sağlamış olabilir.

Bunun ötesinde keşif dışı fiyat artışı için yapılan bir başka uygulama, Anastas ve Yorgi kalfaların yapımını taahhüt ettikleri Darülmaarif sahasındaki “Mekteb-i İ’âdî”dir. Bu binanın yapımı sırasında keşif dışında yapılan kömürlük, odunluk, su haznesi gibi bazı ek binalara aciliyet sebebiyle izin alınmadan başlanmıştır. Önceden düşünülmeyen ek yapıların masrafı 74.416 kuruşa ulaşmıştır. Yorgi kalfa zor durumda kaldığı için işi bırakmış, istenen sürede bitirilemeyen ek yapılardan vazgeçilmiştir. 2 Ra 1293/23.2.1879’da kalfanın alacağının küçük kesintilere uğrayarak ödenmesine karar verilmiştir (BOA., İ.ŞD., Sıra no:2363). Burada fazla keşif bedellerinin en azından resmi evraklarla sabitleştirilmese bile inşaat görevli memurlar tarafından bilinmesinin, kalfanın parasının ödenmesi konusunda etkili olabileceği düşünülmektedir.

15 Safer 1267/20.12.1850’de Abdullah Ağa Camii’nin tamiri sırasında Stefanis Kalfa’nın cami imamının isteği üzerine bazı mahallerin tamirini yapması ise geçerli bulunmamıştır. Ortaya çıkan fazla masrafın bir kısmı ebniye meclisinde onaylanarak kabul edilmiş kalanının Stefanis Kalfa tarafından tazmin edilmesi istenmiştir (BOA., İ.MVL., Sıra no:6005). Örnek olabilecek tüm bu uygulamalarda genelleme yapmak mümkün olmamaktadır. Maliyet artışının söz birliği edilmişcesine belli bir miktarı olduğu bunun üstündeki bedellerin kabul edilmediği tahmin edilmektedir. Karar verici durumdaki ebniye meclisini oluşturanların da

kalfa ya da inşaat işinin içinde kişiler olması sebebiyle taahhüt usulü iş yapan kalfalarla aralarında kuralları yazılı olmayan, zımni bir anlaşmanın olduğu düşünülebilir. Sorunlar maliyet artışının kendisinden çok, bu artışı resmi olarak kabul ettirme becerisinin gösterilememesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, Abdullah Ağa Camii'nin imamının isteği üzerine yapılan bazı mahallerin masrafları için esirgenen tolerans, devlet yapılarında ya da saraylarda çoğunlukla gösterilmekteydi. “Söylenen”den çok “söyleyen”in önemli olduğu bir ortamda, kamu yapıları veya padişaha ait binalarda keşif dışı masraflar için kesintiler yapılmakta, ancak kalfadan tazmin etmesi beklenmemekteydi. Fazladan çıkan masraflar için yapılan ödemeler, zaman alsa da, garantiliydi.

Sözleşmelerin uygulanmasında sık sık eksiklikler meydana gelmektedir. Galatasaray Tevkihhanesi'nin üzerine inşa edilen koğuşun duvarlarının müteahhit tarafından delikli tuğla yerine adi balçık tuğla kullanılarak yapılması ve binanın bunu taşıyıp taşıyamayacağı ile ilgili bir inceleme talebi bulunmaktadır (BOA., ZB., Dosya no:70, Gömlek no.30). Diğer taraftan devletin yapılarla ilgili karar değişiklikleri sözleşmelerin yeniden yapılmasına sebep olabilmektedir. Dolmabahçe'de 1277/1860-1861 yılında Hacı Stefanis Kalfa tarafından yapılmakta olan Mecidiye Kışlası'nın önce Mekteb-i Tıbbiye olarak başlanması sonra kışlaya dönüştürülmesi dolayısıyla masrafları arttığından keşif ve kontratının tanzim edildiği görülür (BOA., A.AMD., Dosya no:94, Gömlek no:44).

Sabit bedeller genellikle inşaatın safhalarına göre üçe bölünerek ödenmektedir. Verilen her bir istihkak inşaatın başlangıcında, ortasında ve sonunda olmak üzere üç parçadan oluşur. Devlet tarafından verilen her bir istihkak için müteahhitlerden “alındı makbuzu” alınır. 1877 yılındaki Münakasa Nizamname'sinde ihale edilen yapının kesinleşmiş masrafının yüzde onundan fazlasının peşin verilmesi uygun bulunmamaktadır. Ayrıca, verilecek meblağ tamamen verilmeyip yüzde onu binada çıkabilecek eksiklerin tanzimi için tutulmaktadır. Keşif yapıp onaylandıktan sonra paranın tamamı müteahhite verilir. İnşaatın bitiminde yapılan son keşif ile yapı istenilenlere uygun olarak yapıldığı, mühendisler ve memurlar tarafından belirlenerek onay verildiğinde, ödemelerin yapılabileceği ifade edilmektedir (Ergin, 1995, s.1744). İnşaatın büyüklüğüne göre taksit sayısının üçten fazla olduğu durumlar da bulunmaktadır. Devlet arşivinde çeşitli inşaat işleri için düzenlenen çok sayıda “alındı makbuzu”ndan bazıları Vasilaki ve Yanko İoannidis ile Ohannes Aznavuryan'a aittir (Belge Ek 1.7-7a, 1.8-8a, 1.9-9a). İoannidisler Yıldız Sarayı'nda yaptırılan bir yapı için son ödemenin yapıldığına ve dolayısıyla alacakları olmadığına dair senet vermiştir. Aznavuryan,

Yıldız Sarayı'ndaki bazı yapıların inşa edilmesine 1302/1886 tarihli kontrato gereğince müteahhit olduğunu yazmış, almış olduğu ücreti ve kaçınıcı haftalığa ait olduğunu belirterek senedi veriş amacını anlatmıştır.

Hem devlet, hem de işi taahhüt eden müteahhitler tarafından sözleşmelerin feshedildiği durumlar bulunmaktadır. Ancak, böyle durumlarda günümüzdeki kadar çeşitli düzenlemelerin olmadığını söylemekte yarar vardır. Ayrıca, bugün de, mücbir sebep olarak adlandırdığımız durumlar olmaksızın (ölüm, iflas, yasak fiil ve davranışlar, ağır hastalık, taahhüdün mukavelede istenilenden farklı yerine getirilmesi vs. sebepler) iki taraflı sözleşmenin fesh edildiği bazı örnekler görülür.

19. yüzyılın ortalarına ait olması gereken bir belgede, Kumkapı civarında Çadırcı Ahmet Çelebi mahallesinde bulunan Behram Çavuş Camii'nin bazı bölümlerinin tamiri münakasa sonucunda 16.000 kuruşla bir kalfaya verilmiştir. Bir süre geçtikten sonra, kalfa 16.000 kuruşla bu tamiri gerçekleştiremeyeceğini öne sürerek, taahhüdünden vazgeçmiştir. Tamir için tekrar keşif ve münakasa yapıldığında 29.500 kuruşla meremmetçi (tamirci) Evannes Kalfa işi taahhüt etmiş ve kontrat yapılmıştır. İşe başlamak için Evkaf-ı Hümayun nazırının onayı ve padişahın da iradesi hazır olmasına rağmen kalfa tarafından işe başlanmadığı anlaşılmaktadır. Belgede, taahhüdün sebepsiz yere fesh edilmesinin caiz olmadığı, bu işi taahhüt eden Evannes Kalfa'nın getirtilerek yapının keşf-i evvel ve taahhüdü doğrultusunda yaptırılması istenmektedir. Behram Çavuş Camii dışında Şehzade Camii'nin de minaresinin tamiri kararlaştırıldığı halde, müteahhitinin işe başlamadığı belirtilerek, bu tip eski eserlerin tamire muhtaç kalmalarının uygun olmadığı tekrar edilmiş ve yeniden kalfasına tenbih edilmesi bildirilmiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:202, Gömlek no:25). Belgede, sebepsiz yere mukavelenin feshedilmesinden söz edilmektedir. Ancak kalfaların olabilecek bu tür davranışları için önceden alınmış kanuni bir önlemin olmaması, onların bu boşluğu değerlendirmelerine yaramaktadır.

1877 yılında münakasa nizamnamesinde, yapıların inşa edilmesi ile ilgili bazı usuller ve münakasa yöntemleri belirlenmiştir. Bu kanunlarda mukavelenin feshedilmesine sebep olacak durumlar ve anlaşmazlıklarla ilgili hiçbir açıklama yoktur. Kalfaların yükümlülükleri sadece işverenle yaptıkları kontratlarla belirlenmiş gibi gözükmektedir. Burada sözü edilen Evannes Kalfa'nın yaptığı tamirata ait kontrat dosyada mevcut değildir. Ancak, işi zamanında bitiremediğinde karşı tarafa bir bedel ödeme gibi yükümlülüklerin ve yaptırımların bu

dönemde olmadığı da bilinmektedir. Diğer taraftan, keşif bedellerinin sağlıklı hazırlanışı kalfaların işine gelmektedir. Belgede de görüleceği gibi, münakasa bedeli 16.000 kuruştan 29.000 kuruşa çıkarılmıştır. İlk taahhüt işinin gerçekleşmemesi diğer kalfanın da işe başlamaması daha fazla inşaat bedeli beklentisiyle olabilir. Başka bir açıdan bakıldığında, devletin inşaat ihaleleri için hazırlaması gereken kapsamlı yasanın eksikliği yönetim tarafından hissedilmemektedir. Bu eksiklik, dolaylı ya da dolaysız inşaat işlerini ihale edenlerin de işine gelmekteydi. İhaleleri almak isteyen müteahhitlerin verdikleri rüşvetlerle yeni zenginler ve sermaye sahipleri oluşmakta, dolayısıyla da inşaat ihalesi işlerinde çalışmak oldukça karlı bir iş haline dönüşmekteydi. Bu durumda da yasa çıkarmak ne kadar ertelenirse o kadar iyiydi.

Devletin bir mukaveleyi feshetme çabalarından en dikkat çeken 19. yüzyıl ortalarında Fossati'yle Darülfünun inşaatı için yapılan sözleşmedir (BOA., İ.MVL., Sıra no:19893). “Mühendis” olarak ünvanlandırılan Fossati tarafından hicri 62 senesi Ramazan ayının 8. gününde (1.9.1846) inşasına başlanan Darülfünun binasının kontratoda yazılı olan iki sene süresini aştığı ve masrafının da keşfini bir kaç kat geçtiği anlaşılmaktadır. Hazinesinin durumu yapının tamamlanmasına uygun olmadığı için yapı öylece kalmış ve mühendis kendisine ait kontrato gereğince bu iş için verilecek beşbin kuruş maaşını istemiştir. Fossati bir varaka hazırlayarak burada bir süreden beri eline geçmeyen maaşını aldıktan sonra bazı şartlar ile kontratosunun fesh ve iptaline razı olacağını beyan etmiştir. Bu durum devlet tarafından da uzun zamandan beri istenmektedir. Varaka, Maliye Nezareti'ne gönderilerek tetkik edilmiş, Meclis-i Muhâsebe'den tanzim edilerek Maliye Nezareti tarafından hazırlanan mazbata ve Meclis-i Vâlâ ekiyle birlikte görüşülmüştür.

Sonuç olarak, kontratın ikinci maddesinde yazılı olanlara göre, Fossati, kendinden kaynaklanan aksamalarda mimarlık ücretini alacak ve başka ücret talep edemeyecekti. Devletten kaynaklanan bir sorun olursa; mimara çalışmadığı halde aydan aya 5000 kuruş verilecekti. Diğer taraftan, kontratın beşinci maddesinde yapı tamamlanmadıkça mimarın ülkesine gönderilemeyeceği yazılmıştır. Bazı olasılık dışı sebeplerle yapının uzaması halinde aldığı avanstan başka 40.000 kuruş tazminat verileceği beşinci maddede açık olarak ifade edilmiştir (Belge Ek 1.10). Her durumda inşaatın uzamasının faturası devlete çıkarılmıştır. Hazinesinin sık sık parasızlık çekmesi yüzünden inşaatların bitirilemediği imparatorlukta, bu durum göz önüne alınmaksızın anlaşma imzalanmıştır.

Hem kontratın beşinci maddesi, hem de ikinci maddesi gereği, yapının devlet kaynaklı aksamalarında ya da mimarın işten el çektilerilerek gönderilmesi durumunda mimara verilecek tazmin bedelleri zararını karşılamaktadır. Buna rağmen devlet mimardan kaynaklanacak herhangi bir aksama için yeterli önlemleri alamamıştır. Dolayısıyla, Fossati inşaatın tatil edilmesi dolayısıyla çalışmadan aylık almıştır. Bilgisine başvurulmak amacıyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azasından İsmail Efendi çağrılarak konu anlatıldığında inşaatın başlangıcı hicri 62 senesinden 68 senesine kadar aralıksız 6 sene 5 ay boyunca Fossati'nin maaş aldığı ortaya çıkmıştır. Kontrata göre, iki senede bitirilmesi gereken iş, fazladan pek çok kez para verilmesine rağmen bitirilememiştir. Kontratta inşaatın bitirilmesi mimara verilen önceliklere bağlandığından mimarı önemli kılmaktadır. Meclis-i Vâlâ kararları da Fossati'nin birikmiş maaşı almasına hakkı olduğu yönündedir. Avusturya Sefareti'ne bu karar bildirilmiştir*.

Ancak, biriken aylığının ödenmesi güç olduğundan Fossati ile görüşülerek kontrattan vazgeçmesi için ikna edilmeye çalışılmış, buna yanaşmayan Fossati, yapılan kontratın şartlarına güvenerek kendi isteği olmadan maaşının kesilmesine izin vermemiştir. Kontratın içeriğine göre, yapı yarım bir biçimde durduğu ve kontrat da Fossati'nin üstünde olduğu sürece anlaşmaya yanaşmaması problemin çözömlenmesini zorlaştırmaktadır. Fossati'nin İstanbul'da yerleşik olmadığı sık sık imparatorluk dışına çıktığı ve İstanbul'da yerleşmesine çalışılmışsa da bu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığı anlatılmaktadır**. Darülfünun inşaatı için oluşturulan komisyon tarafından kendisine neye rıza göstereceği sorulmuştur.

Kontratın feshi için daha önce verdiği varakada yazılı olanlara göre, Fossati, güzeşte maaşını aldıktan sonra, işleyecek maaşıyla, kendine ve kardeşine inşaatın bitiminde verileceği şart koşulmuş olan padişah hediyesi 400.000 kuruşun verilmesini, ayrıca yapının tamamlanmasına girişildiği zaman bu işin yine kendisine ait olmasını istemektedir.

* Bu bilginin Avusturya sefaretine bildirilmesinin nedeni büyük olasılıkla Fossati'nin 1853'de Avusturya İmparatorluğu elçiliği olan Venedik Sarayı'nı tamirini yapıyor olmasındandır (Eyice, 1992, s.130). Fossati'nin, Avusturya ve Rusya sefaretlerinin inşaatlarını yapmış olması onun için hem bir referans teşkil etmekte hem de haklarını savunurken elini güçlü kılmaktaydı. Bu sebeple Darülfünun konusundaki anlaşmazlıklarla ilgili alınan kararlar mimara sefaretler aracılığıyla bildirilmiştir.

** 20 S 1273/21.10.1856 yılında Fossati'nin hanesine içme suyu almak istediğine dair bir belge bulunmaktadır. Belgeye göre Fossati Beyoğlu'ndaki evinde susuzluk yüzünden ailesiyle birlikte zor günler geçirmektedir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:198, Gömlek no:1). 1845'de kardeşiyle birlikte Beyoğlu'nda bir ev satın alan Gaspare Fossati'ye (Eyice, 1992, s.128) 1856 yılında içme suyunun bağlanması ilginçtir. Bu aynı zamanda mimarın İstanbul'da kalmak istememesinin sebeplerinden biri olarak görülebilir. Ev, muhtemelen mimarın Avrupa'daki yaşam standartını karşılamamaktaydı.

Bir başka şartı inşaata tekrar başlayana kadar geçen süre içinde maaşının yarısı verilip, başlangıcında da kontratoda yazanların uygulamaya konmasıdır. Son olarak, yapının tatil edilmesi durumunda Dersaadet'den ayrılmasına izin verilecek ve inşaatın tatili süresince Rusya Devleti konsoloslughuna her taksiti altı ayda bir ödenmek suretiyle ve yarım maaş olmak üzere senelik altıbin frank verilmesini talep etmektedir. Yapının inşaatının bırakıldığı yerden başlaması durumunda yine kendisinin işin başına getirilmesini bu isteklerine eklemiştir. Fossati, varakasına yazdığı bu üç şarttan birinin kabulü durumunda kontratın fesh edilmesine rıza gösterecektir.

Ancak, yapının üç sene daha sürecek olan inşaatı için Fossati'nin istediği maaş ve padişah hediyesi olan 4 yük kuruş ile o ana kadar birikmiş olan maaşı 1 yük 48.000 kuruşun ödenmesi dahi güçtür. Bu durumda toplam 5 yük 48.000 kuruşun, 4 yük kuruşa indirilmesine çalışılmıştır. Fossati, daha sonra getirdiği bir başka varakada; bu kez de kontratın tamamen fesh edilmesini önermektedir. Son varaka, yapının mektep olarak inşasına başlanıldığında devletin kimi isterse o kişiyi kullanmasını kabulleneceği, bu konuda hak iddia etmeyeceği ve 450.000 kuruş verilmesine razı olacağı bilgilerini içermektedir.

Fossati'nin arka arkaya verdiği kontrat dışı iki varakanın maddeleri devletin elini kolunu bağlayan bazı şartları içerir. Maliye Nezareti ile olan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Fossati'nin isteklerine uygun olarak inşaatın devam ettirilmesi imkansızdı. Kendisinin yurt dışından getirilmesi ve maaşının da yarısının Rusya Sefareti'ne yatırılması kontrato hükümlerinin geçerliliğini devam ettireceğinden hazineden çok fazla para çıkışına sebebiyet verecekti. Bu düşünceden hareketle Fossati'nin bu önerisi de kabul görmemişti. Son varakada önerdiği madde devlet tarafından daha uygun görülmüştür. 450.000 kuruşun kendisine verilmesinin göze alınması gerektiği ve işin çözümünde bundan başka bir çıkış olmadığı, devlet tarafından da kabul edilmektedir. Para ödenerek kontratın da elinden alınması ve bir daha hak iddia etmemesi için kendisinden ayrıca senet alınması uygun bulunmuştur (19 Ramazan 1277/1.4.1861).

Sık sık karşılaşılan bir başka sorun, keşif bedelleri arasındaki farklılıklarda ortaya çıkar. Yıldız Sarayı içinde bulunan Harem dairesinin bahçesinde inşa edilen Kasr-ı Hümayun'un inşaatı sırasında da gerçekleşmiştir. Vasilaki ve Yanko İoannidislerin müteahhitliğini yaptığı bu yapıda Yanko Bey alacağının ödenmesi için uzunca bir mektup yazarak padişaha

ulaştırmıştır. Burada Mihran ve Ohannes Kalfalar tarafından yapılan ikinci keşifte yanlışlıkların olduğu öne sürülmektedir.

Yanko Bey, Yıldız Harem dairesinde inşa olan Kasr-ı Hümayun'un irade gereğince Ohannes ve Mihran Kalfalar tarafından tahmin edilen masrafının daha önce verdiği hesaptan 2000 lira aşağı olduğunu haber aldığından yapılan haksızlığa meydan vermemek için 20 Eylül 1303/2.10.1887'de kaleme aldığı yazısında inşaatla ilgili bazı açıklamalar yapmıştır (BOA., Y.PRK.MM., Dosya no:1, Gömlek no:18).

Defalarca verilen padişah iradeleri gereğince kasr padişahın sağlığına uygun olarak, en iyi harç kullanılarak hızlı bir biçimde inşa edilmiştir. Çok hızlı inşa edileceği bilindiği için de bazı zarar ve ziyanın oluşmasının göze alınacağı söylenmiştir. İnşaatın üç ay süresince son bulması ve padişahın sağlığına uygun yapılması için harç zayılatı ve amelenin fazla ücretleri, Cuma günleri ve diğer tatil edilen günlerden dolayı tüm masrafların %10'u kadar, yani 1700 lira kadar fazla masraf yapılmıştır. İkinci olarak, tamamen inşa edilmişken yıktırılan Arab usulü odanın inşaat masrafı da 100 liraya ulaşmıştır. Üçüncü olarak bölme ilave edilmesi, kapı açılması, hamamın kagir yolunun iki defa yıktırılarak, yaptırılması gibi uygulama sırasında ortaya çıkan zarar ile çatı arasında bir odanın ve bir abdesthanenin inşaa ile nöbet mahallinin ilavesi gibi uygulama sonrası ortaya çıkan yıkım genel inşaat masrafının %5'i oranında, yani 850 liraya ulaşmıştır.

Ohannes ve Mihran Kalfaların tahmin ettikleri keşif bedeline dahil olmayan bu üç masraf kalemi toplandığında Yanko'nun daha önce verdiği defterdeki masrafla aynı olmaktadır. Yanko, Ohannes ve Mihran kalfaların yaptığı hesaplardan örnek göstererek yapılan yanlışları da ortaya çıkarmaya çalışmıştır. İlk olarak mermerden yapılan Harem hamamının her arşınını 160'şar kuruşa taşçı Bodos'a kontrato ile yaptırıldığını söyleyerek, Ohannes ve Mihran Kalfaların bu hamamın her bir zirainı 135 kuruşa ve çimento sıvanın da zirainı 7 kuruşa yaptırıldığını tahmin ettiklerini anlatmaktadır. Kasrın en süslü bulunan yedi odasıyla iki büyük merdivenin tavanlarının yaldızları, karton piyer masrafları ve tezyinatın yapım ücreti 37503 kuruş tahmin edilmiştir. Oysa ki, Yanko, İtalyan İncülü ve randelmasına (?) ilmuhaberle verilen 353 paket yaldızın her bir paketine 125 kuruş vererek 44.000 kuruşa mal etmiştir. Yazıda, Yanko Bey, "Bu durumda karton piyer masrafiyla, tezyinatın yapılması bedava mı olmuştur?" sorusunu sormuştur. Ayrıca, karton piyerin arşınına 40 ve tezyinatın

her arşınına da 20 kuruş kontrato gereğince verilmiştir. Yalnız bu masraf bile bir kaç yüz lira aşağıda tahmin edilmiştir.

Sarayın dışında inşa edilen kagir yapının kontratında saçağın her üç zirainın bir zirai binaya karşılık tutulacağı gösterilmiştir. Yanko Bey, yazısında keşfi yapan kalfalara şu soruyu yöneltmiştir: Kasr-ı Hümayun’da yaptırılan saçaklar adi kagir yapının saçaklarından daha fazla dışa çıkması sebebiyle fazla masraf gerektirmişken neden acaba Ohannes ve Mihran Kalfalar bu saçakların masrafını bu hesap üzerinden hesaplamayarak diğer şekilde tahmin etmişlerdir? Sorunun cevabını da kendisi vermektedir. Ona göre, kalfalar her üç arşının bir arşını binaya karşılık olarak hesaplasalardı, tüm yapının hesabını verdiği defterde yazandan 20 arşın fazlalık ortaya çıkacaktı. Oysa ki, keşfi yapan Mihran ve Ohannes Kalfaların saçakları dahil etmeden sadece binayı ölçerek hesap yapmaları Yanko’nun verdiği deftere göre, 50 arşın fazlalığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yanko, fazla hesabı kabul etmekle birlikte bunun abartıldığını ve bu durumun onlar için bir fırsat olduğunu düşünerek kasten yapıldığını ima etmektedir.

Bu yöntemle yapılan hesaplamayla 500 lira kadar para tenzil edilmiş olmaktadır. Çatı Fransız kiremiti ile yapılıp, bakır teli ile bağlanmış ve tavanlar çinko “bağlı, boyalı, ıstampalı” iken her zirai 45 kuruşa mal olmuştur. Ancak, Mihran ve Ohannes Kalfalar tarafından bu bedel 30 kuruş tahmin edilmektedir.

Son olarak Yanko’nun değindiği nokta, alçı sıvanın kumsuz olarak yapılıp her arşınına 15 kuruş verilmesidir. Bunun da 9 kuruşa yapılabileceği tahmin edilerek keşif defterine yazılmıştır. Dışarıda yaptırılmakta olan dairelerin sıvalarının her arşını için yalnız çimentodan alçıya geçilmesinde ortaya çıkan fiyat farkındaki değişim 5 kuruştur. Yanko, keşfi yapan kalfalara şunu sormaktadır: Denizden uzak yerlerde yapı inşaatı için ambar defterinde %7’den %10’a kadar hammaliye ve nakliye ücreti verilmişken neden bu inşaat için %3 konmuştur? 400 lira değerinde olmasından dolayı yıkılan bir kagir yapının enkazı nasıl oluyor da 700 lira olarak hesaplanabiliyor?

Kasrın her uygulaması ve inşaatı kontrato ile yaptırılmaktadır. Bu sebeple hakkıyla yapılan incelemelerin, inşaata harcanan bedelin doğru bir biçimde verildiğini, işleri yapanlara ödenecek miktarların da gerçekten verilip verilmemesi konusuna kesinlik kazandıracağını söylemektedir. Götürü usulü inşaatı yapmadığını belirten Yanko, hak eden kişilere zamanında

paralarını ödediğini hatırlatmaktadır. Mihran ve Ohannes Kalfaların da bunu kabul ettiğini, ancak buna rağmen, çeşitli iddialar ortaya atarak kendisine zarar verdiklerini söylemektedir. Yazının sonunda padişaha olan bağlılığını dile getirerek itirazlarını noktalamaktadır.

Burada ilginç bazı konulara değinmekte yarar bulunmaktadır. Öncelikle diğer belgelerden farklı olarak Yanko'nun inşaatın çeşitli bölümlerini taşeronlar vasıtasıyla yaptırdığını anlıyoruz. Konunun savunma niteliğinde aktarılması diğer belgelerde kesin olarak ortaya çıkmayan taşeronlardan yararlanılma biçimlerine de dikkat çekmektedir. Sözgelimi, taşçı Bodos Usta ile kontratname yaparak mermer kısımları ve ayrı bir kontratla da karton piyerleri yaptırdığını anlatmaktadır.

Diğer taraftan, yapıda kullanılan her bir yapı malzemesinin standartizasyonu ve seri üretimi, birim fiyatları olmayışı ya da fiyatları belirlenenlerde de ekonomik dengesizlik ve dışarıya bağımlı malzemeler olması dolayısıyla çok fazla fiyat farklarının ortaya çıkması keşif değerlerini karıştıran sebeplerdendir. İnşaatın gidişatının takip edilmemesi yıkım ya da yeniden yapım gibi bazı sorunların keşif yapan kişiler tarafından bilinmeyişi, farklı kişiler tarafından keşif yapılması da, keşiflerdeki hata miktarını arttırmaktadır. Bunun yanı sıra bazen müteahhitin kendinden kaynaklanan keşif farkları da olmaktadır.

23 Eylül 1303/5.10.1887'de II. Abdülhamit'in damadı Gazi Osman Paşa tarafından konuyla ilgili olarak yazılan raporda, Vasilaki Kalfa tarafından Yıldız Sarayı haremi bahçesinde inşa edilen Kasr-ı Humayun inşaat bedelinin fazla olduğu belirtilmiştir. İkinci keşifi Mihran ve Ohannes Kalfalar yapmış, bunun dışında Şehremaneti mühendisi Rifat Efendi yapının her bölümünü fenne uygun olarak hesaplamıştır. Bunların sonucunda 17.766 lira inşaat bedeli tespit edilmiştir. İki defa kalfaya mal edilen enkaz bedeli indirildikten sonra 16.379 lira alacağı kalmaktadır. Ancak bu bedele Vasilaki Kalfa razı olmamaktadır. Bu durumda kimseye haksızlık olmaması için Vasilaki Kalfa'nın ikna edilmesi amacıyla Gazi Osman Paşa'nın hakemliğine başvurulmuştur. Padişaha bunun için şükranlarını bildiren paşa bir Cuma günü yapının gezilerek her tarafının dikkatle incelendiğini ve tahmini keşfinin 15.000 lira olarak belirlendiğini söylemektedir. Keşif defteri tekrar tekrar gözden geçirildikten sonra bu defterin tarafsız ve doğru tanzim edilmiş olduğuna ve önceki keşif tahmininde 2000 lira kadar yanlış hesap yapıldığına karar verilmiştir. Kalfalar çağrılarak meclis oluşturulmuş ve daha önce Vasilaki Kalfa'ya keşfe memur kişilerden emin olup olmadığı sorulduğunda kendilerinden emin olduğunu itiraf etmiştir. Kendisi ikna ve razı edilmek üzere karşılıklı konuşulmaya

çalışılmışsa da yapının acele tamamlanması buyrulduğundan bazı zayıatın meydana geldiğini söylemiştir. Vasilaki, pek çok zamandan beri padişahın hizmetinde olduğunu hatırlatarak bu yapının bir emsal teşkil edeceğini ve yaptığı diğer yapılardan da fazla para aldığını kabul etmiş olacağını söylemiştir. Yaptığı yapının masrafının doğru olduğu bundan dolayı böyle bir yapının nerede inşa edilirse edilsin keşif defterinde gösterilenden fazlaya mal olmayacağını doğru olduğunu Gazi Osman Paşa da kabul etmektedir. Ancak, diğer taraftan Vasilaki'nin emektar olduğu ve hakkının da yenmemesi için alınan enkaz bedelinin indirimiyle ortaya çıkan 16.379 liranın kalfaya verilerek hesabın kapatılması yoluna gidilmesinin uygun olacağını belirtmektedir.

Paşa'nın bir gün sonraki yazdığı yazıda, Vasilaki Kalfa'nın ikna edilmesi çabalarının sonuç vermediği dile getirilmektedir. Bu sebeple paşa, kalfaya 1000 lira daha vererek hesabını kapatmıştır. Parayı aldıktan sonra padişaha uzun ömürler dileyerek dua eden Vasilaki, aynı zamanda padişahın kendisine olan teveccühünün de devam etmesi temennisinde bulunarak parayı aldığına dair "makbuz senedi" vererek oradan ayrılmıştır. Vasilaki ve Yanko'nun alındı makbuzu şöyledir:

Lira-yı Osmani kuruş

16000 Tevârih-ı muhtelif ile alınan

1000 Müşir paşa kulları vâsıtasıyla alınan

17000

Yalnız onyed bin added lira-yı Osmani'dir.

Harem-i Hümayûn cenâb-ı tacdarî bahçesinde nefis-i nefîs-i hümayunlarına mahsus marifet-i çakirânemizle inşa edilmiş olan daire-i celile-i hümayunlarının masarîf-ı inşaiyesine mahsuben ceste ceste on altı bin lira-i Osmanî tevarih-i muhtelif ile nihayet bin lira dahi Mâbeyn-i Hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâne müşiri Gazi Osman Paşa marifetiyle ahz olunarak bilcümle makbuzâtımız onyed bin lira-i Osmanîye balığ olmakla bundan sonra zât-ı şevket-simât-ı Hazreti tacdârîden ebniye-i mezkûreden dolayı habbe-i vâhîde alacağımız olmadığını mübeyyin işbu sened-i memhûremiz atebe-i süreyyâ mertebe-i cenâb-ı zıllullâhiye takdim kılınmış olduğu maruzdur.

24 Eylül 1303/6.10.1887.

Kulları Yanko Vasilaki

Kulları Vasilaki (BOA., Y.PRK.MM., Dosya no:1, Gömlek no:18).

Vasilaki ve oğlu Yanko'nun parayı aldıklarına dair adlarının yazılı olduğu alındı makbuzunda 16.000 liranın önceden alındığı, 1000 liranın da Gazi Osman Paşa aracılığıyla ödendiği açıklaması yapılmıştır. Yanko'nun uzun uzun anlattığı ve 2000 liralık alacağını olduğunu iddia ettiği mektubunun fazlaca dikkate alınmadığı ve sadece 1000 lira ödeyerek anlaşma yoluna gidildiği görülür. Burada yapının hızlı bir biçimde inşa edilerek bitirilmesi istendiğinden projeye mutabık kalınmadığı veya uygulama ile proje arasında önemli problemlerin çıkması sebebiyle masrafların arttığı anlaşılmaktadır. Vasilaki söylediği bedel üzerindeki ısrarını, yaptığı başka binalar için de fazla para söylediği düşünüleceği için devam ettirmektedir. Oysa ki, verilen 1000 lirayla da yetinebilmektedir. Devlet tarafının nasıl olsa fiyatı kıracağı bilindiğinden kalfanın fiyatı indirmedeği, ancak devlet tarafından verilen paraya da razı olduğu görülmektedir. Bu iki taraf arasında sessiz ve kuralları konulmuş bir pazarlık yöntemi olmalıdır. İlginç olan bir başka nokta, belirsizlik içinde kalfa ve devlet tarafının bir uzlaşma zemini bulmalarıdır. İslam dinindeki "kul hakkı" konusundaki hassasiyet çoğu zaman kalfalar tarafından istismar edilen bir hal almıştır. Sabit kurallar, örgütlü çalışma, inşaat alanındaki bilimsel gelişmelere kapalılık, bu manevi dünyadan yararlanma yollarını da doğal olarak açmaktadır.

Bazı durumlarda, devlet tamir işlerinde farklı usullere göre, işin gerçekleştirilmesi bahanesiyle mukaveleyi feshedebilir. 19. yüzyılın sonlarında Çarşı-yı Kebir'in (Kapalı Çarşı) inşaatı için yapılan ihaleyi Mösyö Arnest Şuvazo adında bir kişinin kazandığı; fakat inşaatın başka şekilde yapılması kararlaştırıldığından mukavelenin feshedilerek, kefalet akçesinin tazminatsız iade edilmesine Meclis-i Vükela tarafından karar verilmiştir (BOA., MV., Defter no:87, Belge no:18). İhale usulüne ilişkin şikayetlere de rastlanmaktadır. Bandırma Limanı inşaatının yapımını münakasa sonucu üzerine alan ve kontrat yapılan Karabet Kefciyan'ın mukavelesi feshedilerek, inşaatın yeniden ihaleye konmasından dolayı şikayette bulunması üzerine durumun Ticaret ve Nafia Nezareti'ne aktarıldığını öğreniyoruz (BOA., DH.MKT., Dosya no:1542, Gömlek no:30). Bu tip şikayetlerin sonucunda kararların ne derece etkilendiği tartışılabilir. Ancak, sebepleri açıklanmadan yapılan bu işlemlerin müteahhitleri zor duruma düşürdüğü şikayetlerden anlaşılmaktadır.

3.4 Finansman ve Ödeme Güçlükleri

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında bina eminleri aracılığıyla çözümlenen yapı finansmanları Tanzimat döneminden sonra büyük ölçüde doğrudan tüccar, banker ve sarraflarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Ekonomik sebepler yüzünden hızlıca zenginleşen bu kesim devlete verdikleri borçlarla, saray, köşk vs. yapıların inşaatını da sağlamışlardır. Çoğunlukla, yolsuzluklarla biten bu girişimler devletin borçlarının katlanarak çoğalmasından başka bir işe yaramamıştır. Usulsüzlükler bölümünde anlatılan Çırağan Sarayı bu konuya önemli bir örnektir.

Devletin aldığı borçların dışında muhtemelen finansman sağlamak için kalfalar da sarraflara borçlanmaktadırlar. Bazen, devletin hizmetleri karşılığı onlara verdiği tahvilleri paraya çevirmek için kalfaların sarraflara başvurduğu belgelere rastlanır. Sözgelimi, Bursa mutasarrıfına yazılan bir yazıda Hacı Körepe adında bir sarrafın Bursa’da cami-i kebir kalfası olarak çalışan Mısırlı Yani kalfaya 3000 kuruş borç verdiği anlatılmaktadır. Verilen paranın faizi ile birlikte kalfadan alınarak bu iş için görevlendirilen Şaban Ağa adında bir hademeye teslim edilmesi istenmiştir (BOA., A.MKT.DV., Dosya no:162, Gömlek no.70).

Hazinede para bulunmadığı dönemlerde borçlanmayı ertelemek için “eshâm ve tahvilât” veya “eshâm-ı cedide”^{*} şeklinde müteahhit bedellerinin ödendiği görülür. Maliye Nezareti’ne yazılmış bir evrakta Hacı Karabet Kalfa’nın (Karabet Balyan) Beşiktaş Sarayı’ndan (Dolmabahçe Sarayı) dolayı kalan parasının temmuz ayı içerisinde “eshâm-ı cedide” olarak tümüyle ödenmesine karar verilmiş olduğu belirtilmektedir. Ancak, bunun uygulamaya geçmesi iki ayı alacağından bazı acil yapılması gereken yapıların kısa sürede düzenlenmesinin kolaylaştırılması için ivedilikle ikibin kese hazırlanarak Tophâne-i Amire komisyonu aracılığıyla Karabet Kalfa’ya verilmesi için padişah’tan izin alındığı bildirilmektedir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:281, Gömlek no:51). Bu tip “eshâm-ı cedide” olarak ödeme şekli borçların ötelenmesine de yaramaktadır. Ancak, belgede de görüleceği gibi acil yapılması gereken yapılarda peşin ödemelerin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. “Sehim” olarak ifade edilen hisse senetleriyle de kalfalara ödemeler yapılmıştır. Yine Karabet Kalfa’nın esnafa olan borcunu devletten alacağı “sehim”le ödeyeceği bildirilmiştir (BOA., İ.DH., Dosya no:444, Gömlek no:29339).

* “Eshâm-ı Cedide”, 1865 senesinde çıkarılan esham hakkında kullanılmaktadır. Londra’da bastırılan bu esham o yıl Paris borsasından borç alınan yüz elli milyon frankın taksitlerinin ödenmesine karşılık tutulmuştur (Pakalın, 1971, s.552).Eshâm ve tahvilât: Hisse senetleri ve tahviller (Devellioğlu, 2003, s.233).

Sarraflar, devlete verdikleri borçlardan alacakları faizi, kalfalara borç olarak verirlerdi. Bankaların az olduğu ve alt ve orta tabakanın bankalardan yararlanacağı şartların oluşmadığı bir sistemde, bu uygulama ilginç finansman yöntemlerinden biridir. 1853'de Maliye Nezareti'ne yazılmış bir belgede; Sarraf Abraham, Karabet ve Ohannes Kalfalara borç olarak verdiği paranın ödenmesine dair devletten istekte bulunmuştur. Sarraf Abraham, devlete verdiği borcun faizini Ebniye-i Hümayun Kalfası Ohannes ve Karabet'e borç olarak bırakmıştır. Kalfalara verilecek 160.000 kuruştan 60.000 kuruş düşülerek 100.000 kuruşun kalfalara ödenmesi için Meclis-i Vala'ya tahrir verilmiş ayrıca, Hazine, Maliye'den istekte bulunmuştur. Sarraf Abraham, kalfalara bu ödemenin yapılabilmesi için senet vermiş olmalıdır. Kalfalar da ihtiyaçları olan parayı alabilmek için ödeme vakti gelen senet ile başvuruda bulunmaktaydılar (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:72, Gömlek no:24).

4 Muharrem 1279/1.7.1862'ye ait bir belgede, hazineye gönderilen Kuyumcubaşı Boğos Bey ile Karabet Kalfa'nın hesaplarını içeren defterdeki 30.110 kese yüz yetmiş kuruşluk bedelin eski borç olduğu ve komisyon tarafından yapılan incelemeler sonucunda paranın ödenmesi için 1861'de ferman çıktığı anlatılmaktadır. Ancak, hazinenin ödemeyi geciktirmesi, Karabet Kalfa'nın alacaklıları tarafından baskı altında tutulmasına sebebiyet vermiştir. Karabet Kalfa tarafından tekrar verilen defter üzerine, Beyoğlu'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye binasından dolayı 14.074 kese 229 kuruş ödenmesi padişahın fermanına bırakılmıştır (BOA., İ.DH., Sıra no:33328).

19. yüzyılın ortalarında bir başka ilginç finansman yöntemi Ayvansaray Piri Paşa Köprüsü'nün yapımında gerçekleşmiştir. Köprü sonradan hisse senedi usulüyle satılmak üzere Mıgırdiç Cezayirlioğlu'ndan kredi sağlanarak yapılmıştır. Hisse senetlerinin bazılarının satıldığı, satılamayanların da satışa çıkarılarak köprünün masraflarının ödenmesi yoluna gidilmiştir (BOA., A.MKT NZD., Dosya:75, Gömlek no:21). Bu köprünün inşaatını Andon isimli bir kalfanın yaptığı, aynı zamanda Avusturya tebasından pek çok amelenin inşaatla çalıştığı belgelerden anlaşılmaktadır (BOA., HR.MKT., Dosya no:77, Gömlek no:70). Köprünün her iki tarafına tuğra asılarak ahalinin geçiş nizamının düzenlendiği ve satışa çıkarılmak üzere yüz elli hisse daha eklendiği tespit edilebilmektedir (BOA., A.AMD., Dosya no:35, Gömlek no.74). Böyle bir inşaat işinde Cezayirlioğlu Mıgırdiç ile devletin yolunu kesiştiren Mıgırdiç'in önemli bir sanayici, sarraf ve Avrupa tüccarı* olmasıdır. Ermeni

* Eski zamanlarda Gayrimüslim tüccardan imtiyaz sahibi olanlara verilen ad (Pakalın, 1971, s.115).

cemaatinin önde gelen isimlerinden olan Mıgırdiç'in gümrük gelirlerinin toplanması işini de üstüne aldığı anlaşılmaktadır (Pamukciyan, 2003, s.146).

Hatırı sayılır bir servete sahip olan Mıgırdiç'in 4Ca 1269/13.2.1853 yılında hapis edilmesi kararı bulunmaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no.72, Gömlek no:49). Bundan sonra malına ve mülküne el konulmuştur. Mıgırdiç'e kadar uzun süredir uygulanmayan müsadere yöntemi bu olayla tekrar ortaya çıkmıştır. Çinili Han'daki mülk ve dükkanları dönemin Sadrazamına satılmıştır (BOA., İrade Dahiliye Maliye, Sıra no:17871).

Yeniköy'de bugünkü Avusturya Sefareti olan yapı, Mıgırdiç Cezayirliyan'a aitti. Yapının inşaatının çok masraflı oluşu ve borçlarını ödeyememesi onun hapsedilme sebeplerinden biri olarak da düşünülebilir. Devletin dikkatini çeken ve dönemin saraylarıyla yarışan Yeniköy'deki bu yapı için İtalya'dan (Ferrare) ve Fransa'dan çok değerli eşyalar satın almış ve evin Fransız mimarı Melik'e büyük ölçüde borçlanmıştır. Bu dönemde, borcu olduğu bilinen amele ve inşaat ustalarının yanında, köprünün yapımında adı geçen Andon Kalfa, Karabet Kalfa ve Avusturya tebaasından pek çok kişiyi saymak mümkündür. Mıgırdiç'in harcamalarının devletin dikkatini çekmiş olması bu hapis olayı için somut bir sebep elbette değildir. Ancak, inşaat borcunu ödeyememesi bahane olarak gösterilmiştir. Devletin onunla birlikte bir kaç kişinin daha hesaplarını komisyon oluşturarak kontrol etme girişimi bulunmaktadır (BOA., HR MKT., Dosya no:67, Gömlek no:48).

Pamukciyan'a göre hesapları hiç bir zaman kontrol edilmemiştir (Pamukciyan, 2003, s.146). Cezayirliyan, hapisten çıkınca Bursa'ya sürülmüş, daha sonra da İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. 1861 yılında 4000 kuruş borcu olması sebebiyle Varna'da tekrar tutuklandığını ve dönemin Sadrazamına buradan mektup yazdığını belgelerden tespit edebiliyoruz (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:448, Gömlek no:59). Hapisten kurtulduktan kısa bir süre sonra İstanbul'a döndüğü ve Kadıköy'de hayata gözlerini yumduğu bilinmektedir. Dönemine göre, oldukça modern bir girişim olan Ayvansaray Köprüsünün yapımı, finansmanını sağlayan kişiye fazla bir yarar getirmemiştir. Köprünün yapıldığından kısa bir süre sonra yıkıldığı ve Kirkor isimli bir başka tüccara yapımının ihale edildiği tespit edilmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no.85, Gömlek no:29).

Devleti yöneten kadroların hemen hepsinde özel şahısları sermayesiz bırakma gibi gizli bir niyetin varlığı gözden kaçmaz. Genelde servet sahiplerinden kamunun yararına işler için

faaydalanılır. Ancak, Cezayirliyan gibi, biraz daha öne çıkan, padişahlarla yarışacak ölçülerde yaşam tarzına sahip olmaya başlayan bazı girişimcilere engel olmanın yolları bulunur. Mülkiyet ya da servetin bir kaç kuşak ileri aktarılmasının önüne geçilir. Bu sebeple de, devletten başka varlıklı bir kesimin uzun süre ayakta kalması güçleşmektedir. Günümüzde de, bu durum ekonomik ve siyasi krizlerle gerçekleşiyor. Ancak, her iki durumda da, devlet elindekilerini hırsızlara kaptırsa da hiçbir şeyden etkilenmeyerek mülkiyetini sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda apartmanlar inşa ettiren pek çok zengin aile mal varlığını çoktan yitirmiş, sosyal statülerini kaybetmiş, gözden düşmüştür. Oysa ki, 19. yüzyılın hatta daha eski dönemlerin Avrupa'daki zengin ailelerinin torunları varlıklarını ve saygınlıklarını korumakta sermaye birikiminin devamlılığı sağlanmaktadır. Özel mülkiyetin temel hak olarak kabulünün üzerinden yaklaşık 150 sene geçmesine rağmen, mülkiyet hakkı, tam olarak ne devlet ne de halk tarafından benimsenememiştir.

Devlet yöneticilerinin bankalardan kolaylıkla yararlanması sebebiyle inşaat finansmanında bankalar devletin tekelindedir. Orta sınıfın banka finansmanından yararlanması ise daha küçük ölçekte kalmıştır. Osmanlı Bankası'ndaki müşteri fişleri incelendiğinde mesleğini mimar ya da müteahhit olarak ibraz edenlerin sayılarının az olduğu görülür. İlk etapta göze çarpan mimarlar ve müteahhitler, büro mimarı olarak anılan Barouh ve Amar (OBA, Kod:AD-004 No:4307), Kiriakidis ve Yenidünya, mimar Nurican (Eldem, 1997, s.191), mimar Barborini, deniz müteahhiti Pierre Augier (Eldem, 1997, s.194), mimar Kemaleddin Bey (OBA, Kod:SO-066 No:12862), müteahhit J. Rabilloud (OBA, Ref:OD-0003/3), General Enterprise müteahhitlik şirketi (OBA, Kod:OD-000) ve mimar-mühendis Paul Fouquiau'dur (OBA, Kod:AD-004). Bu kişilerin fişleri sadece inşaat ile ilgili konularda değildir. Sözgelimi, Nurican'ın Edhem Hamdi ile ortak esham ve tahvilat fişleri bulunmaktadır. En azından onların bankacılık işlemlerinden yararlanan elit gruba dahil oldukları söylenebilir.

Banka ile çalışan, adı geçen grubun dışındaki mimar ve müteahhitlerin muhtemelen kredi konusunda güvenilirlik ve devlet nezdinde tanınmış bir kefil gibi bazı şartları verememiş olmaları ya da Darülaceze gibi büyük kapsamlı inşaatlarda bile teminat gösterecek maddi yeterliliğe sahip olmamalarından Osmanlı Bankası'na uzak kaldıkları düşünülebilir. Oysa ki sadece güvene dayanan bazı kredilerin de verildiği bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Eldem, Osmanlı Bankası'nın portföyünde, şaşırtıcı derecede yüksek bir oranın herhangi bir maddi teminata dayanmayan avanslardan oluştuğunu söylemektedir. Toplam avansların üçte birini oluşturan bu borçlu hesapların bir kısmı üçüncü kişilerin kefaletine dayanmakta, diğeri

ise sadece itibar ve güvene dayalı kalmaktadır. Bu tür kredi ve avansların çoğunun varolma nedeni, maddi teminatların elde edilemediği ama güvenin de eksik olmadığı durumların çokluğuna bağlıydı (Eldem, 1997, s.207).

Küçük müteahhitlerin alamadığı krediler Pera Palas Oteli gibi büyük kapsamlı yapıların inşasında verilebilmekteydi. Oteli yapacak olan Compagnie Internationale des Grands Hotels ve Compagnie Internationale des Wagons –Lits et des Grands Express Europeens ile Osmanlı Bankası arasında 30.000 liralık kredi açılmasına dair bir mukavele mevcuttur. İmparatorluk içinde her müteahhidin altından kalkamayacağı ağır şartlara sahip bu mukaveleye göre, şirketin Beyoğlu, Tarabya ve Kahire’deki diğer otellerinin brüt gelirleri günlük olarak bankaya yatırılacaktı. Compagnie Internationale des Wagons –Lits et des Grands Express Europeens bu anlaşmada kefil olarak gösterilmekteydi. Mukavelenin imzasından itibaren Osmanlı Bankası senede %6 faiz ve altı ayda yüzde yarım komisyon kazanmıştır (Eldem, 1997, s.240). Pera-Karaköy arasında yapılan tünel inşaatı için Eugene Henri Gavand’ın Helbig Apartmanlarının (bugünkü Doğan Apartmanları) sahibi olan Helbig ailesinin “Helbig et Cie” bankasından kredi aldığı bilinmektedir (Üsdiken, 2006, s.100). Banka sahipleri veya yöneticileriyle akrabalık ve dostluk ilişkileri kredi alınmasını kolaylaştırmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, Helbig ailesinin oğullarından birinin Gavand’ın kızıyla evli olması, mimarın tünel inşaatı için kredi almasını basitleştirmiş ve hızlandırmış olmalıdır.

Alt ve orta grubun en çok işine yarayacak kagir bina yapımları için kredi alınması da güç gözükür. Maddi açıdan halka büyük yük teşkil etmesinden dolayı bu sistemde yapı inşa edilmesi geç dönemleri bulmuştur. Ayrıca, yangınlar sebebiyle ahşap evlerin ipoteğini bankaların kabul etmemesi halkın uzun süre bankalardan faydalanamamasına sebebiyet vermiştir. Kazgan’a göre, “Kredi Fonsiye” adı ile anılan gerek kamusal alt yapı ve gerek mesken ve işyeri inşasının finansmanında büyük başarı göstermiş olan bu sıfatı taşıyan bankalar kurulamamıştır. Kredi Fonsiye’nin Osmanlı bankacığında ortaya çıkmamasının en önemli sebebi liman kentlerindeki yapıların ahşap olması dolayısıyla çıkan yangınların verdikleri zararlardır. Bu yüzden hiçbir banka tamir için bile ahşap evlere ipotek karşılığı kredi vermemekle haklı gözükmektedir. Bunun sonucunda, gayrimenkul ipoteği karşılığı kredi alamayan mülk sahipleri, ne evlerini tamir ettirebilmişti ne de harap olanları yıkıp, kredi fonsiye ipotek şartlarına uygun kagir evler inşa ettirebilmişti. Ancak, Beyoğlu ve Galata’da 1850’lerden itibaren inşa edilen kagir binaların hemen tümü, kredi fonsiye değilse de büyük ölçüde banka finansmanı ile inşa ettirilmiştir. Diğer taraftan 1870’de yangınlar sebebiyle

inşaatı yasak edilen ahşap yapılar yerine, kagir yapı inşaatı banka desteği olmadığı için beklenen gelişmeyi göstermemiştir (Kazgan, 1996, s.80-85).

Diğer taraftan, iki evin arasında kalan ve onarım isteyen ahşap evlere bir biçimde koltuk değneği olan kagir evleri, Galata'daki sigorta şirketleri yangın çıkma olasılığı yüksek ahşap evler yüzünden prim artışlarıyla cezalandırıyorlardı. Dolayısıyla, ahşap evlerin yakınlarında yapılacak kagir evler için caydırıcılık söz konusu olmaktaydı (Bareilles, 2003, s.166). Bir başka uygulama, Osmanlı Bankası müdürü Fuente'nin depremde zarar gören yapıların onarımı için devlete sınırsız kredi açmasıyla ilgilidir (Batur, 1994, s.32). 30 Temmuz 1894'de Moniteur Oriental'de çıkan haberin doğru olup olmadığı ya da kararın uygulanıp uygulanmadığı konusunda bir başka bilgiye rastlanmamaktadır. Deprem gibi olağanüstü durumlarda ve başka afetlerde bankanın devlete destek olduğu anlaşılmaktadır.

Emlak kredisi vermek amacıyla bazı kuruluşlara ruhsat verildiği tespit edilmiştir. Bunlar, "Emlak ve İkrizat Anonim Şirket-i Osmanisi" ve "Osmanlı Gayri Menkulat Bankası" ile şehir ve kasabalarda emlak ve arsaların terkin ve teminatı karşılığında kredi vermek üzere kurulan "Osmanlı Terkin-i Akar Bankası"dır. Meclis-i Vükela mazbatalarından tespit edildiğine göre, tarihleri 1916-1917 yıllarına dayanan bu bankaların faaliyetlerini ne kadar sürdürdükleri bilinmemektedir. Büyük olasılıkla savaşın patlak vermesiyle faaliyet gösteremeden dağılıp gitmişlerdir.

Osmanlı'nın geç dönemlerinde bunalımlı siyasi ve ekonomik ortamda, yapı üretim talebine cevap vermek adına hızlıca hayata geçirilmeye çalışılan programsız bazı girişimlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Emlak kredisi ve inşaat faaliyetleri için kurulan bankalar ve şirketler, inşaat malzemesi üreten aynı zamanda müteahhitlik hizmeti veren firmalar vs. sayılabilir. İnşaat malzemesi üreten fabrikalar dışında, genel olarak fabrika kurma çabalarının bu döneme rastladığını söylemek yanlış olmaz. İnşaat alanındaki girişimcilerin arasında Gayrimüslim ve Türk Osmanlılar bulunmakla birlikte çoğu yabancı sermayedarlardır. İmtiyaz usulü kurulan bu şirketlerin ileriye dönük olarak imparatorluğa büyük maddi getirileri yoktur. Çoğu da, ülkenin değişen ekonomik ve siyasal şartları sebebiyle fazla faaliyet gösteremeden dağılıp gitmişlerdir.

Devletin inşaat ödemelerindeki sorunları çeşitli biçimlerde ele almamıza olanak veren pek çok sorun yaşanmıştır. Ödemede çıkan problemler, çoğunlukla her inşaatın kendine ait ödeme ve

hesap planına uyulmamasından ya da paranın program dışı ihtiyaçlara kaydırılmasından kaynaklanmaktadır. Bir inşaaata ait paranın ya da kalfalara verilecek paraların başka yerlerde kullanılması buna örnek olarak verilebilir. Hesapta olmayan bazı tamiratlar için ayrılmış bir ödenek olmayışı, bir inşaat ödemesi bitmeden bir başka inşaat ya da tamirata girişmek kalfaların ücretlerini almalarını geciktirmektedir. Burada dikkat çeken her inşaatın ayrı hesap defteri ve keşif bedellerinin yapılmasına titizlik gösterilirken, ödemelerin birbirine karıştırılmasıdır.

5 Muharrem 1285/28.4.1868 tarihli Evkaf-ı hümayun nezaretinin Şura-yı Devlete gönderdiği takrir, ödemelerdeki plansız uygulamalara iyi bir örnektir. Kolera hastalığının ortaya çıkması sırasında Bileziklioğlu Artin kalfa* tarafından Yenibahçe Hastanesi'ne inşa edilen baraka masrafı 11.477,5 kuruşa ulaşmıştır. Eski barakaların enkazı da müzayede yapılarak 1500 kuruşa satılmıştır. Bunun 1043 kuruşu Galata'da Koloğlu Mescidi'nin arsasının muhafazası için yaptırılan tahta perdeye sarfedilmiştir. Kalan 457 kuruşla, baraka masrafına mahsuben verilen 7000 kuruşun kalfanın alacağından indirilerek kalan 4020,5 kuruşun kalfaya verilmesi istenmiştir. Sözü edilen barakaların o dönemde yaptırılması gerektiği için masrafının ödenmesi de doğal görünmektedir. Barakaların enkazının değeri yine baraka masrafına karşılık tutulması gerekiyorsa da, belgede vakfın maddi durumunun yeterli olmaması sebebiyle bu paranın mescid arsasının çevrelenmesine harcandığı belirtilmektedir. Kalfanın kalan parasının verilmesi için karar verildiği ve bunun da nezarete bildirildiği söylenerek belge Şura-yı Devlet azalarının mühürleriyle sonlandırılmaktadır (BOA., İrade Şurâ-yı Devlet, Sıra no:166).

Devletin finansman yöntemlerinin anlaşılması açısından Ortaköy'de inşa edilmek istenen bir sultan sarayı için bahriye nazırının teklifi dikkat çekicidir. Bu saray daha önceki dönemde Defterdarburnu'nda inşa edilen ikiz sarayların aynısı olmak şartıyla inşa edilecektir. Önce inşa edilen ikiz sarayların müteahhitliğini Serkiz Balyan üstlenmiştir (BOA., Y.PRK.SGE., Dosya no:3, Gömlek no:69). Ortaköy'de inşa ettirilmek istenenler ise Zekiye ve Fehime sultanlara ait saraylar olmalıdır (Eldem, 1979, s.68-69). 9 Rebiulahir 1316/27.8.1898'de bahriye nazırı tarafından kaleme alınan bir yazıdan, yeni yapılacak sarayın tezkire ve irade-i seniyyeye göre, Ortaköy'de Ali Saib Paşa'nın sahilhanesi yakınında bulunan arsa üzerine yapılacağı anlaşılmaktadır. Sarayın üç boyutlu çizimleri (resm-i mücessemi) ve haritasına

* Artin Ağa (Bilezikçi), Tanzimat devri mimarlarından. İstanbul'da ilk belediye teşkilatı kurulurken; Galata ve Beyoğlu semtleri "Altıncı Daire" adı altında idare edilirken bu belediyenin mimarı olarak çalışmıştır (Koçu, 1966, s.1069).

bağlı olarak müteahhit eliyle inşa edilmesi durumunda 30.670 liraya çıkacağı dönemin bahriye nazırı tarafından tespit edilmiştir. Ancak, bahriye nazırı kendi gözetiminde inşa edilmesi durumunda Tersane-i Âmire'nin yardımıyla da yapının daha ucuza geleceğini belirtmektedir. Bu şekilde düşünüldüğünde, yapı 24.330 liraya mal olacaktır. Tersane-i Âmire mimarı Vasilaki (İoannidis) tarafından bir hesap defteri oluşturulmuştur. Ayrıca, Hazine-i Celile-i Mâliye'den 20.000 liralık kredi alınmasının uygun olacağı söylenmektedir (BOA., Y.PRK.ASK., Dosya no:143, Gömlek no:32).

Nezaretlerin belirli bütçelerinin olduğu bilinmektedir. Ancak, bu bütçelerin üzerindeki inşaat masrafları için Hazine'ye borçlandıkları belgeler yardımıyla anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid'in kızları için yapılan sarayların finansmanı bahriye nezaretine ihale edilmiştir. Hesap defterini tanzim eden Vasilaki kalfanın maliyeti 24.330 liraya indirdiği belgede detaylı yaptığı hesaplamalardan görülmektedir. Büyük olasılıkla, bahriye nazırı gözetiminde yapının inşa edilmesi görevi de kendisine verilmiştir. 20 Zilkade 1316/1.4.1899'da bahriye nazırının yazdığı bir başka yazıdan Ortaköy'de sarayın inşa edilmeğe başladığı ve inşaat masrafinin onbin liraya ulaştığını öğrenmekteyiz. İnşaatın aksamaması için kredi verilmesi istenmektedir (BOA., Y.PRK.ASK., Dosya no:149, Gömlek no:21).

Daha geç dönemlerde inşaat işlerinin bir banka yardımıyla finanse edilmesi önerileri tespit edilmiştir. 5 M1297/19.12.1879 yılında Saffet Paşa'nın tezkiresinde Beyoğlu semtinin Avrupa şehirlerini andırdığı, İstanbul tarafının harabe görüntüsünde olduğu anlatılarak, buralardaki boş aralarda ve uygun yerlerde inşaat yapmak üzere Kredi Kumpanya gibi bir banka tesis edilmesi önerilmektedir. Saffet Paşa'nın bu önerisinin gerçekleşmesi yirminci yüzyılın ilk on yılından sonra olmuştur.

Osmanlı imparatorluğu'nda taahhüt sektöründe oluşan risklerden söz etmekte yarar vardır. Bunlardan bazıları müteahhidin kontrolü altında olmayan durumlardan ortaya çıkar. Mücbir sebepler olarak adlandırdığımız bazı olağan dışı sorunlar inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde ve ödemelerde zorluk yaşanmasına neden olabilmekteydi. Böyle bir durumla Darülaceze inşaatında karşılaşılmaktadır. Darülaceze inşaatının müteahhiti Tersane-i Amire sermimarı Vasilaki Efendi'nin deprem sebebiyle amele ücreti ile nakliyenin artışından dolayı zarara uğradığını verdiği istidasında bildirmesi üzerine çeşitli görüşmeler ve tahkikatlar yapılmıştır. Darülaceze inşaatı sırasında meydana gelen deprem iki ay zarfında istihdam edilen ameleye 22'şer kuruş fazla verilerek 50.906 kuruş harcanmasına yol açmıştı.

Satınalmalar ve nakliyat için de 90.213 kuruş verilmiştir. Bu sebeple, toplam 240.119 kuruş fazla sarfiyat meydana gelmiştir. Deprem sonrasında amele ücretleri, nakliye ve satınalma bedellerinin fazlalaşması sebebiyle fen komisyonu tarafından tespit edilen 240.119 kuruşun müteahhit Vasilaki Efendi'ye verilmesi padişahın iradesi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela kararıyla bildirilmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak, Dahiliye nazırından Sadaret'e yazılan bir yazıda Vasilaki Kalfa'nın istidasından söz edilerek irade gereği verilmesi gereken 240.119 kuruşun Anadolu kahtzedegâni* komisyonu akçesinden Darülaceze adına devr edilen 15.847 adet Osmanlı lirasından ödenmesinin uygun görüldüğünün Maliye Nezareti'ne bildirildiği anlatılmaktadır. Buna cevap olarak gelen tezkirede ise Darülaceze hesabına Osmanlı Bankası'ndan emanet suretiyle mevcut olan 1.174.909 kuruş oniki paranın maaşlara sarf edildiği söylenmektedir. Darülaceze inşaatı için ayrılmış bu paranın böyle bir harcamada kullanılması, özellikle Maliye Nazırı'nı güç durumda bırakmıştır. Sonuçta, Vasilaki Efendi'ye verilmesi gereken bu para; Osmanlı Bankası'ndaki Darülaceze hesabında kalan paradan karşılanarak kalanının da Darülaceze cüzdan hesabına nakl edilmesi isteği bulunmaktadır (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:705, Gömlek no:25).

Daha önce de söz edildiği gibi bir inşaat için ayrılan bedeller bütçedeki farklı açıkları kapatmak için kullanıldığından ödemelerdeki sıkıntılar sürekli yaşanmaktaydı. Diğer taraftan, Darülaceze inşaatının bedelinin ödenmesindeki güçlüklerin farkına varılıp buna önlem almak ve inşaatı ayakta tutacak yeni gelirler bulmak üzere çeşitli yollara başvurulduğu anlaşılmaktadır. Darülaceze'nin gelir ve giderlerinin teftişi ve yeni gelir elde edilmesi üzerine çalışmalar yapmak üzere Şehremaneti'nde görevli bir kişinin gözetiminde kurulması istenen heyette muhasebeci Aziz Efendi ile Evkaf Nezareti'nden Ziya Bey'in bulunması uygun görülmüştür. Mücbir sebeplerle ilgili olarak 1877 yılı nizamnamesinde herhangi bir madde yoksa da devlet genelde bu konuyla ilgili olarak yapılan başvuruları değerlendirerek maliyet artışlarını kabul etmektedir.

Savaş, yangın, deprem gibi felaketler inşaat malzemelerinin fiyatlarını arttıran sebeplerdir. 1877-1878 yıllarında Rusya ile yapılan savaş yüzünden de ekonomik bunalım inşaat sektörünü olumsuz yönde etkilemiş, kagir yapı malzemesi fiyatları yükselmişti. Şehremaneti

* Kahtzedegâni ya da gahtzedegâni aşırı yağmurlar sebebiyle kıtlık çeken ve bundan etkilenenler için kullanılmıştır.

büroları fiyatların pahalı olması yüzünden ahşap konut yapmak isteyen ahalinin dilekçeleriyle dolup taşmaktaydı (Kuzucu, 2000, s.48). Bu gibi müteahhitlerin kontrolleri altında olmayan durumlar devlet tarafından telafi edilmeye çalışılmaktadır.

Bir başka risk olarak görülecek konu, işverenin ya maddi yetersizliği, ya da keyfi sebeplerinden dolayı kalfaların işten el çektirilmeleri ve zarara uğratılmalarıdır. Stefanis Kalfa'nın 16 Şevval1266/ 25 Ağustos 1850 yılında kaleme aldığı istidasından Beykoz Kasrı'nın çizimlerini yaptığını ve inşaatına da başladığını, ancak daha sonra Kalfa'ya bu inşaatın bırakılmak istendiğini öğrenmekteyiz (BOA, İrade Dahiliye, Sıra no:12903). Büyük olasılıkla bu yapının inşa edilmesini isteyen Mısır Hıdivi ile olan maddi anlaşmazlık inşaatın gidişini etkilemiş ve Stefanis Kalfa'dan planını çizdiği ve inşasına başladığı yapıdaki inşa faaliyetlerini bırakması istenmiştir. Stefanis Kalfa, Beykoz Kasrı'nın inşaatından el çektirilmesi sebebiyle yazdığı istidada, projesini çizmiş olduğu Beykoz Kasrı'nın inşaatının da oldukça ilerlediğini belirtmektedir. Bu yapının götürü usulü inşaat yükümlülüğünü aldıktan sonra inşaat sırasında yaptığı hizmetler ve gösterdiği gayreti de öne sürerek, yapının bitirilmesinin çok yakın olduğunu söylemektedir. İnşaat bu kadar ilerlemişken, işten el çektirilmesi sebebiyle, bazı kalfaların bilir bilmez bu olaydan bir anlam çıkarma peşinde olduklarını ve bu kişiler tarafından suçlu gibi görünmesinin de namusuna gölge düşüreceğini ifade etmiştir. Şimdiye kadar yapıya harcadığı emeğin boşa gitmemesi için kalfalık hizmetinin kendisinde kalması arzusunu da ekleyerek padişaha yazdığı istidasını noktalamıştır (Belge Ek 1.11 ve 1.11a).

Stefanis Kalfa'nın istidasının üzerine İsmail isimli bir şahsın Mısır Valisi'nin düşüncelerini aktardığı yazısında, yapının esas keşfindeki maliyetin fazla olduğu üzerinde durulmuştur (Belge Ek 1.12 ve 12a). Stefanis Kalfa bu yapının maliyetinin düşürülmesinin malzemenin yetersiz kullanılması durumunu doğuracağını ve sağlam bir yapı olamayacağı sebebiyle de padişah için böyle bir yapı yapmayı namusuna ve itibarına yediremeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca, herhangi bir maaş talebi olmaksızın sadece yapının projesine uygun olarak yapılması için kontrolörlük görevini talep etmektedir.

Beykoz Kasrı'nın inşaatının ilerlediği bir dönemde ilk keşiften daha düşük bir maliyetle yapının bitirilmesinin istenmesi Mısır Valisi'nin mali sıkıntısı sebebiyle olmalıdır. Çünkü genellikle bir ihale sonucunda müteahhide verilen inşa yetkisi, devlet adına çalışan kalfaların bu yapı için önceden belirlediği keşif bedelinden sonra gerçekleşmektedir. İnşaatın ilerlediği

bir dönemde ilk keşif değerine itiraz edilmesi yaşanan mali sorunların belirtisi gibi gözükmektedir. Nitekim, Sadaret tarafından hazırlanmış bir evrakta Beykoz Kasrı'nda istihdam edilen Stefanis Kalfa'nın sebepsiz yere işten çıkarılmasının doğru olmadığı ve tekrar işe alınması önerilmektedir (BOA., AMKT.NZD., Dosya no:11, Gömlek no:21).

Ancak, bu öneri kabul görmemiş olacak ki; Artin Kalfa sadaret tarafından Mısır'a gönderilerek Beykoz Kasrı'nın yapımı için Abbas Hilmi ile görüşmesi sağlanmıştır. Mısır'a gönderilen Artin Kalfa'nın, Beykoz Kasrı'nın yapım görevini üstlenerek İstanbul'a dönmek üzere yola çıktığı haberi, 1849 yılında Abbas Hilmi Paşa tarafından kaleme alınan bir belgede bulunmaktadır (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:32, Gömlek no:3). 19 günlüğüne Mısır'a giden Artin Kalfa'nın orada kolera hastalığının başgöstermesi üzerine Mısır Hıdivi ile olan görüşmesi uzamış ve dönüşü iki-üç ayı bulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da kendisine verilen inşaat işlerinden Hırka-i Saadet dairesi ve Ortaköy Sarayları'nın inşa görevi aksamaya uğramıştır. Padişah iradesi ve sadrazam kararıyla, yapıların inşasının tekrar aksamaması için, görev Artin Kalfa'dan alınarak Stefanis Kalfa'ya devr edilmiştir. Devr edilmesinin bir başka sebebi; kalfanın ihmalkarlık göstermesi, yapıların ve inşaat maliyetinin istenenler doğrultusunda gerçekleşmemesidir. Stefanis Kalfa ile yapılan mukavelede bu konuların çözümlendiği ve devr yapılırken Artin Kalfa'nın da namus ve itibarına zarar gelmemesi için titizlenildiği anlaşılmaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:15, Gömlek no:50). Devletin bina yapım işlerinde kişilere düşen iş dağılımında bir denge tutturma çabası dikat çeker. Bir kalfanın üzerindeki iş yükünün yoğunluğu bütün inşaatların aksamasına neden olabilmektedir. Bu durum kalfaları maddi yönden de zorlamakta ve inşaatları finanse etmelerini güçleştirmektedir. Bazı sebepler yüzünden Stefanis Kalfa'nın elinden alınarak Artin Kalfa'ya verilen Beykoz Kasrı inşaatı yerine, Stefanis Kalfa'ya da, Artin Kalfa'nın elinde bulunan Ortaköy Sarayları ve Hırka-i Saadet dairesi inşaatı bırakılmıştır.

Dolmabahçe ve Ortaköy (Büyük Mecidiye) Camileri'nin inşasını Artin Kalfa'dan devr alan Stefanis Kalfa gerçekleştirmiştir. Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan Dolmabahçe Camii ve Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan Ortaköy Camii (Büyük Mecidiye Camii), Dolmabahçe Sarayı'ndan önce başlanıp saraydan sonra bitirilmiştir. Bu camiler için Karabet Kalfa ile İstefan Kalfa'ya ödemede bulunarak her ikisinin de inşaat hesabı aynı zamanda kapatılmıştır. Bu iki Ebniye-i Hümayun Kalfası'na ödemede bulunulmasına dair yazılan bir arşiv belgesine göre, Dolmabahçe Camii'ne Ortaköy Camii'nden daha az masraf yapılmıştır. Bir başka arşiv belgesi, Ortaköy Camii inşaatına 1266 (1849-1850)'da başlanıldığını, inşaatın

başlangıçta Artin Kalfa tarafından yürütülürken, daha sonra Stefanis Kalfa'ya devredildiğini tekrar belirtmektedir. Belgede, o tarihe kadar ne miktar masraf yapıldığı ve karşılığının nerelerden sağlandığı da ayrıntılı şekilde kaydedilmektedir. Sekiz parçadan oluşan bu belgeden birinde, İstefan Kalfa “Hacı İstefan Kalfa” olarak isimlendirilmiştir (Cezar, 1998, s.327).

Beykoz Kasrı'nda keşif bedeline yapılan itirazlar işverenin haksız olduğunu düşündürür. Ancak, bazen işverenin ödeme konusunda kalfalar tarafından zor durumda bırakıldığı da olmuştur. Konu, Halil Paşa'nın varislerinin padişaha sözlü olarak başvurularından sonra yazılı dilekçelerinden anlaşılmaktadır. 24 Z 1272/26.8.1856 yılında yazılanlara göre, Halil Paşa'nın Kandilli'de yaptırdığı deniz köşkü dairesi yıkılarak yerine yeni bir yapı inşa edilecektir. Eski yapının yıkımı kalfaya ait olmak üzere yenisi için kereste tedarikinde de yardımcı olunacağı üzerine taraflar anlaşmıştır. Diğer şartlarla beraber yapının inşası için 200.000 kuruşa kontrat yapılmıştır. Tezyinat ve ilaveler konusunda da, kalfanın rızası ile tek tek masraflar belirlenmiştir. Ancak, malzemenin kullanılacağı yer bile belirtilmeksizin, malzemenin fiyatı ve amele ücretinin oldukça yükseldiği anlaşılmıştır. Masraf daha önce kalfayla anlaşılan bedelin üstüne çıkmış ve öncekine 150.000 kuruş daha eklenmiştir. Sonuç olarak kontratolu kontratosuz bütün yapının masrafı 996.000 kuruşa ulaşmıştır. Bunun üzerine kalfa 6-7 yük kuruş daha istemektedir. Halil Paşa'nın varisleri ellerindeki senetleri kalfaya hatırlatmış ve kendisiyle bir-iki kez Ticarethan'da görüşmüşlerse de, kalfa eldeki mukaveleyi inkar etmemiş, ancak para isteğini sürdürmüştür. Aynı zamanda yapının yeniden keşif edilmesi isteği ile başvuruda bulunmuştur. Halil Paşa'nın mirasçıları ve vekilleri Ticarethan'dan gelen tezkire üzerine keşif yapılan alanda hazır bulunmuşlardı. Ancak, asıl dava sahipleri olan mirasçılar bu duruma rıza göstermeyeceklerini belirterek, kalfanın da Meclis-i Vâlâ'ya ulaşan isteğinin haklı ya da haksız olduğu anlaşılmadıkça bu keşfin geçersiz olacağını söylemişlerdir. Padişahın merhametine sığınarak ne kalfaya, ne de kendilerine haksızlık olmaması için keşfin ertelenmesi, ilk kontrato defteriyle meclis tarafından gerekenin yapılması ve gerekli görülürse keşif yapılmasına izin verilmesi istenmektedir (BOA., İ.DH., Sıra no:23252).

Halil Paşa'nın ölümünden sonra tereke durumunun sonuçlanmaması, mirasın bölünememesi, borçların tahsil edilememesi gibi sebepler paşanın varislerinin gayrimenkullerini satarak borçları kapatmalarına sebep olmuştur. Bu durum da, mirasçıları zarara uğratmıştır. Bu yüzden mirasçılar hem terekenin sonuçlanması için başvuruda bulunmuş, hem de kalfayla ilgili problemlerini dile getirmişlerdi. Kalfanın, keşfi kimseye haber vermeden, işi bilmeyen

kişilere yaptırdığı mirasçılar tarafından iddia edilmektedir. Mirasçılara göre, kalfa, keşfi istediği gibi, bir kat fazlasına yaptırmış ve defteri de padişaha takdim etmiştir. Devlet tarafından, “kontrattaki” keşf bedeli ile “fennince” olan keşf bedeli arasındaki fark, kalfa ile mirasçılar arasındaki anlaşmazlığın temel nedeni olarak görünmektedir. Anlaşma yapıldığı sırada kağıt üzerinde kalan fiyatla, işin uygulaması sırasında ortaya çıkan fiyatın tutarsızlığı ödemede problem yaratmıştı. 1857 yılında devlet, kalfanın zor duruma düşmemesi için “fennince” yapılan keşfin esas alınması yönünde karar vermiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:209, Gömlek no:17). Bu kararda yapının kalfası Artin Serveryan’ın saraya yakın olmasının önemli payı bulunmaktaydı.

Bazen kayıtların eksik tutulması sebebiyle kalfalara doğru ödemelerin yapılmaması yapıların yeniden keşif olmasını gerektirmektedir. 1887 yılında Sultan Abdülaziz zamanında Ayazağa’da inşa edilen kasrın 4.400.000 kuruş alacağı olan Agop Balyan’ın hayattayken bu parayı alamadığı ve veraset yoluyla alacağını, Agop Balyan’ın vefat eden kardeşi Kirkor Bey’in eşi Armasun ve diğer varislerine geçtiği görülmektedir. Parayı talep eden varislerin yazdığı arzuhale karşılık Maliye Nezareti’nin verdiği cevaba göre, kasrın inşaat emriyle ilgili olarak “ne Hâzîne-i Hâssa-i Şâhâne ne de Hâzîne-i Celile’nin” bu konuda bilgileri yoktur. Yazışmalardan ortaya çıkan, bu kasrın inşaat bedelinin ödenmesi ve inşaatının yapımı Mâbeyn-i Hümâyûn tarafından gerçekleştirilmiş, sonradan da Şehremaneti’ne havale edilmiştir. Ancak, inşaatın keşfine ve tahkikatına varislerin onay vermemesi sebebiyle büyük miktardaki bu ödemenin yapılmasına hazine tarafından izin verilmemiştir. Varislerin bu parayı almak için ısrar ettikleri takdirde ilgili mahkemeye başvurmaları önerilerek yazı noktalanmaktadır (BOA., A.MKT. MHM., Dosya no:494, Gömlek no:48). Böyle bir durumda inşaatı finanse eden daire tarafından oluşturulacak bir komisyonun yapıyı tetkik etmesi gerektiği bildirilmiştir.

Abdülaziz zamanında yaptırılan Ayazağa Kasrı ya da Serkez Balyan’ın inşa ettiği yapılara ait tüm borçların Abdülhamit’in tahta geçişinden sonraki ödemelerinde problemler çıkarılmıştır*. Bu ödemeler ya kesintiye uğramakta, ya da söz konusu belgede görüldüğü gibi ödenmeme yoluna gidilmekteydi. Varislerin hak talepleri için mahkeme yolunun gösterilmesi, ödenmeme ya da ayak diremenin bir çeşitidir. Diğer taraftan, Abdülaziz dönemine ait Ayazağa Kasrı’nın

* Abdülaziz zamanında Serkez Balyan tarafından yapılmaya başlayarak son bulan yapıların bedelleri listelenmiştir. Buna göre, Maçka’daki karakol binası, Eslihanenin pencere şebekeleri, Zincirlikapı Kasrı’nın inşaat masrafı ve kasrın ek yapıları olan mutfak, demir kuşluk, arabalık ve güvercinliğin inşaat masraflarının dökümleri yapılmıştır. Ancak bu bedeller Çırağan Sarayı’ndaki yolsuzluk meselesi yüzünden Serkez Balyan’a ödenmemiş, borçlarından düşülmüştür (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:1, Gömlek no:40).

masrafları için hazineye kayıt olmaması da dikkat çekicidir. Abdülaziz dönemindeki inşaat etkinliklerinin yoğun olması çeşitli kayıt dışı borçlanmalara sebep olabilmekte, dolayısıyla, Abdülhamit döneminde hazineye ek yük getirecek bu türlü ödemelerden kaçınılmaktaydı. Abdülaziz döneminde inşa edilen Çırağan Sarayı'ndaki borç ve yolsuzluk büyük boyutlardaydı. Bu döneme ait yüklü borçları Abdülhamit yönetime geçtiğinde devr almak zorunda kalmış ve bunun acısını da yapının müteahhitleri Kirkor Nersisyan ve Serkiz Balyan'dan çıkarmıştır.

Müteahhitlerin kendinden doğan riskler de söz konusu olabilmektedir. Yüklenicinin yeterli deneyime sahip olmaması bu risklerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Fenerli Anesti Kalfa'nın 4 C1272/11.2.1856 yılında Galata'da Kürkçü Kapısı karakolunun rıhtımını iyi inşa edememesi yüzünden rıhtım çökmüş, kalfa sadece ücretinin kesilmesiyle cezalandırılmıştır (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:78 Gömlek no:21). Meslekten uzaklaştırma vs. gibi cezalara fazlaca rastlanmamaktadır*. Bu olayın ortaya çıkışından sonra, 22.12.1861 yılında Kandilli Caddesi'nden Göksu'ya uzayan bahçeler arasında bulunan köprü tamiri için açılan ihale 3750 kuruşla yine Fenerli Anesti Kalfa'ya verilmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:138, Gömlek no:25). Buna benzer, Yalı Köşkü'ndeki yolsuzluğa adı karışan ebniye meclisi üyeleri görevlerinden uzaklaştırıldıkları halde, inşaat işlerinden anladıkları için bina yapımından sorumlu ebniye kalfası olarak görevlendirilmelerinde bir sakınca görülmemiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:120, Gömlek no:50). Bir biçimde yapılan işten uzaklaştırılan kalfalar, aynı ortam içinde farklı işlere kanalize ediliyorlardı.

Diğer taraftan, inşaat kurallarına uygunsuz davranmak inşaat sırasında yapılan maliyet artışlarından daha affedilemez bir durumdur. Bu tip bir olay belgede, Serkiz Kalfa olarak ifade edilen 19. yüzyılın ünlü kalfalarından Serkiz Balyan'ın başına gelmiştir. 1853 yılında Beyoğlu'nda, İngiltere Sefareti karşısında bulunan Duduodaları Sokak'ta, Meclis-i Vala Tahrirat Odası Katibi Kemal Bey'in iki ay önce evini inşa ederken damlalık olarak bıraktığı kısma duvar örerek hem o alanı zapt eden, hem de sokağı kapatan Ebniye Meclisi kalfalarından Serkiz Kalfa'nın yaptığı bu işin mühendisler tarafından kontrol edilmesi ve gereğinin yapılması ile ilgili bir bilgi bulunmaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:93, Gömlek no:50). Bir başka belge, Serkiz Kalfa'nın bir duvarı yıktığını bu sebeple de hapse

* Arşivde bununla ilgili sadece bir belgeye rastlanılması, bu tip cezaların sıkça verilmediğini düşündürmektedir. Söz konusu belgeye göre, 9 Za 1269/14.8.1853'de Ahi Çelebi Camii'nin inşaat kalfası Kiryako'ya keşif bedelinden fazla para talep ettiği için istediği paranın verilmemesi ve ebniye-i miriye ile vakfiyede istihdam edilmemesi için karar çıkmıştır (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:65, Gömlek no:14).

atıldığını yazmaktadır. Karabet Kalfa'nın kendisine kefil olması ve duvarın yapılmasını taahhüt etmesi üzerine hapisten çıkarılmasına karar verilir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:85, Gömlek no:40). Serkiz Kalfa, büyük olasılıkla inşaat kurallarına aykırı davranışı sebebiyle böyle bir yaptırımla karşı karşıya kalmıştır. Ancak, hapisten çıkarılma biçimi bu tip davranışların cezasının pek de caydırıcı olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, nizama aykırı olarak yapılan evlerin masraflarını da evi yapan kalfalar karşılamaktaydı. Müsevvid-i Sani Mehmed Rifat Efendi'nin hanesinin nizama aykırı olan kısmının yıkılması ve bunun zararının da evi yapan kalfadan tazmin ettirilmesi istenmişti (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:93, Gömlek no:83).

Bunların ötesinde, hem kalfadan, hem de keşifteki bazı eksikliklerden kaynaklanan süre aşırımları da söz konusu olabilmektedir. 4C1272/11.2.1856'da Ticaret Nazırı'na yazılmış bir tezkirede Galata'da iki karakolun 22.500 yüz kuruş masrafla tamir edilmesi işinin Fenerli Anesti Kalfa'ya ihale edildiği belirtilmektedir. Ancak, Kürkçü Kapısı Karakolhanesi ve Balıkpazarı Karakolhanesi'nin tamiratının bitirilmesi sonucunda ikinci keşif yapıldığı ve Kürkçü Kapısı Karakolhanesi'nin önündeki rıhtımın çürük yapılması sebebiyle yıkıldığı anlaşılmıştır. Buraya yapılan masrafın boşa gittiği ve yeniden yapılması söz konusu olursa 27.000 kuruşa mal olacağı tahmin edilmektedir. Belgede, durumun hazinenin zararına olacağı ve kalfanın bu olaya sebebiyet verdiği belirtilerek ceza olarak rıhtımın yine kendisine yaptırılması ve ücretinin de kesilmesine karar verilmiştir. Kalfanın eski alacağından kalan 7500 kuruşun hazineden kendisine verilmesi, daha önce verilen 15.000 kuruşun bu işe mahsup edilmesi istenmektedir. Kalfanın rıhtımın yıkılmasından sonra tekrar tamire başlayarak 3920 kuruş harcadığı da söylenmektedir. Tüm bu miktar toplandığında 27.000 kuruşa yakın bir maliyet ortaya çıkmaktadır. Yapılan ilk keşiften sonra yıkılan rıhtımın daha önceden ciddi bir incelemesinin yapılmasının hem paranın boşa gitmesini engelleyeceği hem de tamiratın doğru bir şekilde yapılmasına olanak sağlayacağını Meclis-i Vala'da onaylandığı belirtilerek, bu konulara daha özen gösterilmesi vurgulanmıştır (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:78, Gömlek no:21).

“İnşaat alanına” girişin görelisi olarak kolay oluşu, fazla sermaye gerektirmemesi, bu alanda aşırı olarak nitelendirilebilecek rekabete, dolayısıyla çok küçük kar marjlarıyla çalışmaya yol açmakta ve olumsuz gelişmeler, bu kar marjlarının zarara dönüştürebilmektedir. Münakasalarda, işi başka bir kalfaya kaptırmamak için verilen aşırı düşük teklifler sonradan pek çok probleme sebep olmaktadır. Kalfalar, bazı durumlarda, tespit edilen keşif değerlerini

ve münakasa sonuçlarını gözardı ederek yapıların taahhüdünü üstlenmeyi kabul etmektedirler. 1854 yılında kuru meyve gümrüğünün inşaatı için Anesti Kalfa'nın ticarethanede tespit edilecek bedel her ne olursa olsun ondan eksigine, bin kuruşa işi alabileğini, Beylikçi Bey vasıtasıyla Ticaret Nezareti'ne bildirmesi bu konuya örnek gösterilebilir (BOA., HR.MKT., Dosya no:97, Gömlek no:61). Kalfaların keşif değerlerini bilmeden kafadan indirim yapmaları veya bildikleri halde bu bedelleri göz ardı etmeleri, ebniye meclisi tarafından yapılan keşiflerin üzerine kalfaların da onayı alınarak belirli bir marj konduğunu gösterir. Ebniye meclisindeki kalfalarla dışarıdan münakasaya talip olan kalfaların birbirleriyle bağlantılı çalıştıkları ve yolsuzluklara neden olduklarından daha önce söz edilmişti. Dolayısıyla, inşaata talip kalfaların anlaşmalı olarak her münakasada ne kadar indirime gidecekleri konusunda fikir birliği içinde olmaları olasıdır.

Kalfaların kendi iş ortamlarını kendilerinin yarattığı da dikkat çeken bir noktadır. Çoğunlukla, dilekçelerini ilgili devlet dairelerine ulaştırarak inşaat işlerinin kendilerine ihale edilmesi için çabaladıkları görülür. Bahriye Hastanesi inşaatının yapımında da benzer durum oluşmuştur. Mehmet Ali adında bir kişinin kaleme aldığı yazıda, Bahriye Mektebi'ne yakın arsa üzerine padişah iradesiyle yapılması gereken bahriye hastanesinin “ebniye kalfalarından İsmi” (William Smith) tarafından planı çizilerek, keşfinin yapıldığı haber verilmektedir.

Keşif sonucunda 11.000 kese akçe ile yapının inşa edileceği Smith tarafından tahmin edilmektedir. Bu hastaneyi 1000 kese noksanına inşa edeceğini haber veren Artin kalfa plana sadık kalarak Smith'in nezaretiyle yapıyı inşa edecektir. Artin kalfa bir istida yazarak yapının müteahhitliğine talip olduğunu ifade etmiştir. Ancak, yapının tekrar ciddi biçimde keşfinden sonra 10.180 kese akçeden 2180 kese akçe noksanıyla yani 9000 kese akçe (aslında 8000 akçedir, arşiv belgesinde yanlış hesaplama vardır) ile inşa edilebileceği ortaya çıkmış ve Artin kalfa tarafından yapının inşaaası taahhüt edilmiştir. Yapının maktuan (sabit maliyet) ihalesinin Artin Kalfa'ya verilmesi padişahın iradesine bırakılarak belge sonlandırılmıştır (BOA., İrade Dahiliye, Sıra no:9557). Artin kalfanın ard arda indirdiği ikibin kese akçeye rağmen girişiminin sonuçsuz kaldığı ve yapının sonrasında Vasil kalfa tarafından inşa edildiği tespit edilmiştir (BOA., İrade Dahiliye, Sıra no:13020).

İşlerin ihale yoluyla sağlanması devlete bazı açılardan kolaylık sağlamakla birlikte bazı açılardan da problemler yaratmaktadır. İnşaat taahhüt işlerinin büyük bir bölümünün ihale yoluyla alınması, müteahhitlerin aşırı fiyat kırmalarına yol açmaktadır. Pek çok belgede

inşaatın bitiminde fazla masraf çıkması sebebiyle kalfaların ücretlerinin ödenmesi talebi bulunmaktadır. İmparatorluğun mali problemlerinin olduğu dönemlerde, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren müteahhitlere ödeme güclüğü çekildiği anlaşılmaktadır. İnşaat alanında çalışan müteahhitlerin devletin ödemeleri geciktirmesi sebebiyle aşırı fiyat vererek kendilerini paranın değer kaybına karşı korumaya aldıkları görülebilir.

3.5 Yolsuzluklar

Yolsuzluklar, “anlaşmazlıklardan” farklı olarak, bilerek ve isteyerek devleti ya da müteahhiti zarara uğratmaya yönelik davranışların içinde incelenebilir. Bu konuya pek çok örnek gösterilebilir. Ancak, yolsuzlukların oluşmasında, yaratılan sistemin payı büyüktür. Sözgelimi, 1877 yılında çıkan nizamnameye kadar bir yapının tamir veya inşasını taahhüt eden kalfalar o yapının münakasasını ve keşfini de yapmaktaydı. Dolayısıyla, müşterek davranarak istedikleri gibi keşif bedelini ve münakasa sonucunu etkileme gibi bir usulsüzlüğe başvurma yolları açtı. Ebniye meclisindeki başı boşluk ve bozukluklar 1877’den önceki belgelerde gündeme gelmektedir. Keşifler ve tezkire harçlarında yapılan yolsuzluklar dikkat çekicidir. Akyıldız’a göre 1851 yılında ticaret nazırının başvurusu üzerine yeni düzenlemeler yapılmak üzere nezaret bünyesinde bir komisyon oluşturularak Meclis-i Vala’dan da bir üye atanmıştı (Akyıldız, 1993, s.143).

25 Za 1269/30.8.1853’de Maliye Nezareti’nden Meclis-i Vala’ya verilen takrire göre, bir kat inşa edilecek olan Emtia Gümrüğü’nün keşif bedeli sekiz yük 61.665 kuruştur. İnşaatın Nafia meclisinde münakasa yoluyla üç yük 63.000 kuruş eksikliğine, dört yük 98.000 kuruşa Fenerli Dimitri kalfaya ihale edilmesi kararlaştırılmıştır. Kontrato senedinin yapılması ve miktarın bu bedeli aşmaması, aşar ise fazla masrafın kabul edilmemesi belirtilmektedir. Bunun ötesinde gümrük emininin nezaretiyle inşaatın yapılması Hazine tarafından da uygun görülmüştür. Ancak, münakasada keşif bedelinden çok aşağıda bir masrafla yapının ihale edilmesi Meclis-i Vala üyelerinin dikkatini çekmiştir. Bu kadar fazla indirim yapılması; kalfaların malzemeden çalarak yapıyı çürük inşa edecekleri, yapının ölçülerinde çeşitli kısıtlamalara gidileceği veya yapının ahşaptan yapılmasına neden olabileceği konusunda kaygıların oluşmasına sebeptir. Sorunun çözümü için Ticaret Nazırına başvurulduğunda devlete ait binaların münakasalarının, yine binaların keşfini yapan kalfalar tarafından gerçekleştirildiği, tüm yapılarda müşterek hareket ettikleri, ayrıca tüm yapıların keşif ve münakasalarında olduğundan fazla masraf gösterdikleri nazırın sözlerinden anlaşılmaktadır.

Gümrük binasının keşif ve münakasasının da aynı biçimde yapıldığı fakat Ticaret Nazırı'nın yaptığı tetkikler sonucunda bu usulsüzlüğün ortaya çıkarılarak duruma el konduğu söylenmektedir. Yapı planına uygun olarak tek katlı ve kagir inşa edilecektir. İstenilen boyutlarda ve fiyatta yapımı için ihale Fenerli Dimitri kalfaya bırakılmıştır. Belgenin sonunda kalfaların bu biçimdeki davranışlarının hem devletin hem de halkın zor duruma düşmesine sebebiyet vermesinin önlenmesi ve olayın ticaret nazırı tarafından Maliye Nezareti'ne de bildirilmesine Meclis-i Vala üyeleri karar vermiştir (BOA., İrade Meclis-i Vala, Sıra no.11058). Ergin'in Mecelle-i Umur-ı Belediye isimli kitabında yayınladığı "Ebniye-i Emirriye ve Vakfiyye İnşaat ve Tamirâtı Hakkında Nizamnameler" başlıklı yazısı yapıların inşa ve tamir edilmesi ile ilgili kuralları içermektedir (Ergin, 1995, s.1740). Buna göre münakasaların yönetimi tamamen devletin memurlarına bırakılmıştır. Ancak, münakasaya talip olanlar memurların dışında olacaktır. Bu durum uygulamada ne kadar yer etmiştir, belirsizdir. Çünkü, saray ya da padişah mimarı olarak anılan Vasilaki İoannidis'in hem bilirkişi gibi keşif bedeli belirlediği, hem de müteahhitlik hizmetlerine devam ettiği bilinmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak başka bir örnek, devletin memurları tarafından bazı münakasa pusulalarının ve keşif defterlerinin değiştirilmesi ve tahrif edilmesi sonucunda ortaya çıkan yolsuzluklarla ilgilidir. 22 Ca 1276/18.12.1859'da Ticaret Nezareti'ne yazılan tezkire-i samiyede bazı devlete ait binaların tamirâtı için düzenlenmiş keşif defterleri ve münakasa pusulalarını değiştiren ve bozan şahıslar için Meclis-i Vala dairesinde bir komisyon kurularak Raşit ve İbrahim adında iki kişiyle görüşüldüğü belirtilmektedir. Meclis-i Vala dairesindeki komisyonun hazırladığı tezkirenin bir fıkrasında keşif defterlerinin fiyatını tespit eden kalfalar tarafından imzalanması usul gereği olmasına rağmen Dar-ı Şura azasından İsmail Efendi'nin muavinliğinde bu usulün bırakıldığı ve bu durumun keşif defterlerinin değiştirilmesine sebebiyet verdiği anlatılmaktadır. Ancak, adı geçen İsmail Efendi kendi memuriyeti zamanında da keşif defterlerini hazırlattıktan sonra kalfalardan imza aldığını belirtmiştir. Ayrıca, ticarethaneden toplanarak komisyona getirilen defterler inceleme sonucunda yakın zamana kadar bu usulün uygulandığını doğrulamaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:298, Gömlek no:106).

19. yüzyılın ortalarında Yalı Köşkü'nün çevresine çeşitli ihtiyaçlara hizmet veren ilave binalar yapılmıştır. Yalı Köşkü'nde inşa edilecek ambar ve karakolhane binalarının yapım görevi müteahhit Anesti'ye verilmiştir. Mühendis Nazif adında diğer bir kişi de, bu inşaata

nezaret etmekle görevlendirilmiştir. Fakat bu inşaat faaliyeti dosyadaki belgelerden anlaşıldığına göre sadece Yalı Köşkü'ndeki ambar ve karakolhane inşası ile sınırlı kalmamıştır. Bir çok kez çeşitli kişiler tarafından, farklı binalar için yapılmış keşifleri ve rüşvet olayını kapsayan oldukça kabarık bir dosyaya sahiptir. Anesti'ye ceza verilmesini ve Meclis-i Vala tarafından Mühendis Nazif'e soruşturma açılmasına yolaçan bu davayı çözümlemek için gerekli yazışmalar yapılmıştır. Bu sebeple her ikisinin de suçlarını ispatlamaya yönelik tetkikler mevcuttur (BOA, İrade Meclis-i Vala, Sıra no:19552). 1859 yılında ebniye halifesi olarak adı geçen Nazif Efendi'nin sorgulandığı görülür. Sorgulama şöyle gerçekleşmiştir:

“S: Yalı köşkündeki anbarın keşfine siz mi gittiniz?

C: Keşf-i evveline gitmedim keşf-i sanisine erkan-ı harb memurlarıyla beraber tatbik için gittim.

S: Oraya gittiğinizde ne yaptınız?

C: Erkan-ı harb memurlarının elinde bir mübaşeret suretinin bir sureti var idi anınla tatbik ederek ziralarını bulduğumuz gibi sebt ve tahrir ederek keşf-i sani müsveddesini yaptık.

S: Elinizde olan surete ebniye mutabık geldi mi?

C: Bazı ziyadesini ve noksanını bulduk sahihi üzerine bu defteri yaptık.

S: Bu yaptığınız defter sahih midir? (doğru mudur?)

C: Evet sahihtir.

S: Fenn-i mimarice bunun temelleri ne kadar olmak lazım gelir?

C: Bir arşın olmak üzere lazım gelir eğer molozlu ise yarım arşın daha gider.

S: Bunun iki buçuk arşın derinlik var buna ne dersiniz?

C: Bu yanlıştır bu kadar temel derinliği icap etmez.

S: Neferat odasında zeminde yapılan dolapların içinde zinkuları var mıdır?

C: Hayır yoktur.

S: Olmadığı halde niçin bu keşf-i sani defterinde var diye yazmışsınız?

C: Tamam edeceğim deyip kalfa taahhüd ettiğinden anın için yazdık.

S: Siz şimdi tatbike gittim dediniz mutabık olmayan şeyi niçin o deftere yazdınız?

C: Bu defteri ben böyle yaptım ise de keşf-i sani olmak üzere yapmadım muahharan evvelki memuru Hafız Efendi ile derdest müsveddeyi alıp ebniye meclisinde erkan memurları hazır olduğu halde kalfaların muvacehesinde fiyatları koydular.

S: Biz fiyat sormadık ebniyeyi tatbik ettik diyorsunuz tatbikiniz nedir yaptığınız eşkal doğru mudur?

C: Doğrudur.

Mehmed Nazif’

Anlaşılabacağı gibi, Mehmed Nazif, sorgulamada çelişkili bilgiler vermektedir. Bir yapının ikinci keşfi sırasında ortaya çıkan aksaklıklar ve uyulması gereken kurallar da sorgulamada ortaya çıkmaktadır. Bu sorgulamanın devamı niteliğinde olan bir başka kısa sorgulamada Mehmed Nazif verilecek cezayı da kabullenmektedir. Belgeye göre sorgulama şöyle gerçekleşmiştir:

“S: Boyalı köşkü defterinin bu suretle tefavütü yazılmasının sebebi sahihi ne ise beyan edin.

C: Erkan-ı harb zabitleri ölçdü ben yazdım

S: Keşf ettiğiniz ebniyelerde bunun emsali defterlerin zuhur eder ise bir diyeceğiniz kalır mı?

C: Hayır Efendim ol halde bir diyeceğim kalmaz.

S: O vakit ne ceza terettüp ederse razı mısınız?

C: Razıyım.

Mehmed Nazif’

Yalı Köşkü’ne inşa olunacak karakolhanenin ve diğer yapıların kapsamlı keşifleri yaptırılmıştır. Bu yapılar: Yalı Köşkü’nün elbise deposu, ambarı, karakolhanesi, kurşun memuru dairesi ve bekçi Mehmet Ağa’ya mahsus kahve dükkanının o zamana kadar yapılan mahalleri dışında, ek olarak inşa edilecek binalar, Yalı Köşkü’nün eşya ambarına ahşap parmaklık inşası, nöbetçi karakolhanesi koğuşları ve zabıta odaları olarak kayıtlıdır.

8 Rebiulahir1276/5Kasım1859 yılında bu konuyla ilgili bir yazışmada ebniye kalfalarından Mıgırdiç, Vartan, Dimitri, Todorî’nin ortak olarak yazdıkları ve imzaladıkları dilekçelerinden eksiltme (münakasa) yoluyla bu inşaat ve tamirat görevini üstlenen kalfaların usulsüzlük yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Dar-ı Şura’ya gönderilen dilekçeden ebniye kalfalarından bazılarının açılan ihalede eksiltme yoluyla (münakasa) inşaat işini gerçekleştirebileceklerini öne sürerek bu görevi üstlendikleri, ancak daha sonra askeriye binalarının tamiratında usulsüzlük yaptıkları itiraf edilmektedir. İşin doğruluğu da detaylı olarak araştırılarak bu kalfaların erkan-ı harbiyeden bir subayla birlikte Yalı Köşkü’nün tamir edilen eşya ambarıyla, nöbetçi karakolhanesi ve bekçi odası tekrar keşif ettirilmiş ve iki adet imzalı defterde de belirtildiği gibi 337.922,5 kuruşa Ticaret Nezareti Celilesi tarafından üstte adı geçen kalfalara bu inşaa görevi bırakılmıştır.

Gerçekte bu yapıların tamir masrafı büyük 67.830,5 kuruştur. Ancak 25.000 kuruşa döşenen ızgara döşemelerin tamiri yarıda bırakılarak, bu para tamir edilmesi gereken diğer bir yapı olan ambara sarfedilmiştir. Paranın ambar tamirâtı masrafından indirilmesi gerekirken indirim yapılmadığı ve bir kez daha paranın kalfalar tarafından alındığı anlaşılmaktadır. Dosyanın içindeki yazışmalardan olayın delillere dayanarak doğrulanması ve Hazine-i Celile'ye birbiri ardı sıra hesaba uymayan masrafların ulaşması üzerine bundan sonra eksiltme yoluyla inşa ve tamir işlerine kesinlikle güven duyulmaması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

İsmail Efendi, Latif ve Kadri Beylerin imzalarının bulunduğu diğer raporda Yalı Köşkü'nde inşa edilen ambar ve karakolhaneden dolayı Mühendis Nazif ile Anesti Kalfa hakkında komisyon tarafından devam eden soruşturma ile ilgili sunulan mazbatadan söz edilerek açıklamaların yeterli olmaması sebebiyle tekrar bu söz konusu raporun hazırlandığı belirtilmiştir. Raporda ayrıca, ilk keşifte Anesti kalfa tarafından yapılması şart koşulan iş ve kereste cinsinin, ikinci keşifte tümüyle farklı olduğu ifade edilmiştir. Keşif defterlerinde de, komisyonun hazırladığı resmi belgede de ölçümlerin ve kereste cinsinin istenilenden farklı olmasının bu iş için sorumlu olan Nazif Efendi ve Anesti Kalfa'nın cezalandırılması için yeterli delil olarak kabul edildiği vurgulanmıştır.

Yolsuzluk davası sebebiyle, 20Aralık1860'da Yalı Köşkü'nde ambar ve karakolhaneyi yapma görevini üstüne alan Anesti Kalfa ve Mühendis Nazif Efendi beşer sene kürek cezasına mahkum edilmiştir. Ancak suçun tekrar tetkik edilmesi üzerine ve ebniye kalfalarının götürü olarak yaptıkları işlerde hile ve rüşvetin çok sık olduğu gözönüne alındığında, kalfaların kar ve temettularını da bu yolla sağlamaları Anesti ve Mühendis Nazif'in cezası için hafifletici sebep olarak görülmektedir. Bu olay Devlet-i Aliye'nin zararına yapılmış olmakla birlikte Anesti'nin yapıyı ortak olarak Nazif Efendi ile yaptığı ve suçu sabit olmasa da Nazif Efendi'nin de rüşvet tarafı olduğu için kanunun 47. bendine göre her ikisinin de kürek mahkumiyetinin, üçer sene müddetle Bursa'ya sürülmeleri cezasına çevrilmesine karar verilmiştir.

Böyle bir yolsuzluğun oluşmasında içeriden bazı kişilerin desteğinin olmaması mümkün değildir. Bu yolsuzluk olayında da müteahhitlik hizmetlerine öncülük yapan ebniye meclisi üyelerinin doğrudan etkileri olmuştur. Ticaret Nezareti'ne yazılan tezkirede ebniye meclisinin bazı memurları için oluşturulan tetkikatın sonucunda Yalı Köşkü'nde inşa olan, ambar ve karakolhanenin ikinci keşif defterine ilaveler yapıldığı ve oluşan fazla bedelden dolayı bazı

ebniye meclisi azalarının sorgulandığı anlatılmaktadır. 1855 tarihli belgeye göre, Hacı Hafız, Tahir ve Raşid Efendilerin sorgulanması sonucunda kurulan komisyon tarafından tanzim edilen mazbata ve ekleri Meclis-i Vala'ya havale edilmiştir. Hacı Hafız Efendi ile Sabit Efendi'nin kötü hareketleri anlaşılmış ve gereken yapılmıştır. Raşid ve Tahir Efendiler ise görevlerini kötüye kullandıklarından ebniye meclisi üyeliğinden çıkarılarak, hapis edilmişlerdir. Sonradan cezanın kendilerine yeterli geldiği düşünülerek, serbest bırakılmışlar ancak, suçlarından dolayı tekrar aynı göreve getirilmeleri uygun görülmemiştir. Bununla birlikte başka memuriyetlerde bulunmaları kanunen sakınca yaratmamaktadır. Uzun süre ebniye (bina) işlerinde görevlendirildiklerinden bu kişiler inşaat işlerinde bilgi sahibi olmuşlardır. Başka ebniye hulefası (kalfası) gibi, ebniye işlerinde kullanılmalarında bir zarar olmayacağı padişah izniyle de belirlenmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:120, Gömlek no:50)

Taahhütlerinde durmayan, yapıyı yarım bırakarak kaçan, fazla para alarak çeşitli yolsuzluklara başvuran müteahhitlerin sayısı da az değildir. Babıali emektarlarından olan Emin Çavuş'un 1857 yılında yazdığı dilekçesinde dülger kalfalarından Sihar (ya da Sihak) isimli kalfanın, Emin Çavuş'un Çarşambapazarı'nda Fethiye Camii civarında bulunan evinin bazı bölümlerinin tamirini taahhüt ettiği belirtilmektedir. Kalfa bu iş için, Emin Çavuş'tan para almış ve evin bazı bölümlerini de yıkarak kaçmıştır. Dilekçede, Emin Çavuş kalfanın iki aydır kayıp olduğunu evin bazı bölümlerinin açıkta kalması sebebiyle evinde kalamadığını, inşaatı bitirmeye maddi gücünün yeterli olmadığı gibi, başka kalfaların da kendisine yardım etmediğini anlatmıştır. Dilekçeden yola çıkılarak, durum ebniye meclisine bildirilmiş buradan görevlendirilen memurlar vasıtasıyla yapının keşfi ve kontrolü yapılmıştır. Kalfa, Emin Çavuş'tan altıyüzoniki kuruş aldığı halde yapının dörtyüzaltmış kuruşluk kısmını tamir etmiştir. Belgeye göre, yüzkırkdokuz kuruşun evin sahibine ödenmesi gerekmektedir. Kalfa bu miktarı fazladan aldığını itiraf etmiştir. İki dergahı daha bu şekilde yıkan kalfanın yakalanarak hapse atıldığı anlaşılmaktadır (BOA., A.DVN., Dosya no:127, Gömlek no:97).

İnşaat işlerinin ihalesinde çeşitli problemlerin çıktığı ve bunlarla ilgili şikayetlerin yazıldığı belgeler de bulunmaktadır. İkinci Fırka-i Hümayun müteahhiti tüccardan Mehmet Cemal, ebniye müteahhiti Mehmet Kemal ve ebniye müteahhiti Hüseyin imzalı başvurudan Sultanahmet civarında Mahmut Paşa Konağı'nın tamirinin Orman Nezareti'nce münakasaya konduğu anlaşılmaktadır. 1901 tarihli dilekçede, herkesin ayrı ayrı münakasaya dahil olma isteklerinin engellendiği ve geciktirildiği, sonrasında da D'Aronco'nun adamı olduğu

belirtilen Çiçekçiyan Çalina ile bu yapıda maaşla görevli olan arkadaşına tamir işinin ihale olduğu anlatılmaktadır. Bu durumun kanuna aykırı olduğu söylenerek birilerinin (muhtemelen münakasayı yöneten memurların) münakasaya katılmak isteyen bu üç kişiye yüzde üç indirim yapmak için istida verdirdikleri ve buna rağmen tekliflerinin kabul görmediği ifade edilmektedir. Yazının sonunda, kesin münakasa bedelinden yüzde beş daha indirim yapabileceklerini söyleyerek tamirâtı yapmaya talip olduklarını tekrar bildirmişlerdir. Anlatılanlar, münakasaya katılan kişi sayısını azaltmak ve indirim miktarını belirlemek, ihaleyi daha önce belirlenen kişiye vermek amacıyla yapılan bazı kural dışı uygulamalardır. 1877 nizamnamesinde münakasa yapılma usulü tarif edilmektedir. Şikayet sahibi kişilerin anlattığı gibi, indirim miktarı için önceden imza alma girişimi doğru bir uygulama değildir. Ancak, münakasa sırasında bu tip yanlış uygulamaları yapan kişilerin cezalandırılmalarına dair herhangi bir madde mevcut değildir.

Belgedeki ifadeler hem bir ihaleye karşı çıkma hem de devlet adına iş yapan tanınmış mimar D'Aronco'nun yakınındaki Çiçekçiyan'ın ihaleyi almasına gösterilen tepki olarak algılanmaktadır. Sinop tahaffuzhanesindeki yapım işinin pek fazla bilgilendirilmeden Karamizi Kalfa'ya verilmesi gibi bu ihale de devlete çok yakın bir şahsın tekelinde kalmıştır (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no:41, Gömlek no:75).

1912 yılında yolsuzluk dedikodularından nasibini alan bir başka yabancı mimar A. Raymond'dur. Stockholm'de yayınlanan Svenska Dağblat Gazetesi'nde, Darıca'nın yeniden inşası sebebiyle Raymond'un yolsuzluk yaptığı yolunda bir makale yayınlandığı ve bu konuda gerekli tahkikatın yapılması için Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilmiş bir yazı bulunmaktadır (BOA., DH.İD., Dosya no:38-1, Gömlek no:53).

Osmanlı İmparatorluğu'nun belki de en önemli yolsuzluğu Çırağan Sarayı'nın inşaatında ortaya çıkmıştır. Bir dizi arşiv belgesinin okunması sonucunda ortaya çıkan tablo, imparatorluğun en önemli yapılarından olan Çırağan Sarayı'nın inşaatındaki finansman problemlerini ve çözümündeki karmaşıklıkları da göz önüne sermektedir. Belgeler çeşitli nezaretlerdeki alt kadroların yazışmalarının bir araya getirilmesiyle anlamlı ve önemli bilgiler içeren bir bütün oluşturarak bir yapının inşaatının perde arkasını anlatır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bu belgeler geç dönem Osmanlı yapılarının inşasında finansman bulma yollarını aydınlatıcı niteliktedir. Aynı zamanda, Çırağan Sarayı inşaatına para sağlanması sırasında yapılan usulsüzlükleri de içermektedir. Söz konusu

usülsüzlüklerin yaratıcıları çoğu kaynakta Osmanlı mimarisinin modernleşmesine büyük katkıları olduğu ifade edilen Mimar Serkiz Balyan, diğeri ise daha çok mali konularla ilgilendiği anlaşılan Müteahhit Kirkor Nersisyan'dır. Serkiz Balyan, devlete ait pek çok inşaatda gerek mimar, gerekse müteahhit olarak görev yapmıştır. Özellikle Abdülaziz döneminde inşa ettiği yapılar uzunca bir liste oluşturabilir. Çırağan Sarayı da büyük ölçekli yapılarından biridir. Çelik Gülersoy'a göre, yapı 12 yıl gibi uzun bir sürede tamamlanmıştır. Dönemin tarihçisi Ahmet Lütfi Efendi, yerli bankerlerden yüzde on iki faizle bazı mülklerin geliri karşılık gösterilerek bu yapının inşaatı için borç alındığı bilgisini vermektedir (Gülersoy, 1998, s.74-75).

Kimi belgelerden, Ahmet Lütfi'nin söz ettiği gibi, Kirkor Nersisyan'ın bazı kişilerden faiz karşılığı para toplayarak Çırağan Sarayı'nın yapımı için finansman sağladığı anlaşılmaktadır. Nersisyan ve Balyan'ın ortak başka işler yapmış olmaları da muhtemeldir. Çünkü, 1891 yılı Annuaire Oriental adresler listesinde her ikisinin adresi "Serkiz Balyan (mimar), Kirkor Nersisyan (banker) Beyoğlu Mis Sokak, 4 numara" olarak kayıtlıdır. Çırağan Sarayı'nın yapımı emaneten Serkiz Balyan'a verilmiştir.

9 Eylül 1298/21.9.1882 tarihli, üzerinde Abdülatif mührü ve İstinaf Müddei-i Umumîsi (İstinaf Mahkemesi Savcısı) yazısı bulunan bir belgede, Çırağan Sarayı ile başka yapıların inşaatlarına yolsuzluk karıştırıldığının ihbar edilmesi üzerine araştırma yapıldığı anlatılmaktadır. Çırağan Sarayı'nın inşasına başlandığı zamandan itibaren 142 hafta içerisinde Kirkor Nersisyan'ın yönetiminde sahte defter düzenlendiği ve 220.000 liraya yakın zimmet yapıldığı Abdülatif Bey'in verdiği bilgiler arasındadır. Aynı dosyanın içerisindeki ikinci belge, Serkiz Balyan'ın Kirkor Nersisyan'a yazdığı Osmanlıca mektubu içermektedir (BOA., YEE., Dosya no:110, Gömlek no:18). Mektup, Çırağan Sarayı yolsuzluğunun ortaya çıkarılması için o dönemde kurulan komisyona sunulmuştur. Savcı Abdülatif Bey tarafından kanıt olarak gösterilen mektup şöyledir:

"Paris 28 Mayıs 1882

Rifatli Kirkor Efendi"

10 Mayıs 1882 ve 22 Mayıs 1882 tarihiyle gönderdiğin mektub ve defter şimdi 28 Mayıs'da elime yetişti. Ve vakit kaybetmeyerek imzaladım ve mühürledim bugün postaya gönderdim mektubun içinde yazmış idim ki komisyona gönderdiğim defterimin içinde ne imza ne mühür var ise tıpkısını bu yeni gönderdiğim defterin içine dahi koyayım fikrimde kalmamış olduğu

için imzamı Ermenice hurufat ile koydum ve altına nim resmi ser mimar-ı devlet mührümü koydum eğer ister isen değiştireyim ol vakit bana yaz ki tophanenin mührünü koy yahut ser mimar-ı devlet mührü koy ve defter-i mezkuru yeniden bana gönder ve derakib mühürlerim ve yollarım.

Şimdi senin fikrini açmak için sana bir şey teklif edeyim bunun üzerine iyi düşün eğer ister isen Haçık'ın ve Avadis'in yanlarında bulunan defterleri mahv etmek yeniden bir defter yapmalı ve o yapılan defterin içinde mukaddem bana vermiş olan defterinizi zikr etmeyiniz. Öyle bil ki Haçık ve Avadis kendi kendileri yanından ve kendilerinden bu defterleri yapmış olsunlar ve senin imzanı da kalpazanlık ile yani takliden koymuş olsunlar lakin şimdiki bana gönderdiğin defterin içinde takdir edersin ki Haçık'ın ve Avadis'in yanındaki defterler senin bana vermiş olduğun kendi muhasebesinin defterleridirler ve kaybolmuşlar anın için ben zannederim ki bu yeni defter bize faydalı olacak yerine bize ziyanı vardır Türkçe hurufatla mektupların karşılığını eğerçi uzun olursa mektubun mealini Ermenice hurufat ile Karakine'ye yazdır ki ben de ne maddesi için imza koyacağımı anarım şimdiye kadar bana gönderilmiş olan Türkçe yazı ile evrakların kaffesini mühürledim ve tarafına gönderdim lakin içinde ne olduğunu bilmem yalnız senin tarafından gönderilmiş olduğu için emniyet ettim ve imzamı koydum sen iyi bilirsin ki ne asır içinde yaşıyoruz ve başıma neler geldi Karakine'ye söyle benim tarafımdan zat-ı şahaneye takdim olunacak bir arzuhal yazsın ve bana anı gönder ki mühürleyeyim ve ben doğrudan doğruya zat-ı şahaneye göndereyim lakin arzuhal çok uzun olmasın çünkü zat-ı şahane okumaz arzuhalim meali şu olacak birinci benim kendisine olan muhabbetim ve sadık bendesi olduğum ikinci hastalığım hasebiyle Avrupa'ya gitmem için bana irade buyurmaları ile beni ölüm pençesinden kurtardığı üçüncü burada bulunduğum iki ay müddet içinde eğer kendisine bir hizmette bulunmak lazım ise bana irade buyursun ki derakib icra edeyim bu yazılacak arzuhalin kopyasını Ermenice hurufatla bana gönder ki ben de okuyayım ben burada yeniden biraz keyfimi bozdum lakin hekim bir şey değil diyor çektiğin hastalığın neticesidir ve lazım gelir ki kendine iyi bakasın ve kökden bu hastalığın önünü alsan zira olabilir ki yeniden taş peyda olsun Almanya suları sana iyi gelmez dedi Dişi'ye yahut Nis'e gitmelisin veyahut eğer Almanya'ya gidecek olur isen Karspan'a gidesin dedi sağ ol.

İmza

Serkiz Balyan

Serkiz Balyan'ın Nersisyan'a Fransa'dan gönderdiği bu mektubun Savcı Abdülatif Bey'in eline nasıl geçtiği bilinmemektedir. Fakat, mektuptan anlaşılan bu sahte defter tanzimi fikri Serkiz Balyan'dan çıkmıştır. Mustafa Cezar, Serkiz Balyan'ın büyük olasılıkla 1880 yılı sonlarında Paris'e gittiğini ve 1888 tarihli bir belgede buna ışık tutacak bazı bilgilerin olduğunu söylemektedir. Dahiliye iradelerine ait bu belgeye göre, Hasan Fehmi Paşa, Hazine ve Serkiz Balyan arasındaki hesaplarda, Balyan'ın borçlu ve haksız olduğunu ortaya çıkarınca Balyan hastalığını mazeret göstererek firar etmiştir. Gittikten bir süre sonra, İstanbul'a dönmek için padişah'tan müsaade istemiştir. Ancak, devlet tarafından sürgüne gönderilmesi ve uzaklaştırılması söz konusu olmadığı için müsade-i seniyye'ye ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir. Fransız Sefareti'ne de durum bildirilerek Balyan'ın İstanbul'a dönmesi kendi kararına bırakılmıştır (Cezar, 1971, s.118).

Balyan'ın en önemli mazereti mektuptan da anlaşılabildiği kadarıyla böbrek taşı sebebiyle geçirdiği hastalıktır. Cezar, Serkiz Balyan'ın ününün en fazla Çırağan Sarayı inşaatından sonra arttığını söylemektedir (Cezar, 1971, s.116). Ancak, meslek hayatının en zor dönemlerini de bu sarayın inşaatından sonra yaşadığı anlaşılmaktadır. Can, İstanbul'dan kaçışını Çırağan Sarayı'nda yaptığı yolsuzluklara bağlamaktadır, belgelerdeki açıklamalarda bu doğrultudadır (Can, 1999, s.36). Abdülhamit'in tahta geçişinden sonra mimarın başına gelen olaylar onu malından mülkünden etmeye yetmiştir. Devlet zimmetine para geçirdiği ve sahte defter düzenlediği gerekçesiyle malına el koyma kararı almıştır. Bunların içinde Beyoğlu'ndaki evin satışı (1891), Galata'daki acenta ve depozito mağazası* (1884), Çamlıca İcadiye Caddesi'ndeki arsada bulunan beşbin çeki taşı bulunmaktadır (1884) (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:13, Gömlek no:18). İcadiye Caddesi'ndeki taşlar ailesi tarafından kiliseye satılmak istenmişse de, Hazine bu taşların hacz edilen emlakta dahil olduğunu söyleyerek, izin vermemiştir. Kastamonu'daki kömür madeni de bulunmaktadır (1884) Kastamonu'daki kömür madeni olarak geçen yer, Tuğlacı tarafından Bartın ve Cide olarak tanımlanmaktadır (Tuğlacı, 1993, s.719). Serkiz Balyan'ın yabancı uyruklu pek çok kişiye borcu olduğu anlaşılmaktadır. Mösyö Krivas, Mösyö Hayman ve Mösyö Vivoda (ya da Dibove)(?) isimli şahıslardan belgelerde söz edilmektedir (Y.PRK.HH., Dosya no:13, Gömlek no:22 ve YMTV., Dosya no:54, Gömlek no:38). Serkiz Bey Hazine'ye yazdığı mektupta Fransa tebaasından Mösyö Dibove'ye (ya da Vivoda) borcu olduğunu anlatmaktadır.

* Maddi sıkıntı yaşayan kişilerin sahip oldukları bazı kıymetli eşyaları mağaza sahibinin ödediği belirli bir tutar karşılığında belirli bir süre ile emanete bıraktığı ve o sürenin sonunda alınan paranın geri getirilmemesi durumunda eşyanın mülkiyetinin mağaza sahibine geçtiği yerler için kullanılıyor olmalıdır.

Bu konuyla ilgili 1891 yılına ait belgelerden ilki, Serkiz Bey'in Hazine'ye yazdığı mektuptur. Mektupta, Paris Sefareti tarafından onaylanan yüz elli bin Franklık senedi on senedir ödeyemediğinden ve bu paranın faizinin çok yüksek olduğundan söz ederek, Beyoğlu'ndaki evini* satmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Diğer belge, Hazine Nazırı'nın Sadaret'e gönderdiği yazıyı içermektedir. Bu belgeye göre, Hazine Nazırı, Mirliya Ahmet Paşa tarafından Serkiz Bey'in emlakına yapılacak müdahalenin men edilmesi ile ilgili bir tezkirenin kendilerine gönderildiğini belirtmektedir. Hazine Nazırı tarafından Sadaret'e yazılan yazıda Serkiz Bey'in isteği dile getirilerek, Mirliya Ahmet Paşa'nın tezkiresine göre, Serkiz Bey'in kendisi veya başka kişiler tarafından malına olabilecek herhangi bir müdahaleye izin verilemeyeceği ve mallarının belirlenmesinde adil davranılacağı anlatılmaktadır. Bu tezkireye göre, Serkiz Bey'in malları ile ilgili Hazine'nin de herhangi bir müdahalede bulunmasına gerek kalmadığı belirtilerek yazı noktalanmaktadır.

Sermimar Serkiz Bey'in inşa ettiği Çırağan Sarayı karşılığında oldukça yüksek bir meblağı zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır. Verilen irade üzerine oluşturulan komisyonun tahkikatı neticesinde de zimmetine geçirdiği üçyüz bin liranın Serkiz Bey'den alınması için mazbata düzenlenmiştir. Nüfuzun kötüye kullanılması ve zimmete para geçirme gibi devlete karşı işlenecek her türlü suç ve cinayeti inceleyen, "cinayet mahkemesi" tarafından bakılan dava sonucunda, paranın geri alınması ve Serkiz Bey'in dört yıllık hapis cezasına çarptırılması kararı çıkmıştır. Karar gazetelerde de yayınlanmıştır.

Mahkeme tarafından kendisine yazı gönderilerek davaya katılması istenmiş, ancak Serkiz Bey bu daveti karşılıksız bırakmıştır. Paranın geri alınması için emlakına haciz konmuşsa da emlakın tümü bu parayı karşılayamamaktadır. Bunun ötesinde de Serkiz Bey inşaat için istihdam ettiği amelelere de parasını ödememiştir (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no:13, Gömlek no:44). Tahkikat için oluşturulan komisyonun çalışmaları 5-6 aydan fazla sürmüştür. 1886'da inşaatçı çalışan ameleler, sık sık arzuhallerini göndererek toplam 35.000 lira alacaklı olduklarını bildirmişler, ancak komisyon paranın Serkiz Bey'den talep edilmesi gerektiğini söyleyerek bu isteklerin önünü kesmiştir. Ayrıca, Serkiz Bey'in başka inşaat işlerine de yolsuzluk karıştırdığı komisyona gelen haberler arasındadır. Zimmetine geçirdiği üçyüzbin lira hazine dolandırılarak yapıldığı için ceza olarak iki mislinin kendisinden alınmasına karar verilmiştir. Serkiz Bey'in mallarının değeri ve alacakları toplandığında ancak yirmibeşbin lira

* Duhani, Serkiz Bey'in Beyoğlu'ndaki evini Misk Sokağın köşesinde olduğunu belirtmektedir (Duhani, 1982, s.73).

elde edilebilmektedir (BOA., Y.PRK.AZN., Dosya no:2, Gömlek no:49). Devletin, zimmet edilen paranın, değil cezasını, aslını bile toplayamadığı buradaki hesaptan anlaşılmaktadır.

Serkiz Balyan'ın bu olaylardan sonra zimmetine geçirdiği paranın nereye harcandığı veya nerede saklandığını sorgulayan bir belgeye rastlanmamıştır. Adli işlemler kendisi yurt dışındayken gıyabında çözümlenmeye çalışılmıştır. Burada en dikkat çekici nokta Balyan'ın inşaat etkinliğini sona erdiren bir yasaklamayla da karşılaşmamasıdır. Kendisinin “Sermimar” olarak anılması için karar çıkartmayı başaran (BOA., İ.DH., Dosya no:765, Gömlek no:62375) tek saray ya da padişah mimarı olan Serkiz Balyan'ın, imparatorluğa geri döndükten sonra Yıldız Sarayı'nın bazı bölümlerinde çalıştığı bilinmektedir. Ama en önemlisi, 1890 yılında sultanlar için inşa edilecek olan Ortaköy Sahil Sarayları'nın müteahhitliğini üstlenmesidir (BOA., Y.PRK.SGE. Dosya no:3, Gömlek no:69).

Kastamonu kömür madenine ceza olarak haciz konmasına rağmen 1913 yılındaki bir belgede bu kömür madeninin imtiyazının Serkiz Bey'de olduğu ifade edilerek bu imtiyaz müddetinin uzatılması ve mirasçılara bırakılmasına karar verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:179, Gömlek no:78). Anlaşılan, maden Serkiz Bey'e sonradan iade edilmiştir.

Pamukciyan, Balyan'ın 1875 yılından sonra bazı iftiralara uğrayarak Avrupa'ya gitmek zorunda kaldığını ve on beş yıl orada yaşadığını anlatmaktadır. Agop Kazazyan Paşa'nın yardımıyla ülkeye döndüğünde Kuruçeşme'deki evinde ikamet etmiştir. Le Monde illustré dergisinde Balyan yapıları övgüyle anlatılmış ve inşaatları çok hızlı bir biçimde gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Dergi, Yıldız Sarayı için “Bizim hazinemizin sarf edeceği paranın üçte biri ile inşa edildi” diyerek Balyan'ın reklamını yapmaktan kendini alamamıştır (Pamukciyan, 2003, s.320). Ancak, belgelerden de anlaşılabileceği üzere her şey dışarıdan görüldüğü gibi gerçekleşmemektedir.

Çırağan Sarayı yolsuzluğunun ortaya çıkması ve Serkiz Balyan'ın ölümünden sonra, Balyan ailesinin üyelerinin kendilerini toparlayamadıkları ve güç duruma düştükleri görülür. Ailenin en küçüğü olan Leon Nikogos Balyan için 10 Şevval 1322/17.12.1904'de dönemin şehremini tarafından yazılan yazıda, Paris diplomalı olan mimar Leon Nikogos Bey'in fakirlik çektiği belirtilmektedir. Onu fakirlikten ve içine düştüğü güç durumdan kurtarmak için, kardeşi Simon Bey'in emanet hendesehanesinde 1500 kuruş maaşla görevliken vefat etmesi sebebiyle yerine Leon'un atanması önerilmektedir. Simon Balyan'ın da maddi açıdan zor

durumda kalması sebebiyle padişah iradesi ile bu görevde tutulduğu belgeden anlaşılmaktadır (BOA., YMTV., Dosya no:269, Gömlek no:76).

Kirkor Nersisyan'a gelince, Çırağan Sarayı inşaatının masraf defterlerinde tahrifat yapmanın bedelini ağır ödemiştir. Asıl hak ettiği paranın peşine düşmüş ancak devletin çeşitli nezaretleri ve daireleri arasında oradan oraya gönderilerek inşaat için devlete verdiği parayı geri almaya çalışmıştır. Nersisyan, 1880 tarihli komisyona verdiği beyanda 24.009.522 kuruş alacağı olduğunu bildirmiştir (Can, 1999, s.36). Aslında, Nersisyan'a ödenecek gerçek miktar 2.490.522 kuruştur. Sadece Nersisyan değil, bu inşaatla faaliyetleri olan Raif Efendi ve Yuvar kalfa da alacaklarını bir türlü tahsil edememişlerdir. Nersisyan'ın yirmidörtük küsur kuruş alacağı önce maliyeden ödenmek üzere tetkik ettirilmiştir. Daha sonra Şura-yı Devlet tarafından da tetkik edilmesi istenmiş buradan da onay alınarak bir mazbata ile 3.3.1886 tarihinde 656 numaralı evrak olarak sadarete takdim edilmiştir. Ancak, irade çıkmadığı için herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Nersisyan bu yapının inşası dolayısıyla pek çok kişiden para topladığını ve devletten parasını alamadığı için bu kişilerin kendisini sıkıştırdığını, borçlarını ödemesi için zorladıklarını anlatmaktadır. Maliyenin ödeme yapması için sadaret tarafından gerekli yerlere yazılması icap eden yazının bir an evvel gönderilmesini rica ederek 8.3.1886 tarihli dilekçesini noktalamaktadır (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:489, Gömlek no:34).

Aynı dosyanın içindeki 1884 yılına ait diğer belge, Nersisyan'la hazine arasında yapılan 1287/1870-1871 yılındaki mukavelede Çırağan Sarayı inşaatının götürü usulüyle kendisine ihale edildiği ve bu mukavelede geçen herşeyin harfiyen tarafından yerine getirildiği anlatılmaktadır. Ancak, yirmidört yük küsur kuruşun ödenmesi için senelerce süründükten sonra padişah iradesi Maliye Hazine-i Celilesi'ne havale edilmişse de bu tutarın eski dönemlere ait olması sebebiyle yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kendisine söylenmiştir. Şura-yı Maliye tarafından tetkik edildikten sonra Hazine-i Hassa ve Şura-yı Maliye arasında yazışmalar olmuştur. Nersisyan'ın alacağı olduğu karara bağlanmıştır. Ancak, belge miktarın ne olduğu ile ilgili bilgiyi vermemektedir. Karar, Şuray-ı Devlet muhasebe dairesinden de onaylanarak Meclis-i Mahsus'u Vükela'ya mazbata ile arz olunmuştur. Fakat üç aylık süre içinde Meclis-i Ali maliye nezaretine tebligatta bulunmamıştır. Nersisyan bu durumu anlattıktan sonra taahhüt ettiği bu işi büyük fedakarlıklarla yaptığını ve pek çok sarraftan bunun için para aldığını, borcunu ödemediği için kimsenin ona güveninin kalmadığını belirtmektedir. Alacaklı kimselerin kendisini dayanılmaz ölçüde rahatsız etmeleri ve aldığı

borcun faizinin ödenmeyecek boyutlara geldiği anlaşılmaktadır. Nersisyan bu durumun da göz önüne alınarak kararın bir an evvel Meclis-i Vükela tarafından Maliye Hazine-i Celilesi'ne tebliğ edilmesini rica etmektedir. 1885 tarihinde kaleme aldığı benzer konuları içeren bir başka dilekçesi mevcuttur (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:489, Gömlek no:34).

Çırağan Sarayı'nın inşaat masrafı ile vilayetten gelen kereste maliyeti için gerekli sergilere* dair Maliye Nezareti tezkire düzenlemiş ve tezkire üzerine Şuray-ı Devlet Dahiliye Dairesi bir mazbata hazırlayarak Meclis-i Vükela'ya sunmuştur. Meclis'te tartışılan bu konunun zabıtlara geçen suretinden de anlaşılabacağı gibi Kirkor Nersisyan ve Raif Bey'in alacağı olan 2.490.500 kûsur kuruşla, Yuvar Kalfa'nın alacağı olan 34.000 kuruşun verilmesi için sergilerin tanzimi gerekmektedir. Sarayın müteahhitleri olan Kirkor ve Raif Bey ile Yuvar Kalfa'nın, inşaattan alacakları olan diğer kişilerin ve Hazine-i Hassa'nın kereste ücreti olarak Kirkor Bey'deki alacağının "tasviye tahvilatı"(?) verilerek ödenmesine karar verilmiştir. Maliye Nezareti bilgilendirilmiş ve konu kendilerine tebliğ edilmiştir. Bu belge, Kirkor Efendi'nin 2.490.522 kuruşluk alacağının ödenmesi konusunda 15.4.1886'da son adımın atıldığını göstermektedir (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:489, Gömlek no:34). İmparatorluğun geç dönemlerinde kalfaların veya müteahhitlerin hizmetlerinin karşılığının hazine bonosu veya tahvillerle ödenmesi sıkça görülen bir uygulamadır. Devletin, nakit para bulma sıkıntısını biraz olsun geriye ötelemeğe yaramaktadır. İkinci el piyasada her an paraya çevrilebilme özelliği olan bu kağıtların Osmanlı İmparatorluğu gibi sağlıklı ekonomileri olan ülkelerde, değerinin sürekli düştüğünü söylemekte yarar vardır (Hançerlioğlu, 1981, s.383).

Çoğunluğu münakasa ile yapımı gerçekleşen binalar devletin mühendis ve mimarları tarafından birinci ve ikinci (bazen daha fazla sayıda da olabilir) keşifleri yapılarak kontrol edilmektedir. Bu keşiflerde dikkat edilen önemli nokta kalfa ile anlaşılan maliyet hesabının ve malzeme cinsinin inşaat bitiminde farklı olmamasıdır. Diğer bir deyişle, işi yapan kalfa veya mimarın kontratta yazanın ötesinde uygulama yapmaması beklenmektedir. Bu, üzerinde ısrarla durulan bir konu olmasına rağmen müteahhitlerin en fazla usûlsüzlük yaptıkları nokta burasıdır. Kimi zaman, Çırağan Sarayı örneğinde olduğu gibi inşaatın bitiminde masraf defterleri değiştirerek, kimi zaman da bir işin yapımı için iki kez ücret alarak veya yapılmayan işin ücretini talep ederek yapı üretim sürecinin aksadığı ve usûlsüzlüklerle zorlaştığını pek çok belgede görmek mümkündür.

* Sergi: Osmanlı Devleti'nde Hazine'den alacaklı olanlara verilen ve ödenecek paranın miktarını gösteren belge.

3.6 Teknik Altyapı

1877 yılına ait nizamname, keşif yapılırken nelere dikkat edileceği ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Nizamnamedeki maddeler keşfi yapacak kişilerin nitelikleri ve ünvanları, kat sayısı, yapının boyutlarıyla ilgili bazı kuralları içerir. İnşa ve tamir edilen binanın ikici keşfi, ilk keşfe ve ilk keşifte belirlenen bedele uygun olduğu meclisçe onaylanmadıkça, resmen teslimi uygun görülmemektedir. Onay emri verilene kadar emaneten yapılmış ise yapıya memur edilen kişi ve götürü usulü verilmiş ise müteahhidi sorumlu tutulmaktadır. İnşaatin malzeme, boyut, sağlamlık gibi kriterlerine uygun olmayan ve eksiklik olan yapılarda ortaya çıkan zararın müteahhitlere ödetilmesi konusunda karar alınmıştır (Ergin, 1995, s.1745-1746). Ancak, bu nizamnamenin ortaya çıkarıldığı 1877 yılından sonra keşif usullerinde gözle görülür bir farklılık ya da detaylandırılma oluşmaz. Keşifler büyük ölçekli yapılar ya da yapı grupları için kabataslak hazırlanmaktadır. Sözgelimi, Ortaköy'deki sultansarayları için herbir sultana yapılacak saray yapıları ve ek binalar bütün olarak kaydedilmiştir. Ancak, her yapının tek tek yapı malzemelerinin dökümünün yapıldığı görülmez.

Bir başka örnek, Lom kazasında göçmenlerin yerleştiği köylerde inşa edilmesi istenen 12 adet cami ve mescid için yapılan keşiftir (BOA., CE., Sıra no:11755). Neccar kalfası tarafından yapılan keşifte her yapının boyu 14, genişliği 10,5, alanı 147 zira olarak hesaplanmıştır. Bütün yapılar birbirinin aynı olacak ve bir yapı 15.000 kuruşa mal olacaktır. Bir adet mescit ve camii için kullanılacak kum, kireç ve ahşap malzemenin dökümü aynı defterde bir bedel altında toplanarak gösterilir. Bu keşif, camiilerin inşa edilecek yerlere göre planlarının değişiklik göstermesi ya da inşa edilecek alanların birbirlerinden farklı olacağı düşünülmeden yapılmış kaba bir tahminden ileriye gitmez.

Münakasaya katılan mimarlar bazen farklı yapılar için teklif getirebilirler. Özellikle saray çevresinden sipariş verilen yapılarda bu durum sıklıkla görülür. Abdülhamit'in kızları için yapılacak Ortaköy sahilsarayları ve ek binaları için bazı mimarlar teklifler vermişti. Sahilsarayların yapımı için her mimar teklif vermiş olmasına rağmen, ek binalar ve çevre düzenlemesi konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Kimisi rıhtım yapımı için teklif verirken, kimisi de köprü, kayıkthane, mermer merdiven, havuz gibi başka ek yapıların teklifini vermişti. İşveren tarafından kesinleştirilmeyen istekler veya sahilsarayları için değişik tasarımlar da bunu gerekli kılmış olabilir. Saray çevresinin keyfi fikir değişiklikleri bazen ilk keşfi onaylanmış ve inşaata başlanmış yapıların bile kısmen yıkılmasına ya da hesapta

olmayan binaların yapımına karar verilmesine neden olabiliyordu. Maliyeti arttırıcı bu gibi sebepler ikinci keşfi yapan memurlar tarafından dikkate alınmadığında kalfa ve işveren arasında ciddi problemler yaşanmasına neden olmaktaydı.

Sarayların ötesinde, kamu yapılarının inşaatlarında yapılan sağlıksız keşiflerin maliyetleri özellikle taşrada bulunuyorsa içinden çıkılmaz bir durum yaratmaktaydı. Dahiliye Nezareti'ne bağlı Hapishaneler Müdüriyeti'nin kapsamlı çalışmaları ile imparatorluk sınırları dahilinde 20. yüzyılın başlarından itibaren hapishane inşaatlarının hızla sürdürülmeye çalışıldığından daha önce sözedilmişti. İstanbul dışında, vilayetler tarafından yönetilen bu inşaatların süreçlerinin izlenebilmesi için sık sık kontrol amacıyla mühendislerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Yapıların plana ve keşiflere uygun yapıp yapılmadığı hakkındaki raporlara bağlı olarak müteahhitlerin istihkakları ödenmekteydi. Verilen müzekkere sebebiyle Bursa Hapishanesi'ne gidilerek inşaat hakkında tetkikat yapılmıştır. Bunun sonucunda, ülkenin içinde bulunduğu savaş hali dolayısıyla keşiflerin ne kadar sağlıksız olduğu ve ödemelerle teknik şartların yerine getirilmediği ortaya çıkmaktadır.

Rapora göre, Bursa eteğinde Demirtaş İstasyonu Caddesi üzerinde istimlak edilen bir arsaya inşaatın yapılması uygun görülmüştür. Bursa belediye dairesi mühendisliğince onaylanmış haritaya göre, alanı 17 dönüm 3 evlek 75 ziradır. Yerine gidildiğinde yapılan ölçümlerden 26 dönüm 2 evlek olduğu anlaşılmıştır. Bu farklılık sonradan arazinin bir kısmının satın alınmasından kaynaklanmaktadır. Söz edilen arsa üzerine eldeki haritada gösterdiği şekliyle bir kenarı 124 diğerleri, 158,25, 105,8 ve 126,35 boyunda ve 4.45 yüksekliğinde dış duvarlar ile yine haritada gösterildiği üzere 1.30'dan 1.20'ye kadar çeşitli yüksekliklerde temel duvarları yapılmıştır. Yapı haritada görüldüğü şekliyle dış duvarların oluşturduğu sınır dahilinde arsanın asıl cephesi olması gereken büyük yolla hiç bağlantısı olmayan bir şekilde yerleştirilmiştir.

Dış duvarların, yapıldıktan sonra hava etkisiyle 60 cm'lik kısmı çürümüş olduğundan yıkılması gerekmektedir. Yapı, temellerde ve zemin yüzeyinden yukarı yeni satın alınan taş ve dere taşı kırılmadan inşa edilmiştir. Kullanılan harcın eksik olması sebebiyle dayanıklılığı istenilene uygun değildir. Bu duvarın posta yolunun dış kısmında kalması ve üzerindeki çürük aksamın yıkılarak takviye edilmesi gerekmektedir.

İkinci olarak, yapılacak hapishanenin temel planları daha önce vilayetlere gönderilirken Bursa'ya da gönderilmiş, ancak plan eksik olduğu için vilayet tarafından bunun düzeltilerek yapılmasına çalışılmıştır. Temel aksamı zeminden 1m aşağıdaki dere taşıyla karışık kum üzerine yapılmış ve bazı yerlere rastlayan büyük yuvarlak parçalar çıkarılmayarak duvar onlara dayandırılmıştır. Bu kısımlar diğer taraflara göre, 20-30 cm eksik kalmıştır. Temel kenarlarına açılan kapılardan temelin yeterli ölçüde derinliği bulunmadığı anlaşılmıştır. Tüm yapıya oranla üçte bir derecesinde doldurulmuş temel duvarları yapının ağırlığı sebebiyle şüpheli bir dayanma kuvvetine sahip olduğu için bu temellere göre inşaatın devamına izin verilemez.

Eski plandan vazgeçildiğinde temel aksamı tamamen yok edilerek arsanın yolla ilişkisi düşünülerek cephenin tayin edilmesi ve yeni planlara göre, inşaatı yeniden başlanması önerilmektedir. Halihazırda mevcut olan inşaatın değeri, henüz kullanılmayıp orada bulunan inşaat malzemesinin fiyatı ve kullanılan suyun masrafı keşf edildiğinde 621.718,53 kuruştur. Bu keşifname hazırlanarak ilgililere verilmiştir.

Söylenen hususlara göre, inşaat için verilen para ve yapılan harcamaların miktarına dair vilayet tarafından bir hesap ortaya konamamaktadır. Yapıya ait temel aksamı sağlamlık itibarıyla istenene uygun değildir. Yeni plan uygulandığında, bu temeller kullanılamayacağından tamamen yok edilerek yeni yapı için yeniden inşaatı başlanması gerekeceği anlatılmaktadır. Yeni planın uygulanması için keşif yapıldıktan sonra 1615 kuruş yıkım masrafı ile toplam mecidî ondokuzdan 2.104.287 kuruş gereklidir. İnşaatın kıymeti, kullanılmayan malzeme ve diğer değerler toplandığında eldeki para 578.358,60'dır. Bu rakam 2.104.287 kuruştan çıkarıldığında geriye kalan 1.525.28,40 kuruş yeni inşaat için yapılacak harcamayı vermektedir. Mevsim geçmeden işe başlanması ve malzemenin ışıktan korunması gerektiği belirtilerek Bursa Hapishanesi'nin inşaat tahkikat raporu sonlanmaktadır.

Merkezden gönderilen planların eksikliği ve bu eksik planlar üzerine inşaatın sağlıksız başlaması, tasarımdaki aksaklıklar, yapının konumlandırılmasında yapılan hatalar, vilayetin yaptığı harcamalar için hiçbir kayıt tutmaması ve tümünden yanlış başlanan bir yapı için boşa giden paralar inşaat alanında sağlıksız keşiflerin ve plansızlığın yansımalarıdır. Özellikle taşra için hazırlanmış böyle bir raporun bulunması inşaat sektörünün yapılanmasının taşrada çok yetersiz olduğunun göstergesidir.

Birden çok yapının inşaatına kalkışıldığında keşif defterlerinde her yapı için nihai bedeller görülebilir. Sözgelimi, Çamlıca’da şehzadeler için yapılacak köşkler, hamam, muhafaza duvarı, mutfak, haremlik, selamlık dairelerine ayrı ayrı fiyatlar verilmiş ve bunlara nakliye ücreti eklenmişti. Ancak, hamamın içinde yapılması istenen kısımlar ve bunlar için gerekli malzemenin tek tek dökümü yapılmamıştır. Dolayısıyla hamamın maliyetinin nasıl hesaplandığı ve neye dayandırıldığı bilinmemektedir. Haremlik ya da selamlık için de aynı durum söz konusudur. Keşif pusulasından farklı olarak münakasa pusulasına başka masraf kalemlerinin de ilave edildiği görülür. Bu, büyük olasılıkla keşiften münakasa dönemine kadar geçen süre içinde isteklerin artmasından kaynaklanmaktadır. Açılımı yapılmayan kaba tahminler sonradan sorun yaratmakta ve teknik ayrıntıların, inşaatın gerçekleştirme biçimlerinin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Müteahhitlerin malzeme satıcılarıyla yaptığı anlaşmalar ya da onlara ayrılan ücret çoğunlukla belirtilmez. Sabit maliyet içinde tüm gider kalemlerini hesaplamak zorunda bırakılan müteahhitler, ya inşaat sonunda fazla maliyet çıkarmakta, ya da önceden yüksek fiyat söylemek zorunda kalmaktaydı.

Müteahhitler malzeme satan kalfalardan inşaat malzemesi satın aldıkları gibi, bazen hem inşaat malzemesi satarak, hem de, taahhüt işleriyle uğraşarak faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. İnşaat malzemesi satması müteahhitlerin büyük olasılıkla kârlı bir çalışma yapmasına sebep olmaktadır. “Tüccar kalfalar” olarak adlandırılan bu kalfaların da kendilerine göre, nişan verilerek ödüllendirme biçimlerinin olduğu görülür. Şehremaneti’ndeki ebniye meclisi üyelerinden olan tüccar kalfaların en itibarlı olanına nişan verilmektedir (BOA., İrade Dahiliye, Sıra no:12402).

Malzeme satan kalfalarla müteahhit kalfaların arasındaki ödeme ile ilgili sorunlar belgelerde çok sık olarak gündeme getirilmektedir. 22 Z 1273/13.8.1857 tarihli keresteci Nikolaki’ye ait bir arzuhalde tüccar kalfalarından Mısırlı Yani kalfa’nın keresteci Nikolaki’nin sattığı kereste bedelinin dışında tahville zimmetinde bulunan parayı ödemediği ve Bursa’ya gittiği anlatılmaktadır. Nikolaki, Hüdavendigâr Valisi’ne haber verilerek borcunun ödenmesini istemektedir. Bu konuyla ilgili olarak Hüdavendigâr valisine yazılmış ikinci belge, Yani’nin ondokuzbin kuruşu ödemediği Bursa’ya gittiğini ve orada ticaretle uğraştığını belirterek, borcu olan meblağın kendisine ödenmesini istemektedir (BOA., A.MKT.DV., Dosya no:113, Gömlek no:59).

1856 yılında Beykoz Kasrı'nın ve Mecidiye Kışlası'nın müteahhiti Hacı Stefanis Kalfa'nın, taşı Hacı Apostol'a borçlandığı görülür. Bu paranın tahsil edilmesi için yazılmış belgelerin sayısı azımsanacak gibi değildir (bkz. A.MKT.NZD. Katalogları). İnşaat malzemesi satıcıları ve müteahhitler arasındaki ödeme güçlüklerini anlatan daha pek çok belge bulmak mümkündür.

Bazı durumlarda müteahhit yapmayı taahhüt ettiği yapının inşaat malzemelerini malzeme satıcıları dışında temin etmek durumunda kalabilir. Stefanis Kalfa'nın Beykoz Kasrı ve Mecidiye Kışlası inşaatı için Biga'dan kereste getirmesi gibi (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:198, Gömlek no:20). Hammaddenin işlenmesi, üretimi ve satışı gibi bazı süreçlerin kopukluk göstermesi müteahhitlerin inşaat malzemesini temin etmek için çeşitli yerlere gitmelerini gerektirmiştir. Beykoz Kasrı'na kereste almak için Biga'ya giden Stefanis Kalfa'nın Mecidiye Kışlası'na taş almak için Eceabat'a gittiğini bir başka belgeden tespit etmek mümkün olabilmektedir. Ya da, 1849 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı sırasında Bergama'dan nakledilecek Somaki sütunların toplanması için Karabet Balyan'ın adamı ebniye-i hassa kalfalarından Foti'nin ücret karşılığı görevlendirildiği görülebilir (BOA., CS., Sıra no:3553). Malzemenin elde edilmesindeki zorlu süreç maliyetin artışına da sebep olmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru inşaat malzemesi üretimi ve satışı için daha kapsamlı girişimlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların en erkeni Serkiz Balyan'ın kurduğu Şirket-i Nafia-i Osmaniye'dir (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:451, Gömlek no:3). Yapılar için Avrupa'dan ithal edilen inşaat malzemelerini üretmek için imtiyaz usulü kurulan şirket aynı zamanda borsaya bağlı olarak çalışmakta ve Osmanlı tahvillerinin değerini koruyan en emin mali kurumlardan biri olarak anılmaktadır (Kazgan, 1991, s.115).

Serkiz Balyan bazı bankerlerle birlikte kurduğu bu inşaat şirketine bir de buhar gücüyle çalışan bir kereste fabrikası eklemek için izin istemiştir. İzin verilince, fabrika sahası için Beykoz'da 40.000 metrekarelik bir arsa satın almıştı. İnşaat şirketine Mösyö Kare, Şişmanoğlu, İstefanoviç, Vilkensun ve eski Turuk-u Muabir müdürü Kaston Efendi gibi gayrimüslimler de dahildi. Bina inşaatından başka yol, köprü ve şimendifer hattı da yapacak olan ve 35 yıllık imtiyaz elde eden inşaat şirketinin sermayesi bir milyon liraydı. Şirket her biri onar liralık yüz bin hisse senedi çıkarıyordu (Cezar, 1971, s.117). Modern bir düşüncenin ürünü olan bu şirketlerin ömrü büyük olasılıkla fazla olmamıştır. Çünkü, kuruluşundan

yaklaşık on sene sonra Serkiz Balyan Çırağan Sarayı inşaatında yolsuzluk yapması sebebiyle ülkeyi terk etmiş, malına ve servetine el konmuştur. Balyan'ın bu girişiminden kısa bir süre sonra başka inşaat malzemesi satan şirketler türemiştir. Aynı yıl “Hofman icadı” olarak anılan usulde tuğla üretmek üzere fabrika kurulması için Mösyö Fernandez’e belli şartlar altında imtiyaz verilmesi ile ilgili bir girişimin olduğu anlaşılmaktadır (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:466, Gömlek no:12). 1871 yılında Constantinople Ulusal Tuğla Fabrikası’nın Galata Perşembe Pazarı’ndaki bürosunun ilanı La Turquie Gazetesi’nde bulunmaktadır (Akın, 2002, s.320).

Yapıların iç ve dış özelliklerine verilen önem, gazetelerin haber ilanlarına da yansımaktadır. Aslında bu ilanlar mimaride değişen zevk ve tercihlerin gazetelere yansımalarıdır. Batı mimarisinin etkileri doğal olarak batılı inşaat malzemelerinin de ülkeye girmesi yolunu açmıştır. 29 Ocak 1851 günü Journal de Constantinople Gazetesi Taksim dolaylarında bir kartonpiyer atölyesi kurulduğunu ve mimarların buraya istedikleri çizimleri vererek, kısa süre içinde yapılacak örnekleri inşaatlarında kullanabileceklerini ilan etmektedir. Yapıların iç dekorasyonunda kartonpiyer kullanımı, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. Aynı gazetede 19 Ağustos 1854 yılında bu yeni çıkan dekorasyon türünün önemli inşaatlarda çok tutulduğu, kolay uygulanır ve düşük fiyatlı olmasının da mimarlar ve mal sahiplerinin tercihinde etkin olduğunu yazmaktadır. Gazetede ayrıca Léon Parvillée’nin konuyla ilgili uzmanlığı vurgulanmakta ve yaptığı uygulamalardan söz edilerek, ilgilenenler için atölyesinin Dörtöyl’de olduğu belirtilmektedir (Akın, 2002, s.320). Aynı gazete 16 Mart 1859’da, mimar, müteahhit ve malsahiplerine Pera, Kalyoncu Kulluğu’ndaki inşaat malzemesi deposu, 11 Temmuz 1864’te de, Fransa’dan getirtilen inşaat malzemelerinin Kemeraltı Caddesi’ndeki satış yeri duyurulmaktadır (Akın, 2002, s.320).

Geleneksel malzemeler belirli ölçüde ihtiyacı sağlamaktaydı. Ancak, 19. yüzyılda Avrupa’da değişen üretim teknolojisi ve yapı üretiminin modernleşmesi, özellikle İstanbul’daki mimari değişime en çok inşaat malzemesi açısından faydalı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu başta Fransa olmak üzere pek çok Avrupa ülkesinin inşaat malzemelerinin satıldığı pazar haline dönüşmüştür. 1908’den önce yerli sermayeyle ülkenin en gelişmiş yörelerinde kurulmuş tesislerden inşaat malzemesi alanında üç tuğla, üç kireç fabrikasıyla sınırlıdır. Bunun dışında büyük ölçekli denebilecek yedi marangoz ve doğrama atelyesi bulunmaktaydı. Ayrıca, 1908 yılında çağdaş anlamıyla bir Osmanlı sanayinin varolmadığını söylemek doğru olacaktır (Boratav, 1992, s.268).

Ahşap malzeme 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ithal edilmeye başlanmıştır. Kullanıcılar için hazırlanan kataloglarda gerçek bir standartlaşma söz konusudur. Viyana merkezli firmalar tarafından ülkeye pazarlanan ahşap artık 20. yüzyılın başında strüktürel eleman olarak kullanılmaktan çok kaplama malzemeleri olarak tüketiciye sunulmuştur (Tanyeli, 1998, s.55). Bu açıdan bakıldığında keşif defterlerindeki terimlerin de değişime uğradığı, inşaat malzemelerinin adlarının farklılaştığı, dışarıdan getirilenlere verilen ön adlar (Frenk mermeri, İtalyan İncülü ve randelması, Fransızkârî kiremit, Marsilya kiremidi, Triyeste taşı ve süğeliği, Malta taşı, Nemçe kalası, Avrupa künüğü, Yağlı boyalı Ornato vs.) dikkat çeker. Bazen geldiği ülkenin adı ile anılarak maliyet farkı vurgulanır. Gümrük vergilerinin fazla olması ve bu maliyetin altından kalkabilecek olmaları dolayısıyla, devlet ve elit tabakanın yapılarında dışarıdan gelen inşaat malzemeleri kullanabilmektedir. Gümrük vergisinden muaf olma bazı yapılar için mümkündür. Geç dönemlerde inşa edilen İtalyan Sefarethanesi için dışarıdan getirilecek inşaat malzemesinin gümrük vergisinden muaf tutulması için karar çıkmasına (BOA., MV., Dosya no:155, Gömlek no:65) rağmen, Darülaceze binası için Avrupa'dan getirilecek malzemeler sebebiyle Vasilaki Kalfa'nın bu malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması ile ilgili isteği kabul edilmemişti (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:705, Gömlek no:6).

Olağanüstü durumların da malzeme fiyatlarına etkisi büyüktür. Daha önce söz edildiği gibi, Darülaceze'nin müteahhitliğini yapan Vasilaki İoannidis deprem yüzünden artan inşaat malzemesi fiyatlarıyla baş edemeyerek devletten ek ödenek talebinde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak 21 Temmuz 1894'de Moniteur Oriental deprem sonrasında inşaat malzemesi fiyatlarında yüksek artışların görüldüğünü yazmaktadır (Batur, 1994, s.32). Aslında bu tip karışık ortamlar inşaat alanında yolsuzlukların yapılması için zemin oluşturmaktaydı. Deprem sonrası Şehremaneti mühendisleri tarafından kontrol edilen binaların sahiplerinden para talep edildiği, para verilmediği takdirde sağlam binayı çürük, çürük binayı da sağlam gösterdikleri ihbar edilmiştir. Böyle davranışlara maruz kalan emlak sahiplerinin mahkemeye başvurmalarının gerekli olduğunun gazetelerde ilan edilmesi öngörülmektedir (BOA., İ.HUS., Dosya no:27, Gömlek no:1312/M-84).

İmparatorluğun savaş ortamında inşaat malzemesi üreten Türk ve gayrimüslim küçük üreticiyle, malzemeleri dışarıdan getiren kişilerin varlığı bilinmektedir. İshakpaşa Tevkifhanesi ve Anadolu'daki hapisane inşaatları imparatorluğun uzun zaman alan ve örgütlü yegâne inşaat faaliyetlerindendir (Şenyurt, 2003, s.76). Yerli müteşebbislerin küçük

fabrikalarla savaş ortamında faaliyetlerini güçlükle sürdürdüğü görülür. Küçük üreticilerin varlığına rağmen, müteahhitler Avrupa'dan gelecek malzemeleri de gidip yerinde inceleyerek satın almaya devam etmişlerdir. Hapishane in aatlarının sürdüğü bu dönemde Tekirdağ Hapishanesi müteahhitlerinden biri olan mimar Mukbil Kemal Bey'in Almanya'ya inşaat malzemesi almak için gittiği, demirin ve yapıların finansmanının Almanya'dan sağlandığı anlaşılmaktadır (BOA., DH.EUM.SSM., Dosya no:27, Gömlek no:16).

Hapishane yapılarıyla birlikte ‐beton‐ ve ‐betonarme‐ terimlerinin sık sık kullanıldığı, yeni malzeme betondan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz hapishane binalarının ilk betonarme binalar olduğu iddiasında bulunmak doğru değildir. Ancak doğru olan; bu dönemde imparatorlukta yeni yeni denenmeye ba lanan betonarme sistemin belirli bir düzen içinde ve yaygın olarak hapishane in aatlarında uygulanmasıdır. Buna bağlı olarak betonarme yapı üreten mimar ve mühendislere fazlaca ihtiyaç duyulmuştur. Hapishane in aatlarında pek çok Türk ve gayrimüslim mühendis  alı mı  bunlardan İstanbul'da inşa edilen İ hakpa a Tevkifhanesi'nin (Sultanahmet Cezaevi) betonarme olarak inşa edilmesi Mühendis Tekfuryan tarafından gerçekleşmiştir ( enyurt, 2003, s.80).

Küçük fabrika ölçeğindeki üretim in  irketle meye doğru adım attığı söylenebilir. Belgelerde 20. yüzyılın başında bir dizi inşaat malzemesi satan ve üreten şirkete ruhsat verildiği tespit edilmektedir. 1913 yılında, inşaat malzemeleri imal etmek ve merkezi Yafa'da olmak üzere ‐Bünyan-ı Osmanlı Sanayi Anonim  irketi‐ adıyla Albert Aynteb'e ruhsat verilmesi uygun g r lm  tur (BOA., MV., Dosya no:231, Gömlek no:134). 1332'de merkezi İstanbul'da olan inşaat malzemeleri ticaretini yapmak amacıyla ‐Büyükada Levazım-ı İn aiye Anonim Osmanlı  irketi‐nin kurulması (BOA., MV., Dosya no:237, Gömlek no.43) ve 1922'de merkezi İstanbul'da olan inşaat malzemesi yapmak ve satmak üzere ‐Malzeme-i İn aiye Osmanlı Anonim  irketi‐ adıyla anılan bir başka işletmenin hayata geçmesi için ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:256, Gömlek no:17).

Kuşkusuz, malzeme üretimi yapmak için ruhsat verilen şirketlerin sayısı burada belirtilenle sınırlı değildir. Bu şirketlerden birinin kuruluşunu ve i leyi ini inceleyerek bir kanıya varmak mümkün olabilir. Bu konuyla ilgili olarak, Akyıldız, ‐ imentodan Tu la ve Bilcümle Levazım-ı İn aiyye İmal ve Ticaretine Mahsus ‐Sterea‐ Osmanlı Anonim  irketi‐nin faaliyetleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Akyıldız'a göre bu  irket İstanbul'da kurulmuştur. İdare meclisinin gerekli görmesi durumunda ülkenin diğer yerleriyle, yabancı ülkelerde  ube

açabilirdi. Kurucuları arasında M. Sinfenos, S. İspiridyon, George Naum, Hristo Naum, Antuvan Çalyan, Albet Gazas ve Vagan Lagorakis ile mimar ve müteahhit olduğu bilinen Markos Langas bulunmaktadır. Şirketin kuruluş amacı çimentodan tuğlaya kadar bütün inşaat malzemelerini üretmek ve bunlarla ilgili ticaretle meşgul olmaktı. Şirket bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyduğu gayrimenkullere tasarruf etme hakkına sahipti. Sultan Mehmed Reşad'ın iradesi üzerine 1 Haziran 1912'de kuruldu. İmtiyaz süresi anlaşma fesh edilmediği sürece kuruluşundan itibaren 25 yıldır. 20.000 lira sermayeye sahip olan şirket hisse senetleri çıkararak bir süre sonra sermaye arttırımına gitmiştir. 1913'te toplanan genel kurula sunulan idare meclisi raporunda, İtalya ve Balkan savaşları yüzünden üretim sisteminin kurulamamasına rağmen, el makinalarıyla tuğla üretilerek giderlerin karşılandığı ifade edilmiştir. Sonraki genel kurullarda Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından dolayı hem fabrikanın faaliyete geçemediği, hem de satışların savaştan olumsuz yönde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu olumsuzluklar yüzünden daha sonraki genel kurullarda şirketin bütçesinin açık verdiği görülür (Akyıldız, 2001, s.226).

4. İHALELERDE KULLANILAN TERİMLER ve ETİMOLOJİLERİ

4.1 Taahhüt

Taahhüt, Arapça isim olan “ahd”den gelmektedir. Çoğulu “taahhüdât”dır. Taahhüt bir işin yapılması için resmi olarak sözleşme ya da söz verme anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, s.1007). Taahhüdname ise bir şeyi yapmayı üstüne aldığını bildiren resmi kağıttır (Devellioğlu, 2003, s.1007). İnşaat işlerinin ihalesini alan kişilerden alınan resmi kağıtlara belgelerde “senet”, “kontrato senedi”, “taahhüdname” veya daha geç tarihlerdeki adlandırılmasına göre, “mukavele” adı verilmektedir. Dilimizde, “Angajman” (İngilizce ve Fransızca’daki “Engagement” kelimesinin Türkçe’deki kullanımı) kelimesinin Osmanlıca’daki “Taahhüt” kelimesi ile eş anlamlı olduğu belirtilmektedir. Angajman, bir işi üstüne almayı dile getirir, bu anlamda dilimizde “üstlenme” veya Türk Dil Kurumu’na “bağlaşma” deyiimiyle özleştirilmiştir (Hançerlioğlu, 1981, s.18).

Osmanlı dünyasında taahhüt kelimesi sadece inşaat işlerinin gerçekleşmesinde kullanılmamaktadır. Et, erzak, odun, ekmek vs. ihtiyaçların sağlanmasının taahhüt edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

4.2 Müteahhit

Arapça sıfat ve isim olan “ahd”den gelmektedir. Çoğulu “Müteahhidîn”dir. Taahhüt eden bir işi sözle, imza ile üzerine alan anlamındadır (Devellioğlu, 2003, s.758). Bugün, müteahhitte eş anlamlı olarak “yüklenici”, “üstlenici” kelimeleri de kullanılmaktadır (Hasol, 1993, s.325). Yüklenicinin bir işi, yapının bir bölümünü ya da tümünü belli koşullarla üstüne alan kimse olarak tanımlandığı görülmektedir (Hasol, 1993, s.491).

Geç tarihli bir belgede taraf anlamına gelen “mültezim” olarak adlandırıldığı da görülür (DH.MB.HPS.M., Dosya no:52, Gömlek no:16). Burada tekrar belirtilmesinde yarar olan diğer bir nokta, müteahhitlik yapan kişilerin sözlü ya da yazılı anlaşmalarda taraf olarak kabul edililişinin 20. yüzyılın başlarını bulmasıdır. Müteahhitliğin inşaat alanında devlet memurluğundan sıyrılarak serbest meslek haline gelmesinin gecikmeye uğraması taahhüt usulü inşaat işlerini gerçekleştiren kişilerin “müteahhit” olarak anılmasını da geciktirmiştir. 18. yüzyılın sonlarında orduya et, çizme ve ekmek sağlayan kişiler için “müteahhit” ünvanının çoklukla kullanıldığı BOA’daki Cevdet Tasnifine ait katologlardan tespit edilebilir. Ancak, aynı dönemde inşaat taahhüt işi yapan kişilerin müteahhit olarak anılmadığı, sadece

inşaata “memur edildiği” belirtilmektedir. Bu durum biraz da “devlet müteahhiti” olan bina eminlerinin statüsünün uzun süre korunması için alınmış bir önlem olarak gözüktür. Çünkü aksi şekilde devletin sürekli kontrolünde olmayan bu iş kolunun kâr ilkesini ön planda tutma isteğinin önü alınamayacaktı.

“Memur etme” durumunda biraz da zoraki bir yan olduğu dikkat çeker. Kişiler inşaatın finansmanını sağladığı gibi işçi, malzeme işleriyle uğraşarak aslında o inşaat işini tümüyle üstlenmekteydiler. “Memur edilen” bu kişiler çoğu hali vakti yerinde olan padişaha yakın şahıslardı. Padişahın seçimiyle, herhangi bir münakasaya tabi tutulmadan, inşaat işlerini yapmaya memur edilmekteydiler. Padişahın davetiyle gerçekleşen bu işin davet edilen tarafından üstlenilmesi ve sonuçlandırılması beklenmekteydi. Sonuçta zoraki bile olsa yapının inşa ve tamir işi birilerine ihale edilerek yaptırılmakta ve yazılı bir belge olmadan da kişi o inşaatın sorumlu tutulmaktaydı. Çoğu zaman, erken dönem müteahhitlerine işin ihale edilmesi sözlü emir ve üstlenilmesi de sözlü taahhülle olmaktadır. Ancak belgelerde “müteahhitlik” ünvanından çok, sadece “inşaata memur edilme” deyiimiyle yetinilmektedir.

Bunun sebebini Osmanlı İmparatorluğu’nda inşaat taahhüdünün yiyecek ve giyecek kadar insanın olmazsa olmaz ihtiyaçlarına cevap veren bir girişim olarak görülmemesinde aramak gerekebilir. Ekmek, yiyecek ve et ihtiyaçları, hele ki orduya sağlanıyorsa birincil derecede önemliydi. Her iş kolunu kontrolü altında tutan devlet bu konuda esnek davranarak birincil ihtiyaçlar için girişimcilere nasıl olursa olsun serbestlik tanıyabilmekteydi. Dolayısıyla, imparatorluğun öncelikli ihtiyaçlarını sağlayan bu kişilere “müteahhitlik” payesini de daha kolay verebilmekteydi.

4.3 İstihkâk (Hakediş)

Hakkı olma, hak kazanma, hak kazanılan şeydir (Devellioğlu, 2003, s.457). Daha kapsamlı bir başka tanım şöyledir: Bir yükleniciye, yaptığı bir aylık iş karşılığı olarak, keşif bedeli üzerinden hesaplanan tutardan ihale indirimi yüzdesi düşüldükten sonra ödenen tutardır (Hasol, 1993, s.192). Geç dönem belgelerde görülen bu kelime mukavelede geçen inşaat süresinin belli aralıklara bölünerek müteahhite yapılan ödemeleri anlatmak için kullanılmaktadır. Bu ödemelerin yapılabilmesi için devletin bir memurunun inşaata gelerek, kontrol etmesi ve onay vermesi de gerekliydi. İmparatorluğun son zamanlarında savaş sebebiyle her ay ödenen istihkakların ödemelerinde aksamaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu

sebeple de pek çok şikayetle karşılaşmaktadır. İstihkak ödemelerinde geç dönemlerde bankalardan yararlanıldığı görülür.

4.4 Avans (Ale-l-hesâb)

Bugünkü “avans” kelimesinin geç dönemlerde Osmanlıca’ya girdiği görülür. Avans, bir işin karşılığı olan paranın iş yapılmadan önce peşin verilmiş bölümüdür. Alacaktan bir bölümünün vaktinden önce ödenmesini dile getirir. İş yapıldıktan ya da alacak tahakkuk ettikten sonra avans olarak verilen para, tahakkuk eden paradan düşürülür (mahsup edilir) (Hançerlioğlu, 1981, s.21-22). 1877 yılındaki Münakasa Nizamnamesi ile iş başlamadan peşin verilecek bedellere bir sınırlama getirildiği görülür. Buna göre tüm bedelin %10’undan fazlası peşin olarak verilmeyecektir (Ergin, s.1745). 1882 yılında yapılan bir değişiklikle bu miktarın %25’e çıktığı görülür (Ergin, s.1746). Ancak, her iki ifade de bu ödemeler için “avans” kelimesi kullanılmamaktadır.

Ale-l-hesâb ise, hesaba sayarak, hesaba mahsuben anlamındadır (Devellioğlu, 2003, s.27). Hançerlioğlu’nun, avansın eş anlamlısı olarak belirttiği “Ale-l-hesâb” kelimesi belgelerde sadece iş yapılmazdan önceki peşin ödemeler için kullanılmamaktadır. Her hesaba mahsub edilen bedelin avans olması mümkün değildir. Bu kelime belgelerde iş süresince yapılan çeşitli ödemeler için kullanılmaktadır.

4.5 Münâkasa

Devletçe veya bir müessese tarafından alınacak bir malın yaptırılacak bir işin indirim konulması anlamında kullanılmaktadır. Münakasa; biri kapalı zarfla diğeri açık indirim ile olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarfla yapılan münakasada istekliler tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık indirmede ise karşı karşıya geçip indirim yaparlar. Münakasaya konulan şey en çok indirim yapana ihale edilir (Pakalın, 1971, s.616).

4.6 Münâkasa Pusulası

1877 yılındaki Münakasa Nizamnamesi’nden sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. “Münakasa Şartnamesi” ve “Münakasa Kaimesi” gibi, sadece inşaat işlerinde değil, başka alanlarda yapılan münakasalarda da kullanılan bir terim olmalıdır.

Münakasaya katılacak kişilerin münakasadan önce İstanbul Şehremaneti meclisine veya taşrada gerçekleşecek ise mahalli meclislere kefilleriyle birlikte gelerek münakasaya katılacaklarını belirtmek amacıyla isimlerini yazdırdıkları ve imzaladıkları kağıtlardır. İsimlerden oluşan bu uzun listede münakasa sırasında en son peyi sunanlar, münakasadan çekilenler ve münakasaya katılamayanlar isimlerinin yanlarına not edilir. En düşük fiyatı veren kişiye pusulanın üzerine “yapının inşaatını veya tamirini şu kadar kuruşa yapmayı üzerime almayı kabul ediyorum” diye yazdırılarak kefilinden ve kendisinden imzalaması ya da mühürlemesi istenir. Bu belirlenen ilk bedeldir. Başka indirim yapmak isteyen talipli çıkması durumunda tekrar münakasa yapılarak son karar verildiğinde adı geçen münakasa pusulalarına iş kime ihale edildiyse oradaki en üst kademedeki memur tarafından “tefviz ve ihale olundu” idafesi yazılır (Ergin, 1995, s.1741-1742).

4.7 Münâkasa Kâimesi ve Münâkasa Şartnamesi

Pakalın’a göre, münakasa kâimesi devletin ya da bir müessesenin açık indirme ile alacağı bir malın veya yaptıracığı işin şartlarının nelerden oluştuğunu, ne zaman ve ne suretle teslim edileceğini, bedelini ödeme şeklinin yazıldığı kağıdın adıdır. Tayin olunan günde toplanan heyetçe ve tellal yardımıyla karşılıklı indirme yapılarak en çok indirme yapana ihale verilir (Pakalın, 1971, s.616). Pakalın, “münâkasa şartnamesi” için “münakasa kâimesi” ile benzer bir tanım yapmıştır. Bu tanıma göre, münakasa şartnamesinin, münakasa kâimesinden tek farkının kapalı zarf usulü yapılan münakasalar için tanımlanıyor olmasıdır. Pakalın’a göre, “devlet veya bir müessese tarafından kapalı zarfı alınacak bir malın veya yaptırılacak bir işin bedeliyle şartlarının nelerden ibaret bulunduğu, ne zaman ve ne suretle teslim edilerek bedelinin ödeme yolu yazılı olan kağıt hakkında kullanılır bir tabir”dir (Pakalın, 1971, s.616).

Belgelerden anlaşıldığına göre, münakasaların kapalı ya da açık olmasına bakılmaksızın münakasa şartnamesi ve münakasa kâimesi hazırlanmaktadır. Münakasa şartnameleri işin yapım şartlarının maddeler halinde kapsamlı olarak anlatıldığı bilgileri içermektedir. Bunların içinde işin yapım süresi, bedeli, ödeme şekillerinin yazıldığı da görülür. Münakasa şartnameleri inşaatın durumuna göre içerik değiştirebilmektedir. Dolayısıyla incelenen süreler içinde tek tip “münakasa şartnamesi”nden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca, münakasalarda, münakasa şartnamesi ile birlikte münakasa kâimesinin de yazıldığı görülmektedir. Üsküdar Hapishanesi dosyasında, hem şartname hem de kâime hazırlanmıştır. Bu örnekte münakasa kâimesinin, şartnameden farkı; şartnamenin ana hatlarını çizen küçük

bir özet olmasıdır. Dolayısıyla, inşa edilecek yapıyı ve yerini, münakasa tarihini, askı süresini, inşaatın başlangıç ve bitiş tarihlerini bildiren genel bir çerçeve tanımlar. Bununla birlikte münakasa şartlarının okunması ve incelenmesi için ihaleye katılan kişileri uyarıcı niteliktedir. Münakasa şartnamesi de bu kağıdın arka tarafına yazılarak, yapının inşası ile ilgili bilgiler detaylı olarak anlatılmaktadır.

4.8 Senet, Mukavele veya Kontrato Senedi veya Kontratnâme

Senet, bir borcu ya da hukuksal bir işlemi saptamak için düzenlenen belgedir. Halk arasında en çok kullanılanı, borçlunun alacaklısına borç miktarını ve ödeyeceği tarihi yazıp imzalayarak verdiği senettir (Hançerlioğlu, 1981, s.357-358). Sözcüğün günümüzdeki kullanımı da bu biçimdedir. Bir başka şekli “dayanılacak şey”, “belgit” olarak kullanımıdır (Devellioğlu, 2003, s.937).

Mukavele, sözleşme, yazılı sözleşme, mukavelenâme, sözleşmenin yazıldığı kağıt, kontrat anlamındadır (Devellioğlu, 2003, s.679). Mukavele, Arapça isim “kavl”den, yani lakırdı, söz anlamındaki bir kelimeden türemiştir. Bir başka tanımı, tarafların uyuşan bildirimleriyle birbirlerine karşılıklı yükümlülükler yükleyen anlaşmadır. Osmanlıcada “akit” ve “mukavele” sözcükleri bazen farklı anlamlar vermektedir. Sözcüğü, medeni kanunun 170. maddesine göre yapılan evlenme mukavelesi evlenme akdi demek değildir. Mukaveleler de tek yanlı, iki yanlı ve çok yanlı olarak yapılabilir (Hançerlioğlu, 2003, s.372). “Ahidname” ise daha çok uluslararası anlaşmalar için kullanılmaktadır.

Fransızca’dan gelen “contrat” kelimesi belgelerde bazen müteahhitlerden alınan senetleri ifade etmek için kullanılan “kontrato senedi” olarak Osmanlıca’ya girmiştir. “Senet” veya “Kontrato Senedi” müteahhitlerden bir inşaat veya tamirat işini yapmayı taahhüt ettiğine dair alınan belgelerdir. 1877 yılındaki münakasa nizamnamesi ile bu iş biraz daha resmleştirilmiştir. Damgalı kağıt üzerine yazılmış ve müteahhidin kefilî tarafından da onaylanmış bir senet alınması yönünde kural getirilmişse de her zaman bunun uygulama bulmadığı görülür.

“Kontrat nizamnamesi”nin* uygulamaya konulmasından sonra müteahhitlerden alınan senetlerin de daha yaygın olarak “kontrato senedi” olarak anıldığı tahmin edilmektedir. 1848 yılında uygulamaya konan, bina kirası ve emsali işlerde kullanılması istenen usul (Koçu, 2003, s.227) bu tarihten çok sonraları da uygulanmamıştır. Özellikle taşrada yaygınlaştırılması için uğraş verilmiştir.

Senetlerde görülen ortak özellik devlet tarafından müteahhitlere dikte ettirilen bir metin olmalarıdır. Burada devletin taraf olmadığı ve kalfanın tek taraflı irade beyanında bulunduğu görülür. Senedin, müteahhidin yapacağı işi üstlendiğini gösteren bir resmi belge niteliği taşıması dikkat çeker. Çünkü, müteahhitler yapmayı taahhüt ettikleri inşaat işleri için mühürledikleri ya da imzaladıkları bu kağıtları işverene vermekteydiler. 1877 yılından sonra devlet yönüyle bakıldığında müteahhitten alınan senetlere karşılık inşaatı yaptıran resmi daire tarafından da masrafın karşılanacağına dair müteahhite bir senet verilmesi yönünde karar alınmıştı. Bir belgit niteliğinde olan senetler müteahhitin işi yapmaması durumunda devletin hakkını savunacağı tek belgedir. Ancak, yapılmayan işler veya yarım bırakılan inşaatlarda müteahhitlerden senet alınsa bile devletin zararı devam etmiştir.

Diğer taraftan, müteahhidin her bir taşeronla ayrı ayrı kontrat yaparak inşaatın belli bölümlerini yaptırttığı örnekler bulunmaktadır. Müteahhitte taşeronlar arasında yapılan anlaşmalar da “kontrat” ya da “kontratname” olarak adlandırılabilir (BOA., Y.PRK.M M., Dosya no:1, Gömlek no:18).

“Mukavele” kelimesinin ise iki tarafın isteklerini içine alan karşılıklı anlaşmayı anlatan tanımı 20. yüzyıla ait belgelerde daha fazla görülür. İçerik olarak bakıldığında senetlerdeki tek taraflı kararlar bunlarda da görülebilir, ancak, belgelerde en azından anlaşmayı yapan tarafların isimleri zikredilmektedir. İçerikteki tek taraflılık, sözcüğün sözlük anlamında geçen mukavelelerin tek taraflı da yapılabileceği tanımını kuvvetlendirmektedir. Bu mukaveleler karşılıklı imzalanmalarına karşılık içerik tamamen devlet tarafının hazırladığı ve kabul ettirdiği kurallar bütünüdür. Senetlere göre içeriği genişlemiş olan mukaveleler, inşaat teknolojisi, hizmet sektörü ve hukukun geçmiş yıllara göre önem kazanması sonucu; çok yönlü

* Kontrato Nizamnamesi'nin uygulamaya konulmasından sonra işlerlik kazanması için çabaların olduğu görülmektedir. Özellikle taşrada kontrato nizamnamesinin icrasına gayret edileceği (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:99, Gömlek no:69), 14 C1267/17.4.1851'de Trablusgarb ve Bingazi'de layıkıyla uygulanması için, Arapça olarak tanzim edilerek gönderilmesi istenmektedir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:32, Gömlek no:41). 7 L1284/1.2.1868 yılında yürürlükteki kontrato nizamnamesinin işlerlik kazanması için Türkçe ve Fransızca olarak bastırılarak gerekli yerlere dağıtılan layiha hükümlerine uyulması yönünde karar bulunmaktadır (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:398, Gömlek no:88).

düşünülen, uyulması gereken şartların sıralandığı belgitler haline dönüşmüşlerdir. Senetlerde üstünde durulmayan inşaat süreci, mücbir sebepler, proje doğrultusunda yapılması gereken uygulamalar ve malzeme önem kazanmıştır.

4.9 Mukavele Lâyhası

Mukavele layıhası, daha çok, düşünülen ya da tasarı niteliğinde olan bazı fikirlerin sunulduğu teklif niteliğindeki yazılardır. Maddeler halinde mimarların ya da müteahhitlerin bazı yapıların fonksiyonları, uygulamaları için verilen önerilerin devlete sunulmasıdır. Devlet sunulan bu maddelerden bazılarını inceleyerek düzeltme veya tamamen iptal etme yoluna giderek kabul edebilmektedir. Bu tip yazılar hem bir teklif hem de yapılacak mukavele için bir hazırlıktır (BOA., MV., Dosya no:136, Gömlek no:47). Mukavele başlığı altında da içerik olarak mukavele layıhası olarak tanımlanabilen bazı belgeler mevcuttur. İstanbul’da mezbaha yapımı ile ilgili girişimlerin olduğu 19. yüzyılın sonlarında mimar Mehmed Naili’nin hazırladığı bir mukavele ve mukavele layıhası bulunmaktadır. Ancak, mukavelenin de bugünkü anlamından farklı bir içeriğe sahip olduğu görülür. Mimarın mukavelesi ekte sunduğu layıhasının bir benzeri olarak hazırlanmıştır. Fiziksel çevrenin düzenlenmesinden, mezbahada hayvan kesim kurallarına, orada bulunacak doktorlara verilecek ücretlere kadar detaylı biçimde alınacak önlemlerin anlatıldığı bir dizi kuralların konulması için verilen bir çeşit tekliftir (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no:19, Gömlek no:42).

4.10 Alındı Makbuzları

Müteahhitlerin istihkaklarının ödenmesi sonrasında parayı aldıklarına dair işverene verdikleri imzalı kağıtlardır. Bunlara ödemeler karşılığında kalfalardan alınan senetler de denmektedir. Arşiv belgelerinin içinde alındı makbuzlarına ulaşılmıştır (Bkz. Belge Ek1.6, 1.7, 1.8).

4.11 Teminat (Teminat Akçesi veya Teminat Mektubu veya Taahhüt Temessükü)

Devlet, müteahhitlere işin finansmanı için avans verdiği takdirde, avansı güvence altına almak için belli bir miktar para ya da malına ipotek koyma yoluyla teminat istemektedir. Belgelerde, “teminat akçesi” olarak adlandırılan bu güvence bedeli günümüzde bankalardan alınan teminat mektupları ile aynı işlevi görmektedir (Akgüç, 1987, s.29). Teminat akçelerinin yanında kalfalara kefil olunduğu veya “kefalet senedinin” verildiği durumlar olmuştur. “Malsal (aynî)” ya da “kişisel” kefalet senetleri bulunmaktadır. Maddi bir taahhüt olmaksızın,

kalfalara referans niteliğinde verilen ve kefalet senedi örneği olan bir belge arşivde tespit edilmiştir. Bunlara günümüzde “kişisel teminat veya kişisel inanca mektubu” denmektedir (Hançerlioğlu, 1981, s.173). 1872 yılına ait söz konusu kefalet senedinde Mösyö Föris tarafından yapılmakta olan Köstence su yoluna nezaret etmek üzere üç yüz elli kuruş maaşla tayin olan Kosti Kalfa’nın sadakati ve vazifesine başından ayrılmayıp nezaret edeceğine kefil olduğuna dair bakkal olan Paraskevas’ın imzasının olduğu bir kefalet senedi tespit edilmiştir (BOA., CD., Sıra no:12000).

Teminat akçeleri iki biçimde alınabilir. Bunlardan ilki eksiltmeye katılma koşulu olarak alınanlardır. Diğerisi ise, ihaleyi alanların vermekle yükümlü oldukları paradır (Hançerlioğlu, 1981, 173). Belgelerde teminat akçelerinin ne biçimde alındığı ile ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak, bunlar genelleme yapmaya olanak vermemektedir. Darülaceze, binasının ihalesine girmeden önce ya bir miktar paranın bankaya yatırılması, ya da kefilin malına ipotek konulması istenmiştir. Darülaceze gibi büyük ölçekli yapıların teminatını karşılayacak müteahhitlerin bulunmadığı görülür. Devletin bazı durumlarda teminat akçelerini geri verdiği bazen de vermediği tespit edilmektedir. Bununla ilgili kararlar işin durumuna göre farklılık göstermektedir. Anlaşmanın devlet tarafından fesh edilmesi gibi durumlarda teminat akçesinin de geri verildiği bilinmektedir. Arnest Şuvazo adındaki şahsa teminat akçesinin iadesi davası bu duruma örnek gösterilebilir (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:49, Gömlek no:59).

Bankalardan alınan “teminat mektupları” ise henüz görülmemektedir. Günümüzde, ihaleyi aldıktan sonra verilen ve kesin teminat akçesi olarak da adlandırılan bu bedel müteahhitlerin işten cayma ya da işi yapmakta gecikme durumlarında münakasayı yapan resmi kuruma kalmaktadır (Hançerlioğlu, 1981, s.173). Osmanlı imparatorluğu’nun son dönemlerinde büyük ölçekli yapılar için müteahhitlerden alınan teminat akçeleri savaşın patlak vermesi sebebiyle devlet tarafında büyük sorun yaratmıştır. Pek çok müteahhitin savaş yüzünden inşaatları yarım kalmış bu sebeple de tazminat davası açmışlardır. Ancak, bunu karşılayacak durumda olmayan devletten, en azından teminat akçelerini kurtarma yoluna gittikleri de görülür.

4.12 Sa'y-i mîrî

Devlet adına alınan eşya ile müteahhitlerin taahhüt bedellerinden indirilen kısımlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Beşiktaş Sahilsarayı'na memur edilen, diğer bir deyişle yapının bina emini olan Yusuf Agah Efendi, yapının kalfası Foti Kalfa'ya borçlu kaldığı için Darbhâne nazırı bu paranın sa'y-i mîrîden ödenmesini önermiştir. Ancak, sultan konunun defterdara aktarılmasını istemiş ve Yusuf Agah Efendi tarafından verilecek paranın neden sa'y-i mîrîden ödenmesi gerektiğinin yeterince izah edilmediğini ifade etmiştir (BOA., HAT., Sıra no:16234). Sa'y-i mîrî, para sıkıntısı başgösterdiği zamanlarda çare olarak başvurulanan tedbirlerdendi. Alacağından indirim yapılacağını bilen müteahhit fiyatı fazla gösterir. Bu durum da devleti zarara uğrattığı gibi, iş yapan kişi de hırsızlığa teşvik edilirdi. Yolsuzluğun sık olması sebebiyle sadece müteahhitlikte değil, başka iş alanlarında da olur olmaz sebeplerle sa'y-i mîrî bahane edilerek indirimler yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca, ister yolsuzluğa adı karışsın ister karışmasın bu tip iş yapan kişilere yükünü tutmuş gözüyle bakılmaktadır. Bu usul İkinci Meşrutiyet'ten sonra kaldırıldı (Pakalın, 1972, s.133).

4.13 Temessük

Borç senedi anlamında kullanılmaktadır. Arapça isim “mesk”den gelir (Devellioğlu, 2003, s.1073). Çeşitleri bulunmaktadır. Sözelimi, “ibra temessükü” alacak verecek kalmadığını gösteren senettir. “Kat'ı alâka temessükü ya da senedi”, iki kişi ya da daha çok kimse arasında ilişik kesme, hesap görme belgesidir (Çetin, 1978, s.364). Genel anlam içeren kelime inşaat işlerindeki alacak verecek konularında da kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, kalfaların tamamladıkları inşaat işleri karşılığında ücretlerini aldıklarına dair verdikleri senetlerdir. Konuyla ilgili olarak, ebniye-i hümayun kalfası Küçük Yorgi, tersane emini Sırrı Selim Efendi'den Ortaköy'deki yalısının tamir masrafı olan 68.000 kuruşu kendisinden tamamen aldığına dair tarihsiz bir temessükü imzalayarak teslim etmiştir (BOA., CB., Sıra no:2700).

5. İNŞAAT ALANINDAKİ ÖZNELER

5.1 Özel Kişiler ve Etnik Farklılıklar

16. yüzyılda Avrupa'dan Osmanlı ülkesine gelen protestan rahip Schweigger, “Bütün sahte dindarlar gibi Türkler de, Tanrıyı aldatmak için mabetlerini büyük, güzel ve süslü yapıyor. Bizim aksimize oturdukları evlere hiç dikkat etmezler” diyor (Ortaylı, 2002, s.50). Bunun konumuz için erken bir örnek olduğu söylenebilir. Ancak durumun uzun yıllar devam ettiğini 19. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'yu 20 yıl süreyle gezmiş bir arkeoloğun şu sözlerinden anlayabiliriz: “Bir Türk'ün bir kulübeden daha iyi biçimde inşa edilmiş bir evde yaşaması söz konusu olduğunda bunun her zaman bir Rum tarafından yapılmış olduğunu gördüm. Bir Türk köyünün, su kemerine sahip bir çeşmeye gerek duyması halinde, bunu inşa etmek için bir Rum işçi kullanılırdı (...)” (Mardin, 2004, s.218). Sussnitzki'ye göre de, Türkiye'de meslek yapısı bir çok bakımdan ırksal farklılaşmaya denk düşmektedir (Mardin, 2004, s.214).

Osmanlı İmparatorluğu'nda inşaat alanında gayrimüslimlerin söz sahibi oldukları gözden kaçmayan bir noktadır. Özellikle, Tanzimat'ın gayrimüslimlere verdiği haklardan sonra bu alan tamamen onlara kalmıştır. Yukarıdaki örneklere bakıldığında imparatorluğun ücra köşelerinde bu durumun daha etkili olduğu söylenebilir. Türk ve müslüman grubun uzun yıllar çeşitli sebeplerle el çektiği bu alanda gayrimüslimlerin başarılı oldukları da arkeoloğun anlatımlarından anlaşılabilmektedir. Yapı üretiminde uzmanlaşmaları sebebiyle bu iş kolunda söz sahibi olmayı başarmışlardır. Diğer taraftan, bu fırsatı onlara veren tüketici grubun da aynı etnik çevreden olması faaliyetlerini güçlendirmişti. Genel olarak incelendiğinde inşaat alanındaki gayrimüslimlere öncelikle kendi cemaatleri içinden talep gelmekteydi. Dolayısıyla, bir bölgede bir etnik grubun yoğunlaşmasının ve sayısının fazla olması ölçüsünde, bu grubun üyelerinden inşaat işlerinde çalışanların da sayıları artmaktadır. Kişiler bazında incelendiğinde böyle bir genellemenin örneklerine sıkça rastlanır. Rum Mimarlarla ilgili alan taramasında bazı Rum ailelere ait yapıların, Rum Mimarlar tarafından yapıldığı tespit edilmektedir. Fotiadis'in Mavragordato Ailesi'ne inşa ettiği ev, ya da Çilenis'in Stamatiadis Ailesi için, Dimitri Panayotides'in Zarifi Ailesi için inşa ettiği apartmanlar vd.* Bir süre sonra hizmet verilen alanın genişleyerek Türk-Müslüman nüfusa kadar ulaştığı görülür. Arif Paşa'nın Konstantin P. Pappa'ya inşa ettirdiği yapılar gibi (Öğrenci, 2001, s.25-32).

* Bu yapılar için bkz. Oya Şenyurt, 1800-1950 Yılları Arasında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Rum Mimarlar isimli YTÜ'de yapılan yüksek lisans tezi.

19. yüzyılda gayrimüslimler'den oluşan “statü grupları”nın varlığı şüphesiz inşaat alanındaki gayrimüslimlerin çoğalmasını destekleyen maddi ve manevi bir güç olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Mahmud döneminden sonra saray ve padişahın mutlakiyetinin azalması ve Tanzimat’tan sonra da padişahın yetkisinin sınırlandırılması, yönetici sınıf mensuplarına uygulanan “müsadere” sisteminin kalkması ve bu sınıfın kozmopolit eğitim görmüş büyük aile çocuklarından veya Tercüme Odası’ndan yetişmiş, Fransızca bilen hariciyeciler paşaların eline geçmesi, Avrupa ticaretinin gelişmesi sonucu Avrupa tüccarlarının Osmanlı ülkesindeki işlerini yürütmek için sarraflardan oluşan gayrimüslim bir burjuva sınıfının oluşması 1867 yılında Fransız eğitim sisteminin kabul edilmesi, Jön Türkler’in burjuva ideolojisi, sosyal ve kültürel model değişikliğinin oluşmasında hızla rol oynamıştır. Bu bağlamda, monarşik bir yönetici ve çevresindeki kullarına hizmet veren Hassa kuruluşlarının artık yeterli olmadığı için ortadan kalkması, açık pazar haline gelen İstanbul’da serbest bir sanatçı piyasasının oluşmasına katkıda bulunmuştur (Yenişehirlioğlu, 1992, s.65).

Bu dönem sanatçıları, levanten ve gayrimüslimlerin dışında, padişah, yönetici sınıf veya İstanbullu kentsoylu tarafından çağrılan veya kendi istekleriyle imparatorlukta çalışmaya gelen kişilerdi. Sanatçılara iş veren veya destekleyenler de yine aynı bağlamda sermaye piyasası elemanları, Tanzimat paşaları, sarraflar ve padişahlardı. Bazı meslek gruplarının, özellikle mimar ve mühendislerin müteahhitlik hizmetlerini daha sık yaptıkları tespit edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu inşaat alanındaki malzeme ve teknik açığını kapamak üzere geç dönemlerde bilginin dışarıdan transferine olanak sağlamıştır. İnşaat alanındaki taahhüt hizmetlerini karşılamak amacıyla kalifiye elemanın yeterli ölçüde yetiştirildiğini söylemek güçtür. İnşaat işiyle uğraşmak için devlet tarafından dışarıdan getirtilenleri bir kenara ayırırsak inşaat alanındaki boşluğun doldurulması çoğunlukla Osmanlı tebaası gayrimüslimler ve levantenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, imparatorluğa inşaat alanında iş bulmak için gelen çeşitli milletlerden insanların da ellerinin boş kaldığı söylenemez. Çeşitli şekillerde bazen sefaretlerin tavsiyeleriyle bazen de kendiliğinden göç ederek inşaat alanında çalışmaya gelen pek çok isim bulunabilir. Özellikle, sefaretlerin bu konuda aktif rol oynadığı görülmüştür. 1854 yılında Fransa’dan getirtilen Mesina adında bir şahsın Dolmabahçe Sarayı’nda yaptığı inşaat işlerinin Ticaret Nezareti ile Fransa Sefareti’nden tayin edilen kalfalar ile kontrol edilmesi istenmiştir (BOA., HR.MKT., Dosya no:74, Gömlek no:7). Daha geç bir dönemde Paris Sefareti’nden verilmiş bir referans ile “ebniye kalfası Mösyö Sorljon’un” Paris’ten İstanbul’a geldiği bildirilmektedir (BOA., Y.PRK.ZB., Dosya no:23, Gömlek no:91).

Özellikle 1870 yangını sonrasında gazete haberlerine de yansıyan bir gelişme Pera'ya uzun süredir dışarıdan mimar geldiği ile ilgilidir. Bu kişilerin Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nden yetişme zevkli kişiler olduğu, sanatın tüm kaynaklarını öğreten köklü bir eğitim gördükleri ve bu birikimlerini, yapılarına ve dekorasyonlarına aktardıkları belirtilmektedir. Aynı makalede bu mimarlardan biri olan Montoreano'nun adı verilmekte, Paris'te eğitimini tamamladığı ve Budapeşte'de önemli yapılar yaptığı belirtilerek, arsa sahiplerine duyurulmaktadır (Akın, 2002, s.296).

Ülke batı mimarisinin araç ve araçlarının örgütlendiği bir merkez haline gelmiştir. Bunun sonucunda Avrupa'daki mimari üsluplar ülkede aynı zamanda yabancı mimar ve yabancı inşaat malzemesi pazarını da yaratmıştır. Bir biçimde ülkeye çeşitli referanslarla girebilen bu mimarlar, hem Avrupa kültürünün bir parçası olan Avrupa'daki yeni mimari üslupları pazarlıyorlar, hem de yanlarından yetişen bazı gayrimüslim kalfalara yeni üslupları üstünkörü öğreterek onların da bu iş kolunda söz sahibi olmasının yolunu açıyorlardı. Anlaşılacağı gibi ülkeye pazarlanan yeni mimari üslup, yaratıcılarının da, imparatorlukta iş bulmalarına yardımcı olmuştur. Bu pazarın yaratılmasında özellikle yabancı gazetelerden yararlanıldığı şüphe götürmez bir gerçektir. Aynı gazete haberinde Pera'nın 1870 yangını sonrasında kötü durumda olduğu belirtilerek İstanbullu mimarların kendilerini geliştirmeleri gerektiği ve daha öğrenmeleri gereken pek çok şey olduğu eklenmektedir. Pera'ya Avrupa'dan gelen mimarların ise birer kurtarıcı gibi ifade edildiği gözden kaçmamaktadır.

Diğer taraftan, müteahhit veya mimar gibi inşaatın genel koordinasyonunu sağlayan grubun dışında amele olarak faaliyet gösteren yabancılara da rastlanır. Sözgelimi, Tanzimat'ın yarattığı önemli zenginlerden Cezayirlioğlu Mıgırđıç'ın köprü ve yalısında amele olarak çalışan Avusturya tebaasından David ve Bedic adında iki yabancıya rastlanmıştır (BOA., HR.MKT., Dosya no:72, Gömlek no:75). Ayrıca yalının mimarının Milig (?) adında bir Fransız (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:75, Gömlek no:37), dülger kalfasının da Avadis adında bir Ermeni olduğu bilinmektedir (BOA., HR.MKT., Dosya no:61, Gömlek no:75). Sardunya'dan gelen bazı kişiler de bu inşaatla çalışmıştır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:88, Gömlek no:69). Buradan Cezayirlioğlu'nun yaptırdığı yalının inşaatında pek çok milletten insanın istihdam edildiği anlaşılabilmektedir.

Pek çok yabancı ustanın çalıştırılması, ilk olarak Tanzimat dönemi yapılarına öncülük eden Rus Elçliği Binası'nın inşaatında gerçekleşmiştir. Gaspare Fossati tarafından inşa edilen bu

yapıda pek çok İtalyan sanatçı ve usta çalışmıştır (Can, 1999, s.131). Rus elçiliğinin araya girmesiyle Fossati Darülfünun binasının yapımını da üstlenmişti. Fossati gibi pek çok yabancı mimar ülkeye daha çok sefaretlemler vasıtasıyla gelmekte ve yine sefaretlemlerin önerileriyle devlet işlerinde çalıştırılmaktaydı. Darülfünun binası gibi büyük çaplı bir yapının inşaatını üstlenirken yapılan anlaşmalarda sefaretlemlerin gücünü arkalarında hisseden mimarlar devletten büyük tavizler ve tazmin bedelleri koparmaktaydı. Mimarlar ayrıca, yabancı misafirlere yapılan padişah ihsanlarından yararlanmakta Osmanlı misafirperverliğini sonuna kadar kullanabilmekteydi. Fossati ülkede bulunduğu ve Darülfünun binasının mimarlığını yaptığı sırada, Darphane-i Amire’de yapılması uygun görülen mücevher kutunun ihsan edilmesi düşünülmüştü (BOA., HR.MKT., Dosya no:17, Gömlek no:24). Ancak yıllar süren bu binanın inşaatı, devleti zarara uğratmakla kalmamış Fossati ile yapılan anlaşmanın maddeleri yüzünden devlet mimardan kurtulmanın yollarını aramıştı (BOA., İ.MVL., Sıra no:19893). Fossati’nin Darülfünun inşaatı sırasında bile düzenli olarak İstanbul’da kalması sağlanamamıştı. Dolayısıyla, yabancı mimarlarla çalışmak pek kârlı ve rahat olmamaktaydı. Devlet zararı tazmin bedelleriyle atlatılmaya çalışılırken yaklaşık aynı dönemlerde ülkede bulunan William Smith ise Mecidiye Kışlası’nda mimarlık yaparken bilinmeyen sebeplerle Londra’ya dönmüş sonra da maaşı kesilmişti (BOA., HR.MKT., Dosya no:60, Gömlek no:75).

Çeşitli hünelerlerini anlatmak için padişahla görüşme fırsatı yakalayarak inşaat alanında çalışma isteklerini ileten kişilerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. 27 S 1265/23.1.1849 yılında tuğla ve bîze taşından yapı inşa etme konusunda marifetli olan Fransız Mösyö Vivir’in (ya da Divir) verdiği arzuhal üzerine padişahın sözlü fermanıyla Nafia Nazırı tarafından çağrılarak sultanla görüşmesi sağlanmıştı. Möstö Vivir bu konuda hizmet etmek istediğini hatta İzmit’de bulunan fabrika civarında bîze taşından bir ev yapmış olduğunu anlatmıştır. İnşaat mevsimi olmaması sebebiyle ülkesine dönmek isteyen Vivir’in ilkbaharda geri dönme niyetinde olduğu ve bîze üretimi için bazı aletler yapıp gitmeden bunları teslim ettiği ve 300-400 kuruşa mal olabilecek bu aletler için 1000 kuruş ödenmesi için padişahıtan ferman çıktığı anlaşılmaktadır (BOA., İ.HR., Sıra no:2356). Diğer taraftan, 1883’ de Mösyö Henel adında bir mimarın bazı ilkokul binalarıyla ilgili hazırladığı modelleri içeren bir mecmuayı Maarif Nezareti’ne takdim edilmek üzere verdiği bunun için de nişan verilmesi için talebin olduğu görülür (BOA., HR.TO., Dosya no:81, Gömlek no:19).

Gerek Annuaire Oriental gerek arşiv belgeleri çeşitli milletlerden ve mesleklerden insanların imparatorluğa inşaat alanında çalışmak için geldiğini göstermektedir. Bunların tümünün inşaat alanının kalifiye elemanları olduğunu söylemek tabii ki mümkün değildir. Biraz sermaye sahibi olan bu kişiler inşaat taahhüt işlerine girmeyi başarmışlardır. Ancak, mesleklerinin kurumsallaşması yönünde Osmanlı tebaasından daha hızlı adım atan şahısların veya toplulukların imparatorluğun içinde faaliyet göstermek için çabaladığını söylemekte yarar vardır. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin kuruluşu ancak 20.yüzyılın başını bulmuşken Fransız Müteahhitler Cemiyeti imparatorlukta taahhüt veya imtiyaz işlerini kapabilmek için başvurularda bulunmaktaydı. 1866 yılında Paris'te açılacak sergi için yapılması gereken inşaat işlerinin kendilerine ihale edilmesini isteyen Fransız Mimarların bu konuyla ilgili bir mektup yazdıkları tespit edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:353, Gömlek no:78). 1910 yılına ait bir mazbatada ise imparatorlukta yapılacak ve tamir edilecek yollara ait imtiyazın Fransa İnşaat-ı Nafia Müteahhitleri Cemiyeti'ne verildiği görülür. Bu cemiyetin başkanlığını Foşrol(?) adında bir kişinin üstlendiği anlaşılmaktadır (BOA., MV., Dosya no:142, Gömlek no:70).

Özellikle 19. yüzyılda Galata ve Beyoğlu semtleri önemli ölçüde işçi ve işsiz sınıfının göç ettiği yerler olmuştur. İnşaat sektörünün bu iş gücüne ihtiyacı olduğu kesindir. Galata ve Beyoğlu'ndaki göç dalgası İtalyan mimar, kalfa ve işçilerinden oluşmaktaydı. Kendilerine has İtalyanca konuştuğu gözlenen bu kişilerin şanslarının her zaman yaver gitmediği de söylenmektedir. İş umuduyla gelerek sonradan işsiz kalan bazı İtalyanlar Amerika'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Bazısı da devlet tarafından ucuza anlaşma yapılan kumpanyaların yardımıyla Amerika'ya gönderilmiştir (Ortaylı, 1996, s.307). Ancak, herşeye rağmen İtalya ile savaş durumunda bile, imparatorluk içinde inşaat işleriyle uğraşan İtalyanların sınır dışı edilmemesi için karar çıkmıştır. Bunların içinde vakıf hanlar inşaat müteahhiti olarak anılan D'Nari de bulunmaktadır (BOA., MV., Dosya no:167, Gömlek no:63). Bu kararın daha sonraki yıllarda çözülmeye başladığı tahmin edilmektedir. 1916 yılında Yeşilköy'den Beyoğlu'na nakledilen İtalyanlar eşyalarını alarak evlerini boşaltmışlardı (BOA., DH.EUM.5.Şb., Dosya no:21, Gömlek no:59). Bu dönemde gayrimüslimlerin ve yabancıların imparatorluğun ileri karakol vazifesini gören Beyoğlu semtinde tutulmasına gayret gösterilmiştir. Taşınma sırasında problem yaşayan İtalyan mimar Semprini'nin kaybolan eşyalarının bulunmasına çalışılmıştır. Diğer taraftan, ilerleyen yıllarda İtalyanların işten çıkarılmalarıyla ilgili münferit bazı belgelere rastlanır. Bandırma'da ikamet eden Bandırma-

Soma Şimendifer Hattı müteahhidi İtalyan Joseph Magretti'nin hizmetine ihtiyaç duyulmadığı bildirilmektedir (BOA., DH.EUM.5.Şb., Dosya no:53, Gömlek no:24).

İmparatorluğun son dönemlerinde ülkeye gelen çeşitli uluslardan mimarların iş yapmaktan çok mimari incelemelerde bulundukları anlaşılmaktadır. Petersburg Sanayi-i Nefise Akademisi tarafından gönderilen mimar ve ressam Mösyö Yobrof'un İstanbul'daki eski eserlerin fotoğraflarını çekmesine izin verilmiştir (BOA., İ.HUS., Dosya no:2, Gömlek no:1310M-142). İngiliz Henderson'un mimariyle ilgili bilgi almak için İstanbul'daki bazı yerler ve camilerinin resimlerini yapma talebinde bulunduğu (BOA., İ.ZB., Dosya no:1, Gömlek no:1315C-1), bir başka İngiliz Mimar Cemiyeti üyelerinden Edward Bennet'in ? İstanbul'daki camilerin boya ve karakalemle resimlerini yapmasına izin verildiği (BOA., Y.PRK.EŞA., Dosya no:40, Gömlek no:38), Konya civarındaki Selçuklular'a ait eserleri araştırmakla görevli Fransız mimar Mösyö Lotorna'ya gerekli kolaylığın gösterilmesi talebinde bulunulduğu (BOA., DH.İD., Dosya no:28-1, Gömlek no:15), aynı yıl Rodos'ta hapisane, kışla ve eski duvarlar üzerine inceleme yapacak olan Fransız mimar Albert Gabriel'in (BOA., DH.İD., Dosya no:28-1, Gömlek no:15) ve iki sene sonra Bursa, Ankara, Konya ve Sivas illeriyle Marmara sahilinin Anadolu tarafındaki bazı yerlerde fotoğraf çekmek, araştırma yapmak için Alman Karl Kalinkhart'ın (BOA., DH.İD., Dosya no:28-2, Gömlek no:15) aynı taleple başvurularda bulundukları dikkat çeker. Birbirine yakın tarihlerde imparatorluğu ziyaret eden bu mimarların hepsinin mimari incelemeler yapma niyetinde oldukları da şüphelidir. Sonradan casus olduğu anlaşılan Lawrence'nin bile, "Ortaçağ askeri mimarisinde Haçlı seferlerinin etkileri" isimli tezini bahane ederek ülkeye girdiği göz önüne getirilirse (Hiçyılmaz, 1996, s.126), bu mimarlardan bazılarının da, aynı sebeple gelmeleri mümkün gözüktür.

1923'e kadar yoğun biçimde mimarlık-müteahhitlik yapan çeşitli etnik gruplardan insanların, imparatorluğun içinde bulunduğu bilinmektedir. Cumhuriyetin ilanıyla çoğu Rum, Yunanistan'a, bazıları Ermenilerle birlikte Fransa'ya, Levantenler de köklerinin bulunduğu ülkelere dönmüşlerdir. Bu kişilerin izlerini bulmak oldukça güçtür. Ancak, bazı bilgiler bu konuda fikir sahibi olmamızı kolaylaştırmaktadır. Sözgelimi 1923 yılında Anadolu, Trakya ve İstanbul'dan 31 mimarın Yunanistan'a göç ettiği bilinmektedir (Çilenis, 2000, s.166). Rumların 1922'den sonra Ermeni mimarların ise, I. Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni tehciri, mimarlık mesleğindeki değişen demografiyi belirleyen birincil etkenlerdi. Léon Nafilyan

(Barellies, 2003, s.371) ve Tahtacıyan (Tuğlacı, 1995, s.41) gibi, çoğu Ermeni mimarın imparatorluğun çöküş günlerinde aileleriyle birlikte Fransa'ya gittikleri tahmin edilmektedir.

Taahhüt hizmetlerinde belli meslek grupları diğerlerine göre daha fazla faaliyette bulunmuştur. Dolayısıyla bunları belirli başlıklar altında toplamak daha doğru olacaktır. Böyle bir düzenleme kişilerin sosyo-ekonomik durumları, yaptıkları işler ve imparatorlukta faaliyetlerinin yakından incelenmesini mümkün kılmaktadır.

İncelenmesi gereken bir başka nokta, bu kadar karışık etnik kökene sahip kişilerin etnik farklılıklarından doğan problemlerin mimarlık alanına yansımalarıdır. Araştırılan dönem içerisinde bu konuyu etraflıca açıklayan kaynağa rastlanmamıştır. İstanbul'un kozmopolit yaşıntısı içinde kişilerin meslek grupları arasında etnik kökenlerinden doğan problemleri yaşamaya ne kadar fırsatları olmuştur bilinmemektedir. Bu konuların fazlaca ortaya çıkarılmadığı ancak bazı gizli çekişmelerle sınırlı kaldığı düşünülebilir. İnşaat sektörünün Türk mimarlar yetişene kadar en etkili grupları Rumlar ve Ermeniler'dir. Bu iki etnik grubun mimarlarının kökenlerinden kaynaklanan sorunları mesleki alanlarda ortaya çıkardıklarına dair elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Ancak hiç olmadığını düşünmek de yanlış olur. Yalnız Ermeni ya da Rum tarih yazımlarındaki küçük değinmelerde kişilerin bağlı oldukları etnik gruplar altı çizilerek belirtildiğinde bu tip bazı çekişmelerin yaşanmış olabileceği tahmin edilmektedir. Aslında bu yazımlara bugünkü bilgilerle ve belgelerle bakıldığında bazılarının eksik, yanlış ya da rivayetler üzerine oluşturulduğu kolayca anlaşılabilir.

Kirkor Balyan'ın kızı Sofya'nın oğullarından biri olan Harutyun Serveryan'la ilgili olarak dönemin Ermeni gazetelerinden Hayastan'ın (Ermenistan) 1846 yılının 153. sayısında çıktığı söylenen bir haber bu konuyla ilgili bazı fikirler vermektedir (Pamukciyan, 2003, s.143). Habere göre, "sultan Hırka-i Saadet Daireleri ile Ortaköy Sarayı'nın yapım görevini Harutyun Serveryan'a vermiştir. Aynı zamanda Mısır Hıdivi Boğaziçi'nin Anadolu kıyısının yukarı kısmında büyük masraflı bir binanın inşaatına başlamış, bu görevi de bir Rum ustaya vermiştir. Fakat bina emininin Rum Kalfa ile arası açıldığından görevin Serveryan'a verilmesini ister. O da, bunu kabul ederek ve daha büyük bir proje hazırlayarak hıdivin onayına sunmak için Kahire'ye gider. Ancak, hıdiv orada bulunmadığı için üç ayda geri dönebilir. Habere göre, kendisinin dışarıda olmasından yararlanan Rum Kalfa padişaha jurnal vererek, Serveryan'ın suistimal yaparak işleri yüzüstü bırakıp kaçtığına sultanı ikna eder. Daha sonra da bütün miri binaların yapım işi bu Rum Kalfa'ya verilir. Serveryan hakkında

soruşturmalar açılarak büyük borçlar altında bırakılır. Ancak, Serveryan'ın Hazine'ye borçlu olmadığı gibi, 700.000 kuruş kadar alacaklı olduğu da meydana çıkar.”

Özetle aktarılan bu haber arşiv kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır. Daha önce anlatılan Tanzimat Dönemi'ne ait bölümde aslında bu konunun gerçek kayıtlara dayanan bölümleri verilmişti. Buna göre, öncelikle tarifi yapılan bu yapı Beykoz Kasrı'dır. Yapının bir Rum Kalfa'ya verildiği doğrudur. Götürü usulü bu yapım işini üstlenen kişi dönemin ünlü kalfalarından Hacı Stefanis (Gaytanakis) Kalfa'dır. Stefanis Kalfa'nın padişaha yazdığı istidadan Mısır Hıdivi'nin yapıyı fazla maliyetli bulması yüzünden kendisine işi bıraktırmak istediğini anlıyoruz. Dolayısıyla, haber bu noktada yanıltıcıdır. Bina emini değil, Mısır Hıdivi inşaatın götürü bedeline inşaat başladıktan, çok sonra itiraz etmiştir. Ayrıca, hıdivin yazışmalarından inşaatı Stefanis Kalfa'nın ya da bir başka kalfanın yapması için bir girişiminin olmadığı ve isim önermediği anlaşılmaktadır. Nitekim, Sadaret tarafından hazırlanmış bir evrakta Beykoz Kasrı'nda istihdam edilen Stefanis Kalfa'nın sebepsiz yere işten çıkarılmasının doğru olmadığı ve tekrar işe alınması belirtilmektedir (BOA., AMKT.NZD., Dosya no:11, Gömlek no:21). Habere göre, eğer bina emini ile aralarında bir problem yaşansaydı kalfanın tekrar işe dönmesi için böyle bir yazı da hazırlanmazdı.

Haberdeki Harutyun Serveryan'ın isminin belgelerde “Artin” (bazen Harutyun ismi “Artin” ya da daha kısa “Arto” olarak kullanılmaktadır) olarak kullanıldığı görülmektedir. 1849 yılında Abbas Hilmi Paşa'nın kaleme aldığı yazıda sadaret tarafından Mısır'a gönderilen Artin Kalfa'nın, Beykoz Kasrı'nın ihalesini alarak İstanbul'a döndüğü haberi bulunmaktadır (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:32, Gömlek no:3). 19 günlüğüne Mısır'a giden Artin Kalfa'nın orada kolera hastalığının başgöstermesi üzerine Mısır Hıdivi ile olan görüşmesi uzamış ve dönüşü iki-üç ayı bulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da kendisine verilen inşaat işlerinden Hırka-i Saadet dairesi ve Ortaköy Sarayları'nın inşa görevi aksamaya uğramıştır. Padişah iradesi ve sadrazamın kararıyla, bu yapıların inşaatı tekrar aksamaya uğramaması için, Artin Kalfa'dan alınarak Stefanis Kalfa'ya devr edilmiştir. Devr edilmesinin bir başka sebebi de, kalfanın ihmalkarlık göstermesi, yapıların ve inşaat maliyetinin istenenler doğrultusunda gerçekleşmemesidir. Stefanis Kalfa ile yapılan mukavelede, bu konuların çözümlendiği ve devr yapılırken Artin Kalfa'nın da namus ve itibarına zarar gelmemesi için titizlendiği anlaşılmaktadır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:15, Gömlek no:50). Dolayısıyla, haberde sözü geçen Rum kalfa (Stefanis Kalfa) sebebiyle Artin Kalfa hakkında açılan herhangi bir soruşturma da olmamıştır. Ancak, bu olaydan çok sonralara ait bir belgede

(24 M 1281/28.06.1864), “Artin Kalfa” isimli birinden söz edilerek borcu ve iflası sebebiyle önce Tersane’de kürek cezasına çarptırıldığı sonra da bu cezanın ağır olduğu düşünülerek hapis cezasına çevrildiği tespit edilmektedir. Bu kişinin haberde bahsedilen Artin Kalfa olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ancak, bu, söz edilen kişiye, Ermeni gazetesinde yazılanların aksine borçlu olduğu ve alacağının olmadığı açık şekilde okunmaktadır (BOA., İ.MVL., Dosya no:511, Gömlek no:23047).

Farklı etnik kökendeki kişilerin eşit haklara sahip olması, devletin her birine eşit uzaklıkta bulunması, inşaat işlerinde de uygulanan bir usul olarak ortaya çıkar. Bazı sebepler yüzünden Stefanis Kalfa’nın elinden alınarak Artin Kalfa’ya verilen Beykoz Kasrı inşaatı yerine, Stefanis Kalfa’ya da, Artin Kalfa’nın elinde bulunan Ortaköy Sarayları ve Hırka-i Saadet dairesi inşaatı bırakılmıştır. Etnik grupları birbirine kırdırarak ya da işi bir etnik grubun tekelinde tutarak değil, eşit şartlarda rekabete hazırlayarak pazardaki paylarını dengede tutma yoluna gidilmektedir.

Arşiv kaynaklarının da gösterdiği gibi bir etnik gruba mensup kişilerin bir başka gruptakileri kendi yayın organlarında karalama yoluna gittikleri söylenebilir. Rum kaynaklarında 19. yüzyıldaki Rum kalfaların çalışmalarını anlatan Gedeon, Abdülaziz dönemi mimarı olan Serkiz Balyan’ın “kötü huylu” olduğunu yazar (Gedeon, 1935, s. 73-78). Aslı olmayan ya da geçerli sebeplere dayanmayan hatta isimlerin bile farklı aktarıldığı bu tip yazılar aynı mesleği yapan farklı etnik gruptaki kişiler arasında sorunları arttırmaya yarayan kışkırtıcı yönler taşımaktadır. Diğer taraftan, Gedeon’un kalfaları anlattığı dönemde Ermeni kalfaların da faaliyet gösterdiği, ancak onlardan hiç bahsedilmediği görülür.

Oysa ki, her etnik grubun kendi içlerinde de problemleri bulunmaktadır. Ulus olma yolunda attıkları adımlar ve modernleşme çabaları gibi, genel sorunların yanında küçük mesleki rekabetlerden de çekişmeler mevcuttur. Sözgelimi Karabet Balyan’ın yeğeni Serveryan’ı kışkırttığı, hatta babasını da sarayın inşaat işlerinden uzaklaştırdığı bilinir (Pamukciyan, 2003, s.138, 143).

İç çekişmeler bir tarafa bırakıldığında, etnik gruplar dışı karşı kendi cemaatlerindeki kişiler için yararlı olmuşlardır. Sözgelimi, Kazaz Artin’i Darphane sarraflığına Kirkor Balyan’ın getirdiği bilinmektedir (Koçu, 1966, s.1071). Bunun karşılığında da Serkiz Balyan’ın zimmet olayı sebebiyle kaçtığı Fransa’dan geri dönmesi, Kazaz Artin’in sayesinde olmuştur. Bir

Ermeni'nin kendi cemaatinden bir başka Ermeni'ye referans verdiği, yardımcı olduğu dolayısıyla da diğer etnik kökenden kişilerin, bu anlamda şansı olmadığı söylenebilir.

Bürokratik kadrolardaki Rum ve Ermeniler'in pozisyonları devlet işlerini gerçekleştiren kalfalar için önemliydi. Tamamen dış kaynaklı olaylara bağlı olarak bu kişilerin mesleklerinde iniş çıkışlar yaşanırdı. Bu durum onların bazen merkeze yakınlaşmasını bazen de uzaklaşmasını sağlardı. Fenerli bir aileden gelen, her zaman akademik kariyeri olduğunu hissettiren, on tane yabancı dil bilen, doktor Rum Kara Todori Paşa'nın hariciye nezaretine yükseldikten sonra, Rus savaşının başarısızlığıyla sönüp giden statüsü, onun işten el çektilerilerek saraya alınması ile sonuçlandı. Diğer taraftan, Mülkiye Mektebi'nin maliye hocası Ermeni Michel Portakal Paşa Fransızca ve İngilizce'yi iyi konuşan batılı bir profesör gibiydi. Sosyal ilişkileri başarılı olmayan Portakal Paşa'ya, Abdülhamit tarafından hazine emanet edilmişti. Saray ricalinin de hazinedeki başarılı yönetimiyle dikkatini çeken Portakal Paşa, Abdülhamid nezdinde hayatının sonuna kadar itibar ve haysiyetini devam ettirmiştir (İrtem, 1999, s.173-174). Michel Portakal Paşa hazinede görev yaptığı dönemde, Akaretler sıra evlerinin tamiri için Gaytona Kalfa tarafından belirlenen keşif bedelini fazla bularak, işin Ermeni Mihran Kalfa'ya bırakılmasını önermiştir. Portakal Paşa'nın yazdığı yazıda belirlenen keşif bedelinden 300 lira düşük fiyatla üç senede tamiri tamamlamaya istekli olan, hazine tarafından iyi hizmetleri ve marifeti görülen Mihran Kalfa'nın Hamidiye Camii'nin mimarı olduğu anlatılmaktadır*. Mihran Kalfa'dan övgüyle söz etmesi işin kalfa tarafından yapılmasına zemin hazırlamaktadır (BOA., Y.MTV., Dosya no:47, Gömlek no:111).

Tüm bu yorumlar Ermeni ve Rum kalfaların etnik aidiyetleri sebebiyle aralarında belli belirsiz çekişmelerin var olduğunu kendi kaynaklarından okumamızı sağlamaktadır. Mimarlık mesleği için kurulan cemiyetler ise bu konuda pek aydınlatıcı değildir. Çünkü bu tip cemiyetlerin dışa açık olması üyelerinin arasında müslüman ya da gayrimüslim ayrımı yapılmasını engellemiştir. Rumların kurduğu Helen Filoloji Cemiyeti'nin alt kollarından biri olan mimarlık bölümü üyeleri arasında farklı etnik gruplardan kişilerin olması, hatta içinde Kemalettin Bey'in bile bulunması bu tip derneklerin kozmopolit bir yapı oluşturduğunu gösterir. Diğer taraftan kurulan derneklerde belli oranlarda Türk'ün kayıtlı olmasına da dikkat edilmiş olmalıdır. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, mesleki olmaktan çok siyasi bir bilincin ürünü de olsa, gayrimüslim ve levanten gruplara açıktır. Ancak, etnik köken aidiyeti,

* Burada dikkat çeken bir başka nokta; ünlü Rum banker Yorgo L. Zarifi'nin anılarını anlatırken, Yıldız Hamidiye Camii'nin mimarı olarak, yine bir Rum olan saray mimarı Yanko Ioannidis'in adını vermesidir (Zarifi, 2005, s.340).

cemiyetler kurulsa da açık açık ifade edilmesine veya belli bir etnik gruptaki mimarın herkesin duyabileceği bir biçimde övgüyle anılmasına bir biçimde engel olmaktadır.

Rum ya da Ermeniler tarafından mimari faaliyetlerini aktardıkları metinler incelendiğinde, hep kendi mimarlarını yazıp, hep kendi cemaatleri için yaptıkları yapıları betimlediklerini görebiliriz. Bu yazılarda konutlara hiç değinilmez ve cemaate ait binaların mimarlarına övgüler dizilir. Yaşadıkları yerdeki değişimleri ve dış dünyalarını bir ölçüde gözardı eden ilginç bir yaklaşımı vardır bu metinlerin. Sözgelimi, Rum kaynaklarında bunlar çoğunlukla okul, kilise, aşevi gibi tüm cemaatin yararlandığı kamusal binalardır. Rumca salnamelerde ilginç ve başarılı bir mimari örnek olsa da bir Levanten'in ya da bir Türk'ün yapılarından söz edildiği görülmez. Yunan tarihçi Dimitri Kitsikis'in, "Osmanlı Tarihi" isimli kitabında da Osmanlı yönetici zümresi içinde Rum asıllıların araştırılma çabaları görülmektedir. Yazara göre, Mimar Sinan Rum'du (Timur, 2000, s.67). Oysa ki, Ermeni kaynaklarına göre de Ermeniydi. Her iki yazım biçiminde amaç, Osmanlı yönetimindeki Rum ve Ermenilerin rolünü göstermek ve yüceltmektir.

Kendilerini rahat ifade edebildikleri ve bireysel olarak öne çıktıkları diğer bir ortam; yurt dışındaki mesleki toplantılar, sergiler, gazete ve dergilerdir. Colonas, Rum mimarlardan bazılarının Fransa'da tanındığından söz etmektedir. P. Fotiadis'in inşa ettiği Zografeion Lisesi, La Construction Moderne Dergisi'nin 7 Temmuz 1900 yılındaki sayısında yayınlanmıştır (Colonas, 1999, s.377).

Ermeni mimar Aram Tahtacıyan'ın da kilise projesi Fransa'da yayınlanan bir mimarlık dergisinde yer almıştır. Tahtacıyan, kaligrafi öğretmeni Haçik Tahtacıyan'ın oğludur. 1900 yılında Fransa'da dünya sergisinde yer alan Ermeni Kilise'si projesi ve Osmanlı pavyonun da teşhir ettiği Üsküdar Karaağacı'nın projeleri çalışmaları arasında yer almaktadır (Tuğlacı, 1995, s.41). 2 Haziran 1900 yılında Fransızca yayınlanan L'architecture dergisinde tasarlamış olduğu Ermeni Kilisesi'nin projeleri yayınlanmış ve "Paris'te Bir Ermeni Kilisesi" başlıklı yazıda Tahtacıyan'ın bu projesi ile ilgili şu yorum yapılmıştır:

"Champ-Elysee'de on yılda bir düzenlenen ve yabancı mimari eserlerin yer aldığı bu seneki sergide tasvir etmeye çalışacağımız son derece ilginç bir örnek vardı".

“Osmanlı bölümünden ve biz Parisliler için bir çok açıdan ilginç bir projeyle başlamak istiyoruz. Ecole National’ın Güzel Sanatlar bölümünde okumuş olan M.Aram Tahtadjian, Paris’i çok özel dinsel bir yapıyla tanıştırmak istemiştir: Sainte-Croix (Sourpe Khatch-Aziz Haç) isimli bir Ermeni Kilisesi. Meslektaşımız projesiyle ilgili olarak burada özetlemekte yarar gördüğümüz bazı bilgiler verdi bize”.

“Dinsel mimari Ermenistan’da Hristiyanlığın daha ilk dönemlerinde başlamıştır. Sanatımızın her zaman müteşekkiri olacağı bu oluşum, Boğaziçi’nin muhteşem kıyılarında yükselen pekçok sarayın da yapımını gerçekleştiren Ermeni konstrüktörlerin sayesinde gerçekleştirilmiştir”.

“Günümüzde son derece az tanınan Ermeni’lerin dinsel sanatı, 11. veya 12. yüzyılda Roma ve Bizans sanatının bir türevi gibi başlamış, ancak çok özel bir karakter göstermiş, incelik ve zerafeti bünyesinde barındırmıştır. Ani harabelerinin altında yukarıda belirttiğimiz zaman aralığında yapılmış Pacradonuis hanedanından kral Katik dönemi çok önemli yapı parçaları bulunmuştur. Bu parçaların etüdü sayesinde M. Tahtadjian bize sunumunu yaptığı kilisenin arşitektoniği hakkında bilgi verebilmiş ve bu yapıyı Gregoryan olarak sınıflandırmıştır. Ermeniler arasında üç farklı ısevi kol olduğunu biliyoruz: Gregoryenler, Katolikler ve Protestanlar. Öyle görünüyor ki geçen yüzyıllar içinde temel Ermeni mimarisi (ki yeniden yaşatmamız gerektiğini düşündüğümüz ve gelecekte Paris’te daha çok örnekleriyle karşılaşmayı umduğumuz) özelliklerini en çok Gregoryan kilisesi korumuştur. İşte şimdi uzaklardaki Ermeni sanatının köklerini anlatmaya başlayabiliriz (...)” (L’architecture, 1900, s. 192,193,194)

Dergide, Osmanlı vatandaşı bir Ermeni mimarın kökenini, tasarımını, rahat bir biçimde ifade edebilmesi ilginçtir. Etnik kökenin nesnelleştirilebilme yollarından birinin mimari yaratmak olduğu düşünülebilir. Tahtacıyan’ın mimari yaratmak için geçmişteki örnekleri incelemesi, dönemin mimari anlayışıyla da bir bütünlük teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Ermeniler’in de kendi içlerinde çeşitli mezheplere mensup olmaları mimarilerini karmaşıklaştırması gereken bir başka unsur gibi gözüktür. Tahtacıyan’a ait bu metin ve tasarım, 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde yaşayan Ermeniler’e ve Ermeni mimarisine Avrupa’da çıkan bir mimarlık dergisinin bakış açısını yansıtmaması açısından önemlidir. Burada, sadece Ermenilerin değil tüm gayrimüslimlerin Fransız Devrimi’nden sonra Batı’da gitgide özgürleşen diyaspora ile ilişkilerini geliştirmeye ve ulusal planda temin edemedikleri

güvenceleri, saygınlığı ve çalışmalarının karşılığını, uluslararası statüde kazanmaya çalıştıklarını söylemekte yarar vardır.

Diğer taraftan, İstanbul'daki uygulamalara bakıldığında gayrimüslim mimarların üslup tercihlerinde etnik kökenlerinin etkili olduğu ve mimarilerinde bunların yansıtıldığı fikrine inanmak kolay değildir. Yapıların tümü dikkatle incelendiğinde bu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Vasilis Colonas (Colonas, 1999, s.374) çeşitli etnik-dinsel topluluklar tarafından yeğlenen mimari yönelişlerden farklı olarak, Neoklasik mimarinin Rum topluluğun üyeleri tarafından talep edilmesinin stil birliği getirmesinden, ayrıca, Neoklasik yaklaşımın çağdaş Rum mimarisini temellendirmesinin bir ideolojik amaç olduğundan söz etmektedir. Uluslaşma sürecinde kültür karmaşası yaşayan gayrimüslim toplumların aydın kesiminde kimlik kavgaları, değer çelişkileri, sarsılan inançları ve arayışlar olduğu düşünüldüğünde tek parçalı bir ideolojinin varlığından söz edilmesi güçtür. Kültür çeşitliliğinin tek parçalı bir mimari yaratması beklenemez. Bununla birlikte teknoloji, malzeme, maliyet ve moda üsluplar gibi diğer etkenler bu genellemeyi sarsıcı niteliktedir. Ayrıca, bu genelleme cemaatin zevk dağılımının homojen olduğu yargısını da peşin peşin kabullenme olacaktır. Bu da kolayca söylenmeyecek bir durumdur. Çünkü Rum cemaati, bazıları Bizans hayaliyle yaşayan, bazıları Yunanistan'ın güdümünde, bazıları da geçmişle ilgilenmeyerek dönemin modasına kendini kaptıran Avrupa ile sıkı ilişkileri sayesinde Avrupalı zevklere sahip çeşitli gruplardan oluşmaktaydı. Bu yüzden de 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da inşa edilen Neo-Bizans, Neo-Grek ya da Art Nouveau tarzında Rumlara ait yapılar hala daha ayırt edilebilmektedir.

Diğer taraftan, Gümüşsuyu, İnönü Caddesi'nde sırasıyla, Hırant Abrahamyan (Ayaspaşa Apartmanı), A. Mavrodoğlu (Hamitbey Apartmanı) ve A.Pistikas (Marmara Apartmanı) isimli (ilki Ermeni, son ikisi Rum), üç mimarın yapısını yanyana gözlemlediğimizde, mimarların etnik kökenlerini ayırt edici üsluplar yaratmadıklarını görebiliriz. Bu yapılar tüm dünyada etkili olan, Art Nouveau ya da tarihselci mimari akımların yansımasıdır. İstanbul'daki kozmopolit çevrenin bu noktada belirleyici olması, mimarların bu zevklere uygun çalışmalar yapmasını gerektirmiştir.

İş ortaklığı konusu ise tamamen çıkar amaçlı olduğu için etnik aidiyet sorununu kabul etmeyecek ölçüde gereklidir. Mimarlık ve Müteahhitlik bürolarının kurulması kısmında bu detaylı bir biçimde aktarılmıştır. Ermeni, Rum, Levanten ve Türklerin birbirleriyle olan

ortaklıkları piyasanın güç birliği sağlanması yolunda ciddi yaptırımlarının olduğunu düşündürmektedir.

İmparatorlukta en geç ulus olma yönünde adım atan Türklerin mesleğe girmeleri 20. yüzyılın başını bulmuştur. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı, sancılı dönemleri içermektedir. Bu dönemde gayrimüslimlerin devletten iş alma şansları giderek azalmıştır. Posta ve Telgraf Binası'nın ihalesini Vedat Tek gibi dönemin en genç ve en az tanınan bir Türk mimara verilmesi, aslında mimaride yeni aktörlerin sahneye çıkacağına habercisidir. Ancak, Kemalettin ve Vedat Bey'ler ve onların etrafındaki parlak mimar grubunun yanı sıra, kenarda köşede kalmış bugün hala hayatlarıyla ilgili pek fazla bilgiye sahip bulunmadığımız, isimlerine bile tam anlamıyla vakıf olamadığımız, başka mimarlar da, kuşkusuz bulunmaktadır.

“Öteki” olarak adlandıracağımız bu grupla “devlet mimarlığına” çıkarılmış diğer grubun arasında gerilim var mıydı? Varsa bunun sınırları neydi? soruları 20. yüzyılın başlarında iş kaynakları sınırlı Osmanlı İmparatorluğu'nda bu türlü çekişmelerin yaşanabileceğini de ister istemez akla getiriyor. Annuaire Oriental'de adı bile geçmeyen Kerim Tahirzade, adı kayıtlar da bile bulunmayan, Fransa'da esir olduğu anlaşılan, Nutki Kemal, izlemeye alınan Ahmet Muhtar ve Aleaddin Beyler veya kızının cenaze masrafları için devletin para tedarik etmeye çalıştığı Mimar Tevfik Bey (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:74, Gömlek no:33) mimarlık ve inşaat işleri dışında adları anılan bazı mimarlar. Cumhuriyet'in ilanından sonra bazılarının bir süre daha çalışmalarını sürdürdükleri görülmektedir. Bunlardan, Nutki Kemal'in, Irak'ta mühendis olarak görev yapması istenmişti. İsmail Hakkı, İmar Müdürlüğü'ne atanmış, mühendis Alaaddin Bey de mühendislik görevine devam etmiştir.

Diğer taraftan, 1908 dönemi, I. Ulusal Mimari'nin önde gelen mimarlarından Vedat ve Kemalettin Beyleri dönemin diğer mimarlarına göre farklı noktaya yerleştirme, onları diğerlerine göre daha şanslı görme gayretkeşliğini bir ölçüde engellemektedir. II. Meşrutiyet'ten sonra, yapı üretimi konusunda avantajın Türk mimarları lehine geliştiği konusunda bugün fikir birliğine varılmışsa da, mimarların tasarımlarını ve fikirlerini özgürce sundukları bir ortamın yaratıldığı düşünülmemelidir. Dönemin yapım etkinliklerini olanaksız kılan mali zayıflık, eldekini korumaya yönelik bir kısıtlama da gerektiriyordu. Bunun ötesinde geçmiş yıllara oranla yapılan her harcamanın hesabı daha fazla sorulmakta, hatta daha da ileri gidilerek harcamalarla ilgili sık sık soruşturmalar açılmaktaydı.

Onca tecrübeli mimar arasından genç yaşına rağmen Posta Telgraf Nezareti binasının yapım görevini elde eden Vedat Bey'in böyle bir işi yakalaması büyük bir şanstı, ancak o da, 1908'den sonra bu karışık ortamdan etkilenenlerdendi. Bilindiği gibi, Vedat Bey, II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda oturmak üzere terk ettiği Dolmabahçe Sarayı'nın ve tüm saray binalarının bakım ve onarımı ile Dolmabahçe Sarayı'nın yeni padişahın oturmaya uygun hale getirilmesi işi ile görevlendirildi (Batur, 2003, s.109). Ancak, II. Meşrutiyet'ten sonraki bu ilk görevi kendisi için pek de hayırlı olmamıştı. 25 R 1329/25.4.1911 yılında kaleme alınmış bir belgeye göre, saray tamiratlarıyla ilgili olarak Saray-ı Hümayunlar tamirat müdürü Hüsnü Bey ve komisyon üyelerinden bazılarının memuriyetlerine son verildiği, sermimar Vedat Bey hakkında yapılmakta olan soruşturmanın da sonucuna göre karar verileceği bildirilmiştir (BOA., İ.MBH., Dosya no:5, Gömlek no:1329R-012). 1909-1914 yılları arasında sermimarlık görevini sürdüren Vedat Bey'e bu ünvanın bir prestij adı vermekten öte bir avantajı olmadığı düşünülebilir. Hatta daha da ileri giderek, bu işin her dönemden fazla “ateşten gömlek giymek” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu dönemde yapı faaliyetleriyle uğraşan Türklerin, mesleklerini maskeleyen milliyetçilikleri onları neredeyse “çift kimlikli” mimarlar ya da mühendisler haline sokmuştu. “Türk milliyetçisi” kimliklerini, “mimar” kimliklerini gölgeleyecek biçimde kullanmaları dikkate değerdi. Her Türk mimarı aynı zamanda bir Türk milliyetçisiydi. Bu iki kimlik birbirinden ayrılmaz bir parça ve ilki önemli bir şarttı. Mimar kimliğinin önünde giden milliyetçilik I. Ulusal Mimari'nin doğuşunu hazırlamakta zorlanmamıştı. Ancak, bazıları diğerlerine göre, bu kimliği daha az kullanmış ya da öne çıkarmıştı. Bu kişiler de büyük olasılıkla merkeze göre daha uzak noktalarda kalmışlardı.

Ancak, Cumhuriyet kurulup, bir ulus devlet oluşturmada sonuca ulaşıldıktan sonra mimarların “Türk Milliyetçisi” kimliğinin farklılık yaratan bir gücü kalmadığı gibi, yarattıkları mimarinin de bir hükmü kalmamıştır. Özellikle konut ve apartmanlarda pek fazla tercih edilmeyen I. Ulusal Üslubun, Cumhuriyet sonrasında tamamen terk edilmesinin sebebi; “milliyetçi” kimliğin ne mimar, ne de evsahibi tarafından artık nesnelleştirilmesine gerek görülmemesi ya da başka bir nesneye atfedilmesi olabilir.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de inşaat işiyle uğraşan kişilerin etnik kökenlerinin evrilmesi aşamasında ister istemez çeşitli kamplara ayrıldıkları, kendi kamplarında bile kamplaştıkları ve en önemlisi mimarlık mesleğinin uzun yıllar devlet güdümünde kaldığı söylenebilir.

İmparatorluk içinde, etnik kökenin homojen bir yapıya sahip olmayan içiçe geçmiş halkalar gibi pek çok gerilim noktasını içeren ilginç yönü okunabilmektedir.

5.1.1 Mühendis ve Mimar-Mühendisler

Müteahhitlik ve taahhüt hizmetlerini çoğunlukla mühendisler ve mimar-mühendis olarak anılan kişiler vermekteydi. İmparatorlukta, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılda gayrimüslim ve levantenlerin mimarlık ve taahhüt alanında yoğun biçimde hizmet verdiklerini söylemek doğru olacaktır.

1908'den önce Türk mühendisleri için devlet memuriyetinden başka çalışma alanı yoktu. Dışarıda özel teşebbüslerde çalışan Türk mühendisleri bulunmadığı gibi, imparatorlukta imtiyazlı yabancı nafia şirketleri de Hendese-i Mülkiye'den mezun olanları hakir görürler ve hizmete kabul etmezlerdi. Nafia vekilliği yapmış olan Muhtar Bey'in ve eski demiryol inşaat müdürlerinden Ahmet Fahri Bey ile Salih Bey'in İzmir-Kasaba ve Selanik-Dedeoğlu demiryollarını işleten Fransız Şirketi'ne mühendis muavini olarak kabul edilmiş olmaları olağanüstü bir durum sayılmaktaydı. Türk mühendisleri için nafia mühendislikleri, mektep muallim muavinliği ve Mutlakiyet'in son beş senesinde de Hicaz Demiryolları mühendisliği söz konusu olabilmekteydi (Uluçay ve Karatekin, 1958, s.583).

20. yüzyılın başlarından itibaren Türklerde de, mimarlık mesleğine talebin eskiye göre artması; bazı Türk mimar-mühendislerin de gayrimüslim ve levantenler gibi müteahhitlik yapmalarını sağlamıştır. Bunların arasında müteahhitlik yapma fırsatını yakalayanlardan bazıları Mukbil Kemal, Fazıl Kemal, Aleaddin ve İsmail Hakkı Beyler'dir.

Gayrimüslim mimar-mühendisleri incelediğimizde daha önce de sözü edildiği gibi, çoğunun taahhüt işleriyle ilgilendiğini görebiliriz. Beyoğlu ve Galata civarındaki evlerle Eminönü civarındaki hanlardaki ad yazıtlarında yapıyı inşa eden gayrimüslimlerin mimar-mühendis ya da mimar olarak yazıldığı gözden kaçmaz. Bu kişiler mühendislik alanları her ne olursa olsun taahhüt işlerinin cazibesine kapılarak müteahhitlik hizmetlerinde de bulunmuşlardır. 1903 Anuaire Oriental'de (Doğu yıllığı) mühendisler listesinde A.Ritzos'un ismine rastlanmıştır. Adresi Perşembe Pazarı Saatçi Han no:10 Galata olarak geçmektedir. Paris'de mühendislik eğitimi alan Ritzos ve arkadaşları imparatorluğa ilk kaloriferi getiren kişilerdendir. 1893 yılında aynı handa 9 numarada evleri ısıtmada etkili rolü olan kaloriferin tanıtımını ve satışını

yapmıştır (Şen, 1993, s.324). A. Ritzos aynı zamanda taahhüt işleriyle meşgul olan mühendislerdendir. Robert Kolej’e ek binaların yapıldığı 20. yüzyılın başlarında bu binalardan birini inşa etmiştir. 25 Mart 1902 tarihli bir sözleşmeyle buna ekli bir plan mevcuttur (Kuran, 1993, s.112).

Mehmed Alaeddin ve mühendis İsmail Hakkı Bey’in de, 1914 yılında Sirkeci Birinci Vakıf Han 41-44 numaralı odalarda çalıştıkları bilinmektedir (Kuruyazıcı, 1999, s.44). Hem Alaeddin, hem de İsmail Hakkı Bey’in taahhüt işleriyle uğraşmışlardı. *Annuaire Oriental*’de “Mühendis” ünvanıyla anılan İsmail Hakkı Bey, Gebze Hapishanesi inşaatının müteahhiti olarak Galata’da Kamondo Sokağı Yusufyan Hanı’nda devlet görevlileriyle mukavele yapmıştır (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:155, Gömlek no:96).

Ritzos ile aynı adres listesinde, “D. Diamantidis, mühendis, Tarlabası cad. no:157 Pera” olarak geçen kayıta bir başka taahhüt işiyle uğraşan mühendisin adına rastlanmaktadır. Arşiv belgesinde ise Diamantidis, Gedikpaşa Mühendis Okulu’nun “mimar” olarak anılmaktadır (BOA., MV., Dosya no:189, Gömlek no:56). Ancak, Kuruyazıcı tarafından *Annuaire Orientallerin* tümü taranarak oluşturulan mimarlar listesinde Diamantidis’in adı mevcut değildir (Kuruyazıcı, 1999, s.71 ve 1999a, s. 41). Dolayısıyla, aslında mühendis olan Diamantidis’in mimarlık-müteahhitlik yaptığı ve Gedikpaşa’da bir mühendislik okulu inşa etmek için talip olduğu anlaşılmaktadır. Galata, Beyoğlu ve Eminönü gibi İstanbul’un üç önemli noktasındaki hanlarda faaliyetlerini sürdüren bu kişiler “Serbest Mimarlık ve Müteahhitlik Büroları” bölümünde daha detaylı incelenecektir.

İmparatorluğa getirtilen yabancı mimar ve mühendislerin durumu ise diğerlerine göre daha farklıydı. Aslında, uzmanlık alanlarında hizmet vermek ve birer aylıklı memur olarak çalışmak için davet edilen bu kişiler işlerinin dışındaki alanlarda da para kazanmanın yolunu bulmuşlardır. Çoğunun maden ocaklarını işletme haklarına sahip olarak, devletten aldıkları aylıkların yanında, yaptıkları bazı yatırımlarla da kazanç sağladıkları bilinmektedir. Bunların erken örneklerinden biri mimar Barborini’dir (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:358, Gömlek no:65)*. Gayrimüslimler ve levantenler gibi müteahhitlik işleriyle uğraşmayan bu grup, daha çok, okullarda öğrenci yetiştirme, proje çizimleri, uygulamada danışmanlık ve kontrol işleriyle görevlendirilmişlerdir.

* Sisam, İkaryot ve Batnoz adalarının arasında bulunan kayalıktan ibaret Forni adasındaki mermer ocaklarının işletme hakları tüccardan Mösyö Lamsirni ile mimar Barborini’ye ihale edilmesi ile ilgili şartlar vardır.

Bunun yanısıra inşaat mühendisi Andrea Berthier gibi farklı işler yapan mühendisler de bulunmaktadır. Silah ve fişeklik üreten fabrikalarda çalıştırılmak üzere Hazine Nazırı Michel Portakal zamanında işe alınan ve bir Katolik olan Berthier'e gerek görev süresince, gerekse sonrasında, çalışma konusu veya herhangi bir konuyla ilgili olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren her türlü sırrı saklayacağına dair onuru üzerine yemin ettirilmiştir. Cezar, Berthier'i Abdülhamit'in baş mühendisi olarak nitelendirmektedir. 1892 yılının Aralık ayında hazırlanan işe alınma mukavelesinin ikinci maddesinde görevi, "yetkinlik alanına giren her türlü teknik bilgiyi sağlamak ve yardımının söz konusu olabileceği diğer mühendislik işleri için majestelerinin emrinde bulunmaktır" şeklinde ifade edilmiştir (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:26, Gömlek no:7). Bu ifade mühendisliği geniş anlamda tanımlamakta ve Berthier'in yetki alanını genişletmektedir. Gerçekten de Berthier'in savaş araç gereçlerinin dışında inşaat işlerinde de faaliyetlerinin olduğunu belgelerden tespit edebiliyoruz.

Kadıköy iskelesinin yapımını taahhüt eden mimar Andon Altunoğlu'nun yaptığı inşaat işini kontrol etme görevi (BOA., YA.HUS., Dosya no:291, Gömlek no:58) ve Kasımpaşa deresinin ıslah edilmesi için yaptığı tasarımlar Berthier'in çalışmaları arasındadır. Berthier'in, İmparatorlukta istihbarat çalışmalarında bulunduğu da belgelerden ortaya çıkmıştır. Bazı Ermeniler hakkındaki ihbarların tahkik edilmesi görevini üstlenerek bu konuyla ilgili bir rapor düzenlemiştir (BOA., YMTV., Dosya no:280, Gömlek no:131). Kısa sürede, Bakırköy Kartaltepe'deki arsası üzerine ev inşa edebilecek maddi güce ulaştığı görülür (BOA., YMTV., Dosya no:302, Gömlek no:185). İmparatorlukta uzun yıllar kalan Andrea Berthier'in iş mukavelesi ve yaptığı uygulamalarının farklılığı dışarıdan davet edilen mühendislerin çalışma ortamıyla ilgili fazlaca bilgi vermektedir.

Berthier gibi, imparatorluğa çağrılan diğer mühendis-mimar Jasmund'dur. Mimar olarak uygulamasının azlığı dikkat çekicidir. Devlet adına mühendislik alanında daha fazla faaliyette bulunduğu tahmin edilmektedir. Can, inşa ettiği bazı yapıları tespit etmiştir ve imparatorlukta proje ve kontrolörlük işlerini yaptığını yazmaktadır (Can, 1993, s.331). Jasmund da, Berthier gibi, Kasımpaşa deresinin ıslahı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Jasmund'un ihalelere girerek taahhüt işlerinde çalıştığı tespit edilmemiştir. Ancak, planlarını çizdiği ve keşif defterini hazırladığı bir işi taahhüt edecek kişinin seçiminde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Antrepo binası inşaatı için Jasmund tarafından çizilen planların uygulaması Ohannes Kalfa'ya ihale edilmiştir. Ancak, Ohannes Kalfa ile imzalanacak mukavele ve şartnameyi tetkik eden Jasmund bu konu ile ilgili bir layiha hazırlamıştır. Buna göre, mukavele ve şartname Jasmund'un planına uygun değildir. Mukavele maddeleri hakkında Jasmund "fenni izahat"ta bulunmuştur. Dönemin Rusumat Emaneti Müsteşarı tarafından hazırlanan bir yazıda Jasmund'un Rusumat Emaneti ser mimarı olduğu belirtilerek bu gibi inşaatlarda Jasmund'un bilgi ve tecrübesinin fazla olduğu anlatılmıştır. Mukavelede düzeltilmesi gereken noktalar ortaya konarak müteahhitten öncelikle teminat istenmesi gerektiği belirtilmiştir. İnşaatın mukaveleye uygun olup olmadığının sürekli kontrol edilmesi ve sekteye uğramaması gereklidir. Bu inşaatın kontrol işi de Rusumat Emaneti Müsteşarına göre; Jasmund'a verilmelidir. Çünkü inşaatla ilgili verdiği bilgi oldukça fazladır. Layihada karşı çıkılan ikinci nokta, ödemelerin haftadan haftaya yapılmasıyla ilgilidir. Jasmund buna karşı çıkarak inşaat ilerledikçe işin erbabı bir kişi tarafından hesap edilerek verilmesi gereken paranın taksit taksit ödenmesi düşüncesindedir.

Bu sayede inşaatın gidişinde mükemmelliğe ulaşılacak ve aksama durumunda gereken önlemler alınacaktır. Rusumat Emaneti Müsteşarı bir komisyon kurularak bu komisyonda Jasmund'un da bulunması ve genel talimatname hazırlaması önerisini getirmektedir. Mimarın, devletin böyle zararlı taahhütler altına girmesini istemediği belirtilmiştir. Kendi hükümetinin de bu gibi inşaat uygulamalarında yıllarca güvenini kazanmış olması sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı hizmeti vermeye elverişli başka kimsenin olmadığı öne sürülerek yazı noktalanmaktadır (BOA., Y.PRK.ML., Dosya no:10, Gömlek no:55).

Müsteşarın bu önerisi ve Jasmund'un layihası bertaraf edilmiş gözükür. Bundan yaklaşık yedi sene sonra yazılmış bir başka belge, antrepoların fazla inşasından dolayı Ohannes Kalfa'ya beş yüz kuruş verilmesi ile ilgili bilgiyi içermektedir (BOA., YA.RES., Dosya no:81, Gömlek no:24). Anlaşılan, müsteşarın ve Jasmund'un önerilerine rağmen ihale Ohannes Kalfa'da kalmıştır. Jasmund'un layihasının inşaatı kontrol altında tutmak ya da çizdiği planlara bağlı kalınarak inşaatın gidişini belirlemek amacıyla mı hazırlandığı, yoksa müsteşarın da belirttiği gibi, yapının ihalesini kendi üzerine alma amacı mı taşıdığını kestirmek güçtür. Kuşkusuz, ihale kanununun olmaması sebebiyle ortaya çıkan eksiklikler devletin zararına olmuştur. Her inşaat için oluşturulacak talimatnameler veya geçici çözümlerle bu eksiklik geçiştirilmeye çalışılmaktadır. Özel inşaatlarda malsahipleriyle mimarlar arasında da problemler

yaşanmaktaydı. Tarafların hakları, yetkileri ve görevleri belirlenmediği için her iki tarafın şikayetleri aşırı boyutlara ulaşabilmekteydi.

İşveren ve mimar-mühendis arasındaki ilişki imparatorlukta faaliyet gösteren bir başka mimar Alexandre Raymond'un dikkatini çekmiştir. Evini inşa ettirmek isteyen zengin bir kişinin bitmek tükenmek bilmeyen istekleri ve kanunlarla sınırlanmayan hakları mimar ya da mühendisle sorunlu bir iş ilişkisine yol açmaktaydı. Alexandre Raymond mal sahipleri ile mimar arasındaki sorunları ele aldığı ve “malsahibinin mimar ile olan usule aykırı bağları” olarak başlık attığı yazısında şöyle der (Raymond, 1908, s.92): “İlk olarak bir gayrimenkul inşa ettirmek isteyen Bay (X...) ele alalım. Malsahibi kendisinin inşaat üzerinde sözsahibi olduğu iddiasını elden bırakmayarak, sırasıyla iki, üç mimarı davet eder. Herbirine ayrı ayrı düşündüğü binanın bölümleri ile ilgili bir kroki verir, harcamayı düşündüğü parayı bildirir ve görüşmenin sonunda en sevimli tebessümüyle “Ben ne mimar ne de mühendisim fakat işten anlarım” der. Birkaç gün sonra planlar getirilmiştir; bunlar uzun uzadıya tartışılır ve malsahibi bütün etüdüleri gözden geçirmek üzere elinde tutar. Kalfa Andon tesbit edilen günde gelir, beraberce tercih edilen planın üzerinden bir kopya çıkarılır ve bilfiil çalışmaya başlanır; diğer taraftan artık faydası kalmamış planlar mimarına iade edilir. Eğer kazaen zavallının biri emeğinin ücretini istemek gafletine düşerse malsahibi tarafından kabul edilmek fırsatını bulamaz, ancak Andon usta vasıtasıyla üzerine birkaç çizgi çizilmiş bir kağıt parçası için gelip para istemenin büyük küstahlık olduğunu iştir”. Raymond’a göre mimarın yaptığı işin karşılığında aldığı paranın, Roma kanunlarında bile “remuneratio honorarium” olarak yeri vardır. Ancak, anlaşılan İstanbul’da ve imparatorluğun diğer yerlerinde mimarın parasının ödenmemesi problemi ile sıkça karşılaşılmaktadır. Yazıda, mimarın ücretini ödemekten ve planları mimara yaptırıp, inşasını yaptırmaktan kaçınan birçok malsahibinin evlerini tamamlayabilmek için ipotek ettirdikleri de vurgulanmaktadır.

Mimarın aynı zamanda müteahhit olması durumunda ise malsahibi ile ilgili sorunlar daha farklıdır. A.M.Raymond bu kez de mimarın planlarını beğenen malsahibinin fiyat konusu belirlenirken metrekare üzerinden pazarlık ettiğini ifade etmektedir. Raymond bundan şu şekilde söz eder (Raymond, 1908, s.96): “....Dikkat edilirse inşa edilen bütün bina satih üzerinden hesap ediliyor; bu çok kusurlu bir usuldür. Burada metraj ve takribi keşif söz konusu değildir. Nihayet kontratlar imzalanmış ve çalışmalara başlanmıştır. Malsahibi hergün şantiyeyi ziyarete gelir; fakat yalnız başına gelerek ayrıntılarda mimarla anlaşacağına yanında daima çoğu nasihatçı olan birkaç arkadaş, meslekdaş getirir. Bu suretle bitmez tükenmez

münakaşalar başlar: şu duvar fena yapılmış, bu pencere büyük olmuş, bu bölmeyi kaldırmalı vs. vs... mantık ve inşa kaidelerine uymayan ve mimara, öfke getirten fikirler, planın hiçbir çizgisine bağlı kalmayarak yapılan değişiklik, tadil ve varyantlardan sonra, müteahhit-mimar kesin hesabı malsahibine takdim eder. Hesabın tam olarak ödenmesi nadirdir. Malsahibi toplam miktarını indirecek bahaneler bulacaktır. Mimar malsahibinin hayal gücüyle yarattığı fikirlerini tatbik etmemiş, altı ya da sekiz aylık bir mesai ve yorgunluk sarfetmiş, malsahibinin yakın dostları tarafından taciz edilmiş, malzeme tüccarıyla işçilerin gürültüleriyle meşgul olmuş ve çoğunlukla sermayesinin bir kısmını vermiştir. Malsahibi ile anlaşmazlık içinde olan mimar Yunan ve Roma devrinden farklı olarak evin dostu ve akrabası sayılmamaktadır” (Raymond,1908, s.96).

Raymond’a göre, hata belediye makamlarıyla mimarlara aittir. Belediyelerin kusuru, bürolarında her çeşit kalfa müracaatını kabul ile inşaat ruhsatı vermesindedir. Meslek üzerinde zayıf bilgisi, çoğu kez okuma ve yazması bile olmayan kalfa, mimarın haklarını çiğnemekte, kendini onlarla aynı seviyede görmekte, ancak ismen bir plan olan planı hazırlatıp kabul ettirmektedir. Raymond, ayrıca 19. yüzyıldaki durumu şöyle özetlemektedir: “Eğer bugün payitahtta ve vilayet merkezlerinde, sokakların ortalarına inşaat yapılıyor, binalar daha tamamlanmadan harabelere benziyor, sıhhi tesisat sağlık kurallarına aykırı olarak yerleştiriliyor ve güzel sokaklarımız karışık cephelerle bir stil kargaşası içinde lekeleniyorsa buna şaşmamak gerekir” (Raymond, 1908, s.96).

Raymond’un bu düşüncelerine karşılık müşterilerin de kuşkusuz mimarlardan şikayetleri bulunmaktadır. Sözelimi, Zarifi anılarını anlatırken dedesinin Tepebaşı’ndaki konağı İstanbullu bir mimara yaptırdığını, ancak mimarın evin tasarımını yaparken pek çok atladığı nokta olduğunu yazar. Zarifi, hayatının önemli bölümlerini geçirdiği Pera ve Tarabya’daki evleri karşılaştırırken, Pera’daki evin muhteşem kabul salonları olduğunu ancak, ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak ve hayatını kolaylaştıracak şekilde inşa edilmediğini belirtmektedir. Oysa ki, Tarabya’daki evin Avrupalı bir mimara yaptırıldığını ve bu evin her ayrıntısının mimar tarafından değerlendirilerek, günlük konforun ön planda tutulduğuna dikkat çeker. Zarifi bu durumu, biraz da, dedesinin mimara karşı eli açık olmasına yormaktadır. Zarifi’nin anılarından ortaya çıkan bir başka sonuç yapıların dışından çok içleriyle ilgili düzenlemelere değinmesidir. Dolayısıyla, yapıların üsluplarından pek fazla bahsetmez. Diğer taraftan, çoğu Rum ailenin kışlık evlerinden çok yazlık konaklarının inşasında itina gösterdikleri ve sadece

yazın yaşayacakları bu evlere neden bu kadar fazla masraf yaptıklarına cevap bulamamaktadır (Zarifi, 2005, s.136).

19. yüzyıldan önce halkın konut ihtiyacı devlet gözetiminde gerçekleşmiş, iyi yetişmiş kalfalar ve mimarlar öncelikle saray için çalışmışlardır. 19. yüzyılda mimarlık diploması alan kişilerin halkın ve özellikle de zengin kesimin hizmetine girmesi önemlidir. Tanzimat’a kadar tüm inşaat faaliyetleri devlet elinde toplanmışken, Tanzimatla bu uygulamanın sona ermesi, kar ilkesine dayalı özel sektör hareketinin oluşması olarak tanımlanabilir. 19. yüzyılda üst tabakadaki çeşitli meslek gruplarından kişilerin hizmetinde çalışabilecek mimarlar, kagir apartmanlar inşa ederek ihtiyaca cevap vermişlerdir.

Bazı yapılardaki mimar ad yazıtlarının varlığı, hem yapıları inşa edenin mimar olmasının ayrıcalığının vurgulanması ve kalfa ile mimar arasındaki farkı belirtmek, hem de, yapının inşası sırasında kalfa kullanan mal sahibi ile mimar kullanan malsahibi ayrımını yapma sebebi olabilir. Çünkü mimar, muhtemelen para kaygısı olmayan zengin mal sahibi ile tüm yeteneklerini ifade edebileceği bir ortamda çalışma şansını sağlamaktadır. Sözgelimi, Kamondolarla çalışan Stampa’nın çalışma şartları oldukça iyidi, o kadar ki, bir tuğla fabrikası kurmak işini üstlenen Stampa’nın İstanbul’daki I. Kamondo Bankası’nda cari hesapta açık bir krediye sahip olduğunu da biliyoruz (Seni, 1995, s.30). Dolayısıyla, maddi kısıtlamalar olmaksızın inşa edilen yapının, mimarı ve malsahibini temsil gücü artmaktadır. Bina ne kadar güzel inşa edilmişse sahibinin statüsüne o kadar katkısı olacaktır*. Belki de bu durum, mimar diplomasına sahip, işinin ehli kişiler tarafından yapılan binalara, ad yazıtının yazılmasının nedeni olabilir.

Öte yandan, *Annuaire Oriental*’de (Doğu Yıllığı) bazı diplomalı mimarların, “diplomalı” olduklarının ifade edilmesi, çoğunlukla mimari faaliyetleri ellerinde bulunduran diplomasız kişiler ya da kalfalardan ayrılması için özellikle belirtilmiş olmalıdır. A. Dimitrakopoulos & G. Emmanouilides 1905-1908 Galata, Ada hanı, 12 numaralı oda, “diplomalı mimarlar; proje, inşaat taahhüdleri” (Kuruyazıcı, 1999a, s.41). Ayrıca kimi zaman da yapıların üzerindeki imzalardan diplomalı mimarların mühendislik nosyonlarını da ifade etme gereğini hissettiklerini görebiliriz. Emile Faracci ve Kleovulos Klonaridis’in birlikte inşa ettikleri Beyoğlu Sıraselviler Abdullah sokak 4 numaralı Hurşitbey İşhanı’nda mimarların, mimarlık

* Cité de Péra için *La Turquie Gazetesi*’nde çıkan 31 Mayıs 1876 tarihli haber bu durumu doğrular niteliktedir. Yapı övgüyle anlatılarak “Pera nihayet gerek sahibini, gerekse de tüm kenti gururlandıracak bir yapıya kavuşmuştur” denilmektedir (Akın, 2002, s.233).

eğitimi dışında mühendislik eğitimi aldıklarını da gösteren “Ingenieurs Architects” ifadesi altında isimleri yazmaktadır. Ya da, Ratinski’nin Beyoğlu Hamalbaşı Sokak’ta inşa ettiği apartmanın üzerinde yazdığı biçimiyle “Mimar Antuan Ratinski Architecte-Ingénieur” gibi.

Günümüzde kişilerin mimarlık mesleğini yapabilmeleri herhangi bir mimarlık okulundan mezun olmalarını gerekli kılmaktadır. Bu kişilerin iş ilanlarında veya kartvizitlerinde “diplomalı” olduklarının belirtilmesine neden olmadığı açıktır. 19. yüzyıl koşullarında ise diplomalı mimarla, diplomaya sahip olmaksızın kendi kendini yetiştirerek kalfalık yapan kişiler arasında bu ayırımın yeni yeni yapılmaya başlandığını ve mimarların, kalfalardan ayrılma çabası içinde olduklarını görüyoruz. 19. yüzyılda, bir mimarlık okulunda (özellikle Paris’te) belli bir eğitim, ofis pratiği ve mimarisini tanımak için Avrupa gezisi bir mimardan beklenen bilgi birikimidir. Bu bilgi birikimi mimarlık mesleğinin meşrulaştırma amaçlarına hizmet eden ve kalfalara göre üstünlük iddiasını doğrulayan araçlardan biridir. 19. yüzyılda İstanbul’daki mimarlar bunları kimi zaman gazetedeki ilanlar ile kimi zamanda yapılarıdaki ad yazıtları vasıtasıyla ortaya çıkarırlar. Ancak bu çabalar mimar ve kalfanın kesin olarak ayrılmasını sağlamaya yetmemiştir. İmparatorluğun şartları da bu kamplaşmaya pek elverişli değildir.

Mimarların müteahhitlerden, yapı ustalarından ya da mühendislerden ayrılma çabaları mimarlık alanının sınırlarının belirsizliğinden ve bunun sonucu olan mimarlık mesleğinin güvence yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Amerika’da ya da pek çok Avrupa ülkesinde 19. yüzyılda ilk mimarların yapı ustası/müteahhit kökenli olduğu bilinmektedir (Dostoğlu, 1983, s.28). Osmanlı İmparatorluğu’nda benzer bir durum bulunmakla birlikte, tersine bir oluşumun varlığı da dikkat çeker. Bu oluşum diplomalı mimarların müteahhitlik yapması şeklinde kendini gösterir. Dolayısıyla, diğer ülkelerden farklı olarak iki meslek grubu içinde gerilimin doğması uzun süre mümkün olmamıştır.

Kemalettin Bey’in kurduğu Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti’nin amaçlarını sıralayan yazının 7. maddesinde müteahhitlere de yer verilerek imparatorluktaki müteahhitlerin tanıtılacağı bildirilerek bu kişiler benimsenmektedir. Dolayısıyla, diplomalı mimarların da zaten müteahhitlik yapıyor olmaları böyle bir gerilimin doğmasına yol açmamıştır. Geniş topraklara hakim olan Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyıldan sonra yapı gereksiniminin arttığı düşünüldüğünde müteahhitlerin önemli rollerinin olduğu görülür. Müteahhitlik ve

mimarlık yapan kalfalarla ilgili olarak devlet ciddi önlemler almamıştır. En dikkat çeken girişim 1907 yılındakidir.

1907 yılında Şûrâ-yı Devlet kararında, Şehremaneti başta olmak üzere bazı devlet kademelerinden inşaat sektöründe faaliyet gösteren kalfalar için önlemler alınması adına önerilerin olduğu görülmektedir. Bu öneriler, diplomasız, mimar adıyla sanatlarını icra edenlerin kabul edilemeyeceği ve yapı inşa izin belgeleri alabilmek için bir defaya mahsus olarak üç sınıfa ayrılarak sınava girmeleri içindir. Buna göre, birincilerden 10, ikincilerden 5, üçüncülerden 2 altın harc alınarak izin belgeleri verilecektir. Bu sınavlarda başarı kazananların mimarlık yapmalarına izin verilerek, sınıf ve isimleri Şehremaneti'ne teslim edilecektir. Bunların dışında kalanların ise meslekten men edilmesini Şehremaneti onaylamaktadır. Ancak, Şûrâ-yı Devlet, öneriyi pek fazla desteklememiştir. Sınâyı'-i Nefîse Mektebi'nden çok sayıda mimar yetişmiştir. Ev sahiplerinin inşaat için mimarları tercih etmeleri kendi yararlarıdır. Ancak, mimar sıfatıyla izinsiz iş yapanların inşaat sektöründe istihdamlarının men edilmesi geçim kaynağı bu olan ailelerin zor durumda kalmasına sebep olmaktadır. Bu tip kalfa ve mimarların sınavlara girmesinden vazgeçilerek, sanatlarını ispat etmek isteyenlerin Sınâyı'-i Nefîse'ye başvurarak diploma harcı oranında harc yatırarak çalışma vesikalarını almalarına karar verilmiştir (Ergin, 1995, s.3973-3974). Büyük olasılıkla mektepli mimarların da bu algılamayı kırarak gücü bulunmamaktadır. Çünkü, onlar da diploma aldıktan sonra ekonomik şartlar gereği çoğunlukla müteahhitlikle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Kuşkusuz böyle bir karar, kalfaların isteklerine bırakılarak, sadece para alınmasına yarayan ve düzenleyici niteliği olmayan bir girişim olarak sonuçsuz kalacaktır. İsteğe bağlı bu iş, vesika alınmasını da anlamsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla, kalfaların mimarlık ve müteahhitlik işleri aynı hızla devam edecektir. Burada dikkat çeken diğer nokta, mimarlığın müteahhitliği de içine alan genel bir anlamının olduğudur. Belgelerde adı geçen kalfaların yaptığı iş, yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi, mimarlıktan öte müteahhitliktir. Ancak kararın alındığı 1907 yılında da tüm inşaat ve tamirat işleri tek parça olarak algılanarak tanımlanmaktadır.

Mimarlar da meslekleri adına bu kişilerle ciddi mücadelelere girmemişlerdir. Mimarların mücadelesi “Kalfaların Yaptıkları İnşaat Hakkında” başlıklı bir yazıyla ortaya çıkmaktadır*. Bunun dışında Raymond gibi bazı yabancı mimarlar ve mesleğin dışında kalan Avrupalı

* Bkz. 1922 yılı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası 15. sayı sayfa:225-226.

gezinlerin, kalfaların yaptıkları yapılara dikkat çektiği görülür*. Tüm bu şikayetler bir yaptırıma dönüşmeden son bulmaktadır.

II. Meşrutiyet'ten sonra meslek erbabları arasındaki asıl gerilimin etnik kökenden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin kurulduğu dönemde milliyetçilik akımlarının etkisi imparatorluğu kasıp kavurmaktaydı. Dolayısıyla bu cemiyetin asıl amacı yeni yetişen Türk Mimar ve Mühendislerinin bir çatı altında toplanmasını sağlamaktır. Ancak, bunun için uygulamada kesin bir ayırım yapılmadığı da görülür. Çünkü, üye kayıtlarından gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının cemiyete kabul edildiği tespit edilmektedir. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarında Türklerin güçlü örgütler içerisinde kenetlenmesi amacıyla cemiyetler kurulmasına izin verilmesinin ürünlerinden biri Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'dir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde mesleklerin birbirleriyle olan rekabetleri ve çekişmelerinden öte, aynı mesleği taşıyan ayrı milliyetteki kişilerin rekabeti de ön plana çıkmaktaydı. Bunun bir göstergesi olarak kabul edilecek bir başka örgüt, Raymond tarafından kurulan "Association des Architectes et Ingenieurs en Turquie"dir. Günergun'a göre, Türk mimarların yabancı mühendis ve mimarlara karşı başlattıkları mücadele sonucu, bu cemiyet, gayrimüslim meslek erbabının teknik hizmetlerdeki etkilerinin azalma tehlikesi karşısındaki tepkilerinin ifadesi olarak görülebilir. "İstanbul'da ikamet eden veya geçici olarak bulunan cemiyet üyesi mimar ve mühendisler bir toplantı merkezi temin" olması böyle bir dayanışma ihtiyacının başta geldiğini gösterir (Günergun, 1987, s.181).

Türkiye'de mimar-müteahhit çekişmesinin Cumhuriyet'ten çok sonraları dile getirildiği tahmin edilmektedir. 1935'de Mimarlar Birliği'nin yayınladığı metinde tasarım yaparak geçinebilen mimarın olmadığı söylenmektedir. Bu dönemde de mimarların çoğu taahhüt işleriyle uğraşmaktaydılar. Metin şöyledir: "Bugün kanunlar ile mimarlara tahsis edilmeyen mimarlık sahasında müstevlilerin mevcudiyeti, diğer ihtisas sahiplerinin mimari işler yapmaları belediyelerin lakaydı ve ihmali, ecnebi mimarların serbestçe çalışmaları, devlet projelerinin mimarlara yaptırılmaması gibi engeller diplomalı mimarları hayatlarını kazanmak için yapı müteahhitliğine sevketmektedir. Bugün memleketimizde mimarlık ederek hayatını kazanan tek bir meslektaşımız yoktur" (Arkitekt, 1935, Sayı:9, s.277,278).

* Amicis'in "cahil ve tecrübesiz mimarlar" tarafından kagir yapıların yapıldığını ve "yapıların önüne gelen tarafından gelişigüzel inşa edildiğini" söylemesi bu konuya örnek gösterilebilir (Akın, 2002, s.339).

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin bu duruma bakış açısı ile alt ve orta gelir grupları arasındaki yaygın düşünce, mimar/müteahhit/kalfa arasındaki farklılaşmaya fırsat vermemektedir. Devlet tarafından beklenen, açılan ihalelere mimarların iştirak etmesidir. Bu tümüyle yapı üretimine dönük bir beklentidir. Devlette en iyi tasarımı seçmek gibi bir kaygı görülmezken, yapının maliyeti üzerinde titizlikle durulmaktadır. Özellikle devlet eliyle açılan ihalelerde iyi hesaplanamayan teknik ayrıntıların çıkardığı masraflar önem kazanmaktadır. Yapılan anlaşmaların sonuna da girişimcinin adı ve “kalfa” ünvanı yazılarak, ihaleye katılan mimar bile olsa, onun yapı ustası olma özelliği hep ön planda tutulmuştur.

Girişimci, diplomalı mimar da olsa, soyadı kullanılmadığı ve kalfa ünvanı ile anıldığı için bunu belgeden ayırt etmek mümkün olmamaktadır. Daha önce de söz edildiği gibi, pekçok mimarın mimar kimliklerini bir tarafa bırakarak yapı taahhüt işlerini yerine getirdiği bu bağlamda da kalfalardan farklı iş yapmadıkları görülmektedir. Çünkü, mimarlar sadece tasarım yaparak hayatlarını sürdürememektedirler. Devlet veya orta gelir grubundaki yaygın kanı parayı hakedecek olanın tasarım değil, yapının inşa edilmesi olduğu yönündedir. Bu nedenle tasarım sonucu ortaya çıkan yapının projesi (Raymond'un da ifade ettiği gibi) paraya çevrilebilen bir meta olarak algılanmamaktadır. Galata, Beyoğlu ve Eminönü civarındaki hanlarda bulunan özel mimarlık bürolarının ayakta kalabilmesi sadece yapı üretimi ve taahhüt işleriyle gerçekleşirken, tasarım ikinci planda kalmaktadır. Dolayısıyla, bu içiçe geçmiş ve belirsiz sınırlar içindeki “kalfa/müteahhit” ve “mimar” kavramlarının ayrıştırılması, kurumsallaşması ve ayrı meslek odalarının oluşumu sağlanamamıştır.

Kuşkusuz, elit tabakadan bazı kişilerin bu ayrımı daha kolay yaptığı söylenebilir. Dönemin özelliklerini kitaplarında en iyi ifade eden Said N. Duhani, Kambanakis'in inşa ettiği açık hava tiyatrosunu anlatırken mimarın tiyatro binasının inşa edilmesi sırasında arsadan zekice yararlandığından, suflör deliğini açık bir kitap şeklinde tasarladığından ve mimarın artistik buluşlarını ortaya çıkarmaktan haz duyduğundan söz etmektedir (Duhani, 1984, s.38). Kitabında, bir başka bölümde Kambanakis'e işaret ederek Belçika Konsolosluk binasının görünüşünün de değerli bir ustaya ait olduğu izlenimini verdiğini söylemektedir (Duhani, 1984, s.117).

Duhani'nin dikkatini çeken bu durum, mimarlık eğitimi alan Kambanakis'in tasarımının, sıradan bir kalfanın yaptığı işlerden ayrılabilmesini iyi bir biçimde anlatmaktadır. Yapının estetik özelliklerine dikkat çeken bu tanımlama, tümü olmasa da 19. yüzyılda İstanbul'un

önde gelen bazı kişileri tarafından, mimari tasarım yetisinin farkına varıldığını ve bir mimardan beklenildiğini ortaya koymaktadır. Ancak, Duhani gibi düşünen kişilerin sayılarının az olduğunu söylemekte yarar vardır.

5.1.2 Kalfalar

“Kalfa” kelimesinin çok çeşitli anlamlara sahip olduğu bilinmektedir. Türkçe Sözlüğe göre, herhangi bir iş kolunda çırak ile usta arasındaki aşamada bulunan zanaatçı anlamındadır. Bu, neccar kalfası, duvarcı kalfası gibi kullanımlar için bir açıklamadır. Mimarlık Sözlüğü’ne göre, ustalıktan yetişme mimar yardımcısı, Sanat Terimleri Ansiklopedisi’ne göre, mimarların projelerini uygulatan kişi, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’ne göre, inşaattaki değişik işçi gruplarının baş ustası, yönetici ve teknik denetçisi olarak “ebniye halifesi”ne karşı sorumlu olan yardımcı, uygulamacı kişidir (Sönmez, 1997, s.54).

Burada anlatılacak kalfaların işlevleri tüm bu tanımlamaları kapsamakta, ancak, yeniden bir tanımlama yapılmasına da ihtiyaç göstermektedir. Türkçe sözlüğün ifade ettiği Ehl-i Hiref sisteminin “usta”, “kalfa”, “çırak” üçlemesi inşaat alanında pek fazla itibar bulmamıştır. Diğer esnaf gruplarında, kişilerin yetişmesi için gerekli olan bu süreç inşaat esnafı için farklıdır. Osmanlı’da inşaat sektöründe kalfalık ustalıktan daha önemli bir mertebe olarak gözüktür. Çünkü, “neccar kalfası” ya da “dülger kalfası” olarak anılan grup, doğrudan “mimarlık-müteahhit”lik yapma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bu grup, belgelerde “usta ya da duvarcı ustası” olarak anılmamaktadır. Doğrudan “kalfa” ünvanıyla anılarak mimari proje uygulama, tasarlama, keşif yapma gibi bazı inşaat işlerinin kimi zaman tümünü aynı anda, kimi zaman da bazılarını yapmaktaydılar*. Dolayısıyla, Mimarlık Sözlüğü’ndeki “ustalıktan yetişme mimar yardımcısı” tanımı da bir biçimde yetersiz kalmaktadır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, diğer esnaf gruplarından farklı olarak “ustalık” mertebesi “kalfalık” kadar önem taşımamaktaydı. Özellikle 19. yüzyılda kalfalar mimar yardımcısı olarak değil, bizzat “mimar” gibi faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Hatta daha ileri giderek yapının inşaatını finanse ederek müteahhitlik de yapmaktaydılar. Ayrıca dikkat çeken bir başka nokta diplomalı mimarların da belgelerde “kalfa” olarak rahatlıkla anılmasıdır. İnşaat faaliyetlerinin hassa mimarlar örgütünden kopuşuna, sermimarın ünvanındaki değişime ve taahhüt usulünün yerleştirilmesine kadar inşaat alanındaki pek çok değişime “kalfa hareketi” sebep olmuştur.

* Zarifi, Tersane’de gemi inşa mühendisi kadar bilgi sahibi olan kişilerin “kalfa” olarak anıldığını, “ustabaşı”lığın ise kalfalıktan bir önceki kademe olduğunu belirtmektedir (Zarifi, 2005, s.31). Bu ünvanı Tersane’de çalışma hayatına başlayan ve müteahhitlik de yapan Vasilaki Ioannidis de böyle kazanmıştır.

Dolayısıyla, uzmanlıklar ayrışmadığı için bugünkü anlamda bir “inşaat sektörü”nden söz etmek mümkün değilse de o dönemin “inşaat alanı”nı kalfalar yaratmıştır.

Sanat Terimleri Ansiklopedisi’ndeki “mimarların projelerini uygulatan kişi” ifadesi de mimarların fazla talep bulmadığı ya da tasarımcının ilgi görmediği bir yer olan Osmanlı dünyası için fazla iyimser bir yaklaşımdır. Ayrıca, 18. yüzyıl sonrasındaki Osmanlı dünyasındaki “kalfaların” işlevleri için dar bir tanımlama oluşturmaktadır.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’ne göre, “inşaattaki değişik işçi gruplarının baş ustası, yönetici ve teknik denetçisi olarak ebniye halifesine karşı sorumlu olan yardımcı, uygulamacı kişidir” tanımlaması 18. yüzyıl sonrası “kalfa”ları için modası geçmiş bir tanım olarak gözüktür. Çünkü özellikle 19. yüzyıl sonrasında “ebniye halifesi” ünvanı maziye karışmıştır. Kaldı ki, “ebniye halifelerinin” bulundukları dönemde de “erbab-ı vukuftan” olduğu söylenen bir grup kalfanın bilgisine “ebniye halifeleri”nin aracılığı olmadan da başvurulmaktaydı (BOA., CD., Sıra no:8887). Artık yapılar, kalfalar tarafından inşa ve tamir edilmekte ve kalfalar inşaatı yaptıran resmi dairelerin mühendislerine veya mimarlarına karşı sorumlu tutulmaktadırlar. Kalfa tanımının “girişimci” ünvanını da içerdiği düşünülmelidir.

Bu bölümde çalışmanın kapsadığı süre çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli faaliyetlerde bulunmuş çoğu gayrimüslimler’den oluşan kalfalardan söz edilecektir. Kalfalar müteahhitlik ve taahhüt hizmetlerinin en önemli elemanlarıdır. Müteahhitlik işleriyle ilk ilgilenenler kalfalar olmuştur. Konumuz kapsamında 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar aktif rollerini sürdürmüşlerdir. Sanayi-i Nefise Mektebi’nin açılmasından sonra mimar Osmanlı vatandaşlarının bir çoğu da müteahhitlik yapmışlardır. Gerek Sanayi-i Nefise’de gerek yurt dışında eğitim gören Osmanlı mimarları, kalfaların inşaat faaliyetlerini cılız da olsa eleştirmişlerdir. Eğitimli bu kişiler kendi çalışma alanlarını daralttıkları ve yapı üretiminde kaliteyi düşürmeleri sebebiyle kalfaların yaptıkları işleri tasvip etmemektedirler.

19. yüzyılın sonlarında aslında tüm sanat dallarında yozlaşmanın olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştı. 1886 yılında yayınlanan Hamiyet Gazetesi’nin 11. sayısından itibaren aralarında hat, nakış, resimin de bulunduğu pek çok sanat dalının yozlaştığı anlatılmaktadır. Mimarlık sanatı ise kalfaların eline geçtiğinden beri değerini kaybetmiştir. Gazeteye göre, “... Bizde ise yukarıda açıklandığı üzere mimarlık bilimi her halde yok olmuştur ki geçmişteki

büyük mimarlarımızın bıraktıkları eserlerin birisinin tamirine ihtiyaç duyulsa ve güya kalfa dediğimiz kimselerin eline verilse, bu cahiller elinde büsbütün harap edileceği meydandadır”. “... Bilahare müslümanlarda olduğu gibi hristiyanlarda dahi mimarlık sanatı Tophane Camii Şerifini bina eden Karabet Kalfa’dan sonra yokolup gittiği cihetle halen mevcut olan kalfalar arasında mimarlık namına söz sahibi olabilecek bir kimse bulunmuyor” (Bora, 1981, s.4-5).

Bu konu ile ilgili olarak 1900 yılında Mongeri’nin yazdığı makalede şöyle bir bölüm bulunur: “Küçük ve kötü aydınlatılmış odalar, karanlık koridorlar, birer sandık odası, tuvaletin de bulunduğu gerçek mikrop yuvaları mutfaklar, havalandırma için gerekli havayı ancak sağlayan dar ve derin küçük iç avlular (...)” (Barillari ve Godoli, 1997, s.134). Tüm eleştirilerin “kalfa”nın inşaat etkinliğindeki değişen pozisyonu ve ön plana çıkışına tepki olarak değerlendirmek de mümkündür. Çünkü mimarlık okulunun olmadığı ve mimar yetişmeyen bir ülkede “kalfa” denilen grup inşaat faaliyetlerini yoğun olarak gerçekleştirmekteydi. Yeterli bilgiye sahip olmasalar da çalışmalarına ciddi biçimde ihtiyaç duyuluyordu.

Kalfaların sultan saraylarının inşalarıyla başlayan parlak dönemleri yaklaşık 18. yüzyılın sonlarını bulmaktadır. 18. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına dek mimarbaşlıların dışında inşaat faaliyetlerinde bireysel olarak ön plana çıkan gayrimüslim kalfaları dönemin padişahları ile genel anlamda şöyle sıralayabiliriz: Üçüncü Mustafa – Rum Simon Kalfa (Emre, 1937, s.13), II. Mahmud – Ermeni Kirkor Balyan (Emre, 1937, s.13), Abdülmecid – Rum Hacı Stefanis Gaytanakis (Gedeon, 1935, s.77)*, Abdülaziz – Ermeni Serkis Balyan (Emre, 1937, s.13), Abdülhamid – Rum Vasilaki İoannidis (Gedeon, 1935, s.76).

Ancak böyle bir sıralama padişahların tahtta kaldıkları sürece kalfaların imparatorlukta tüm yapıları inşa ettiği fikrini vermemelidir. Sözgelimi, II. Mahmud döneminde Ermeni Kirkor Balyan’nın yanı sıra Rum Todori Kalfa’nın çalışmalarını sürdürdüğü görülebilir. Todori Kalfa “Mabeyn Köşkü” ya da “Mermer Köşk” olarak bilinen yapının projelerini ve uygulamasını gerçekleştirmiştir (Eldem, 1979, s.40). Aynı dönemde Yorgi ve Foti Kalfaların da inşaat faaliyetleri devam etmektedir. 2 Ocak 1814 tarihli bir belgeye göre Foti Kalfa Beşiktaş Sahilsarayı’nı (BOA, Cevdet Saray Sıra no:2143) ve 1805 yılına ait diğer bir belgeye göre de, III. Selim döneminde Selimiye Camii’ni inşa etmiştir (BOA, Cevdet Belediye, Sıra no: 4859).

* Necmeddin Emre de Stefanis Gaytanakis’i “Hacı Kalfa” olarak tanımlamaktadır. Bkz. Necmeddin Emre, “Ahmet Refik’in Türk Mimarlar Adli Eseri Hakkında”, Arkitekt 1937, s. 11-13.

Dolayısıyla kalfaları ve mimarları yaşadıkları ve faaliyet gösterdikleri yıllara bağlı olarak sınıflamak doğru sonuçlar vermemektedir.

Ayrıca Hassa Mimarlar Ocağı'nın da var olduğu dönemlerde bu kalfaların isimlerinin tek tek tespit edilebilmesi dikkat çekicidir. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarına ait ve yapılarla ilgili belgelerde çoğunlukla mimarbaşlıların isimleri geçmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defter Kataloğu Sıra no:12528 Defter no:19602'de 1203/1787 yılında "Ser Mimar-ı Hassa Bekir Ağa marifetiyle" yapılan ve tamir edilen yapıların listesi bulunmaktadır. Oysa ki, Beşiktaş Sarayı örneğindeki gibi 19. yüzyılda topluca keşfi yapılan bir yapının tek bir kalfaya mal edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla, Hassa Mimarlar Ocağı'nın son dönemlerde işlevini yerine getiremediği ve kalfaların yapım faaliyetlerini mimar başlılara bağlı olarak sürdürmedikleri anlaşılmaktadır. 1840 yılında Hassa Mimarlar Ocağı'nın kapanmasıyla giderek özerk bir çalışma alanı olan mimarlık-müteahhitlik hizmetleri kalfaların faaliyetlerini etkilemiştir.

Müteahhitlik hizmetlerinin yerine getirilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra "Tüccar Kalfa" olarak anılan ve devletten bağımsız çalışan kalfa topluluklarının oluşmasını gerektirmişti*. Bu kalfalar resmi yapıların inşaatında ve onarımında münakasa (eksiltme) yoluyla yapım hakkını elde etmişlerdir. 14 Cemayizelahir 1266/27 Nisan 1850 yılına ait bir iradede neccar kalfası Delvet'den (Konu ile ilgili bir başka belgede kalfanın adı Delon olarak geçmektedir Bkz. BOA., A.MKT.MHM. Dosya no:20 Gömlek no:82) alınan nişanın Yani Kalfa'ya verilmesine ait bir karar bulunmaktadır. Ebniye Meclisi üyeleri arasında da nişanla ödüllendirilme yaygındır. "Tüccar kalfa"lar olarak adlandırılan ebniye meclisi üyelerinin en muteber olanlarının birer nişanları bulunmaktadır. Bu nişanlar işlerini iyi yapabilmeleri ve uzun süre hizmet etmeleri gözönüne alınarak verilmektedir. Böyle bir nişana sahip olmak kalfalar için övünç kaynağı da olmaktadır. "Tüccar kalfa"lar hem inşaat faaliyetlerinde bulunur, hem de inşaat malzemesi satarlardı. Birinin ölümü üzerine nişan diğerine geçmekteydi. Delvet Kalfa'ya ait iftihar nişanının kalfanın vefatı ile Ebniye Meclisi üyelerinden Yani Kalfa'ya verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İrade Dahiliye, Sıra no:12402). Kalfalar arasında nişan verilerek taltif edilme özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra artmıştır. İçlerinde Ermeni ve Rumların çoğunlukta olduğu kalfaların çeşitli

* Belgeler "tüccar kalfası" olarak anılan pek çok isimden söz eder. Örneğin tüccar kalfalarından bazılarının Ragıp ve Hüsnü Beyler'in Kuruçeşme'deki sahilhanelerinin suyuolları üzerine, bina inşasıyla, lağım çukurları açmalarının men edilmesi istenmişti (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:401, Gömlek no:50). Diğer taraftan, kendi hukuksal problemlerinin çözümüyle dolayısıyla yazılan belgelerde, Tüccar kalfası Simyanoğlu Ağya'nın (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:324, Gömlek no:19), tüccar kalfası Maydoslu Filib'in (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:401, Gömlek no:50) ve amelelerinin maaşını çaldıran tüccar kalfası Vartan'ın adlarına ulaşılmaktadır.

kademelerden nişanları mevcuttu. Sözelimi; Konstantin ve Stefanis kalfalara beşinci rütbeden Mecidiye Nişanı verilmişti (BOA., A.DVN.MHM., Dosya no:17, Gömlek no:58). Nişanların yapımını da mimarlar gerçekleştirebilmekteydi. Fransa Sefareti mimarına alamet numunesi (nişan) yaptırılmış bunun masraflarının ne şekilde karşılanacağı yazılmıştı (BOA., İ.HR., Dosya no:15, Gömlek no:714).

Kalfaların bazı lâkâplarla anılmaları diplomalı mimarlardan ayrılmalarını kolaylaştırmaktadır. “Fenerli Anesti”, “Kızıl Melkonyan”, “Mısırlı Yani” gibi kalfalara takılan ön adlar, en az soyadları kadar önem kazanmaktadır. Gedeon, Dimitri Meymaridis’i “Deli Dimitri” olarak isimlendirmektedir. Dimitri Meymaridis (Mimaroglu), 20 Rebiülahir 1285/9 Ağustos 1868 yılında, Kandiye’de 1800’lerin ortasında depremde yıkılan Fazıl Ahmet Paşa caminin tamiri için görevlendirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., Dosya no.416, Gömlek no:27).

Ağustos 1273/1857 yılına ait bir belgede gayrimüslim kalfaların isimleri, tamir ettikleri yapılar ve adresleri kaydedilmiştir (BOA, Cevdet Belediye Sıra no:6067). Listede, kalfalar büyük nefer, küçük nefer, perakende nefer ya da İstanbul neferi, Midilli neferi olmak üzere çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Kalfaların “büyük” veya “küçük” gibi sıfatlarla isimlerinin nitelenerek bir başka düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, isimlerin önündeki “büyük” ve “küçük” sıfatları da kalfaların bağlı bulundukları nefer grubuna bağlı olarak değişmektedir (Büyük Yorgi, Büyük Nikoli vs.). Büyük nefer veya küçük nefer ayrımı muhtemelen kalfaların iş tecrübesi ve kıdem durumuna göre tasnif edilmiş olup, devletin devamlı hizmetinde çalışmayan kalfalar da “perakende” olarak isimlendirilmiştir. “İstanbul”, “Midilli”, “Maydos” (Eceabat) gibi yer adlarına bağlı olarak yapılan sınıflamalar ise kalfaların gerçekte hangi bölgede çalışma yaptıklarını ifade etmektedir. Mevcut listede Ermeni ve Rum kalfaların isimleri sıralanmaktadır.

Geldikleri şehirler ya da bazı ön adlarla anılan kalfaların İstanbul’dan memur tayin edilerek çalışmaları bazı şartlara bağlanmıştır. En azından keyfi takma adlar ya da işler bahane edilerek İstanbul’dan bir başka yere gönderilmeleri mümkün değildi. Tanzimat’dan sonra yazılmış bir belgede Samsun kasabasında inşa edilecek binaların kurallara uygun yaptırılması için ustabaşı Yorgi’nin “memleket kalfası” olarak tayin edilmesinin mümkün olmadığı söylenmiştir. Yorgi’nin kalfalık yapmak için istenen şartlara uygun olduğu ancak, tayininin orada bulunan tüccarın isteğiyle olabileceği ifade edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., Dosya no:284, Gömlek no:89).

Saraya en yakın kişilerin değerlendirilmesi gerekirse, Rumlar'dan Abdülmecid dönemi mimarı olan Hacı Gaytanakis kardeşler, bunlar Stefanis, Dimitri ve Sava olmak üzere üç kardeştiler. İçlerinden en büyüğü olan Stefanis, padişahın mimarlığını yapmıştır. Gedeon, Gaytanakis kardeşlerin Heybeliada'da bir köşke sahip olduklarından söz etmektedir (Gedeon, 1935, s.77). Tuğlacı'ya göre bu köşk Heybeliada'da Mektep Sokağı 9 numaradadır (Tuğlacı, 1992, s.82). Kamu binalarının inşaatında çalışmıştır. Beykoz Kasrı, Mecidiye Kışlası, Babıali binası götürü usulü yaptığı işlerindendir.

Manuil Gedeon, Hacı Stefanis kalfanın ortanca kardeşi Hacı Dimitri kalfayı sakın bir insan iyi bir aile babası olarak tanımlar. 21 Cemaziyelahir 1285/8 Ekim 1868'de Babıali hapishanesinin tamirini gerçekleştirmiştir (BOA, A.MKT.MHM., Dosya no:423, Gömlek no:22). Hacı Dimitri'nin Aristidi adında bir oğlu vardı. Aristidi, Babıali'de tercüme bürosunda bir süre çalışmış daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir çok şehre elçi olarak gönderilmiştir (Gedeon, 1935, s.76).

Üçüncü kardeş Hacı Sava ise ufak tefek ve özel inşaat işlerinde çalışırdı. Hacı Sava Gaytanakis 1850'de Matidos'da (Yunanistan'da bugün Selanik belediyesine bağlı), kendi adıyla anılan bir okul inşa etmiştir. Bu okulu orta okul seviyesine getirmeyi amaçlayarak fizik ve kimya dersleri için labarotuar malzemesi almış ancak okulu orta okul seviyesine getiremediğinden aldığı tüm malzemeleri Fener'deki Kırmızı Mektebe hediye etmiştir (Gedeon, 1935, s.77).

Abdülaziz döneminde Balyan Ailesi ön plandadır. Serkiz Balyan ailenin en meşhur üyesidir. Dolmabahçe Sarayı, Gümüşsuyu Kışlası, Zincirlikuyu Kasrı ve Çırağan Sarayı, Ortaköy'deki Zekiye ve Fehime Sultan Sarayları, Balyan ailesinin götürü usulü inşa ettiği tespit edilebilen yapılarındandır.

Gayrimüslimlerin bu kadar hızlı bir şekilde inşaat alanında nasıl yer sahibi oldukları sorusu Ağayekyan'ın anlattığı bazı bilgilerle cevap bulabilmektedir (Pamukciyan, 2003, s.138). En azından konuyu ciddiye aldıkları ve para kazanabilecekleri bu işi en iyi biçimde öğrenmeye çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Kirkor Balyan'ın damadı Serveryan'ın bu konuyla ilgili bazı önemli girişimleri bulunmaktaydı. Gayrimüslimler'de mimarlık nesilden nesile geçen bir aile mirası gibiydi. 19. yüzyılın ortalarında Ermeni azınlık da kalfalık yapmaktaydı. Ancak, mesleklerinde ilerleme kaydetmediklerini düşünmekteydiler. Serveryan, bu nedenle İtalya'dan

özel olarak mimar getirterek evinde oğullarıyla birlikte, pek çok Ermeni gencine de desinatörlük öğretmiştir. Buradan ünlü Ermeni ustaların yetişmesine önayak olmuştur. Bununla beraber devlete ait yapıların inşaatlarında nüfuzu sayesinde, yabancı ustalar yanında Ermeni gençlerini çalıştırarak, başka kişilerin yetişmesine de olanak sağlamıştır.

Kalfaların devlete iş yapabilmeleri padişah çevresinden bazı kişilerin tavsiyeleriyle gerçekleşebilirdi. İyi referanslara sahip bu kişiler padişahla da tanıştırılarak sarayın inşaat işlerini yapabilmenin yollarını bulmaktaydılar. Kirkor Balyan'ın damadı Hovhannes Serveryan'ın oğullarından biri olan Harutyun Serveryan'ın saray kalfası olması bu yolla gerçekleşmiştir. 1849 yılından itibaren mimarlık yapan Harutyun'a babası kereste mağazası açmıştı. Tersane'nin de kereste ihtiyacını karşılayan Harutyun, Sultan Mahmud'un büyük damadı olan Bahriye Nazırı Halil Rıfat ile tanışmıştır. Bir köşk inşa ettirmek isteyen Halil Rıfat bu işi onun nezaretine bırakmıştı. Serveryan bu yapıyı ve birkaç ufak tefek yapıyı da başarı ile sonuçlandırınca Rıfat Paşa padişahı ikna ederek, "Ebniye-i Miriye Kalfası" adı altında, Harutyun'a yeni bir görev verilmiş ve nişanla da taltif edilmişti (Pamukciyan, 2003, s.142).

Diğer taraftan, doğrudan yaptıkları iş referans alınarak başka şansları yakalamaya imkanı olan kalfalar da bulunmaktaydı. Zarifi anılarını anlatırken, Yıldız Camii'nin yapım görevini kalfa Vasilaki İoannidis'in oğlu Yanko İoannidis'in üstlendiğini söyler. Buna göre, çabuk bitirilmesi ve fazla masraflı olmaması istenen caminin kubbesini ahşaptan yaparak, Yanko Bey, Abdülhamit'in beğenisini kazanmıştır. Bu olaydan sonra da saraylar inşa etme görevi hep Yanko'ya verilmiştir (Zarifi, 2005, s.341). Çoğunlukla, Abdülhamit, Vasilaki ve oğlu Yanko İoannidis ile çalışmayı tercih etmiştir. Tersane mimarı Marki Kalfa'nın soyundan gelen İoannidislerin, Yıldız Sarayı'ndaki yapıların çoğunda emekleri geçmiştir. Tersane'de başlayan meslek hayatı bir gemi inşa mühendisi kadar bilgi sahibi olması sebebiyle "kalfa" ünvanı verilerek devam etmiştir. Zarifi, hatıralarını anlatırken Vasilaki Kalfa'nın ailesinden de pek çok kişinin tersanede görev yaptığını belirtmektedir. Pergel ve cetvelden oluşan elmas kakmalı Tersane'ye özgü, özel nişanlarla ve giysilerle kalfanın evinde atalarına ait iki resim gördüğünü söylemektedir (Zarifi, 2005, s.32).

Tersane ve Saray mimarlığı dışında madencilikten de para kazanmayı amaçlayan Vasilaki kalfa, ortağı tüccar Vasilaki Serakioti Bey ile 14 Temmuz 1900 yılında Trabzon vilayetinde Rize kasabası sınırları içinde bulunan Latom Köyü'ndeki çinko madeninin işletilme hakkını

almak istemiştir. Çinko madeninin işletilmesinin askeri yönden sakıncalı olup olmadığı ile ilgili olarak Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'nin başvurularına karşılık, seraskerliğin hazırladığı bir rapor bulunmaktadır (BOA, YMTV., Dosya no:204, Sıra no:94). Sonuçta, Vasilaki Kalfa'nın bu talebi kabul edilmiş ve öldükten sonra 1911 yılında çinko madeninin işletilmesi mirasçılara ihale edilmiştir. Mirasçıları olarak gözüken kişilerin isimleri ve akrabalık dereceleri şunlardır: Eratonbet Dimitri (eşi), Yanko İoannidis (oğlu), Dimitri İoannidis (oğlu), Artemia İoannidis (kızı), Marika İoannidis (kızı) ve Marşan (Marika'nın eşi, Vasilaki'nin damadı), Polia İoannidis (kızı). Vasilaki'nin varislerinden başka, sağlığında ortak olarak madeni işlettikleri Vasilaki Serakyoti Bey'e* de madeni işletme hakkı tanınmaya devam etmiştir (BOA, Y.A.RES., Dosya no:153, Sıra no:38).

Vasilaki Kalfa'nın ikamet adresi 1891 yılında yayınlanan *Annuaire Oriental*'e göre Pera Ermeni Kilisesi Sokak (bugünkü Nevizade Sokak) no:17'dir. Bir başka evi de, Beyoğlu, Kalyoncukulluğu Mahallesi Peşkirici Sokağı'ndaydı. 5 Rebiülahir 1309/7 Kasım 1891 yılına ait bir belgede evinde yangın çıktığı ve söndürüldüğü kaydedilmiştir (BOA, Y.PRK.ZB., Dosya no:9, Gömlek no:36). Vasilaki Kalfa'nın 1891 yılında yayınlanan *Annuaire Oriental*'de saray hizmetinin dışında Büyük Yeni Han 41 numarada mimarlık faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, Sedat Hakkı Eldem, Yeniköy Köybaşı Ağaçalı mevkinde Kalfa'nın zarif bir yalıya sahip olduğunu ifade etmektedir (Eldem, 1979, s.186).

Vasilaki Kalfa, bazı yapıların değerinin tespitinde bilir kişi olarak görev yapmıştır. 1883 yılında eski sadrazamlardan Ali Paşa'nın eşi ve varislerinin onayı olmadan devlet adına satın alınan Mercan'daki konağının, değerinin tespiti için bilir kişilerden oluşan bir komisyonda Vasilaki Kalfa'nın hazır bulunması istenmiştir (BOA., DH.MKT., Dosya no:1342, Gömlek no:91). Balyanlar ve İoannidisler yurt dışına giderek inşaat alanındaki bilgilerini arttırmak için eğitim almışlardır.

İsimleri geçen bu kalfalar devletin ya da sarayın müteahhiti olarak çalışmışlardır. Çoğu kaynak ve belgede “mimar” olarak adlandırılmaktadır. Başarılı çalışmalar yaptıklarında üzeri tuğralı fesle ya da iftihar nişanı ile ödüllendirilmişlerdir. 23 Şevval 1266/ 1 Eylül 1850 yılında (BOA, İrade Dahiliye Sıra no:13020) Vasil Kalfa olarak adı geçen bir kalfa (Bu kişinin Vasilaki İoannidis olabileceği tahmin edilmektedir) Selimiye Kışlası, Tophane Kasrı, Tersane-i Amire

* *Annuaire Oriental*'de isim “Vasilaki Sarakioti” olarak geçmektedir. Bu kişinin adresi, 1895 *Annuaire Oriental*'de Misk Sokak no:15 Pera, mesleği ise maden işletmecisi olarak kayıtlıdır (1895, s.714).

Hastanesi ve Denizcilik Okulu gibi bir dizi binanın yapımını gerçekleştirmesi sebebiyle ve hizmetlerinden dolayı üzerinde tuğra olan bir fesle ödüllendirilmiştir.

Rum kalfaların çoğu, Kapadokya, Epir, Teselya, Trakya, Makedonya ve Ege Adaları'ndan göç ederek inşaat işleri için imparatorluğa gelmekteydi. Ermeniler'in ise yüzde doksanı Kayseri menşeliydi (Pamukciyan, 2003, s.136).

5.2 Tüzel Kişiler ve Serbest Mimarlık -Müteahhitlik Büroları

Çoğunluğu Galata, Beyoğlu ve Eminönü'ndeki hanlarda yer alan mimarlık ve müteahhitlik büroları devletten ayrı olarak bazı girişimciler tarafından çalıştırılan mekanlar olarak dikkat çekmektedir. Devlet elindeki mimar ya da mühendisleri “daire”lerde çalıştırırken alternatif mekanlar olarak ortaya çıkan “bürolar”, mimarların müteahhitlik hizmetleri verdiği çoğu iki ortaklıktan oluşan şirketlerdir. Ancak, özel sektör ve kamu olarak kesin bir ayrımın olmaması “daire” mimarı olarak adları geçen kişilerin de “büro” kurmalarına izin verir (Örneğin:Kemaleddin ve ortakları). İş hacmine göre ortak sayısı artış gösterebilir. Annuaire Oriental'lerden (Doğu Yıllığı) adresleri ve ortakları tespit edilen bu şirketlerde yıllara göre sıkça ortak değiştirildiği görülmektedir. Herhangi bir inşaat ya da taahhüt işini bulan gayrimüslim, levanten, yabancı ile az sayıda Türk'den oluşan mimar ya da müteahhit gruplarının bir ya da birkaç ortak bularak sermayelerini güçlendirmeleri ve ihalelere katılmaları ender değildi *. Ortak sayıları ve ortaklar değiştikçe, sık sık büro adresleri ve oda numaraları da değişkenlik göstermektedir.

Sözgelimi, 1894'te Antoine N. Perpignani St. Pierre Hanı'nda ilk mimarlık bürosunu açmıştır. St Pierre Hanı'ndaki bürosunda faaliyetlerini 1909'a kadar sürdürmüştür. Bu arada 1905'ten başlayarak Marco G. Langas, Giulio Mongeri ve Edouard De Nari ile aynı odaları paylaşmıştır. 1905'te Perpignani, Langas, Mongeri ve De Nari o yıl mimar Aznavur'un bıraktığı 5 ve 6 nolu odalara taşınarak bürolarını birleştirmişlerdir. 1906'da işi büyütüp 3 numaradan 7'ye kadar dört odayı tutmuşlardır. 1908'den sonra Langas, Mongeri ve De Nari ayrılıp Voyvoda Caddesi üzerinde Mongeri'nin inşa ettiği Assicurazioni Hanı'nda ortak büro açmışlardı. Bundan sonra Saint Pierre Hanı'nda sadece Perpignani kalmıştır. O da numaraları verilen dört odayı 1909'da tek başına büro olarak kullanıp o yıl başka yere taşınmıştır.

* Tümü erkek olan mimar-müteahhitlerin arasında sadece 1905 yılında Pera Altın Bacal Sokak'ta oturan ve mimar olarak ünvanlandırılan Madam Sophie Kirkoryan'ın adına rastlanmıştır.

Mongeri'nin St. Pierre Hanı'na tekrar dönerek 1920-1927 yılları arasında bir büro tuttuğu tespit edilmiştir (Kuruyazıcı, 2000, s.59).

Saint Pierre Hanı ile ilgili araştırma yapan Kuruyazıcı bu hanın odalarının çoğunlukla mimarlar tarafından tercih edildiğini belirtmektedir. Hanın oda oda kiraya verilmeye başlamasından sonra 37 yılda 23 mimarın büro açtığını tespit etmiştir (Kuruyazıcı, 2000, s.58-60). Hanlardaki oda sayısının büyümesi ya da han değiştirerek farklı mimar gruplarının kurulması; ekonomik olanakların küçüklüğü ve tecrübesizlik sebebiyle olmalıdır. Ortaklıkların gevşek olduğu, kurulan grupların kolaylıkla dağıldığı anlaşılmaktadır. Bir handan diğerine geçişlerin veya bir kaç handa aynı anda büro tutmalarının sebebi ise büyük olasılıkla birden fazla inşaat ya da tamir işine kolaylıkla ulaşabilecekleri yerleri tercih etmelerine bağlanabilir. Bu büroların ne kadarının çizim ve tasarım için kullanıldığı da düşünülmesi gereken ayrı bir konudur. Çünkü, St. Pierre Hanı gibi kullanım şartlarının kötü olduğu bir yerde sağlıklı tasarım yapılamayacağı tahmin edilmektedir. Bununla ilgili olarak handa Osmanlı Bankası'nın bulunduğu dönemde bankanın genel müdürünün yazdığı 7 Şubat 1890 tarihli mektupta hanla ilgili bazı anlatımlara rastlanmaktadır. Bankanın genel müdürü Sir Edgar Vincent'e göre, "kullanılan mekanın hiç bir konforu yoktur. Ofisler yazın sıcak, kışın çok soğuktur. Sağlık şartları son derece yetersizdir" (Kuruyazıcı, 2000, s.58). Hanın fazla aydınlık olmayan küçük pencereci odalarının çizime elverişli olmadığı söylenebilir. Bu şartlar altında ofislerin müteahhitlik yapan kişiler tarafından birer irtibat bürosu olarak kullanıldığı ve küçük inşaat malzemelerini sakladıkları odalar olarak değerdendirdikleri düşünülebilir.

Diğer taraftan, az iş kapasitesiyle çalışan müteahhitler için hanlarda büro tutmak lüks sayılabilirdi. 1896-7 yılı Anuaire Oriental'de Galata ve Beyoğlu'ndaki 78 han içinde faaliyet gösteren beş mimar adına rastlanırken, aynı bölgedeki sokaklar bölümü tarandığında elli mimar ismi tespit edilmiştir. Bu sonuç hem sokak bölümünde hem de han bölümünde adresleri olan mimarlar çıkarıldığında ulaşılan sayıdır. Dolayısıyla, mimarların hanlarda büro tutmak yerine, evlerinden faaliyetlerini sürdürdükleri söylenebilir. Büroları ise arkadaşları veya akrabaları ile ortaklaşa tuttıkları görülür. Bunun için büroyu kullananların hepsinin mimar olması da gerekmemektedir. Hanlar bölümünde 1896-7'de Armatör Chryssaphidès kardeşler Kara Mustafa Sokak Gabai Han (?) no:10'da, mimar olan G. Chryssaphidès ile aynı büroyu paylaşmışlardı. Aynı yılda Billur Sokak no:28 Tünel Han'da mimar Antoine Tedeschi'nin, tuğla üreticisi Tomaso Salomone ile aynı adreste olduğu tespit edilmektedir.

Diğer taraftan, biri müteahhit diğeri mimar iki akrabanın (oğul ya da kardeş) aynı ikamet adresinde bulundukları gözden kaçmaz. Ev kiralarının yüksek oluşu ya da bazen mesleklerin birbirlerini tamamlayıcı özellikleri kişilerin kader birliği yapmasını sağlayan faktörlerdendir. 1905 yılında mimar G. Humruz ve müteahhit M. Humruz'un birlikte Sıraselvi Sok no:120 Pera adresinde bulundukları bilinmektedir (1905, s.53). Aynı yıl mimar Antoine Marinelli ile müteahhit F. Marinelli Kaya Sokak no:33 Pangaltı adresinde birlikte kalmaktaydı. Bir eve sahip olacak kadar şanslı olanlar ise G. Semprini gibi, Sururi Sokak no:13'de soyadını verdiği Semprini Apartmanı'nda faaliyet göstermektedir. Kardeş oldukları tahmin edilen mimar Paul Osgan ile ressam Pierre Osgan birlikte İki kuyulu Sokak no:32 Pera adresinde bulunmaktadırlar. Pangaltı Poyraz Sokak no:10'da mimar A. François Biondi de, tercüman kardeşi Antoine Biondi ile aynı evi paylaşmıştır (Bkz. 1896-7 yılı Annuaire Oriental). Serbest mimarlık ve müteahhitlik de yapsalar bu kişilerin iş yaşamlarını evden, iş yazışmalarını, özel yazışmalarından ve ticari öz varlıklarını, özel servetlerinden ayıramadıkları, diğer bir deyişle modern iş yönetimini hayata geçiremediklerinden söz edilebilir.

Ev adreslerinde veya evlerinin altlarındaki küçük dükkanlarda inşaat malzemesi satarak da faaliyet gösterenler vardır. Annuaire Oriental'deki adres listelerinden, sokak ve apartman adlarından ve müteahhit isimlerinden oluşan uzun listelerden bakıldığında hanlardaki bürolar dışında da müteahhitlerin çalışmalarını sürdürdüklerinden daha önce söz edilmişti. Bazı kişilerin sadece iş adreslerinin olması, orada hem çalışmalarını sürdürdüklerini, hem de ikamet ettiklerini düşündürmektedir. Sözgelimi, A. Dandoria'nın inşaat ve tamirat müteahhiti olduğu ve inşaat malzemesi sattığı Annuaire Oriental'e verdiği küçük ilandan anlaşılmaktadır. Adresi Kalyoncukulluğu sokak no:63 Pera olarak geçmektedir. Herhangi bir handa faaliyet göstermeyen Dandoria'nın bu adresi Kalyoncukulluğu sokakta faaliyet gösteren dükkanına ait olmalıdır.

Bazı yıllara ait "Annuaire Oriental"ler taranarak inşaat müteahhiti olan kişilere ulaşılmıştır. Şüphesiz bu yıllıklar dışında müteahhitlik yapan ve yıllığa kayıt olmamış kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler konunun akışı içinde başka başlıklarda belirtilecektir. Bu başlık altında sadece Annuaire Orientallerin bazı yıllarının taranması sonucunda ortaya çıkan sonuçlar ortaya konmuştur. Çoğu, mimar ve müteahhitliği birarada yürüten bu kişiler 1869'dan 1945'e kadar yayınlanan Annuaire Orientaller'de kayıtlıdır. İlginç olan nokta, 1896-7 yılına ait Annuaire Oriental'de İstanbul dışındaki yerlerde iş gruplarını tasnif eden sayfalarda "mühendis" ve "mimar" başlıkları olmasına rağmen "müteahhit" başlığının yer

almamasıdır. Mimarların bu görevi yerine getirmeleri ve mimar olarak anılmaları yeterli görünmüştür. Böyle anılmaları sebebiyle de büyük olasılıkla henüz taşrada müteahhitlik hizmeti veren kişilerin “müteahhit” ünvanıyla ayrı bir başlık altında toplanmasına gerek duyulmamıştır. Diğer bir deyişle, İstanbul dışındaki bölgelerde uzmanlık alanlarının ismen bile ayırıştırma çabası yoktur.

1868-9 tarihli *Annuaire Oriental*'de İstanbul bölümünde “müteahhit” başlığı bulunmamaktadır. Bu yıldan sonraki on yıl içinde müteahhitliğin fazlaca talep edilen bir iş olduğu ve bu mesleği yapan kişilerin arttığı söylenebilir. 1881 yılında “müteahhitler” listesi altı kişiden ibaretken (Şekil Ek2.1) 1921 yılında 29 kişi listeye kayıtlıdır. Büyük olasılıkla yüzyılın sonlarına doğru bir rehber vazifesi gören *Annuaire Oriental* yardımıyla halkın müteahhitlere ulaşabilmesi sağlanmıştır. Önceleri karışık olarak çeşitli alanlarda faaliyet gösteren müteahhitler bir liste altında toplanırken, 1921 yılındaki *Annuaire Oriental*'de çeşitli başlıklara ayrılmaya başlamışlardır. Örneğin: elektrik işleri müteahhitliği, inşaat malzemesi müteahhitliği, resim (ya da boya) müteahhitliği, inşaat müteahhitliği gibi farklı başlıklar altında yazılmaya başlanmıştır. İhtiyaçlar doğrultusunda müteahhitlik hizmetleri de faaliyet gösterilen alana göre ayrılmıştır.

Bazı *Annuaire Orientallerin* taranması sırasında tespit edilen adlardan inşaat müteahhiti olanlar ve mimarlıkla müteahhitliği bir arada yürütenler seçilmiştir. Çeşitli yıllara ait “*Annuaire Oriental*”lerde “*entrepreneur de construction*” olarak ünvanlandırılan kişilerin isimlerine rastlanmıştır. Sadece “*entrepreneur*” olarak ifade edilen kişiler ise tam olarak müteahhitlik alanlarının tespit edilememesinden dolayı, yanılgıya sebebiyet vermemek için oluşturulan listeye alınmamışlardır. İsimlerinin yanında İnşaat müteahhitliği (*entrepreneur de construction*) yaptığı açık olarak belirtilenler ve mimarlık müteahhitlik büroları olanlar listede mevcuttur. Tespitlerden en fazla faaliyet gösterenler önce soyadları verilerek alfabetik sıraya göre düzenlenmişlerdir:

Aïdjian Hatchad: Müteahhit. 1913, 1914 ve 1921'de Bilezikçi Sokak no:97 Feriköy adresindedir (1913, s.882).

Amancich Alfred: Müteahhit. 1903-1907 yılları arasından mimarlar listesinde de yer almaktadır (Kuruyazıcı, 1999, s.71). 1909 müteahhitler listesinde adresi Yeni Bis Sokak no:1 Pera olarak kayıtlıdır (1909, s.1131).

Amancich Carlo: Müteahhit. 1903 yılı Annuaire Oriental’de adresi Kble sokak no:38 Pera’dır (1903, s.871). Aynı zamanda Kuruyazıcı’nın mimarlar listesinde de yer almaktadır. 1900-1937 yılları arasında etkinlik göstermiştir (Kuruyazıcı, 2000a, s.74). Amancich’in o dönemlerde kendi adını taşıyan ve üzerinde ad yazıtı olan bir apartmanı da bugünkü Serdar-ı Ekrem sokak (eski adı ve numarası: Yazıcı sok, no:60) no:64’te mevcuttur.

Ananian Antoine ve Balatti Jean: 1899’da kurulmuş mimarlık bürosu bulunmaktadır. Aynı zamanda inşaat işleri müteahhitliği yapmışlardır. 1908’de adresleri Beyoğlu Yeni arşı sokak no:38’dedir. Ancak, aynı dönemde Ananian’ın Galata Banka sokak St. Pierre Hanı kapı B adresinde de bir işyeri olduğu görülmektedir. Büyük olasılıkla, bazı işleri bu büroda tek başına yaparken, bazılarını da Yeni arşı sokağındaki büroda Balatti ile birlikte yürütmekteydi (Kuruyazıcı, 1999a, s.44).

Armnis Them.: Müteahhit. 1913’de şerbethane Sokak. No:16 Pera adresindedir (1913, s.862).

Armao Jacques: Müteahhit. 1913 ve 1914’de Rouso sokak no:78 Feriköy (1913, s.882). 1921’de Camcı Sokak no7 Pera’da kayıtlıdır (1921, s.737).

Augier Pierre: Müteahhit. 1912 ve 1913’de Djdidi sokak (bugünkü ölçek sokak) no:119 Pangaltı adresinde bulunmaktadır (Deleon, tarihsiz, s.119 ve Marmara, 2001, s.44). Osmanlı Bankası’na ait belgelerden iskele, liman vs. inşaat işlerini yapan deniz müteahhiti olduğu anlaşılmaktadır (Eldem, 1997, s.194).

Balatti Jean (şekil Ek2.2): Müteahhit. 1906-1927 yılları arasında mimar listesinde de yer almıştır (Kuruyazıcı, 1999, s.71). Annuaire Oriental’in “Müteahhitler” kısmında 1909, 1913, 1914, 1921’de Yeni arşı Sokak no:38 Pera adresindedir (1909, s.1131).

Barouh (Baruch) Marco ve H. Amar: Mühendis-Mimar ve Müteahhitlik yapmışlardır. 1905-1908 Galata Voyvada Caddesi, Gmşl Han kat:3 oda:7’de faaliyet göstermişlerdir. 1909-1911 Galata Billur Sokak Büyük Tünel Han oda:26’da da bulunmuşlardır (Kuruyazıcı, 1999a, s.42). Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti’nin üyelerinden olan ikilinin görevleri Heyet-i Keşfiye Turuk ve Mabir müteahhitleri olarak kayıtlıdır (Gnrgn, 1987, s.186).

Bejanoff Ivan: Müteahhit. 1921 yılı kayıtlarına göre, Tatavla Caddesi no:47 Feriköy.

Bosi Pierre: Müteahhit. Tenha Sokak no:2 Galata (1909, s.1131). 1913-1914'de aynı adreste.

Bostandjian B.: Müteahhit. Valide eme Sokak no:59 Pera (1909, s.1132).

Burness N.: Billur Sokak no:5 Galata (1909, s.1132).

Breschi Alexandre (ekil Ek2.3): İtalyan müteahhit ve mimar. 15. ve 16. yüzyılda İstanbul'a Tinos (İstendil) adasından gelen "Brescian" ailesindendir (Üsdiken, 2006, s.108). Ada Han no:10 Galata'da, bürosu bulunmaktadır (1881, s.308). Evi Feriköy'deki Protestan mezarlığının arkasında, Breschi Villası olarak kayıtlıdır. 1883 ve 1885'de Galata'da Keoğlu Han'dadır (1883, s.405). 1885 yılında mimarlar listesinde her çeşit etnik gruptan kişiye seslenebilmek için Fransızca, Ermenice ve Rumca yazılmış ilanda yaptığı işleri anlatmaktadır. Bu ilana göre, 1856'dan beri İstanbul'da bulunduğunu ve müşterilerin getirdiğİ plan üzerinden yola çıkarak yapı inşa edebileceğini anlatmaktadır. Ayrıca, saray, ev, kk, anıt, mezar gibi her türlü inşa faaliyetine ait plan ve resimlerin bulunduğu kapsamlı kataloglarının ve koleksiyonlarının olduğunu söyleyerek müşterilere geniş bir seçim imkanını da sunmaktadır. Mimarlar listesinde de adı geçen Breschi, 1868-1889 yıllarında faaliyet göstermiştir (1885, s.300).

Calafatis Georges: Müteahhit. 1912 yılında adresi Kalyoncukulluğİ sokak no:132 Beyoğlu'dur (Deleon, tarihsiz, s.152). Mimarlar listesinde 1915 yılında ismi bulunmaktadır (Kuruyazıcı, 2000, s.74).

Calmis Joseph: Müteahhit. 1913-1914 ve 1921'de ahsuvar Sokak no:1 Galata (1913, s.883).

Calvocoressi (D.C.J.) ve Stalids (Alexandre P.) (ekil Ek2.4): 1896-7 yılı Anuaire Oriental'de hem mimar hem de müteahhit listesinde isimleri geçmektedir. İsviçre Lozan niversitesi'nden diplomalı mhendislerdir. Bulgaristan alıma Bakanlığİ ve Anadolu Demiryolu'nda çalışmaları bulunmaktadır. Alexiadi Han no:25 Galata adresindeki teknik büroyu birlikte idare etmişlerdir (1896-7, s.302 ve 630). 1893-4 yılında ise Calvocoressi tek başına Galata Yaldız Han 8,9'dadır.

Canellos Pand: Müteahhit. 1913, 1914 ve 1915 Annuaire Oriental'de imen sokak (bugün de adı imen sokak olarak kullanılmaktadır) no:54 Pangaltı'da kayıtlıdır (1915, s. 779). 1921'de 55 numarada görünmektedir (1921, s.737). 1914 yılında ayrıca mimarlar listesinde de gözükmektedir (Kuruyazıcı, 1999, s.71).

Capuano Gaetano: Müteahhit. Kumbaracı Yokuşu no:53 Pera (1909, 1132).

Caravella Cosma: 1912 yılında Djdidi (lek sokak) no:38 Pangaltı adresinde bulunmaktadır (Deleon, tarihsiz, s.118). 1913-1914 yılında Afet Sokak no:6 Pangaltı (1913, s.883), 1915 yılında Ağa Hamam caddesi no:23 Pera'da kayıtlıdır (1915, s.779). 1914 yılındaki Annuaire Oriental'de mimarlar listesinde ismi geçmektedir (Kuruyazıcı, 1999, s.71). 1921 yılında Büyükdere Caddesi no:185 Pangaltı adresindedir (1921, s.737).

Cardia Jean: Müteahhit. 1921'de Hamidiye Caddesi no:57 Pera adresinde.

Cardia Peppino: Mimar- Müteahhit. 1901-1905 yılları arasında mimarlık yapmıştır (Kuruyazıcı, 1999, s.71). 1909 yılında müteahhitler listesinde Şerbethane sokak no:10 Pera adresine kayıtlıdır (1909, 1132). 1913-1914 yılında da aynı adrestedir. 1921'de no:8'dedir (1921, s.737).

Chani Bey H. ve ortakları: Müteahhit. Ferruh Bey Han no:19 İstanbul (1909, s.1132).

Chatzopoulos John. Th.: Mehmed Ali Paşa Han no:21 Galata (1909, s.1132).

Chrissopoulos Panayotti: Müteahhit. 1913,1914,1921'de Bir kuyulu Sokak no:4 Pera adresinde.

Clonaris Dim.: Kumbaracı Yokuşu no:52 Pera (1909, s.1132).

Couppa D. Pl.: Müteahhit. 1889-90'da Doğramacı Sokak no:36 Pera adresindedir (1889-90, s.444). Aynı yıllarda mimar listesinde de yer almaktadır (Kuruyazıcı, 1999, s.72).

D'Agostini Louis: 1881,1883,1885, 1889-90 yılında Yazıcı Sokak no:74 Pera adresindedir (1881, s.308).

Dandoria A. (Şekil Ek2.5 ve 2.5a): Müteahhit. 1895 Annuaire Oriental’de müteahhitler listesinde adresi Kalyoncukulluğu Sokak no:63 Pera olarak kayıtlıdır (1895, s.599). Aynı yılda inşaat, tamirat müteahhitliği ile inşaat malzemesi sattığını anlatan bir ilanı da bulunmaktadır (1895, s.1274B). 1909 yılının müteahhitler listesinde aynı adrestedir (1909, s.1132).

Demetracopulo A. ve Emmanouilides G.: İsimlerinin yanında “diplomalı mimarlar; proje, inşaat taahhütleri” ifadesi bulunmaktadır. 1905-1908 Galata Ada Hanı oda 12 (1905’te 14), 1909’da ortaklıkları sürmekte ancak büro adresi verilmemiştir (Kuruyazıcı, 1999a, s.42).

Deumédji Ant.: Müteahhit. 1913,1914’de Ağa Hamam Caddesi no:36 Pera (1914, s.862), 1921’de Valideçeşme Sokak no:37 Pera adresinde kayıtlıdır (1921, s.737).

Diamandi C.H.: Müteahhit. 1921’de Lazopolulo Han no:1,4 Galata adresindedir (1921, s.737).

Ebul, Fuad Refik ve ortakları: 1921’de Sarioğlu Han no:4 İstanbul adresindeler (1921, s.737).

Ecker Gaetano: Müteahhit. Her çeşit inşaat işi üzerine çalışabilir. Çukurcuma Sokak no:8 Pera (1905, s.882). 1909 ve 1913,1914 yılında da aynı adrestedir (1909, s.1132).

Ecket Jean: Müteahhit. 1914 yılında Ağa Hamam Caddesi no:40 Pera adresinde (1914, s.862).

Edhem Bey ve Nouridjian (Nouridjan): İsimlerinin yanında şu ifade okunmaktadır: “Mühendis ve mimarlar –keşif ve proje işleri- başkentte ve taşrada inşaat taahhütleri”. Bu ortaklardan Edhem Bey, Âsar-ı Atika Müzesi’nin ve Sanayi-i Nefise Mektebi’nin kurucusu Osman Hamdi Bey’in oğludur. 1902-1908 yıllarında Sirkeci Babiâli caddesi Meserret Hanı oda 6’dadır. Bu adreste Babiâli caddesinin yerini 1907’de Ebusuud Caddesi almış. Bunun sebebi hanın her iki sokağın kesiştiği noktada yer almasıdır. 1908 yılında büro adresi olarak hem Meserret Han hem de Bahtiyar Han görünmektedir. Edhem Bey ve Nouridjian o yıl iki büro birden çalıştırmış olmalılardır. 1908-1921 Galata Voyvoda caddesi no:24 Bahtiyar Han oda 14,17 (1912’den başlayarak 13-17) bulunmaktadırlar (Kuruyazıcı, 1999a, s.43).

Ercole Michelini (Şekil Ek2.6): 1903 ve 1913 yıllığında “inşaat ve tamir müteahhiti” olarak geçmektedir. Adresi Azapkapı Tersane caddesi, 11 bis, Galata’dır (1903, s.611). 1921’de aynı sokak, fakat 19 numarada bulunmaktadır (1921, s.737).

Fabry Jean: Müteahhit. 1921’de Kalyoncukulluğu Sokak no:70 Pera adresindedir.

Falconi J.: Müteahhit. St. Pierre Han no:13,14 Galata adresindedir (1909, 1132).

Fusari Pascale: Müteahhit. 1895 Annuaire Oriental’de adresi Kalyoncukulluğu Sokak no:118’dir (1895, s.705).

Gallerini Fratelli Stefano ve Desiderio: Müteahhitler. 1881’de Tophane İskeleyi Sokak no:7 Galata’da büroları bulunmaktadır (1881, s.308). 1889-90 yılında Gallerini aynı adrestedir. Aynı soyadı taşıyan büyük olasılıkla akrabası olan Angelo adında bir kişiyle birlikte çalıştığı anlaşılmaktadır (1889-90, s.444).

Gaïtanaki Georges: Müteahhit. 1909, 1913 Ağa Çeşmesi sokak no:24 Pera (1909, s.1132).

Genovesi André: Müteahhit. 1913, 1914 yılında Djerahis Çıkmazı no:8 Pera adresinde (1914, s.862).

Georgiadis Dimitri: Müteahhit. 1913 yılında Anderlitch (bugünkü Hidayet sokak) sokak Pangaltı adresinde bulunmaktadır (Marmara, 2001, s.44). Aynı zamanda iki tane aynı adı taşıyan mimar kayıtlarda geçmektedir (Kuruyazıcı, 1999, s.72). Ancak, hangisinin müteahhitlik yaptığı tespit edilememiştir.

Hassan Remzi: Müteahhit. 1921’de Kosova Han no:14 İstanbul (1921, s.737).

Humruz M.: Müteahhit. 1905 Annuaire Oriental’de Siraselvi Sokak. No:120 Pera’da akrabası olduğu tahmin edilen Mimar G. Humruz ile aynı adresi paylaşmaktadır (1905, s.538). 1909’da da aynı adreste kayıtlıdır.

Krikelis Alex.: Müteahhit. 1881 yılındaki Annuaire Oriental’de Deleon’un tespitlerine göre adresi Beyoğlu Margarite sokak no:15 olarak kayıtlıdır (Deleon, tarihsiz, s.66). 1883, 1889-

90, 1891 (1891, s.511) ve 1895 yıllığında da aynı adreste olduğu tespit edilmiştir (1895, s.712).

Laporte Guillaume: Mütcaahhit. Çukurbostan Sokak no:7 Pera adresindedir (1883, s.405).

Leone Leopold: Mütcaahhit. 1912 Annuaire Oriental'e göre adresi Beyoğlu Bursa sokak no:43'dür (Deleon, tarihsiz, s.111).

Mantero Ant.: Mütcaahhit. 1913 yılında d'Alger Sokak no:15 Pera adresindedir (1913, s.883). 1914'de Djerahis Çıkmaı no:4 Pera'da (1914, 862), 1921'de G. Eckert ve ortakları ile birlikte Yaldiz Han no:5 Galata adresindedir (1921, s.737).

Mantero Domin: 1913-1914 yılında Mütcaahhit. Rodolph sokak no:27 Pera adresindedir (1913, s.883).

Marangos Jean: Mütcaahhit. 1921'de İnce Kaş Sokak Manolaki Apartmanı no:4 Pera adresinde (1921, s.737).

Mavrogordato John Et.: Mütcaahhit. Sakızağacı Sokak no:2 Pera adresindedir (1883, s.405).

Michas Nic.: Mütcaahhit. 1913'de Kible Sokak no:34 Pera adresindedir (1913, s.883).

Michelini Alfredo: Mütcaahhit. 1913,1914, 1921 yılında D'Alger Sokak no:5 Pera adresindedir (1913, s.883). G. Michelini ile İstiklal Caddesi 401-403 nolu apartmanın mütcaahhitliğini yapmışlardır. Bu yapının mimarları ise Kiriakidis ve Yenidünya'dır.

Michelini G.: "İnşaat ve tamirat mütcaahhiti". 1903'de ikametgah adresi Rodolphe caddesi (Bostancıbaşı) no:6 Pera'dır (1903, s.656). İş adresi ise Postes caddesi no:28 Pera'dır. 1905'te da aynı adreste gözükmeıtedir.

Mouradian Vahram G.: Mütcaahhit. 1913'de Helbig Han no:1 Galata adresinde (1913, s.883).

Muraccioli Qurgo: Müteahhit. 1912 ve 1913'te adresi Djdidi'ye sokak Pangaltı'dır (Deleon, tarihsiz, s.122 ve Marmara, 2001, s.44). 1914 yılında da aynı adrestedir (1914, s.862). 1903-1908 arasında mimar olarak kayıtlıdır (Kuruyazıcı, 1999, s.73).

Nenopoulos Elias: 1913-1914'de Madjar Sokak no:36 Pera adresinde (1913, s.883).

Petsillas Jean: 1913'de Ziba Sokak no:41 Pera adresinde (1913, s.883).

Sacchettoni Csar: 1921 ve 1914'de Asmalı Mescid Sokak no:45 Pera adresindedir (1921, s.737). 1909'da iki adreste gözükmektedir. Biri Kılıç Ali Paşa Sokak no:98 Galata, diğeri Ermeni Kilisesi Sokak no:6 Pera'dır. 1913 yıllığında kardeşı Joseph'in ismi bulunmasına rağmen kendi ismi kayıtlı değildir. 1885 yılında birlikte çalıştıklarını "Sacchettoni Frres" ilanıyla ifade etmişlerdir (1885, s.340). Asfalt, karolaj vs. inşaat malzemesinin müteahhitliğini yaptıklarını ifade eden ilanlardan sonra, 1921'de inşaat müteahhitleri listesinde adları kayıtlıdır.

Sacchettoni Joseph: 1921 ve 1914'de Cit de Pera (Bugünkü Çiçek Pasajı) A kapısı no:6 Pera adresindedir (1921, s.737). 1909 ve 1913'de Emin Cami Sokak no:63 Pera adresindedir (1913, s.883).

Sarrafyann A. ve Kirkor: "Sarrafyann Frres" (Sarrafyann Kardeşler) mimar ve müteahhit oldukları belirtilmiştir. 1904-1907 Sirkeci Bahçekapı sokak Sirkeci Hanı oda 6,7'de, 1910-1914 Sirkeci Hamidiye sokak İsmail Paşa Hanı 1.kat oda 9,10'da ve 1921'de Galata Billur Sokak Büyük Tünel Hanı oda 19'da kayıtlıdır (Kuruyazıcı, 1999a, s.42). Sarrafyannların mimar olarak anıldıkları da bilinmektedir (Kuruyazıcı, 1999, s.73).

Sabuncakis Anghelo: 1914,1915,1921 yılının müteahhitler listesinde adı bulunmaktadır (1915, s.779). Adresi Ağa Hamam caddesi no:23 Pera olarak kayıtlıdır.

Scarpas Christo: "entrepreneur de construction" (İnşaat müteahhiti) olarak yazılmıştır. 1913,1914 ve 1915 ve 1921'de adresi Djdidi'ye sokak Pangaltı olarak kayıtlıdır (1915, s.779), (1914, s.862) ve (Marmara, 2001, s.44).

Toni Ant.: Müteahhit. 1889-90 ve1891 yllğna göre adresi akmak Sokak no:30 Pera olarak kayıtlıdır (1891, s.511). 1905’de yeri değişmiş, adres Tekir Sokak no:5 Pera olmuştur. 1913,1914 ve 1921 yllğnda da aynı adreste görünmektedir (1913, 883).

Touradjoglou Arist.: Müteahhit. 1921’de Mahmud ağa Sokak no:7 Pera adresindedir (1921, s.738).

Vlachiotis E.: Müteahhit. 1921’de Kble Sokak no:10 Pera adresindedir (1921, s.738).

Yenidünya A.D. ve Kyriakidis C.P.: İsimlerinin yanında Fransızca yazının tercümesi “diplomalı mimarlar; her türlü inşaat taahhüdü, plan ve keşif işleri, arazi ölçümleri, her üslupta projeler” olarak okunmaktadır. 1901-1903 Galata Kara Mustafa sokak no:71 Keoğlu Han oda 6, 1904-1905 Galata Keumurdji (Kömürcü olmalı) sokak Saroğlu Han oda 4, 1906-1911 Galata Kara Mustafa sokak no:71 Keoğlu Han oda 6,7’de (1908’den başlayarak oda 7,8) faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kuruyazıcı’ya göre, Yenidünya daha sonra ortaklığı bozmuş olacak ki, 1912 ve 1913’te aynı adreste tek başına çalışıyor görünmektedir (Kuruyazıcı, 1999a, s.43). Ancak Deleon’un tespitlerine göre, bu ortaklığın başka bir adreste devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiye göre; 1912 yılında Yenidünya, Beyoğlu Küçük Parmakkapı sokak no:4’te Yenidünya ve Kyriakidis şirketi’nde çalışıyor gözükmektedir (Deleon, tarihsiz, s.157).

Ziottis Pierre N.: Müteahhit. Deleon’un tespitlerine göre, 1912’deki adresi Beyoğlu Kabristan sokak no:27’dir (Deleon, tarihsiz, s.152). 1909’da aynı adrestedir. 1914-1922 yılları arasında mimarlar listesinde de adı bulunmaktadır (Kuruyazıcı, 1999, s.73).

5.2.1 İnşaat şirketleri

19. yüzyılın sonlarına doğru inşaat şirketlerinin yoğunlaştığı görülür. Yerli ve yabancı müteşebbislerin girişimleriyle gerçekleşen bu atılımların bazıları imtiyaz usulü ile kurulmuştur.

21 N 1308/30.4.1891 tarihinde Fives Lille İnşaat şirketi’nin adı geçmektedir. şirketin vekili tarafından hazırlanan tanıtım yazısına göre, Fives Lille, demiryolu inşaatlarını ve işletmesini taahhüt eden bir Fransız şirketi’ydi. Arjantin hkmeti, İşpanya ve Venezuela da demiryolu imtiyazını bu şirkete vermiştir. Bunun tesinde, Romanya’da bulunan Tuna nehri üzerindeki

büyük köprü'nün inşası münakasa sonrasında Fives Lille şirketine ihale edilmişti. Bu şirket hükümetlere, harbiye nezaretlerine demiryolları için kullanıldıktan sonra kaldırılabilen askeri köprüler, zırhlı kaleler ve daha pek çok şey satmıştı. Şirket bazı levazımatı kendi imalathanelerinde üretebilmekteydi ve şirketin sermayesi 80 milyon Frank'tı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyeti Yumurtalık'ta yapılacak sed ve rıhtım inşasıydı. Şirket vekili tarafından bölgenin coğrafi konumu değerlendirilerek, Ayas ve İskenderun körfezlerinin gemiler için iyi sığınacak bir yer olduğu belirtilmiştir. Yumurtalık limanı Akdeniz'in doğusunda bulunan tüm limanlar içinde en emin ve uygun liman olacağı gibi, Diyarbakır'a da en yakın liman olacaktır. Şirket vekilinin mührünün bulunduğu belgede, Yumurtalık limanının yapım işini taahhüt ettikleri yazılmıştır (BOA., Y.PRK.TNF., Dosya no:3, Gömlek no:9).

24 Z 1338/8.9.1920 tarihinde mühendislik ve inşaat sahasında faaliyet göstermek üzere Mehmed Emin ve Said Beylerin kurmak istedikleri Keşfiyat ve İnşaat Anonim Şirketi Osmanisi'ne ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:252, Gömlek no:86).

30 C 1338/21.3.1920'de merkezi İstanbul'da bulunan İstanbul İrtihan-ı Emlak ve İnşaat Şirket-i Osmaniyesi adıyla bir şirket kurulmasına ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:254, Gömlek no:51).

3 Za 1333/14.9.1915 yılına ait bir evrakta İşkodra Hükümet Konağı'nın inşaatını yapan Emanuel ve Oskar Karaves Şirketi'nin adı geçmektedir (BOA., DH.MB.HPS., Dosya no:26, Gömlek no:30).

Son dönemlerde olması tahmin edilen tarihsiz bir belgede İzmir'de mesken ve yan tesisleri inşaatı yapmak üzere Cafirezade Kemal Bey ile arkadaşına Osmanlı Anonim Akar Şirketi adı altında bir şirket kurmaları için ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:235, Gömlek no:156).

7 C 1332/3.5.1914'de İstanbul ve öteki Osmanlı ülkelerinde emlak alım satım ve inşaatçılık işleri ile iştigal etmek üzere "Türkiye Milli İnşaat Anonim Şirketi adı altında bir şirket kurulması amacıyla askeri mütekaidlerden mühendis Mehmed Emin Bey'e ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:235, Gömlek no:10).

15 Ra 1332/11.2.1914'de inşaatla ilgili işler yapmak üzere Emlak Şirket-i İnşaiye-i Osmaniyesi adıyla şirketin kurulmasına ruhsat verilmiştir (BOA., MV., Dosya no:233, Gömlek no:87).

Akyıldız'ın verdiği bilgiler doğrultusunda bazılarının biraz daha detaylı incelenmesi mümkündür. Örneğin, “Memâlik-i Osmaniyye’de Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Şirket-i Milliyyesi ” isimli şirketin kuruluş amaçlarından biri müteahhitlik yapmaktır. Sultan Mehmed Reşad'ın verdiği imtiyazla 1909 yılında kurulmuştur. İmtiyaz müddeti 50 senedir. Üyelerinin en az %25'inin Osmanlı uyruklu olması gerekiyordu. İdare meclisi biri Paris'te diğeri, İstanbul'da olmak üzere iki şubeye bölünmüştü. İstanbul şubesi önemli işlerde Paris şubesinin fikrini almak zorundaydı. Şirket, diğer bütün kurumlar gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan olumsuz yönde etkilenmiştir (Akyıldız, 2001, s.188).

Bir başka şirket “Selânik Ziraat ve İmarat Anonim Osmanlı Şirketi”dir. Galata'da Cemaat Hanı'nda bulunan İzak Fernandez tarafından kurulmuştur. Kuruluş amacı bazı araziler üzerine sanayi müesseseleri kurup işletmek, binalar inşa etmek ve bu konularla ilgili her türlü ticaretle uğraşmaktır. Merkezi Selanik'ti. Şirketin gerekli görmesi durumunda ülkenin diğer yerlerinde ve yabancı ülkelerde şubeler açabilirdi. 1909'da Sultan Mehmed Reşad'ın iradesine uygun olarak kurulmuştur. İmtiyaz süresi kuruluş tarihinden itibaren 40 seneydi (Akyıldız, 2001, s.190).

5.3 Diğer Müteşebbisler

Belgelerde, “Mösyö” ünvanıyla anılan bazı yabancıların taahhüt işleriyle uğraştıklarına rastlanmıştır. Mimar, mühendis ya da kalfa olarak ifade edilmeyen bu kişilerin imparatorluğa bir şekilde yolu düşmüş yabancılar olduğu düşünülmektedir. Özellikle, 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başında çok sayıda yabancıların imparatorlukta inşaat faaliyetleri ile ilgilendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Tespit edilen bazı kişilerin yaptıkları işleri incelemek faydalı olacaktır. En azından mimar-mühendis veya kalfalardan farklı olarak hangi inşaat kollarında çalıştıkları ile ilgili fikir sahibi olmamızı kolaylaştırmaktadır.

Ticaret ve Maliye Nezareti'ne yazılmış bir yazıda Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii köşesinden Boğazkesen ve Çukurbostan yoluyla Avusturya Sefareti'ne kadar kötü durumda olan kaldırımların yarısının yeniden, kalanının ise mevcut taştan yapılması Fransalı Fiyas

tarafından taahhüt edilmiştir. Hesaba göre, arşın başına beşer kuruş verilmek suretiyle onsekiz bin yediyüz elli kuruşa mal olan yolların ebniye-i miriye hizasına gelen kısımları ve köşe başlarının maliyeti beş bin yediyüz kuruştur. Ebniye-i miriye gelen maliyet, hazineden diğer kısımlar ise hane ve dükkan sahipleri tarafından karşılanacaktır. Meclis-i Vala'dan da bu konuyla ilgili onay alınmıştır (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no:131, Gömlek no:48).

Şikago Sergisi'ndeki Osmanlı pavyonunun yapım işine ise Rober Luyi adında bir kişinin talip olduğu anlaşılmaktadır. "Mösyü Rober Luyi" olarak belgelerde geçen kişi Şikago Sergisi'ne gönderilecek emtia ve eşya için Sadullah Simahi Kumpanyası adına bir daire inşaatını taahhüt etmiştir. Hükümet-i Seniyye'yi temsil eden şerefli bir mekan yapması istenmiş ve sergi komitesiyle Meclis-i Mahsus arasında yapılan görüşmelerde bu dairenin yerinin tayini hakkında görüş birliğine varılmıştır. Luyi'nin bu işi alabilmek için istida yazdığı ve mukavele yapılması hazırlığının olduğu, fakat kendisinin Amerika'ya gitmesi sebebiyle bunun aksadığı anlaşılmaktadır. Sadullah Simahi Kumpanyası'ndan alınacak dükkanların inşa bedeli ile bu dükkanlarda olacak satıştan komisyon olarak eşya sahibinin vereceği meblağ ve o dairede Osmanlı tüccarının sergileyecekleri mal ve eşyadan alacakları resm miktarı, Luyi ile yapılacak mukavele ile birlikte İstanbul ve taşra gazetelerinde yayınlanacağı söylenmektedir (BOA., YA.RES., Dosya no:58, Gömlek no:33).

19. yüzyılın ortalarında Vezir-i Azam Mehmet Fuat mührü bulunan bir belgede kumpanya (şirket) teşkil edilerek Büyükdere, Beyoğlu, Üsküdar ve Büyüka'da seyyahlar için oteller yapma ruhsatının imtiyaz biçiminde olmamak şartıyla İngiltere tebaasından "Ceymis Mesiriye"ye adında bir kişiye verilmesi istenmiştir. Bir başka müteşebbis "Mösyö Lafor"dur. Yemen'den gönderilen bir telgrafta, Hubeyde iskelesinin inşaatının ertelenmesi sebebiyle maddi ve manevi kayıplara engel olunması ve uygulamaya geçilmesi çok gerekli görüldüğünden inşaat masrafının yarısının vilayetten, diğer yarısının da gümrük tarafından ödenerek karşılanması ve mevsim geçmeden müteahhit Lafor'un işe başlaması istenmektedir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Meclis-i Vükela'ya gönderilen tezkire ile telgraf okunarak bir karara varılmıştır. Meclis-i Vükela üyelerinin imzalarının olduğu bu kararda, Hubeyde İskelesi'nin inşaatını taahhüt eden Mösyö Lafor'a durumun bildirildiği ancak, alınan cevapta inşaat için gerekli malzemenin bir kısmının Marsilya'da diğer kısmının da Kahire'de olması sebebiyle problemlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Daha önceki karar ve uygulamaya göre onbeş bin kusura inşaat parasının eşit taksitlerle on iki ayda rusumat tarafından bankaya ödeneceği şartı olduğu belirtilerek, iskelenin inşaatının, hem gümrüğün, hem de vilayetin

yararına olduğu ortaya çıkınca inşaat masraflarının ortak olarak odenmesine karar verilmiştir. Hubeyde gümrüğü hasılatının yedibin beşyüz ksur lirasını tenbak (tmbeki) rejisinin oradaki idaresine teslim edilecek ve bu idare vasıtasıyla Osmanlı Bankası müteahhite bunu tebliğ edecektir. Dolayısıyla müteahhidin inşaata başlamasına karar verilerek, bu görev akışının sağlanabilmesi için vilayet, rusumat emaneti ve ticaret ve nafia nezaretine bilgi verilmesi bildirilmiştir (BOA., MV., Dosya no:102, Gömlek no:1).

Adına rastlanan ilginç isimlerden biri de tüccarlık yapan Te Yamada adında bir Japon'dur. Japonya ile sıcak ilişkilerin kurulduğu 19. yüzyılın sonlarında aslında böyle bir girişimin olması şaşırtıcı değildir. 1880 yılında Japonya'daki sel felaketzedelerine yapılan yardım Japon kralının teşekkürü ile karşılık bulmuştur (BOA., Y.PRK.EşA., Dosya no:2, Gömlek no:6). 1891 yılında Japonya'dan gelen heyet Mekteb-i Bahriye-i şahane'de inceleme yapmıştı (BOA., Y.PRK.ASK., Dosya no:69, Gömlek no:17). Bu ziyaretlerin ardından, Japonya ve Japon kültürüyle yakınlaşma, Abdülhamit'te Japon mimarisinin izlerini taşıyan bir köşk yaptırma isteği uyandırmıştı. Japon tüccarlarından Te Yamada imzalı, 1892 yılına ait bir belgede bir önceki sene padişahın verdiği iradeye göre, Kaptan Tanayaka'dan Japon yapılarının inşasını bilen birkaç dlgerin Japonya'ya gönderilmesi istendiği yazmaktadır. Te Yamada, Tanayaka'nın Japonca bilen dülger bulunamaması sebebiyle dlgerleri gnderemediğini ifade etmektedir. Ayrıca, Japonya'da inşa edilen birinci sınıf bina yapım usulleri, yatay ve düşey kesitleri, i ve dış tezyinat çizimleri, çeşitli malzemelerin lleri ve fiyatları ile genel masraf cetvelleri tanzim ettirilerek Tanayaka'nın bunları kendisiyle gönderdiğini söylemektedir. Ancak, elindeki bilgilerin büyük ölçekli köşkler için hazırlandığını hatırlatarak, padişahın bu kadar büyük ölçekte bir köşk istemediğini, numune olarak küçük ölçekte bir köşk inşasını arzuladığını eklemektedir. Bu inşaatı gerçekleştirecek mimarların, tercüman vasıtasıyla çalıştırılmak üzere seneye, hatta mümkün olursa daha yakın bir tarihte tayin edileceğini de söyleyerek padişahla görüşme arzusunu dile getirmektedir (BOA., Y.PRK.AZJ., Dosya no:21, Gömlek no:87).

Bu bölümde son olarak, meslekleri inşaat alanının dışında olan ancak taahhüt hizmetlerine giren girişimcilere yerli halktan örnekler de verilebilir. Özellikle merkezden uzaklařtıķa inşaatın yapılacağı bölgede eşraftan kişiler bu tip ihalelere ilgi göstermişlerdir. Sözgelimi, İpek yolu üzerine rastlayan İstok Suyu zerine yapılacak bir köprüyle ilgili olarak 1908 yılında İstanbul'dan gönderilen mühendis Mustafa şevki Atayman'ın anıları merkezden uzaktaki işlere talip olan müteahhitlerin profilini yansıtması açısından önemlidir. Atayman'a

göre, bu köprünün yapımına 1500 lira “altın” bedel karşılığında İpekli askeriye müteahhidi Yaşar paşa ile eşraftan Veysel Bey’ler talip olmuştur. Bunun için taahhüt senedi veren müteahhitlerden Yaşar paşa bir un fabrikasına sahiptir ve her ikisinin de inşaat işleriyle ilgili en ufak bilgileri bulunmamaktadır. Mühendis Atayman’ın köprü yapımı için demire ihtiyaç olduğunu hatırlatması üzerine bu işin çok masraflı olacağını ve buna izin veremeyeceklerini söylemişlerdir. Bu müteahhitlerin ikna edilmesi işi, yine mühendis Atayman’a düşmüş ve köprünün inşaatına zor da olsa başlanmıştır (Atayman, 1984, s.29-30). Merkezden gönderilen mühendislerin imparatorluğun ücra noktalarında karşılaştıkları müteahhitlerle, teknik bilgi azlığı ve maddi kaygılar sebebiyle ortak noktalar bulmakta zorlandıkları, ancak kendilerine verilen görevlerin de eksiksiz yerine getirilmesi için müteahhitleri ikna görevini üstlendikleri görülmektedir.

Kuşkusuz bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, farklı milliyetlerden kişiler seçilerek ilginç örneklerin biraraya getirilmesine çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nu oluşturan çeşitli etnik gruplardan kişilerin arasında inşaat işleri sebebiyle ülkede bulunan farklı iş kollarındaki yabancıların da taahhüt sektörünün önemli parçasını teşkil ettiği görülmektedir.

6. SONUÇLAR

Taahhüt hizmetlerinin ortaya çıkmasında, arz ve talebin yanında, bu hizmetlerin verilmesini biçimlendiren yasal düzenlemelerin yapılmasının önemi büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nda, taahhüt işlerini yapan ve yapılmasını isteyen tarafların, varlık göstermesi yaklaşık olarak 18. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Öncelikle, taahhüt işlerini talep eden en önemli taraf “devlet”tir. Devletin, Tanzimat gibi reformlarla şekillendirilmeye çalışılması ve bürokratik kadrolardaki kişilerin önem kazanmaları, gelişmekte olan gayrimüslim burjuvazinin ekonomik alanda başı çekmesi, yatırım yapmaya gelen yabancılar ve diğer unsurlar, devletin talep eden “tek taraf” özelliğini sarsmıştı. Ancak bu durum devletin inşaat örgütlenmesinden elini eteğini çektiği anlamına gelmemelidir. Kendisine eş değer olmasa da, inşaat faaliyetlerini talep eden grupların özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra artışı, inşaat taleplerinin devletin dışında şekillenmesini olanaklı kılmıştır.

Taşrada “mimarlık hizmetleri”nden mukataa toplama düzenine oturan sistem Tanzimat’a kadar serbest girişimi bir ölçüde engellemiştir. İmparatorluk topraklarının tümü için genelleme yapmak yanlış olacaktır. Ancak, taşrada zenginlerin konutlarını inşa eden bir grup kalfanın “götürü usulü” ile inşaat işlerini yapmayı taahhüt etmeleri mümkün gözükmemektedir. Özellikle Balkanlar’daki tüccar konutlarının inşasında bu usulün uygulanması muhtemeldir. Bunun ötesinde taşradaki bir mimarın taahhüt usulü inşaat işlerinden para kazanmak yerine, faizle borç para vererek para kazanma yolunu tercih etmesi henüz inşaat alanında serbest kazanç sağlama yolunun uygulama bulmadığını ya da yaygın olmadığını göstermektedir.

İmparatorluğun başkenti İstanbul’da ise, 18. yüzyılın ikinci yarısında bazı inşaat faaliyetleri klasik döneme göre, daha yoğun biçimde sözlü ya da yazılı taahhüt ve götürü usulüyle yapılmaya başlamıştır. Böyle bir uygulama değişikliği mimarbaşının pozisyonunu tehlikeye düşürmüştür. Gayrimüslim kalfalar ve daha önce devlet görevlerinde çalışmış müslüman gruba ihale edilen işlerin keşiflerini yapan mimarbaşılar, bu tip serbest faaliyetleri sekteye uğratmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Keşif bedellerini düşük göstermek, işe yaramayan inşaat malzemesi temin etmek ve kullanılmadığı halde keşif defterlerine bu malzemenin fiyatını birkaç kat fazla olarak geçirmek gibi, pek çok yöntemle taahhüt ve götürü usulü iş yapan kişilerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Klasik dönemde, imparatorluğun mimarlık alanında söz sahibi ve “tek adam”ı olan mimarbaşılarının pozisyonunu, bu tip olaylar 18. yüzyılın sonlarına doğru sarsmıştır. İmparatorluğun yarattığı

mimarlığın temsilcisi ve hassa mimarlar örgütünün başı olması sebebiyle önemli bir denge durumu yaratan bu kişiler; hem örgüt elemanlarının isteklerine, hem de tek işveren olan hükümdarın isteklerine kulak vermek ve her iki tarafı da hoş tutmak durumundaydılar. Bu denge durumunun bozulması sebebiyle zaman zaman hükümdar tarafından sert bir dille uyarıldıkları da olmaktaydı. Götürü usulü yapılan işlerin artması, onların ve hassa mimarlarının pozisyonlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle klasik dönemde geleneksel biçimde yapılan inşaatlardan, 18. yüzyılın ortalarından itibaren kalfaların bireysel olarak ön plana çıktığı inşaat örgütlenmesine geçiş; örgütün içinden ve dışından kaynaklanan, ancak en önemlisi, tabandan gelen önemli bir çıkıştır. Dülger ya da neccar kalfalığından “ebniye kalfası”, “ebniye-i hümayun kalfası” gibi ünvanlarla tüm binanın sorumluluğunu alan bir grubun çıkışı, sisteme eklemlenmesi ve boşlukları olan sistemi, alt üst etmeleri dikkat çekicidir. Sultanların inşaat işlerinin yapılmasında fırsat vermesi çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan bu grubun alternatif çalışma biçimini yaratmıştır.

Özellikle inşaat alanındaki lonca sisteminde görev ayrımlarının kesinleşmemesi ve inşaatlarda çalışacak nitelikli kalfa bulunamamasından dolayı, bir iş alanında çalışan kişilerin diğer iş alanına müdahale etmesi, gevşek bir çalışma tarzı doğuruyordu. Bu durum diğer loncalardan inşaat loncasını ayırmaktadır. Sözelimi, bir kişi aynı ya da farklı inşaatlarda hem neccar, hem sengtraş, hem de dülger olarak çalışabilirdi. Özellikle, “neccar” kalfasının zor bulunduğu ya da inşaat bilgisine sahip kişilerin güç istihdam edildiği imparatorlukta bu durum olağandır. Böyle bir zorunluluk inşaat alanında bir kaç işi yapmayı bilen kişileri önemli ve vazgeçilmez kılmakta ve hassa mimarlarının dışında adlarından (erbab-ı vukuf olarak geçer) söz edilmesine olanak sağlamaktaydı. Diğer taraftan seyyar satıcılar statüsünde tutulan ve sistemin resmi olarak kabul etmediği bir başka grup “ayak mimarları”ydı. Lonca düzeninden ayrılan bu kişiler alternatif çalışma biçimlerini yaratmayı başarmışlardır. Bu sebeple klasik dönemde ufak tefek inşaat işleri taahhüt ve götürü usulüyle yapılırken, 18. yüzyılın sonlarında “kalfa hareketiyle” bu çalışma biçimi en üst seviyesine ulaşmış, tüm inşaat işlerinin götürü usulüyle yapılmasına kadar varmıştır. Keşiflerde sözbirliği içinde olmaları, ihaleyi alan kalfaya diğer arkadaşlarının keşif konusunda tolerans göstermesi, onların kuralları yazılı olmayan bir dayanışma içinde kalmalarını ve bu dönüşümün başarıyla sonuçlanmasını sağlamıştır.

İnşaat alanının bir başka aktörü, kimi zaman, mimarbaşından daha önemli statüde görülen “bina eminleri”ydi. Görevleri, inşaatın finansmanını sağlamak ve kontrol etmek gibi genel bir tanımla ifade edilmişse de, bazı durumlarda “mimar” olarak anılmışlardır. Bu kişiler, kalfaların götürü usulü yaptığı işlerde devletle kalfa arasında aracı konumdaydılar. Ancak, 18. yüzyılın sonlarında devreden çıkarıldıkları ve doğrudan kalfalara işlerin ihale edildiği görülür. Çoğu, devlet görevi yapmış zengin kişilerden seçilen bina eminleri bir inşaatın sonunda ya servetlerini kaybederler ya da kalfalara ödeme güçlüğü içinde kalırlardı.

“Devlet müteahhidi” olarak nitelendirilen bina eminliği görevinin son bulması, mimarbaşının pozisyonundaki değişim ve “kalfa hareketi”, inşaat talebini karşılayan inşaat örgütlenmesinde değişimi kaçınılmaz kılmıştır. Yaklaşık 16. yüzyıldan beri faaliyet gösteren Hassa Mimarlar Ocağı, 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nün kuruluşuna kadar etkinliğini sürdürmüştür. Tanzimat’tan sonra, Nafia Nezareti’ne bağlı ebniye müdürlüğünün içindeki ebniye meclisinin kadrosu inşaat ve tamir işlerinden sorumlu hale getirilmiştir. Dolayısıyla, eskiden Hassa Mimarlar Ocağı’nda inşaat işlerini gören kalfalar, Tanzimat’la birlikte ebniye meclisinde görevlerini yerine getirebileceklerdi. Bu durum kuşkusuz basit bir isim değişikliğinden ibaret değildi. Ekonomik ve toplumsal statülerin de, yeniden düzenlenmesi anlamına geliyordu.

Tanzimat’tan önceki son düzenlemelere göre hassa mimarları, mimar halifeleri, kalfalar, halka ait yapıların tamiratlarını veya inşaatlarını gerçekleştirirken, halktan aldıkları “avaid”leri inşaat alanının yerine bağlı olarak Galata voyvadası ve bostancıbaşı ile paylaşılmaktaydılar. Bunun dışındamimar halifeleri “avaid”den ayrı olarak, yevmiye almakta ve bu yevmiyelerin bir kısmını mimarağa ile bölüşmekteydiler. Belirli ücret esasına oturtulmaya çalışılan bu sistemin ne kadar işlediği tartışmalıdır. Ayrıca, bazı inşaat faaliyetleri sabit maliyet (götürü) esasına bağlı olarak gerçekleştirildiğinden, bahsi geçen ücret sistemi tüm inşaat örgütlenmesine emsal teşkil etmemektedir.

Hassa Mimarlar Ocağı’nın son dönemlerindeki ücret karmaşası yanında, toplumsal hiyerarşi içindeki karmaşıklık da bir başka dikkat çekici noktadır. 18. yüzyılda Avrupa’dan gelen ya da getirtilen mimarlarla, bu durum içinden çıkılmaz bir hale gelerek tanımı imkansız görevler ve yetkiler ortaya çıkarılmıştır. Yetki alanlarının içiçe geçmesi, yabancı mimar ya da mühendislerle, mimarbaşının görevlerinin birbirine karışmasına sebep olmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi, inşaat örgütlenmesinin kendi içindeki gerilimleri ve sorunları,

örgütlenmenin yapısının değişmesinde en önemli etkidir. Her ne kadar, Tanzimat'ın getirdiği yenilikler kapsamında inşaat örgütlenmesinin yenileştiği ve hatta bunun mimarlığa yansımalarından sıkça söz edilse de, gerçekte örgütlenmenin içindeki bu karışıklık ve dinamizm, önünde sonunda bir dağılma ve yeni yapıyla biraraya gelmeyi sağlayacak nitelikteydi. Ancak, bu durum bir çırpıda serbest çalışan mimar ya da müteahhitlerin ortaya çıkmasına sebep olmamış, yarı devletin güdümünde ve eskiye göre daha farklı yapıyla çalışan bir inşaat örgütlenmesini yaratmıştır.

19. yüzyılın ortalarında tasarım yapan ve inşaat faaliyetlerine nezaret eden yabancı mimarlar ile devlet yapılarında müteahhitlik yapan kalfaların, görevlerindeki ayrım eskiye göre biraz daha anlaşılabilir bir hal almıştır. Ancak, bu kez de uzmanlık alanlarının ayrışmaması bugünkü anlamda “inşaat sektörü”nün oluşumuna engel olmuştur. Bu kendine özgü durumun betimlenmesi bugünkü kavramlarla zor olduğundan inşaat faaliyetlerinin yerine getirildiği yer “inşaat alanı” olarak tanımlanmalıdır. İmparatorluk içinde “inşaat alanının” en aktif üyeleri olan kalfalar, karmaşık ve tanımı zor görevler üstlenmiştir. Bürokratların ve gayrimüslim burjuvazinin yapılarını üreten bu grup; az çok tasarım yapabilen, inşaat malzemeleri satan, mimari projeyi uygulayan, keşif yapabilen mimar-müteahhit-kalfa statüsünün tümünü ya da en az birini taşıyan hristiyan Osmanlı tebaasından kişilerdi. Buradan anlaşılacağı gibi, bugün mimar, mühendis olarak ünvanlandırdığımız meslek sahiplerine göre, kalfaların faaliyet alanları daha geniştir. Bu gelişim imparatorlukta inşaat faaliyetlerini sürdüren kişilerin azlığı düşünüldüğünde, kalfaların hem mimar, hem müteahhit gibi, ya da diplomalı mimar-mühendisin, kalfa ya da müteahhit gibi çalışmasını gerektirmiştir. Bu sebeple bugünkü inşaat sektörü tanımında olduğu gibi, bir işin projelendirilmesinden sonuçlandırılmasına kadar bir çok aşamayı ilgilendiren meslek devreye girmeden, tek özne üstünde yapı üretimi gerçekleştirilmiştir.

Arz ve talep edenleri tanımladıktan sonra onları biraraya getiren ve aralarındaki ilişkileri düzenleyen kanunların imparatorluğun sonuna kadar oluşturulamadığından söz etmek yararlı olacaktır. 1877 yılında çıkan bir nizamname ile işler yürütülmeye çalışılmışsa da, bu nizamname işlerlik kazanmamıştır. Adı geçen nizamname ve öncesinde çıkan tekil bazı maddeler, taahhüt hizmetlerinde tarafların haklarını ve yetkilerini belirlemekten çok öte, yetersiz ve eksiksiz uygulansa bile, inşaatın herhangi bir aşamasında çıkacak sorunlara çözüm niteliği taşımayan, kapsamı dar kurallardan ibaretti. Kuşkusuz nizamnameler çıkmadan önce de, sözlü ya da yazılı taahhüt usulü yapılan işler bulunmaktaydı. Genellikle, ilk keşif

bedellerine yakın bir bedel karşılığı kalfaların ellerinden alınan taahhüt senetleriyle işlerin yapımı ihale edilirdi. Yapımı ihale edilen işler kontrat nizamnamesi ile bir forma sokulmaya çalışılmış, arkasından 1877 yılında yapılan nizamname ile bazı kurallar ortaya konulmuştu. Ancak bu kurallardan bazıları uygulamalar sırasında kağıt üzerinde kalmıştır, taraflara kontrat yapma alışkanlığının kazandırılması bile imparatorluğun genelinde uzun süre almıştır. Kurallar yazılı hale getirilmeden önce, oluşmuş alışkanlıklar, işlerliğini devam ettirmiş, kağıt üzerinde kalan kurallar, eski uygulamaya uydurularak, ne formal ne de informal olduğu kolayca söylenebilecek bir yol izlenmiştir. Diğer bir deyişle, ihale kurallarının “yasallaşamaması” söz konusudur. “Yasallaşma”, kuşkusuz, tartışma ve uzlaşma içermesi açısından modernlik olgusuyla doğrudan ilgilidir, ancak taraflar arasında henüz anlaşma ortamını sağlayan şartlar ve modernleşme yeterli düzeyde olmadığı için, ilişkilerdeki sorunlar çoğu zaman manevi dünyanın devreye girmesiyle çözümlenmeye çalışılmıştır. Sözelimi, kalfanın hakkının yenmemesi, işinin karşılığını alması gibi, İslami kurallarla bağlantılı kaygılar, kalfaların yaptıkları işlerin çok üstünde bedel talep etmelerine sebebiyet vermiştir. Kalfaların devlet işlerine uzun süre emek vermeleri ve çalışmalarının emsal gösterilmesi son yaptıkları işlerde çıkan fazla masrafın devlet tarafından ödenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu tarz itirazlar, bir tür manevi baskı haline gelerek, devletin onlara olan vefa borçlarını ödeme girişimine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla, bazı durumlarda kalfalara ihale bedelinin üstündeki ödemelerin yapılmasına göz yumulmuştur. Kimi zamanda, yaptırımların yetersiz olduğu ve işinde başarısız olan bir kalfaya yeni bir iş imkanının tanındığı bile görülebilir.

“Halk* ve kalfa” olarak tarafları ele alırsak, inşaat örgütlenmesinin serbestleşmesine engel olan devlet, “halk ve kalfa” arasındaki ilişkilere de, bir biçimde yön vermeyi başarmıştı. Bu ilişkilere yön verecek “kanun”; devletti. Dolayısıyla, halkın inşaat faaliyetlerini sürdürmesi “halk-kalfa-devlet” üçgeninde çözülmekteydi. Anlaşmazlık durumlarında çıkan pürüzlerde kalfalar öncelikli olarak devlet yapılarında çalıştırıldıklarından devletin güdümündeydiler. Bu sebeple, ister eski bir paşa olsun isterse sıradan bir devlet memuru kalfayla çıkan anlaşmazlıklarda, karar çoğunlukla kalfadan yana çıkmakta, karar verici kalfadan yana ağırlığını koyarak anlaşmazlıkların çözümlenmesinde etkili olmaktadır.

* Burada “halk” kelimesi kendisine bir ev ya da apartman yaptıracak maddi güce sahip gruplar için kullanılmaktadır.

Taraflar arasındaki aksaklık sadece “müteahhit (ya da kalfa-mimar)-devlet-halk” üçgeninde değil, müteahhit-inşaat malzemeleri satıcıları ve inşaat erbabının diğer üyeleri arasında da, yaşanmaktaydı. Müteahhitlerin malzeme satıcılarına olan borçları devletten alamadıkları istihkâklar yüzünden zor ödenebilmekteydi. Devlet, çoğu davada kalfanın halktan alacağı konusunda kalfaya destek olurken, kamu inşaatlarından doğan ödemeleri geciktirme, ücreti kesme, projelerde karar değişikliği vs. olaylara sebebiyet vererek taraf olmanın bedelini bir biçimde kalfaya ödetmekteydi. Birbirinin içine geçmiş borç ve alacak ilişkilerinin, yazışmaları karışık hale getirdiği belgelerden görülmektedir. Sözelimi, sarrafların devlete verdikleri borçlardan alacakları faizi ellerine geçmeden kağıt üstünde kalfalara borç olarak verdikleri olmuştur. Genellikle, kalfaların hayriye tüccarları ve sarraflardan aldıkları borçlar, geri dönüşü olmayan paralardır.

Sistemin geneline bakıldığında sağlıklı bir müteahhitlik ve yapı üretimi için gereken altyapının hazır olmaması büyük sorun yaratmıştır. Finans sistemi, bankacılık ve hizmet sektörünün olmayışı, mimarlık-mühendislik gibi temel bilgi alanlarının gelişmemişliği, müteahhitliğin ve taahhüt işlerinin sağlıklı işleyişine sebebiyet vermektedir. Sistem içinde dönen paranın inşaat alanına yatırıldığı ve bunun “işveren-müteahhit” öznelerini ortaya çıkardığı inkar edilemez. Ancak, bu özneler ortaya çıkarken işin yapılabilmesi için yeterli şartların olgunlaşmadığı ve taraflar arasındaki sorunların bazı günlük tedbirlerle geçiştirildiğini söylemek yerinde olacaktır.

20. yüzyılın başı veya II. Meşrutiyet dönemi kuşkusuz bu sorunların giderilmesinde bir dönüm noktası değildir, nasıl ki; Tanzimat da, bir dönüm noktası değilse. Ancak, bankacılık, sigortacılık gibi bazı hizmet sektörüne yönelik girişimlerin var olmaya başladığı, bunlardan inşaat taahhüt hizmetlerinde de yararlanıldığı 20. yüzyılın başına ait mukavelelerde görülmeye başlar. Büyük ihalelerde müteahhitlere kredi sağlamak amacıyla bankaların devreye girdiği, inşaat malzemelerinin sigortalandığı dikkat çeker. Ancak, daha önce de söz edildiği gibi, bunlar tümüyle büyük devlet yapılarında ya da yabancıların yaptığı kapsamlı inşaatlarda yararlanılan hizmetler olarak kalmıştır. “Halka” ait apartmanlar veya evler için kalfalar geleneksel usulle inşaat işlerini örgütlemeye devam etmiştir.

Özellikle 20. yüzyılın başında taahhüt işleri yapan tekil şahıslardan ortaklaşa çalışmalara doğru bir yönelişin olduğu görülür. Serbest mimarlık-müteahhitlik büroları çoğu mimar ya da inşaat mühendisi diplomasına sahip kişiler tarafından oluşturulmuştu. Onları “serbest” çalışan

bürolar olarak anmak mümkünse de, çoğunlukla “devletin inşaat işlerini yapan ortak mimar-müteahhitler” olarak tanımlamak yerinde olur. Bu dönemde de, mimarlık-müteahhitlik-kalfalık-mühendislik, uygulayıcıları açısından, birbirinin içine geçmiş meslekler olarak karşımıza çıkar. Farklı branşlara sahip kişiler maddi çıkarlar doğrultusunda inşaat alanında ortaklık yapmışlardır. Bazen inşaat alanıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan kişilerin de, inşaat işleri yapmak için bu alanda yer edinmeye çabaladıkları görülür.

Tanzimat’tan sonra, gayrimüslim burjuvazi ve saray çevresi, batı etkisindeki zevk ve tercihleri doğrultusunda, yabancı ve gayrimüslim mimar-kalfalara evlerini ve apartmanlarını inşa ettirmişlerdir. Bu kalfaların taahhüt usulüyle iş yapmalarını bir ölçüde kolaylaştırmıştı. Tanzimat’ın son padişahı Abdülhamit’in tahttan ayrıldığı döneme kadar, gayrimüslim ve yabancı mimar-kalfa-müteahhitler inşaat alanının etkin öznelere olarak faaliyet göstermişler, Türkler ise fazlaca saygın bulmadıkları bu alana müdahale etmemişlerdi. Ancak, II. Meşrutiyet ve hemen öncesinde gelişen Türkçülük akımları, her alanda olduğu gibi, mimarlık alanında da etkilerini gösteriyordu. 20. yüzyılın başından itibaren, az da olsa, Türk mimar-mühendis-müteahhitlerini, ticaret yıllıklarında görmek mümkündür. Bu dönemde “Türk” kimliğini meslekleriyle birlikte ve üst kimlik olarak taşımanın bilinci en üst seviyede olmuştur.

Etnik köken ve kimlik arayışı mimarlık örgütlenmesini ve inşaat alanındaki mesleki sorunların çözülmesine sekte vurdu. Kemaleddin Bey tarafından kurulan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti çeşitli etnik kökenden kişilerin katılımıyla ayakta kalmışsa da, devlet politikaları gereği ihaleler verilirken artık Türk mimar ve mühendisleri tercih ediliyordu. Mimar ve mühendislerin çalışma şartlarında ise, eskiye göre düzelme yoktu. Mukaveleler eski sisteme göre yapılmakta, herhangi bir ihale kanunu düzenlemesi bulunmamaktaydı. Diğer taraftan, maddi güçlükler ve asayiş eksikliği her meslekten insanı olduğu gibi, mimarları da etkilemişti. Vedat Bey’in evine yapılan saldırı gibi. Ayrıca, etnik köken farklılığı mimarların yanlarında çalıştırdıkları gayrimüslimler sebebiyle mimarlara dert kaynağı olmuştu. Ülkeye giriş çıkışların takip edildiği, inşaat faaliyetlerindeki en ufak masrafın bile ciddi biçimde incelendiği zor bir dönemden geçiliyordu. Ancak, ülkenin mimarları bu dönemde yaşanan mesleki güçlüklerin farkında gözükmüşlerse de, milliyetçilik duyguları onların farklı noktalara yoğunlaşmalarına sebebiyet vermiştir.

Diğer taraftan, imparatorluğun dört bir yanında inşaat faaliyetlerini sürdüren müteahhitlerin savaşın patlak vermesiyle ödenemeyen istihkakları ve teminat akçeleri hazineyi zor duruma düşüren önemli bir problemdi. Bu karışık ortam, inşaat alanının yıllardır çözilemeyen sorunlarını adeta “sorunlar yumağı” haline getirerek, Cumhuriyet’in ilanına kadar taşımıştı. Biriken sorunlar, bir çırpıda çözülecek durumda değildi. Bu sebeple, Arkitekt dergilerinden takip edildiği kadarıyla, Cumhuriyet’in ilanından sonra, uzun yıllar boyunca tartışılan, çözümlenmeye çalışılan konular olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.

Kuşkusuz, inşaat sektörünün dinamik yapısı, kesin ve nihai çözümler yerine, çağa uygun bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda müteahhitlik hizmetlerinin başgösterdiği 18. yüzyılın sonlarından itibaren inşaat alanında ortaya çıkan bazı sorunlar, günümüzün Türkiye’sinde de çözüm bekleyen konular olarak durmaktadır. Sözgelimi, halen daha Türkiye’de mühendislik, mimarlık, yapı teknisyenleri hizmetleri veren profesyonellerin bir bölümünün eğitim düzeyi yetersizdir. Türkiye’deki eğitim sisteminin yapı sektörüne kaliteli eleman yetiştirilmesi konusunda iyileştirilmeye ihtiyacı vardır. İnşaat ve alt yapı ile ilgili kamu mevzuatındaki yetersizlikler, yapı malzemelerinde kalite standardının bulunmayışı, ihale sisteminin eksiklikler içermesi çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır. Öte yandan, “Fenni Sorumlu” denilen mimar ve mühendislerce inşaatların baştan sona denetlenmemesi, hizmet sektöründen inşaat sektörünün yeteri kadar yararlanamaması, diğer bir deyişle “Yapıda Denetim Sorumluluk ve Sigorta Sistemi”nin eksikliği önemli bir sorundur. Diğer taraftan, bankaların günümüzde yabancılara satılması ya da yabancılardan ortak olduğu bankaların inşaat sektörüne sıcak bakmaması “olmazsa olmaz” bir ön koşul olan teminat mektubunu müteahhitlerin elde etmesini güçleştirmektedir. Sorunun bu kısmı, 19. yüzyılın sonlarında imparatorluk içinde palazlanan yabancı bankaların inşaat ortamında çalışanlara uzak kalmasını hatırlatmaktadır.

Her türlü teknik, hukuki ve maddi yetersizliklere rağmen yaklaşık 200 yıl önce bu topraklarda yetişen ve inşaat taahhüt işleriyle uğraşan mimar-mühendis-kalfa-müteahhitler kendi mesleklerinin iç dinamiklerini yaratarak, sorunlarını çözmeye çabalamışlar, ayakta kalabilmişler ve en önemlisi, Türkiye’deki “müteahhitlerin tarihi”nin yazılabildiğini sağlamışlardır.

KAYNAKLAR

Ağır, A., (1994), “Simeon Kalfa”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 6:559-560.

Akgüç, Ö., (1987), Müteahhit Firmaların Analizi ve Kredilendirilmesi, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları no:139, Ankara.

Akpolat, M.S., (2002), “Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarlığı”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları 15:350-359.

Akyıldız, A., (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı’nda Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul.

Akyıldız, A., (2001), Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri, TEB ve Ottoman Securites, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Anon., (1992), Osmanlı Dönemi Borsa ve Mali Sistemi: “Borsa Rehberi-1928”(2), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.

Anon.1, (1992), “Bina emini”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 6:179.

Arel, A., (1982), Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No:11, Ticaret Matbaacılık T.A.Ş., İzmir.

Arslan, N., (1993), “Osmanlı Sarayı ve Mimar Antoine-İgnace Melling”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum/Atölye 1, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Atayman, M.Ş., (1984), Bir İnşaat Mühendisinin Anıları, Haz. Dr. İsmail Hakkı Aksoy, İstanbul.

Bareilles, B., (2003), İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri, Güncel Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul.

Bareillies, R., (2003), Osmanlı’nın Alacakaranlığı, Güncel Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul.

Barkan, Ö.L., (1972), Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557), I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Barkan, Ö.L., (1979), İnşaat Ait Emir ve Fermanlar, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Batur, A., (1994), “Bir Depremin Yüzyıldönümü”, İstanbul Dergisi 10:24-32.

Batur, A., (1994), “Darülfünun Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 2:562-563.

Batur, A., (1998), “Sıra Evler Akaretler”, Dünden Bugüne Beşiktaş, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Batur, A., (2003), M. Vedat Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar, Haz: Afife Batur, YKY., 1. Baskı, İstanbul.

Bektaş, C., (2000), Mimarlığımızın Cumhuriyeti, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İzmir.

Beydilli, K., (1995), “III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muâf ve Müsellemlik Berâtları Hakkında:Foti Kalfa’nın Beratı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri 30-31 Mayıs 1994, Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Bilgin, İ., (1994), Ürün Süreç İlişkisi, YTÜ Yayınları, YTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı İşliği, İstanbul.

Bora, C., (1981), “Güzel Sanatlarımız, Mimarlık Hamiyet Gazetesi 15 Eylül 1886/Sayı:11”, Mimarlık Dergisi 163:4-5.

Boratav, K., (1992), “İktisat Tarihi 1908-1980”, Türkiye Tarihi 4, Cem Yayınevi, İstanbul.

Bostan, İ., (1992), “Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri I: Tersane’de Büyük Havuz İnşası (1794-1800)”, 150. Yılında Tanzimat’tan Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Bozdoğan, S., (2002), Modernizm ve Ulusun İnşası, Metis Yayınları, İstanbul.

Bozis, S., (2005), “Pera Rum Cemaati’nin 200. Yılı”, Üç Aylık İstanbul Dergisi (52): 46-53.

Can, C., (1993), İstanbul’da 19.Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış).

Can, C., (1999), Belgelerle Çırağan Sarayı, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Cezar, M., (1971), Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Cezar, M., (1995), Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, C.1, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.

Cezar, M., (1996), “Ondokuzuncu Yüzyılda Önemli İşlere İmzasını Atmış bir Mimarımız: Abdülhalim Bey”, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler, 109-113.

Cezar, M., (1998), XIX. Yüzyıl Beyoğlu’su, Akbank, İstanbul.

Cihan, A., ve Doğan, İ., (2002), “Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 10:292-314.

Cohen, A., (2003), Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Colonas, V.S., (1999), “Osmanlı İmparatorluğu Kent Merkezlerinde Gayrimüslimler Tarafından Kamusal ve Özel Mekanların Oluşturulması: 19 Yüzyıl Sonlarında İstanbul’daki Rum Mimar ve Misyonerler”, Osmanlı Mimarlığı’nın 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras” Kongresi, 25/26/27 Kasım 1999, İTÜ Taşkışla, İstanbul.

Çakır, C., (2001), Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul.

Çelik, Z., (1998), 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çetin, A., (1978), “Arşiv Terimleri ve Deyimleri”, Vakıflar Dergisi 12: 351-394.

Çetin, A., (1995), “Hapishanelerin Durumu ve Islahı Konusunda Safvet Paşa’nın Bir Arızası ve Görüşleri”, Türk Dünyası Dergisi (101):42-43.

Çilenis, S., (1997), “Anadrom:Stin Arhitektoniki Ekpedefsi Stin Tourkia”, Sighrona Themata (63): 131-138.

Deleon, J., (tarihsiz), Pera Hatıratı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul.

Devellioğlu, F., (2003), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dostoğlu, S., (1983), “Belirsiz Sınırlar? Güvencesiz Meslek? Mimarlık”, Mimarlık Dergisi 196:28-32.

Durudoğan, S., (1998), XIX. YY’da Pera/Beyoğlu’nun Ekonomik Kültürel ve Politik Yapısının Mimariye Etkileri, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayımlanmamış).

Eldem, E., (1997), 135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivi’nde Tarihten İzler, İstanbul Osmanlı Bankası ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Eldem, S.H., (1979), Boğaziçi Anıları, Aletop Alarko Eğitim Sistemleri A.Ş., İstanbul.

Emre, N., (1937), “Ahmet Refik’in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında”, Arkitekt 11-13.

Erdoğan, M., (1962), LaleDevri Baş Mi’marı Kayseri’li Mehmed Ağa, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı:48 Baha Matbaası, İstanbul.

Ergin, O.N., (1995), Mecelle-i Umur-ı Belediye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul.

Eryılmaz, B., (1992), Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, Bilimsel Araştırma Dizisi/16, İşaret Yayınları, İstanbul.

Eyice, S., (1992), “Mimar Gaspare Fossati ve İstanbul”, Arredamento Dekorasyon (Aralık):126-133

Eyice, S., (1996), “19.Yüzyılda İstanbul’da Batılı Mimarlar, Ressamlar, Edebiyatçılar”, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler, 9-46.

Faroqhi, S., (1998), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Faroqhi, S., (2003), Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, YKY., İstanbul.

Faroqhi, S., (2004), “Krizler ve Değişim 1590-1699”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul.

- Gedeon, M. İo., (1935), “Kalfadan Anastasis”, Engiklopediakon İmerologio 1935, Der. S.N. Zervoglou, 73-78.
- Genç, M., (1986), “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, Ahilik ve Esnaf Konferanslar ve Seminer Metinler Tartışmalar, İstanbul Esnaf ve Sanatkâklar Dernekleri Birliği Yayınları 1, İstanbul, 113-124.
- Genç, M. ve Konak, M., (2000), İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerle 1894 Depremi, İGDAŞ, İstanbul.
- Göçek, F.M., (1999), Osmanlı Burjuvasının Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gülersoy, Ç., (1998), “Çırağan Sarayı”, Dünden Bugüne Beşiktaş 72-79.
- Gülsoy, U., (1994), Hicaz Demiryolları, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., İstanbul.
- Günergun, F., (1987), “Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri”, Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987, 155-.
- Hamurcu, K., (2003), Kamu İhale Kanunu, Sözleşmeleri ve Uygulaması, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Hançerlioğlu, O., (1981), Ekonomi Sözlüğü, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hasol, D., (1993), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, 5. Baskı, YEM., İstanbul.
- Hiçyılmaz, E., (1996), Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Hocaoğlu, M., (1998), İkinci Abdülhamit’in Muhtıraları (Belgeler), Kamer Yayınları, İstanbul.
- İrtem, S.K., (1999), Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür: Abdülhamid’e Verilen Journaller, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- Kasaba, R., (1998), “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, H., (1990), Galata Bankerleri, TEB Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, H., (1996), “Bankacılıkta Bir Devrin Sonu”, Finans Dünyası Dergisi (Aralık): 80-95.
- Keyder, Ç., (1998), “1990’larda Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Koçu, R.E., (1966), “Artin Ağa (Kazaz)”, İstanbul Ansiklopedisi, C.2, s.1071, Koçu Yayınları, İstanbul.

Koçu, R.E., (2003), Hatice Sultan ile Ressam Melling Tefrikalaşmış Hikayeler, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Koçu, R.E., (2003), Osmanlı Tarihinin Panaroması, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Kuran, A., (1993), “130. Yılında Robert Kolej’in Mimari Tarihi”, Arredamento Dekorasyon Dergisi 54:102.

Kuruyazıcı, H., (1999), “İstanbul’un Unutulmuş Mimarları”, İstanbul Dergisi (28):68-73.

Kuruyazıcı, H., (1999a), “İstanbul’un Unutulmuş Mimarları 2”, İstanbul Dergisi (29):41-45.

Kuruyazıcı, H., (1999b), “İstanbul’un Unutulmuş Mimarları 3”, İstanbul Dergisi (30):52-54.

Kuruyazıcı, H., (2000), “İstanbul’un Mimarlarının Çok Sevdiği Büro Binası: Saint Pierre Hanı”, İstanbul Dergisi (32):58-60.

Kuruyazıcı, H., (2000a), “İstanbul’un Unutulmuş Mimarları 4”, İstanbul Dergisi (34):73-76.

Kuyucuklu, N., (1983), Türkiye İktisadı, Kan Dağıtımçılık Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.

Kuzucu, K., (2000), “İstanbul Konut Mimarisinin Şekillenmesinde Yangınların Rolü Ahşaptan Kâgire”, İstanbul Dergisi 37:41-49.

Küçükerman, Ö., (1996), “Sanayi Devriminin 19.yy. Osmanlı Devleti’ndeki Etkileri ve Sanat Kavramındaki Değişimler”, Habitat II’ye Hazırlık Sempozyumu 14-15 Mart 1996 Bildiriler, 47-54.

Madran, E., (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Onarım Esnafı”, Osmanlı Mimarlığı’nın 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”, YEM, İstanbul.

Mardin, Ş., (2004), Türk Moderleşmesi Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul.

Marmara, R., (2001), Pangaltı (Pancaldi), Şişli Belediyesi, İstanbul.

Mazlum, D., (2001), Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, (yayımlanmamış).

McGowan, B., (2004), “Âyanlar Çağı, 1699-1812”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi, C.2, Eren Yayıncılık Ltd.Şti., İstanbul.

Meriç, N., (2000), Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Moltke, H.V., (1999), Moltke’nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Orhonlu, C., (1981), “Şehir Mimarları”, Osmanlı Araştırmaları (2):1-30.

Ortaylı, İ., (1976), “Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar”, Mimarlık Dergisi (3):56-58.

- Ortaylı, İ., (1996), “Galata”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (13):303-307.
- Ortaylı, İ., (2002), Gelenekten Geleceğe, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Öğrenci, P., (2001), “Mimar Constantin P. Pappa”, İstanbul Dergisi (36):25-32.
- Öz, T., (1944), Mimar Mehmet Ağa ve Risalei-Mimariye, Arkitekt Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Özelmas, E., (1975), İktisat, C.1, Hüsnuhatiat Matbaası, İstanbul.
- Özkaya, Y., (1985), XVIII.yy’da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:600, 1000 Temel Eser Dizisi:106, Ankara.
- Pakalın, Z., (1972), Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pamukciyan, K., (2003), Biyografileriyle Ermeniler, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Petronotis, A., (2004), Hacıustalar: Akdağmadeni’nden Aridea’ya Bir Mübadele Öyküsü, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Quataert, D., (2002), Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Quataert, D., (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Raymond, A., (1908), Notes Pratiques et Resumes su l’art du constructeur en Turquie, Typo-Lithographie Centrale I. Della Rocca, İskenderiye.
- Refik, A., (1977), Türk Mimarları, Sander Yayınları, İstanbul.
- Seni, N., (1995), “Kamondolar ve 19. Yüzyıl İstanbul’unda Bıraktıkları İzler”, İstanbul Dergisi (15): 24-30.
- Seyitdanlıoğlu, M., (1992), “Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM (3):323-332.
- Sönmez, N., (1997), Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, YEM., İstanbul.
- Şen, A., (1992), “Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay”, Tarih ve Toplum 105:132-133.
- Şen, A., (1993), “Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay”, Tarih ve Toplum 114:324-325.
- Şenyurt, O., (2003), “20.yy’ın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul’da Bazı Hapishane İnşaatları”, Arredemento Mimarlık 100+61:76-80.
- Tabakoğlu, A., (1985), Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul.

- Tanyeli, G., (2000), “18.yy Osmanlı Mimarlığı’nda Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği”, Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Tanyeli, U., (1994), “Babıali”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 1:523.
- Tanyeli, U., (1998), “İstanbul’un Ahşap Geleneği Bir Tarihlendirme Denemesi”, İstanbul Dergisi 25:52-57.
- Tanyeli, U., (2004), İstanbul 1900-2000 Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak, Akın Nalça Kitapları İki, İstanbul.
- Tarhan, M., (1945), Arttırma Eksiltme ve İhale Kanunu Şerh ve İzahları, Universum Matbaası, 3. Baskı, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1997), Mimar Kemalettin’in Yazdıkları, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, Ankara.
- Timur, T., (1998), Osmanlı Çalışmaları İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, İmge Kitabevi, Ankara.
- Timur, T., (2000), Siyasal İktidar Aydın Tarih: Sürüden Ayrılanlar, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tortop, N., (1984), Mahalli İdareler, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No:211, Ankara.
- Tuğlacı, P., (1981), Osmanlı Mimarlığı’nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul.
- Tuğlacı, P., (1995), Tarih Boyunca İstanbul Adaları I., Say Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M., (1992), “Siyasal Tarih 1908-1923”, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C.4, İstanbul.
- Turan, S., (1963), “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Cilt 1, Sayı:1, Ankara.
- Uluçay, M.Ç., (1980), Padişahın Kadınları ve Kızları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üsdiken, B., (2006), “Pera’da Levantines, Marranes ve Yabancılar”, Avrupalı mı Levanten mi?, Yay. Haz.: Arus Yumul, Fahri Dikkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Yenişehirlioğlu, F., (1993), “Sanatta Osmanlı İmparatorluğu Fransa Etkileşimi”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum 17-18 Aralık 1992, 57-68.
- Zarifi, Y.L., (2005), Hatıralarım Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1920, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Zeytinoğlu, E., (1976), İktisat Tarihi, Met/er Matbaası, İstanbul.
- Ziya, A., (1990), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yasalarımız Dizisi (1839-1923), Yeni Harflere Çeviren Nuri Onat, Danıştay Yayınları no:48, Danıştay Matbaası, Ankara.

(1900), L'architecture, Journal Hebdomadaire de la Societe Centrale des Architectes Français, Paris:192,193,194.

- (1881), Annuaire Oriental: 308
- (1883), Annuaire Oriental: 405
- (1885), Annuaire Oriental: 340,300, 301
- (1889-90), Annuaire Oriental: 395, 443, 444
- (1891), Annuaire Oriental: 511, 605
- (1893-4), Annuaire Oriental: 290
- (1895), Annuaire Oriental: 690, 705, 710, 712
- (1896-7), Annuaire Oriental: 680, 630
- (1903), Annuaire Oriental: 799, 871, 354
- (1905), Annuaire Oriental: 882, 603, 538, 894
- (1909), Annuaire Oriental: 1131, 1132, 1049
- (1913), Annuaire Oriental: 882
- (1914), Annuaire Oriental: 862
- (1915), Annuaire Oriental: 698, 779, 801
- (1921), Annuaire Oriental: 640, 641, 737, 738, 759, 760

- A.AMD., Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
- A.MKT.AZN., Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
- A.MKT.DV., Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Yazışmalarına Ait Belgeler
- A.MKT.MHM., Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
- A.MKT.MVL., Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Yazışmalarına Dair Belgeler
- A.MKT.NZD., Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler
- A.MKT.UM., Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler
- A.DVN., Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri
- A.DVN.MHM., Divan Mühimme Kalemi Evrakı
- CD., Cevdet Dahiliye
- CE., Cevdet Evkaf
- CM., Cevdet Maliye
- CB., Cevdet Belediye
- CS., Cevdet Saray
- DH.EUM.LVZ., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi
- DH.EUM.SSM., Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdüriyeti
- DH.İD., Dahiliye İdari Kısım Belgeleri
- DH.MB.HPS., Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri
- DH.MB.HPS.M., Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri
- DH.MUI., Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
- DH.UMVM., Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri
- HAT., Hatt-ı Hümayun Katalogları
- HR.MKT., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri
- İ.MBH., İrade Mabeyn-i Hümayun
- İ.MVL., İrade Meclis-i Vala
- İ.MM., İrade Meclis-i Mahsus
- MV., Meclis-i Vükela Mazbataları
- OBA., Osmanlı Bankası Arşivi Müşteri Fişleri
- YA.HUS., Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
- YA.RES., Yıldız Arşivi Resmi Maruzat Evrakı
- YEE., Yıldız Esas Evrakı

Y.PRK.ASK., Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ., Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journalleri
Y.PRK.BŞK., Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.EŞA., Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.HH., Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM., Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.MBC., Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cetvelleri Kataloğu
Y.PRK.SGE., Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri
Y.PRK.UM., Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.ZB., Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Belgeleri
ZB., Zabtiye Nezareti Evrakı

EKLER**Ek 1 Belgeler****Ek 2 Şekiller**

EK 1**Belgeler****Belge Ek 1.1 (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:6, Gömlek no:15)****Mukâvelenâme**

Bir taraftan İstanbul Vilayeti Meclis-i İdâresi ve diğer taraftan kendi nâm ve hesâbına hareket eden arasında mevâdd-ı âtiye kararlaştırılmışdır.

Birinci madde: İstanbul Vilayeti dâhilinde Üsküdar Sancağı Hapishânesi'nin ihâle suretiyle icrâsı takarrur eden inşaat ve ameliyatı bi'l-münakasa mecidi ondokuz kuruş hesâbıyla ve ... kuruş bedel ile mumâileyh ... ihâle olunmuşdur.

Ber-vech-i bâlâ taahhüd olunan inşaat ve imalat ihâle-i katiyenin takarruru tarihi olan fi ... sene tarihinden itibaren ... müddet zarfında itmâm ve ikmâl olunacaktır.

İkinci madde: İstanbul Vilayeti meclis idâresinin müsâade-i resmiyesi olmadıkça müteahhid ameliyatı ne kısmen ve ne de kâmilen ikinci bir müteahhide ihale edemez. Deruhde ettiği ameliyat ve inşaatdan bi'z-zât kendisi mesuldür.

Üçüncü madde: Ameliyat ve inşaat merbût şartnâme ve resimlere tevfikân icrâ olunacağından gerek inşaat zamanında ve gerek kabul muamelesi esnasında noksan yapılan veya matlûbe muvâfık olmadığı anlaşılan inşaat ve imalatın ikmâl ve ıslâhı müteahhide râcidir.

Dördüncü madde: Müteahhid deruhde edeceği ameliyat ve inşaatı kable'l-münâkasa bi'l-etrâf tetkik ve mahiyetine kesb-i vukûf ederek topdan götürü bir suretde deruhde etmiş olduğundan hiç bir sebep ve suretle bedel-i ihâleden fazla bir ücret ve mütezarrir dahi olsa bir güne tazminâtı itâ olunmaz.

Beşinci madde: Ameliyat ve inşaatın icrâsına muktezî levâzım-ı inşaiye ve edevât-ı sâire kezâlik müteahhid tarafından tedarik ve ihzâr olunur.

Altıncı madde: Mezkûr hapishânenin inşa kılınacağı mahal hükümet tarafından müteahhide irâe ve teslim edilecek ve bundan dolayı müteahhid arazî mübâya'a veya istimlâki için bir güne masraf ihtiyar eylemeyecektir.

Yedinci madde: Müteahhidin inşaatdan el çekmesi veyahut mukâvelenâme ve şartnâme ahkâmına adem-i riâyetinden ve muğâyir-i nizâm ahvâlinden dolayı el çektilmesi halinde mukâvelenâme fesh ile depozito akçesi zabt edilerek imalât ve inşaat ya emâneten veyahut diğer bir müteahhid vâsıtasıyla ihâleten ikmâl ettirilecektir.

Sekizinci madde: Müteahhidin vefâtıyla mukâvelenâme bi't-tab münfesih olacağından müteahhidin veresiye ameliyatı devam etmek ister ve kifayeti bi't-tahkik meclis-i idâre-i

vilayetçe tensib olunur ise yeniden bir mukâvele nâme teâtî ve anınla imalât ve inşaatın ikmâlî vereseyle ihâle olunur. Müteahhidin iflası halinde kezaik mukâvelenâme münfesi olur. Evvelce bırakmış olduğu depozito ve tevfiât akçesi zabt edilir ve müteahhidin dânilerinden ameliyat ve inşaatı deruhde etmek isteyenler olursa meclis-i idare-i vilayetin bu bâbda ittihaz edeceği mukarrerât dâiresinde muâmele olunacaktır.

Dokuzuncu madde: Müteahhidin işbu imalât ve inşaatda istimal etmek üzere ihzâr eyleyeceği malzeme vesâire ile vücûda getirdiği inşaat her ay gâyesinde vilayetçe tensib olunacak memurin-i fenniye tarafından muayene ve tetkik ile ameliyât-ı vâkıa mikdârı ameliyât-ı umumiyyeye ve bedel-i ihâleye nisbet edilerek ana göre tanzim ve tasdik olunacak istihkâk raporunda muharrer mebâligden hitâm-ı inşaatda verilmek üzere % onu bi't-tevkîf mütebâkîsi İstanbul Vilayeti mal sandığından ale'l-hesâb suretiyle müteahhide tesviye ve itâ kılınacaktır.

Onuncu madde : Müteahhid işbu mukâvelenâmede muayyen olan müddet zarfında inşaat ve ameliyatı itmâm etmediği takdirde hitâm-ı müddetden itibaren bedel-i ihâleden beher ayda yüzde üçünün tevkîfiyle müteahhide mücâzât edilecektir.

Onbirinci madde: Umûm inşaat ve ameliyatın hitâmında müteahhid veya vekili hâzır olduğu halde Meclis-i İdâre-i vilâyetin tensib eyleyeceği zevât huzûruyla ale'l-usûl kabul-i muâmelesi icrâ kılındığını müteâkib müteahhidin matlûbuyla depozito ve tevkiât akçeleri kendisine redd ve iade edilir.

Onikinci madde: Ameliyat ve inşaatın devamı müddetince istihkâk raporu verecek memûrîn-i fenniye ile müteahhid arasında zuhûr edecek ihtilâfât meclis-i idâre-i vilâyetçe tetkik ve hal olunacak ve meclisin karârı kâbil-i itirâz olmayacaktır.

Onüçüncü madde: Plan ve cephe resimleriyle keşf-i evvel defterinin birer sureti müteahhide verilecek ve müteahhid aslında imzâ eyleyecek ve işbu tarafeyn imza ve tasdik olunan resimlerden nev olunan malzemenin nevinden müteahhid kendi başına tadilat ve tebeddülât icra edemeyecek ve lede'l-hâce vilayetçe bir güne tadilatı lüzum görüldüğü halde müteahhid kabule mecbur ise de masrafca terakkî var ise farkının kable'l-inşâ ve tayin ve senede rabt edilecektir. Bir ihtilâfât zuhurunda resimler ve keşf-i evvelindeki nev eşkâl ve ebâd esas ittihaz edilecektir.

Ondördüncü madde: İnşa olunacak ebniye Üsküdar'da ve Doğancılar'da hükûmete ait arsada ve 604,35 metre sathında üç metre otuz santim kaddinde bodrum ve üç metre elli santim kaddinde zemin kat ve üç metre otuz santim üst katı irtifâlarında olacak ve bodrum katı zemin iki metre umkunda hafr edilerek husule getirilecek üç musattah kargir ebniyeden ibaret bulunacaktır.

Belge Ek 1.2 (BOA., DH.MB.HPS.M., Dosya no:6, Gömlek no:15)

“Münâkasa Şerâiti

Birinci madde: Şimdiye kadar taahhüdâtının ifası dolayısıyla zarar ve ziyan vesair suretle mahkum edilmiş olmayanlar kabul edilir.

İkinci madde: İktidar-ı mâlî olarak bedel-i keşfin %3'ü nisbetinde İstanbul Vilayeti mal sandığına nakden depozitonun makbuz ilmuhaberiyle isbât etmedikçe hiç bir kimse münâkasaya dâhil olamaz.

Üçüncü madde: Münâkasaya dâhil olanlar münâkasaya konulan imalat ve inşaatın mukâvelenâme ve şartnâme ve keşifnâmesi münderecâtını (içeriğini) tetkik ve mahallinde tatbik ile deruhde edecekleri ameliyâtın (üstlendikleri işin) bilcümle teferruâtına temâmıyla vukûf hâsıl edebilmek için evrâk-ı mezkûrenin birer suretlerini ahz edebilirler ve münâkasaya dâhil olunca evrâk-ı mezkûreyi mutlaka ve münderecâtını kabul ve inşaatı deruhdeye talib olduklarını kabul ve itiraf etmiş itibar olunur.

Dördüncü madde: Netice-i münâkasa ve ihâle-i katiyenin icrâsını müteâkib ol bâbda tanzim edilmiş olan mukavelenâme ve şartnâme bi't tahtim teâtî olunur. Ve imâlât ve inşaatı ait resimlerin birer suret-i musaddakası (onaylanmış kopyaları) ve yapılacak inşaatın mâhiyetiyle kullanılacak malzame-i inşaiyenin cins ve nevini mübeyyin bir hûlâsa defteri tesellüm senedi mukâbilinde müteahhide teslim olunur. İşbu evrâkın pul esmânıyla (bedeli) tasdik harcı ve rusûm-ı sâiresi müteahhide aittir.

Beşinci madde: Müteahhid ber muceb-i mukâvele taahhüdünün ifasınca bir güne yolsuzluk veya noksan vukua getirir veya taahhüdünden büsbütün nûkul eder veyahut vadenin inkizâsında taahhüd eylediği şeyi ifâ etmez ise vilayetin keşifnâme verilen dairesinde bi'l- münâkasa inşaatı başkalarına hemen ihale ve ikmal ettirmeğehakkı olacak ve bundan mütevelid fark-ı fiyatı ve zarar ve ziyanı taahhüdünden nukûl veya kusur eden evvelki müteahhid nukûlun ve noksanın tahkiki ve inkizâ-yı vadede taahhüdün adem-i ifâsı ihtarnâme makâmına geçip ayrıca protesto keşidesine hâcet olmaksızın zâmin (tazmin) olacaktır. Ve bu zarar ve ziyana karşılık olmak üzere depozito akçesi mal sandığında mahfûz kalacaktır.

Altıncı madde: İmalat ve inşaatın derece-i ehemmiyetine göre müddet-i münâkasa iki haftadan nihayet üç mâha kadar ve askı müddeti de üç günden bir haftaya kadar devam edebilir.

Yedinci madde: Gerek münâkasa ve gerek askı müddetlerinin son günleri ba'de'z-zuhr saat ona kadar devam eder.

Sekizinci madde: Askı esnâsında icra edilecek ilk tenzilat 3'den dûn (az) olamaz.

İşbu münâkasa kâimesi münderecâtı ani'l-usûl tasdik olundu.

Fi 15 Temmuz sene 1328”
(mühür)

Belge Ek 1.3 (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:107, Gömlek no:68)

“Maliye Nezareti’ne

Trabzon’da Kalafataaltı nâm mahalde iskele bulunmadığı cihetle eşya naklinde ve mühimmât-ı saire ihracında aşırı külfet ve meşakket çekilmekte ve bazı mertebe masarîf-ı zâide dahi vukubulmakda olduğundan Anadolu ordu-yı hümâyunu müsteşarı atufetli Rıza Efendi hazretlerinin mururunda oraya altışar arşın amk ve arzında ve onbeş arşın tulünde etrafı kenedli olarak bilmünakasa otuzbin kuruş masrafla iskele inşası Hacı Todori Kalfa’ya taahhüd ettirilerek yedinden alınan senedin gönderildiği beyanıyla icâbının icrâsına dair ordu-yı mezkur müşiri sâbık devletli paşa hazretleri tarafından tevârüd eden tahrirat mezkur sened Meclis-i Vâlâ’ya ledelhavale zikr olunan iskelenin lüzum ve iktizâsına mebnî merkum kalfa marifeti ile hemen inşa ettirilip masârîfının emvâl-i eyâletden tesviye ve itası hususunun Trabzon valisi devletli paşa hazretlerine işarıyla hazinece tesviye-i icâbının savb-ı vâlâlârına havâlesi tezekkür ve tensib olunarak hak-i pâ-yi âlîden ledelistizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî dahi ol merkezde müteallik ve şerûf-sudûr buyurulup mantûk-ı âlîsine keyfiyet vâlî-i müşârun ileyh hazretlerine bildirilmiş ve mezkur senet merbûten gönderilmiş olmakla hazînece tesviye-i muktezâsına himmet buyurula deyü fermân-ı âlî.

9 R sene 70/9.1.1854

Kıta 1

Merbut sened kıta 1”

مایه نفع رتبه
 طریقه دفع قلفاتی نام مجده اسکله بلدیته جبهه اشیا نقلنده و راهان سازه افلا جنده اشوری کلفت و شصت مکمل
 و بعضی متبصر مصاف زائده دخی و قوع بولف اولیفنده انا طوع اروی که این متشاری عطف و رضای صفین
 مروزه اورا التیسرا شود و عطف و اولیسی اسخ طولنده اطله کند اهرقه بالما قصه او تو زید غصه
 مصفیه اسکله انسی هاجی طو لوری قلفه بقدر ایدیه رن بدنده انسانه شدن کوندر یکجانبه ایجابند اجانه
 داش اروی مذکور شری سبب فطوس صفی طفسه نوار ایدیه تحیات و مذکور سند مجلسی والایه در اسواله
 ذکر اوقاله کلنت لزوم واقضه می و قوف قلفه معنی ایدیه همانا انت ایدیه بلویب و مصافند اسوال ابالنده
 تصویر و اعطای خصوص طریقه والی فطوس صفی اشیایه فینه به نسبه ایجابند صوب والایه هواله سی
 تذکره نسب الله و حکای عالیله لدر استیاده ارا نسبه ضیاء بارش هیفی اولر لدر متاعه و فصد و بیایوب
 فطوسه عالیله کیفیه و امشایه صفینه بلدیله و مذکور سند مبط کوندر طر اصف فینه به نسبه مقضنه ه
 بوجه لجه فینه عالیله

مربوط سند
 قطع
 ۱

Belge Ek 1.4 (BOA., YA.RES., Dosya no:97, Gömlek no:25)

“Yalnız yüzdörtbin dörtyüz ondokuz kuruş altmışbeş santim

Beşiktaş’da vaki Teşvikiye Cami-i Şerifi civarında müceddeden inşası emr ve ferman-ı hümayunı cenabı tactariden olan mektebin ber-muceb-i keşf-i evvel Evkafı Hümayun Nezareti Celilesi’nce icra kılınan münakasasında masarısı mütehamminesi yüzyirmi altı bin yüz doksandört kuruş elli bir santim yirmibirbin yediyüz yetmiş dört kuruş seksen altı santim tenziliyle uhde-i çakiranemde takarrur eden bâlâda muharrer mecdi ondokuz kuruş hesabıyla yüzdörtbin dörtyüz ondokuz kuruş altmışbeş santimi ber mucabi nizam hini inşaatda muksiten ve hitamında Şehremaneti Celilesi’nce icra kılınan keşf-i sanisiyle masarısı vakıanın tahakkukundan sonra tamamıyla ahz ve makbuzum olduğunu mübeyyin işbu senedi acizânem ita ve takdim kılındı”.

31 Kanunısanı 1309/12.2.1894

Beyoğlu’nda Tatavla civarında sakin

İnşaat-ı mezkure müteahhidi kalfa kulları

Mimar Veleziz Ğarayola

س
م
۱۰۶۶۱۹

یادبودن در ت بیک از تیز اوله غرضه انسه بستم

بطلانده و واقع توتیقه جامع سینی هوانه و مجد را انکی امر و زمانه لکمون جناب تاضیه یه اوله مملک بر موجب کشف اول
اوقاف لکمونیه نظارت جلیله سخر اجرا فلان ضائقه مند و معارف مخمری بوزیکری التی بیک بوز فضا له در ت غرضه الی برسانده
یکری بر بیک بی بوزیکسه در ت غرضه سکاهه التی ستم سیکله عهد ه جالارده و تقریه بالاده و هر مجیدی اوله طغوز غرضه
بوز در ت بیک در ت بوز اوله طغوز غرضه انسه بستم بر موجب نظام عهد انااته و مقلط و ضائقه و ستر امانت جلیل سخر اجرا فلان
کشف تاضیه معارف واقع لک تحقیقده مکره تاضیه اخذ و مقومن اول سینی سیه سوز سنا جازم اعطاء و تقدیم نمودن

Belge Ek 1.5 (BOA., Y.PRK.SGE., Dosya no:3, Gömlek no.69)

Defterdarburnu'nda inŒa olunacak iki kıta sultan saraylarının suret-i inŒasına dair kontrato Bâ-irade-i seniyye-i cenab-ı tacdârî Ortaköy'de Defterdarburnu'nda inŒasını deruhte ettiğim iki kıta sultan sarayıyla teferruât-i sâiresinin ber-muceb-i resim inŒası mukavele namesidir.

Birinci bend: Mahalli mezkurda mevcut olan harap saray ebniyesiyle teferruatı ebniyelerinin cümlesinin enkazı tarafıma ait olup enkaz-ı mezkureden iŒe yarayacakların saray-ı mezkur teferruat ebniyelerinde mahallerine göre konulacaktır.

İkinci bend: Ebniye haricinde bulunan muhafaza duvarlarıyla sed duvarları tarafıma ait olmayıp açıkda bulunmakla lüzumu halinde mezkur duvarların taşları mübayaa olunarak kullanılacaktır.

       bend: Mahall-i mezkurda bulunan harap saray hedm olunarak Œimdiki mahallinden resimde gösterildiği vecihle bir mikdar geriye alınarak mahzurdan salim olacak suretde sağlam kesme buluncaya değin m cedded temel hafr olunup hasıl olan turab ya mavnalar ile veyahut saray piŒgahından denize dökülerek hitam-ı ebniyede Tersane'den tarak celb olunarak tarattırılıp temizlenecektir ve bu babda olan masraf dahi tarafıma ait olacaktır. Temel hafrinde icab ederse elliye kadar kazık dahi rekz olunarak ziyade icab ettiği suretde masrafı ayrıca hesab olunarak cedid moloz taşı ve halis harcla temel inŒası ve bu temel üzerine bir korniş çevrilerek anın üzerinde som taşlardan yüzü kplanıp ve bu taşlar dahi birbirine demir kened ile beher sırası bağlanarak ve zahrı moloz taşıyla tuğla duvarlı ve derunu Horasanlı harc ile sıvalı ve bölme duvarları Kamanto tuğlasından halis harcla memzuc tarafeyni keza Horasanlı harcla sıvalı ber mucceb-i resim kapı ve pençere k Œadı ve pen erelerin etrafına taş söve m Œeden çerçeveli ve demir parmaklıklı ve kafesli Nemçe kalasından kapı tarafını yağlı boyalı cam me'a m Œtemil t derun ve birunu bodrum kat duvarları.

D rd     bend: Mezkur duvarlar  zerine Tiryste s ğeliğinden pabuç çevrildikten sonra çap on beŒlikten taban ve sütunlu ve çap altılığından payandalı kebir latadan kuŒaklı harici lamba  ıralı  ekdaneden kaplı birinci kat  ıralı Bağdadi'ye el verecek tahtadan Nemçe Bağdadi  zerine Horasanlı harc ile astar ve anın üzerine mermer kireç siva ve anın üzerine yağlı boya kalemkâr olacaktır fakat sultan dairesi ki yani binanın tekmil üst katı keza Bağdadi ve üzerine alçı ve anın üzerine birinci Ornato kalemkar olacak ve bazı odaların tavanları karton piyer Ornatolu ve tezhibli ve pençere ve kapı k Œadeli derun ve birunu bilcümle ahŒap bölmeler inŒası.

Beşinci bend: Mezkur bölmeler üzerine kebir latadan kuşaklı ve kebir kalasdan kirişli tahtı çap koğuşundan kaplı Revandık bezi keşideli ve yağlı boyalı silme saçak ve bazan furuşlu elvan kalemkar ve bazan tezhibli tavanlar inşası üzerine çap altılığından baba ve destekli Filyos Nemçesinden dere ve mahyalı güverlelik latadan ışıklı sekizlik latadan mertekli çap koğuşundan kaplı on iki numara çinkodan dere ve oluk ve borular imali ve bakır tel ile bağlı olarak Marsilya kiremidi ferşli ber-muceb-i resm korkuluklu saçak ve tavan ve sakf inşası.

Altıncı bend: Saray-ı mezkurun iki katında da kebir kalasdan kirişli üzeri bir çırpılı nemçe kalasından ve tahtı yaprağından kaplı birinci revandık bezi keşideli ve yağlı boyalı Ornatanın keza güzel Ornatalı ve tezhibli silme saçak bazan furuşlu ve elvan kalemkarlı ve döşemeler üzerine iki katın dahi kamilen firiz meşe parke tavan ve döşemeler inşası.

Yedinci bend: Saray-ı mezkurun bodrum katı zemini bazan frenk mermerli döşemeli ve bazı adaların meşeden kirişli ve bir çırpılı nemçe kalasından kaplı döşemeler ve tavanı dahi tahta kaplı olarak bahalar ile tezyin olunarak inşası.

Sekizinci bend: Saray-ı mezkur üç katının da kapıları kuru nemçe kalasından ve çerçeveleri çıralı uncu oğlu hatalından numunesi yaptırılıp beğenildikde ana göre ve saray-ı mezkure münasib olacak suretde marangoz kâri yaptırılması.

Dokuzuncu bend: Mezkur sarayların beherinde biri biri üzerine iki hamam ve tahtı çamaşırhane olacak ve mezkur hamamların ve bilcümle abdesthanelerin ve bir de çamaşırhanenin tekneleriyle beher tekneye soğuk su musluğu vaz'olunacak ve bunların her bir takımlarının seng-i marmara mermerinden kösre perdeli zank taşları ornatolu saraya muvafık suretde süslü olacak fakat üst katında olan hamam birinci katda olan hamamın sakfı üzerine konulmayarak ayrıca kuvvetli tonoz çevrilerek ve müteaddid yerlerinden lüzum olan mahallerinden otuz kıyyelik lama demiriyle bend edilerek gayetle metin suretde yapılacak ve şayed ileride üst katdan alt kata bir sızıntı ve başka bir tehlike vukuuna meydan verilmeyecek suretde dikkat ve itina olunacaktır.

Onuncu bend: Mabeyn ile Harem dairesini fasl eden kargir duvardan başka bir münasib yerden diğer bir kargir duvarla fasl olunup açılacak kapılara demir kanat vaz'olunacak ve mezkur duvarlar kiremit sathından iki arşın mikdarı yukarıda bulunacaktır.

Onbirinci bend: Ebniye-i mezkurenin kâffe-i pençerelerine saraya mahsus kafe konulacaktır.

Onikinci bend: Bilcümle lağımların sath-ı tahtânîsi rıhtım ve çimento ile her tarafi sıvanarak denize kadar isal edilecektir.

Onüçüncü bend: İnşaat-ı mezkurenin her hangi bir mahallinde muğayir mukavele bir şey görüldüğü halde kabul olunmayarak tekrar yaptırılacaktır.

Ondördüncü bend: Derun-ı ebniyede bazı oda ve sofalara soba bacası olmak üzere bodrum katından bed ile kiremid üzerine ve icabı kadar irtifâda tuğladan baca yapılacaktır fakat kiremitden yukarı kısmı Avrupa tuğlasından olarak üzerine yağlı boya tala olunarak bacalar inşası.

Onbeşinci bend: Ebniye mezkurenin bahçe tarafında olan cihetinde çatı arası yapılacaktır.

Onaltıncı bend: Ebniye mezkurenin bodrum katlarından mâadâ iki kat pençere çerçeveleri bâlâda zikr olunduğu vecihle çırallı uncuoğlu hatalından ve camları yarım rubye olarak kasalı ve ağırlıklı sürme çerçeve olacaktır.

Onyedinci bend: Ebniye dahilinde bilcümle su yollarının muhtelif numarada vaz'olunacak kurşun borular ve masarîfâtı kendime ait olacaktır.

Onsekizinci madde: Harem ve selamlık dairesinde kiler ittihaz olunan odaların tahtı frenk mermerinden döşeli ve senk-i Marmara mermerinden karlık ve ayrıca renk taşıyla tekne ve musluk yapılacaktır.

Ondokuzuncu madde: Teferruatdan olan ve iki kat ebniyelerin evsafının uzun uzadıya tafsilatından sarf-ı nazarla kullanılacak kerestelerden direkli sıra on beşlikden ve payandaları çap altılığından ve kirişleri ve kalasdan ve döşemesi bir çırpılı kalasdan olmak üzere gayetle metin ve üst katda üç odanın tavanı bezden ve boya kalemkâr duvarları stampa olacağı gibi kusur odalarının tavanları tahta ve üzeri yağlı boyalı olacaktır birinci katın kirişleri keza tam kalas ve döşemesi bir çırpılı kalasdan kaplı ve tavanların üzeri basa ile tezyin olunmuş tahta ve üzeri yağlı boyalı ve duvarları stampalı ve pençerelerinin taşları ile zank taşları senk-i Marmara mermerinden olacak ve alet katı frenk mermeriyle döşenecek ve duvarlara icabına göre Avrupa künükinden soba bacası olacaktır.

Yirminci bend: Haricde yapılacak mutfak ve kilerlerin sath-ı tahtânîleri Tiryste taşıyla döşenecek ve kiler derununa karhane ve musluk yapılacak ve tavanları ve cevânib-i erbaası güzel harc ile sıvanacak.

Yirmibirinci bend: İnşa olunacak ahır gayetle metin ve her iki hayvan arası usul vecihle bölmeli ve her hayvanın yemliği üzerine ot için kafes yapılacak ve sakfı tavan ve yemlikleri metin ve yemliklerin küpeşteleri üzerine çinko kaplanacak

Yirmiikinci bend: Derun-ı kontratoda mezkur sarayların harem ve selamlıklarında inşa olunacak mermer merdivanların ebniye altında kalacak sahanlığı hesabe dahil olmayarak yalnız merdivanları misaha olunacak.

Ortaköy ile Kuruçeşme arasında Defterdarburnu'nda bulunan Sultan Sarayı'nın hedmiyle yerine iki kıta Sultan sarayını bâlâda muharrer yirmi iki bendin havi olduğu evsâf ve eşkâli kaide mimariyeye tevfikân her bir malzemesi ve sunuf-ı amele ücürâtı tarafıma ait olmak

üzere maktuan inşası uhde-i âcizaneme emr ve ihale buyurulan saray-ı hümayunlar inşaatı nezd-i âlî-i hazret-i taccârîde rehin-i takdir buyurulan resminin musattah ve mücessemine tevfiikan icra olunacağı gibi istimal olunacak malzemesi evsaf-ı muharrerereye tatbik edilecek ve ameliyata mübaşeret tarihinden itibaren inşaat-ı mezkure bi-avnillahi tela nihayet dokuz mahda ikmal edileceği.

Ebniye-i âlîler bindörder yüz atik arşın üzerine mebnî iki kat ve bir bodrum katı ki üç katdan ibaret olup mezkur katlardan bodrum katının irtifai dört birinci katın altı ikinci katın keza altı arşın olacaktır dâhilen bilcümle teferruatıyla beraber haric-i burundan bir tûl ve bir arz alınarak saçak ve korkuluk ve ebniye altında olan sahanlık ayrıca hesap olunmayarak ebniye dahilinde olmak üzere nizamı dairesinde misaha icrâ olunarak teşkil edeceği misaha-i sathiyenin beher zirâ-ı atîki beş buçuk lira-yı Osmaniye ve harem ve selamlıkda yapılacak taş merdivanların beher arşını iki liraya ve yüz altmış arşın üzerine mebnî tahtı çamaşuyluk olarak birbiri üzerine iki kat hamamın beher arşını on lira-yı Osmaniye olacak teferruat ebniyelerden dörder yüz arşın üzerine mebnî iki dairenin topladığı sekiz yüz arşın ebniyenin beher arşını iki buçuk lira-yı Osmaniye ve müteferrik iki bin arşın murabba'ında yapılacak muhafaza duvarlarının beher zira muakaabı otuz kuruşdan olmak üzere bilhesab balığ olduğu ber-vech-i tahmin yirmi beşbin ikiyüz elli lira-yı Osmaniye'den enkaz esmamı olan iki bin üç lira-yı Osmani bi't-tenzil bakî kalan yirmi iki bin dokuz elli iki buçuk lira-yı Osmaninin taksite rabt ile tesviye olunacağı mevcut atik sarayın sed duvarlarıyla muhafaza duvarları haric olarak yalnız saray ebniyesiyle teferruat ebniyelerin enkazı iki bin üç yüz lira mukabilinde tarafıma ait olup alacağımın nihayet taksitinden tenzi edilmesi baki kalan zikr-i mebhûs alacağımı bâlâda muharrer şurût mucebince inşaatı bed olunmazdan evvelce lüzum görünen bazı levazımat-ı inşaiyeyi tedarik ve ihzar etmek üzere iki bin liranın peşinen ve bakisinin dahi şehriye ikişer bin lira-yı Osmanî ihsan buyurulması ve ebniye-i âliyenin tesliminde her ne mikdar meblağ alacağımdan kalmış ise anahtarların tesliminde tesviyesine inayet buyurulduğu halde şurut-ı mukarrereye tevfiikan müddet-i mezkurede ikmaline çalışılarak teslimini taahhüd eylediğimi ve şurut-ı mukarrere tağayyür etmedikçe ileride bir güne zarar ve ziyan talep etmeyeceğimi arz ile işbu mukavelenameyi bi't-temhir takdim ve arz ederim ol bâbda ve kâtibe-i ahvalde emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimindir.

6 Zilhicce 1307 ve 12 Temmuz 1306/23.7.1890

Kulları Serkiz

یاری بخشید. انشا اولمیش غایب شده و کورایک جبران آردی اصول و جری بر طرف و کورجیونک مملکت اوردی و اوستا جیونده قفس با سیدمیش و سفین
طوبانه و مملکتی شده و مملکتون کورجیونک اوردی و جیونده قفس با سیدمیش.

کابری با جیونده قفس با سیدمیش و کورجیونک مملکت اوردی و اوستا جیونده قفس با سیدمیش و سفین
طوبانه و مملکتی شده و مملکتون کورجیونک اوردی و جیونده قفس با سیدمیش.

اورجیونک با سیدمیش و کورجیونک مملکت اوردی و اوستا جیونده قفس با سیدمیش و سفین
طوبانه و مملکتی شده و مملکتون کورجیونک اوردی و جیونده قفس با سیدمیش.

اورجیونک با سیدمیش و کورجیونک مملکت اوردی و اوستا جیونده قفس با سیدمیش و سفین
طوبانه و مملکتی شده و مملکتون کورجیونک اوردی و جیونده قفس با سیدمیش.

تولدی

Belge Ek 1.6 (BOA., YMTV., Dosya no:61, Gömlek no:45)

Beylerbeyi'nde İstavroz Mahallesi'nde saray-ı hümayun arkasında odunluk mahallindeki odanın bilhedm enkazının istimaliyle bir bab hane inşasını mutazammın merbut keşf-i evvel defterinde gösterilen evsâf ve eşkâl mucebince hüsn suretle tamir ve inşaatı icra edilmek ve esna-yı inşaatda fen memurları tarafından lede'l-muayene keşf-i evvel defterine mutabık ve usul-i mimariyeye muvafık olmadığı ve tahvili nâ-kabil ve ıslahı gayr-i mümkün olduğu tebeyyün ve tahakkuk eder ise bi'l-hedm feshiyle defter-i mezkur münderecâtı zarar ve ziyan ve tabir-i aharla akçe mutalebesinde bulunmağa ve bir şey demeğe hakkım olmamak ve aksi halinde olunacak iddiâ-yı pîş nazar-ı samtiye alınmayarak külliye mesmu olmadığı gibi lede'l-hâce istihsal-i hukuk zamiyle mahalli resmiyeye hin-i müracaatda dahi muteber tutulmamak ve fakat keşf haricinde Hazine-i Hassa-i Şâhâne'nin malumatı munzam olmaksızın fazla iş yapacak olur isem icra-yı zevatdan masârıfı kabul olunmaması meşrut olup hasbe'l icab haric ez keşf tamiri bâ-istidâ beyan-ı hal olunduktan sonra mütefennin memurlardan mürekkeb heyet-i keşfiyenin mahalline izamıyla ol babda muayene edilip ihtiyac-ı hakiki görüldüğünün merciine ba-rapor beyan olunarak netice-i mutehassılanın tervici ile tebyizi ve bu babdaki tarifata nazaran inşa olunmak ve binaen alâ zalik icrâ edilen münakasa-i aleniyyesinde sim mecidiye yirmi kuruşdan dokuz bin kuruşla maktuan inşası uhde-i kemterânemde takarrur eden mezkur hânenin bedel-i maktuunun sülüsânı ber-vechi peşin ve mütebâkîsinin muksiten hengam-ı ifasında memur-ı muma-ileyhim tarafından muayenesi icra olunarak fen dairesinde olup tesviyesi tasdik olunduktan sonra ita edilmek ve şayed keşf-i evvel defterinde musarrah eşkalintağyir olduğu veyahud noksan olarak bırakıldığı inde'l-keşf anlaşıldığı halde son taksidi tediye olunmayarak hazine-i müşarun ileyha canibinden nevakısı ikmal ettirilerek ve salifü'l-beyan son taksidi vefa etmeyip de fazla masarîf gittikde üst tarafı istifâ olunmak meşrut bulunduğunu müşir işbu taahhüd senedim takdim ve ita kılındı".

5 Mart 1308/17.3.1892

Pul üzeri: Kızıl Melkonyan (imza)

Müteahhd-i muma-ileyhin şerait-i mezkura vecihle icrasına ve borcunun subutu takdirinde istifası lazım gelen mebalîğin ifasına ve bu babdaki hususat-ı müteferriyanın cemine kefil bi'l-mal olduğumu mübeyyin işbu mahalle şerh verildi.

Pul üzeri: Dikran Veled-i Artin Berberciyan (imza)

Belge Ek 1.7 (BOA., Y.PRK.MM., Dosya no:1, Gömlek no:18)

Lira-yı Osmani kuruş

16000 Tevârih-ı muhtelifle ile alınan

1000 Müşir paşa kulları v sitasıyla alınan

17000

Yalnız onyed  bin added lira-yı Osmani'dir.

Harem-i Hümayûn cenâb-ı tacdar  bahçesinde nefis-i nefis-i h mayunlarına mahsus marifet-i  akir nemizle inşâ edilmiş olan daire-i celile-i hümayunlarının masarîf-ı inşaiyesine mahsuben ceste ceste on altı bin lira-i Osmanî tevarih-i muhtelifle ile nihayet bin lira dahi Mâbeyn-i H m y n-ı cenâb-ı mülûkâne müşiri Gazi Osman Paşa marifetiyle ahz olunarak bilcümle makbuz tımız onyed  bin lira-i Osmanîye baliğ olmakla bundan sonra zât-ı şevket-simât-ı Hazreti tacd r den ebniye-i mezkûreden dolayı habbe-i v hide alacağımız olmadığını mübeyyin işbu sened-i memh remiz atebe-i süreyyâ mertebe-i cenâb-ı zıllull hiye takdim kılınmış olduğu maruzdur.

24 Eylül 1303/6.10.1887

Kulları Yanko Vasilaki

Kulları Vasilaki

4

لیاری عثمانی
 ۱۶۰۰۰
 ۱۷۰۰۰
 توارنج مختلفه ایله السان
 سید ناسا قوللری واسطه سید السان

بالند او نه سیدی به بعد د لاری عثمانی

حرم لهریوره جنابا جباری بفرستده نفس نفسی لهریورلریه مخصوص اولدرده معرفت جهیزه نزل انسا اولمسه اولده داتره جلیله لهریورلریه
 مصارف انسا نه محو جسته جسته اولدی بیک لره عثمانی توارنج مختلفه ایله سلاطین بیک لرادقن مایه لهریورده جنابا جباری
 غازی عثمانیه ناسا معرفتله اخذ اولدرده جملده مقوضا توارنج سیدی به لره عثمانیه بالند او هضله بوندنه صکره داتره لکسمه خضف
 تاجدار سیده ایله نیکوره دده طولای جسته واحد ه الحضر اولدی نفسی سیده بسوند محبوره فرجه تریا سیده جنابا جباری لهریور
 قلعه اولدی معرفتدر ۴۱ ۴۲

قوللری

قوللری

Belge Ek 1.8 (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:18, Gömlek no:45)

Lira-yı Osmani Aded:1250

Yalnız bin ikiyüz elli added lira-yı Osmani

Yıldız Saray-ı şevket ihtiva-yı âlisinde devletli necabetli efendiler hazeratıyla hazinedarlara mahsus daireleri ve mahall-i sairenin resmi ve 4 Kanun-ı evvel 1302 tarihli kontratosu mucebince inşa ve ikmâlini müteahhid olduğum cihetle mezkur dairelerin masarîf-ı inşaiyesi bulunan mebalîğ-i malumeye mahsuben 14 Mart 1303 tarihine musadif on beşinci haftalığı bulunan ber-vech-i bâlâ bin ikiyüz elli aded lira-yı Osmaninin Hazîne-i Hâssa-ı Şâhâne'den makbuzum olduğunu mübeyyin işbu sened ita kılındı 22 Nisan 1303.

Ohannes Aznavuryan

برای عثمانی
۱۳۰۰

بالتذیب اکبر الیحد راب عثمانی

بسمه سرای شوکت اضواء عالیسته درلند مجاہدانه بر خفایم خفیه دارلرہ مخصوص
دارہ در محال سارہ نک رسمہ در کمالوہ اولیٰ ناریخہ قونطوراوسہ مہینہ انساوالمین
مفہ اولیٰ خفہ نیکور دارہ لری مصارف انساوہ بولناہ مہینہ معدومہ محکمہ ۱۴ مارش
ناریخہ مصارف اولیٰ خفہ نیکور بولناہ بریمہ بلو بیت اکبر الیحد راب عثمانی خفہ
ساکانہ درہ مضبوط اولیٰ خفہ مہینہ اکبر الیحد راب عثمانی خفہ ۱۴ مارش

Belge Ek 1.8a Mimar Aznavuryan'ın Yıldız Sarayı'ndaki ek binaların inşaatı dolayısıyla onbeşinci haftalığı aldığına dair imzalı makbuzu (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:18, Gömlek no:30)

Belge Ek 1.9 (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:18, Gömlek no:45)

Lira-yı Osmani Aded:1250

Yalnız bin iki yüz elli added lira-yı Osmani

Yıldız Saray-ı şevket ihtiva-yı âlisinde devletli necabetli efendiler hazeratıyla hazinedarlara mahsus daireleri ve mahall-i sairenin resmi ve 4 Kanun-ı evvel 1302 tarihli kontratosu mucebince inşa ve ikmâlini müteahhid olduğum cihetle mezkur dairelerin masarîf-ı inşaiyesi bulunan mebalîğ-i malumeye mahsuben 28 Mart 1303 tarihine musadif on yedinci haftalığı bulunan ber-vech-i bâlâ bin iki yüz elli added lira-yı Osmaninin Hazîne-i Hâssa-ı Şâhâne'den makbuzum olduğunu mübeyyin işbu sened ita kılındı 6 Mayıs 1303.

Ohannes Aznavuryan

4
برای عثمانی
۱۲۵۰
بالکریب استیواران عدد برای عثمانی

بسمه سرای سوخته اعضاء عالیجنده دوله نجانبه انضیمه مضاربه خیه داره
نقصه دائره در و حال ساره نه رسم و کاسه ارضیه نارنجیه فونطور انوس
انسا و المال منعه اولیغیم خیه رفور دائره درک صاخر انبار سه بنفیه بیان منعه
محیطه ۸۸ مارشخ نارنجیه صاخر اده بنفیه خفه لغو اولد برجه بلدیله استیواران
عدد برای عثمانی خیه خفه شاهانه بنفیه اولیغیم میده استیواران خفه

۶۸ مارشخ

Belge Ek 1.9a Mimar Aznavuryan'ın Yıldız Sarayı'ndaki ek binaların inşaatı dolayısıyla onyedinci haftalığı aldığına dair imzalı makbuzu (BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:18, Gömlek no:30)

Belge Ek 1.10 (BOA., İ.MVL., Sıra no:19893)

İşbu kontrato ahkâmının ebniye-i merkûme bed'i tarihi olan ramazan-ı şerîfin sekizinci gününden itibâr olunması lâzım geleceğinden işbu mahalle işâret olundu.

Birinci madde: Meclis-i Maarif-i Umumiye Rusya Sefareti Mimarı Fosati ile işbu kontratoyu akd ve tanzim edip Mimar-ı merkûm Meclis-i Mezkûrda resimleri tensib olunmuş olan Mekteb-i Cedîd-i Şâhâneyi şurût-ı âtiye ile binâ etmeğe müte'ahhid olur.

İkinci madde: Mimar-ı merkûm müntesib olduğu devletin ruhsatını tahsil eyledikten sonra mekteb-i mezkuru fenn-i mimârî usul ve kavâ'idi üzere ve binaya başladığı tarihten itibaren iki sene-i kâmile zarfında inşa ve itmâm eylemeği deruhde ve ta'ahhüd edip ve zahmeti mukâbilinde Devlet-i Aliyye tarafından kendisine iki yüz altmış kise ücret-i mimariye verileceğinden ebniye-i mezkûreyi bu mikdar ücret ile tekmil tmek şartıyla meblağ-ı mezbûre mahsuben şehriye beşbin kuruş verilecektir. Ve ebniyenin tehiri bazı esbâba mebnî taraf-ı Devlet-i Aliyye'den irade buyurulubda zaman-ı inşâ mümted olduğu halde meşrût ve mu'ayyen olan vakitten ziyade ne kadar sürer ise ol müddet için zikr olunan yüz otuz bin kuruşdan başka olarak mâh be mâh beşbin kuruş i'ta olunacaktır ve bilaks Devlet-i Aliyye tarafından hiçbir güne mûmâna'at vuku'bulmayarak kendisinin tahmininden ziyade uzar ise ol hâlde meşrût olan akçeden ziyade şey talep edemeyecektir.

Üçüncü madde: Mimar-ı merkum kendi intihâbıyla yanına muavin olarak birini almasına muvâfakat olup bunun işi mimar-ı merkûm bazan hazır olmadığı vakitte vekâlet etmek ve eşyanın sûret-i isti'mâline ve amelenin çalışmasına nezaret ile telefden vikâyesine dikkat eylemek olduğundan işbu vazifesini icrâ eylemek şartıyla muâvin-i merkûme müddet-i meşrûta zarfında mâhiye bin yedi yüz elli kuruş verilecektir ve ebniyenin metânet ve rasânetine söz verebilmesi için ebniye-i hâssa müdürü efendi marifetiyle mu'âyene olunmak lazım geleceği misillü ebniye müdürü efendi dâhi binanın suret-i inşâsında bir uygunsuzluk gördüğü takdirde mimar-ı merkûme beyân-ı hal birle merkum dahi kezalik kabul etmez ise meclise müraca'at olunacaktır.

Dördüncü madde: Ebniye-i mezkûreye tahsis buyurulan akçenin me'mûrîn-i Devlet-i Aliyye marifetiyle vuku'bulacak suret-i sarfı ve alınan eşyanın semen ve cins ve kemmiyeti bilinmek için kâffe-i mübâyâ'at ve eşyanın cins ve mikdâr ve fiyatlarını zikr olunan mu'âvin-i mahsûs bir defter tutarak oraya kayd idüp me'mûrîn-i merkûme ebniye maddesinde mimar-ı merkûmun re'yine mürâca'at ve o dahi anlara müdür-i mumâ-ileyhe bil-ittifak nezaret eyleyecektir. Ve ebniyeye nasbları melzûm olan duvarcıbaşı ve taşcıbaşı gibi amelenin kâffesinin nasbı mimar-ı merkûmun intihâbı ile olacak ve istihdâm olunacak amelenin işlemiş

yevmiyeleri beher hafta mimar-ı merkum tarafından verilecek tasdiknâme vecihle te'diye olunacaktır.

Beşinci madde: Ebniye tamam olmadıkca mimar-ı merkum bırakıp çekilemeyecektir. Ve bazı esbâb-ı gayr-i melhûzeyeye mebnî farzumahal olarak mimar-ı merkumun bu hizmetden müddet-i muayyene içinde ihrâcî lâzım geldiği halde kendisine hitâm-ı ebniye için verilmesi mukarrer olan mâru'z-zikr yüz otuz bin kuruşdan ale'l-hesâb olarak almış bulunacağı akçeden mâ'adâ kırkbin kuruşu tazmîn verilecektir.

Altıncı madde: Meclis münasib gördüğü halde binayı li-ecli'l-mu'âyene azasınsan birini tayin edip binaya ait olan bütünmesâlihi mimar-ı merkûm kendi ile müzâkere eder işbu kontrato müttehidü'l-mefhûm olarak iki nüsha tanzim olunup tamamen şâmil olanlar icrâ olunmak ve her maddesi mu'teber dustûrül-amel tutulmak şartıyla tarafeynden kabul ve tasdik olunur.

Kontratoya melfûf olan sened sûretinin tercümesidir.

Evvelâ zemine kadar temeller moloz taşıyla doldurma olacaktır. İkinci zemine bir arşın altı parmak irtifâ'ına kadar duvarın pabucluk tabir olunan dış tarafı yonulmuş taşla örtülecektir. Üçüncü binânın taşrada ve dâhilinde olan duvarları ve bölmeleri ale'-seviyye büyük dere tuğlasından olacaktır. Dördüncü dâhili ve hârici duvarların kalınlığı fenn iktizâsınca tayin olunur. Beşinci ebniyenin sıvası Avrupa usûlü üzere I'mal olunup fakat resm günlerine mahsus olam mahaller ve büyük merdivanlar mermer kireciyle sıvanacaktır. Altıncı odaların döşemesi sert biçmesi olup ihtimâmlı olarak vaz'ına ikdâm olunacaktır birinci avlu döşemesi İtalya mermerinden olup yolların ve aralıkların zemini bi't-tecrûbe muhassenâtı görülür ise Venedik usulü üzere dondurma Horasan olacaktır. Sekizinci iç kapılar ıhlamurdan ve taşra kapılarıyla pençere çerçeve ve doğramaları meşe ağacından olacaktır. Dokuzuncu saçaklar ve pençere ayakları yonma taşdan olacaktır. Onuncu büyük merdivan ve büyük abdesthâneler Marmara Adası mermerinden olup küçük merdivenler ahşap olur. Ondördüncü üzeri yerli kiremit olup bunların altına kireç döşenecektir. On ikinci doğramaların yağlı boyası ve duvarların dâhil ve hâricinde renk âmiz mermer kireciyle lüzûmuna göre yapılacaktır.

İşbu kontrato senedi evvelâ Meclis-i Maarif-i Umimiyede ve ba'dehu Meclis-i Alî-i Umûmîde bi't-tetkik hâk-ı pâ-yi hümayun şâhâneye arz ve istîzân birle mimâr-ı merkûm ile bi't-te'âtî icrâ-yı iktizasına emr ve irâde-i seniyye-i cenab-ı mülûkane müte'allik buyurulmuş olduğundan mucebince temhîr olunarak mimar-ı merkûm tarafına itâ olundu.

قوله: انهم ملغوا في الله من بعد ذلك يومئذ -

مرکز کتب و اسناد
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

5

Belge Ek 1.11 (BOA., İrade Dahiliye, Sıra no:12903)

“Hak sübhanehü ve teala hazretleri”

“Şevketli mehabetli kudretli azametli veliyy-i nimet biminnetimiz veliyy-i nimet-i alem-i padişah mebzulü’n-niam efendimiz hazretlerinin ömr ve şevket-i şahanelerini mezdad ve feravan ve saye-i zilliyetvaye-i mülukanelerini ila ahiri’d-devaran mebsut katibe-i cihat ve cihaniyan buyursun amin bu kulları veliyy-i nimet-i biminnet efendimizin kendi kölesi ve mücerred saye-i şahanelerinde yetişmiş edna ve ahkar bir bendesi bulunduğuma mebni Beykoz’da derdest-i inşa olan Kasr-ı hümayun ebniye-i alisinin marifet-i bendeganemle yapılan resim modeli üzre hizmet-i inşaiyesi müteallik ve şeref-sudur buyurulan emr ve ferman lutf-ı nişan cihanbanileri mantuk-ı celili vecihle min-gayri liyakatin uhde-i kemteraneme ihale ve ihsan buyurulmuş olmasıyla şimdiye kadar kemal-i sıdk ve istikamet üzre hareket ve gayret ederek saye-i teshilat-vaye-i hazret-i tacdarilerinde şimdileri ebniye-i aliye-i merkume oldukça kolaylaştırılmışken bu kere bir güne taksirat-ı abidanem olmadığı halde kalfalık hizmeti uhde-i bendenagemden sarf ve tahvil ile ahara ihale olunmak üzre olmasından ve buna dahi herkes bilir bilmez bir mana vermekde bulunmasından dolayı bu keyfiyet gerek sair kalfalar kulları indinde ve gerek bazı rü’esa-yı millet beyninde kullarını müttehem hükmüne koyup inhaya şu vakte kadar saye-i hazret-i cihandarilerinde kesb ve tahsil eylediğim namus-ı bendeganemin büsbütün inkisarını icab ve istilzam etmekde olup buna da bir vecihle merhamet şamile-i mülukaneleri kail ve razı olmadığına ve kullarının ise alem ve alemiyanın veliyy-i nimet biminneti ve ekasi-i cihanın medar-ı beka ve rahatı olan zat-ı şevket-simat cenab-ı hilafet-penahilerinden gayri bir kimsem olmadığından her hal ve karda mübarek hak-i pay-i kimya say-i şehriyarilerini taciz etmekden başka kendime bir tedbir ve çare bulamayacağıma binaen şu mecburiyet abd-i memluklerine bais-i cüret olmakla merahim-i mala-nihaye-i zıllullahilerinden mercudur ki saye-i merahim-vaye-i şehinşahilerinde hem ikmal-i namus etmek ve hem de şimdiye kadar sarf ettiğim amağı zayi etmemek için ebniye-i aliye-i mezkure kalfalık hizmetinin yine kemakan uhde-i kemteranemde ibkası hususuna müsaade-i seniyye ve müsaafa-i aliyye-i rahinameleri bideriğ ve şayan buyurulmak niyaz ve ricasıtlı min-gayr-i had işbu arzuhal zaraat iştimal-i abidanem terkim ve takdimine cesaret olduğu malum-ı meali-melzum-ı şehriyarileri buyuruldukça ol babda ve her halde emr ve ferman ve lutf ve ihsan feravan şevketli kudretli veliyy-i nimeti padişahımız efendimiz hazretlerindir”.

“Bende İstefani Kalfa”

حرمخانه و نقالی حضرتی
 نوکته مرهباتو قدرتو عظمتو ولی نعمت بخیر ولی نعمت عالم بادشاه مبدول النعم افزون حضرتینک عمر و شوکت شاهانه لرینج مرداد و فراوانه و سایر ظلیه بیه ملوکانه لرین
 الی افراد و رانه بسوط قاطبه جوامه و جلالیه بوردوسه امیر بوقولری ولی نعمت بخیر افزونک کدی بوله سی و مجرد سایه شاهانه لرینج بنشسته ادنی و احقر برنده سی بولنده بیه
 بکفوزده در دست انسا اولاده قصه ها بونه ابنیه عالیله سنک معرفت بندگان ملامه بایراده رسم مودی اوزره خدمت انسانیله صفاه و شرف و بوردوسه امر و فرمانه لطف شاه
 جوامه بایرین منظومه جلیلی و جلاله مدغیر لیاقة عیده کزانه به احاله و احسانه بوردوسه اولیله خدمه قدر کمال صدمه و استقامت اوزره حرکت و غیرت ایدرک سایه تشهید تدایه
 هفت تا جدایرینه شمدیری ابنیه عالیله مرقومه اولدجه قولریشیریشیکه بویکه برکونه نصیبات عیدانیم اولدیفی حاله قلعه لوه خدمتی عیده بندگان مده صرف و تحویل ابله
 افزه احاله اولغور اوزره اولندنه و بویکه کس بایرین برضا و بر مکنه بولنده طولای بویکیت کرک سار قلعه لر قولری عیدنه و کرک بعضی رؤای ملک بنده قولدی
 مرام حکمه قویوب انزایه توفیق قدر سایه حضرت جوامه ایدرینه کب و تحصیل ابلدیکم ناموسی بندگان ملک بسجوده انکسارینی ايجاب و استدزام ایتکده اولوب بویکاده برده بیه مرام
 ملوکانه لر قائل و راضی اولدیفینه و قولرینک ایس عالم و عالیه بیک ولی نعمت بخیر و افاضی جوامه مایرین و راضی اولاده ذات نوکستان جاب خلقیتا هیدرینه غیری برکیم
 اولدیفینه لاهال و کارده مبارک خاکبای کیمای ساری بیری تعجی ایتکده بشقه کذیه بر نیت و جاده بوله به صغره بنا سو مجبوریت عید ملوکانه باع جرات اولغله و اولاد لایه
 قل اللی بیدرینه مره بوردورک سایه مراحمه بیه شهنشاه هیدرینه لاهال ناموس ایتکده و لاهره خدمه قدر صرف ایتیکم انکی ضایع ایتامک ایتکده ابنیه عالیله مذکوره قلعه خدمت بندگان
 عیده کتانه مده ایتقای فصوصه ماعده سیه و ماعفه عیده ریحانه لر بیدیف و سایه بوردوسه نیاز و رجا سیه مره غیره ابو ضحال ضراعت ایتکده عیدنه مرام ترقیم و نقدینه
 بیت اولدیفی معلوم معاجیزم شریایریری بوردورده اولیایره و لاهره حاله امر و فرمانه و لطف و احسانه فراوانه سوکته قدرتو ولی نعمت بخیر بادشاه افزون حضرتینک

ایستفانی
 کالفا

ایستفانی
 کالفا

Belge Ek 1.12

“Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki”,

“Zib efza-yı fark tazim ve tekrim icbal olan işbu emirname-i sami-i Sadaret-penahileriyle melfuf tezkire-i aliyye mefad-ı âlisi ve arzuhal-i mezkur müeddası karin-i izan-ı bendeganem olmuşdur Kalfa-i merkum kulları celb ve suret-i hal biletraf sual olunmakdan naşi ebniye-i merkumenin geçende binbeşyüz kese noksanına olarak maktuen uhdesine ihalesi sureti teklif olunup egerçi bunun öyle bin beşyüz değil belki ikibinbeşyüz kise aşağı yapılabileceği derkar ise de asıl keşfinde cüzi ve külli ziyadelik görülemediğinden şimdi andan her ne mikdarı tenzil olunacak olur ise zararlı çıkmamak için metanet ve nümayişince dahi ol kadar şey eksik yapılmak lazım geleceği ve bu da sair yapılara kıyas olunur makuleden olupzat-ı talat simat-ı hazret-i padişahiye mahsus bir ebniye-i âliye bulunmasına mebni anın öyle biraz masarısından noksan gösterilip de götürü alınmasını ve sonra da edeceği zararını kapatmak için metanetsiz yapılmasını bunca vakitdir saye-ı şevket-vaye-i cenab-ı tacdaride kesb ve istihsal eylediği namus ve itibarına yediremeyeceğini katiyen cevap vermiş olduğunun üzerine kalfalıktan ihrac olunduğunu ve buna başlanılmazdan evvel marifetiyle yapılan resim modeli üzere hizmet-i inşaiyesi bairade-i seniyye-i mülukane uhdesine ihale olunmuş ve kendisi de şimdiye kadar sıdk ve istikametle gayret eyleyip tamam ebniye-i merkumeyi ilerletmekde bulunmuş iken bu kere bila-cünha böyle çıkarılması kesr-i namusunu müeddi olduğu beyanıyla şimdi bu ne suretle yapılacak ve her kime ihale olunacak olur ise olsun fakat şu vakte değin sarf ettiği emeğini zayi etmemek ve metanet ve resanetine bir güne sekte verilmemesini gözetmek için şu yapının nezareti tahtında olması emelinde bulunduğunu ve saye-i hazret-i şahanede buna mukabil bir güne maaş talebinde dahi olmadığını iradve ityan eylemiş idiğinden ve bu husus ise Mısır Valisi übbehetlü devletli paşa hazretleri tarafından ol vecihle tensib ve icra olunmuş olduğuna nazaran tesviye-i muktezası her halde irade-i aliyye-i vekalet-penahilerine mütevekkıf bulunmakla tezkire-i seniyye-i mezkurenin yine leffen iadesine ibtidar olunduğu rehin-i ilm-i âli-i hidivleri buyuruldukda emr ve ferman-ı hazret-i veliyyü'l-emrindir”.

EK 2

Şekiller

Şekil Ek 2.1 1881 yılı Annuaire Oriental'de müteahhitler listesi (Annuaire Oriental, 1881, s.308)

JEAN BALATTI
BUREAU D'ARCHITECTURE
 ET
d'Entreprise de Travaux de Construction
 Fondé en 1899
 (Voir annonce page 2492).
 Rue Yéni-Tcharchi, 38, Péra.

بureau d'Architecture et d'Entreprise de Travaux de Construction
JEAN BALATTI
Constructeur-Entrepreneur
 Bureau et Magasins
 Fondés en 1899
 Grande Rue de Péra -- Yéni-Tcharchi N. 14.
 GRAND ATELIER, Rue Ermeni Kollisse, N. 18, Péra.
Maçonnerie, Menuiserie, Charpentes, Enduits, Badigeons
 Peinture à l'huile et à l'eau
 FONNERIE - FUMISTERIE - ZINGUERIE - SONNERIES - ELECTRIQUES
 Lampes et verres de Lampes
 Poêles en fer et en faïence - Bains - Thermosiphons - Douches, etc.
PRIX TRÈS MODÉRÉS.
INSTALLATIONS de TÉLÉPHONES
 (Voir annonce sur le Plan de Constantinople, case 9).

Şekil Ek 2.2 Jean Balatti'nin ilanları (Annuaire Oriental, 1909, s.1049 ve 1996)

BRESCHI (Alexandre), architecte italien, établi à Constantinople depuis 29 ans, il est très connu, vu le nombre considérable des constructions qu'il a faites dans presque tous les quartiers de la capitale. — Entreprend des travaux aussi à forfait tant dans la capitale qu'en province. Très grande collection de plans de toutes sortes, palais, maisons, monuments funèbres, etc., etc.

Envoi de dessins ou croquis dans les villes de provinces sur demande.

VILLA BRESCHI, derrière le Cimetière Protestant, Férikey, — Bureau Kentchéoglou Han, 6, en face la Grande Douane de Galata.

ΒΡΕΣΚΗΣ (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ). Ἀρχιτέκτων Ἰταλός, ἐγκατεστημένος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς 29 ἐτῶν. Γνωστότατος διὰ τὸ πολυάριθμον τῶν οἰκοδομῶν, ἅτινας κατεσκεύαται εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς συνοικίας Κωνσταντινουπόλεως. Ἀναλαμβάνει ἐπίσης ἔργα ὁμοιωτικὰ τόσον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅσον καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐπὶ αἰτῇσιν ἀποστέλλει σχέδια πάσης οἰκοδομῆς εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Μεγάλη συλλογὴ παντὸς εἶδους μεγάρων, οἰκιῶν, τύμβων, κτλ., κτλ. Ἐπαυλὶς Βρέσκη, ὅπισθεν τοῦ νεκροταφείου τῶν διαμαρτυρουμένων, εἰς Φερίκιοι. Γραφεῖον Κατσόγλου Χάν, ἀπέναντι τοῦ Τελωνείου Γαλατᾶ.

ՊՐԷՍԿԻ (ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ),
իթալիական Գաղթիա վէ ինչաւթ
միւթէաշիւտի, 29 տէնէտէն
պէրու Տէրաւաւտէթտէ պու-
լուհուպ, բայրթաթաւրն պիւ-
ծիւմէ մաշալլէրինտէ բէ.բ շօ.բ
Գօնադ վէ Է.պնիյէ ինչա իթմիշ
վէ խէյմինտէ Սարայ, Սարայ,
Գօնադ վէ Գապրիսթան թաշ-
լարընըն միւ.բէմիւլ իլաւլարը-
նըն մէմուաւր վարտըր: Բայ-
թաթ վէ վիլայաթ իշխն չէր
նէվի ինչաւթ կէրէ.բ կէօթիւ-
րիւ վէ կէրէ.բ շէրաթիթը աթիւ-
լէ իծրա խտէր, վիլայաթաւ
ինչա օլուհաւադ Է.պնիյէլէրին
իլաւլարընը թանգիմիտէր: Ի-
գաւմէթ կեւաշը Թէրի քէօյիւնաւէ
լաթին մէզարըրը արգասըն,
տա վէ մազաղաւր Ղալաթաւաւ
ֆէօլէ օղլու խանրնտաւ Ն. 6, 7:

302

CONSTANTINOPLE [GALATA]

D. C. J. CALVOCORESSI

ALEXANDRE P. STALIDÈS

BUREAU TECHNIQUE

dirigé par

**CALVOCORESSI & STALIDÈS
INGÉNIEURS-CONSTRUCTEURS**

Diplômés de l'Ecole d'Ingénieurs et de l'Université de Lausanne (Suisse).
Ex-Ingénieurs au Ministère des Travaux Publics de Bulgarie.— Aux études des
Chemins de fer d'Anatolie, etc., etc.

ALEXIADI HAN.— Constantinople.— GALATA.

Bureau de la Direction N° 25.

Adresse Télégraphique : CALSTAL, Galata.

ÉTUDES & PROJETS

concernant les Constructions civiles, les Travaux publics et l'Industrie.

CONSULTATIONS TECHNIQUES.

- Section de Travaux Publics :** Chemins de fer, Tramways, Ponts, Routes, Canaux, Ports, (Études détaillées, application du tracé et construction).
- » **MINES et MÉTALLURGIE :** Recherche de Mines et évaluation de leur valeur industrielle. Sondages, Analyse de minerais, Organisation des exploitations. Fours métallurgiques, Fonderies, Forges, etc.
- » **HYDRAULIQUE :** Canalisation et distribution d'eau, Réservoirs, Captage des sources, Forages artésien, Turbines, Roues hydrauliques, etc.
- » **CHAUFFAGE et VENTILATION :** Chauffage central par la vapeur, l'eau chaude, l'air chaud ou par combinaison, Ventilation, Séchage, Évaporation, Désinfection.
- » **ASSAINISSEMENT :** Siphons, Égouts, Installations thérapeutiques et hygiéniques.
- » **ÉLECTRICITÉ :** Téléphones, Sonneries, Éclairage à arc et à incandescence, Transport de force, Tramways électriques, Application diverses.

TOPOGRAPHIE. — ARCHITECTURE

BRIQUETERIES. — SCIERIES. — MOULINS. — DISTILLERIES. — SAVONNERIES.
(DES INGÉNIEURS SPÉCIALISTES DIPLOMÉS SONT ATTACHÉS A NOTRE BUREAU).

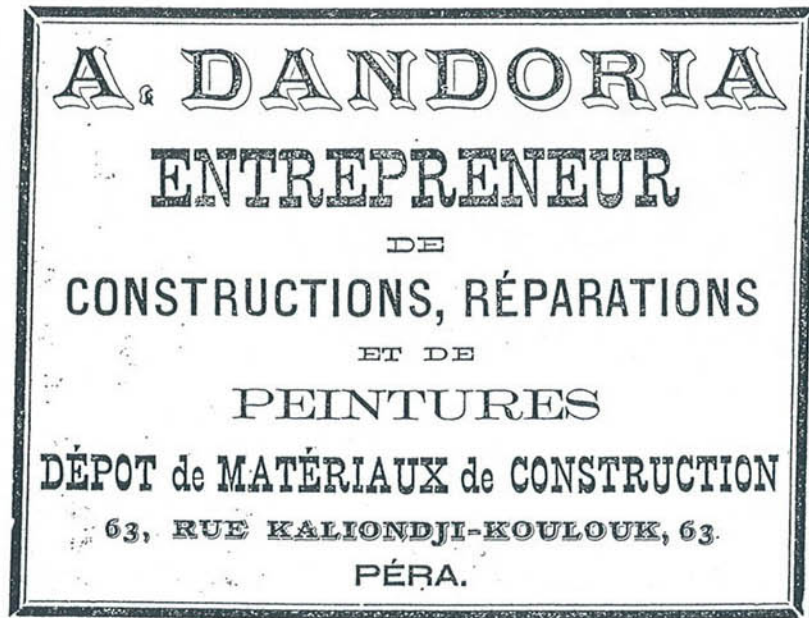
EXPERTISES INDUSTRIELLES

**Surveillance des Travaux et Entreprises pour Constantinople,
les Départements et l'Étranger.**

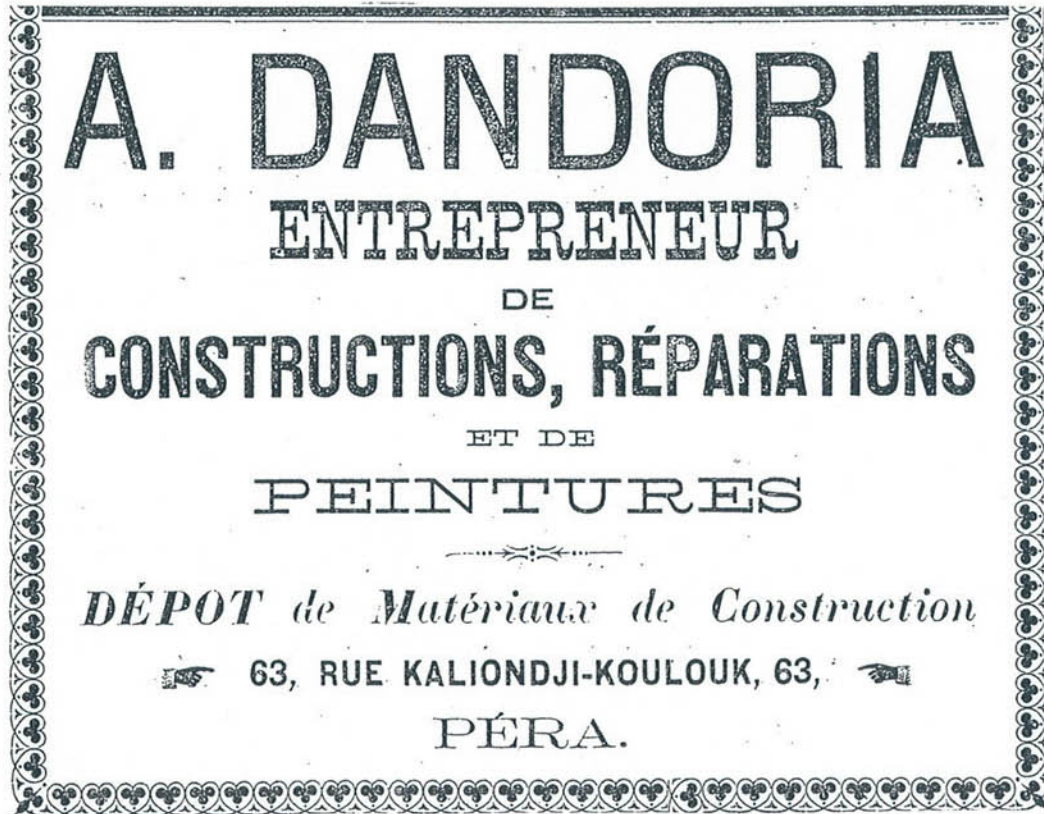
REPRÉSENTATIONS INDUSTRIELLES

**OBTENTION de BREVETS et CONCESSIONS
RENSEIGNEMENTS INDUSTRIELS**

**Correspondance en toutes langues
RÉFÉRENCES DE PREMIER ORDRE.**

Şekil Ek 2.5 A. Dandoria'nın ilanı (Annuaire Oriental, 1895, s.1274B)

Şekil Ek 2.5a A. Dandoria'nın ilanı (Annuaire Oriental, 1896-7, s.1465)

60

CONSTANTINOPLE (GALATA)

MICHELINI ERCOLE

Tershané Yollou -- Azap Kapou

Entreprise de tous genres
de constructions et réparationsSPECIALITÉ
POUR CONSTRUCTIONS EN BOIS

ADMINISTRATEUR DE LA MAISON

A. CARETTI

FONDÉE EN 1870

USINE A VAPEUR

Menuiserie - Ebenisterie - Charpentes - Escaliers
en tous genres.Spécialité pour meubles d'Ecoles et d'Eglises
Chambranles et Corniches
prêtes et d'après dessins

Fournisseur de divers Grands Etablissements

PRIX MODÉRÉS

Exécution prompte et soignée des commandes

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	17.09.1969	
Doğum yeri	İstanbul	
Lise	1980-1986	İstanbul Etiler Lisesi
Lisans	1987-1991	Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü
Y. Lisans	2000-2002	Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı
Doktora	2002-2006	Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı